เอกสารรายงานผลการศึกษา

โครงการศึกษา ค้นคว้า วิชาการของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านกรมศิลปากร
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๕-๒๕๖๖

เรื่อง โครงการศึกษาศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

จัดทำโดย

นางสาวเด่นดาว ศิลปานนท์
ตำแหน่ง ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ
(ภัณฑารักษ์เชี่ยวชาญ)

สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง
สารบัญภาพ
บทที่๑ บทนำ..... ๑
ความสำคัญและที่มาของการศึกษา..... ๑
วัตถุประสงค์ในการศึกษา..... ๑
สมมุติฐานการศึกษา..... ๑
ขอบเขตในการศึกษา..... ๒
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... ๒
วิธีการศึกษา..... ๒
ผลการศึกษา..... ๒
นิยามศัพท์สำคัญ..... ๓
บทที่ ๒ พระเจ้าห้าพระองค์ : คติความเชื่อ..... ๔
ความหมายและความเป็นมาของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๔
ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้า..... ๕
-โลกธาตุหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว..... ๕
-กัปกับการอุบัติของพระพุทธเจ้า..... ๕
-ดอกปทุม นิมิตการบังเกิดของพระพุทธเจ้า..... ๖
-ความเหมือนกันของพระพุทธเจ้า..... ๗
-ความต่างกันของพระพุทธเจ้า..... ๘
บทที่ ๓ พระเจ้าห้าพระองค์จากหลักฐานทางวรรณกรรม..... ๑๐
คัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก..... ๑๐
-มหาปทานสูตร..... ๑๐
-พุทธวงศ์..... ๑๐
-พุทธปกิณณกกัณฑ์..... ๑๑
-จักกวัตติสูตร..... ๑๑
คัมภีร์นอกพระไตรปิฎก/ปกรณ์พิเศษ..... ๑๒
-คัมภีร์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธวงศ์..... ๑๒
-คัมภีร์ที่ว่าด้วยพระอนาคตพุทธเจ้า..... ๑๓
-วรรณกรรมกลุ่มตำนาน..... ๑๔
ตำนานพระเจ้าเลียบโลก..... ๑๔
ตำนานอุรังคธาตุ..... ๑๖
ปัญจพุทธพยากรณ์..... ๑๖
ตำนานพระธาตุดอนเต้า..... ๑๗

หน้า

ตำนานพระพุทธบาทช้างอุ้ม..... ๑๗
ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๘
-แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๘
-แบบตำนานกาเผือก..... ๒๖
บทที่ ๔ คติพระเจ้าห้าพระองค์ อิทธิพลต่อขนบประเพณี วิถีชีวิต..... ๓๑
บทบาทด้านกฎหมาย การเมือง การปกครอง..... ๓๑
-ปูมราชธรรม..... ๓๑
-กฎหมายตราสามดวง..... ๓๑
บทบาททางประเพณี พิธีกรรม..... ๓๒
-ประเพณียี่เป็ง..... ๓๓
-ประเพณีทานตุง..... ๓๔
-ประเพณีไหลเรือไฟ..... ๓๕
-ประเพณีใต้ประทีป..... ๓๕
-การเทศน์แม่ข้าว..... ๓๖
บทบาทด้านความเชื่อเชิงไสยศาสตร์..... ๓๗
-คาถาพระเจ้าห้าพระองค์..... ๓๘
-ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์..... ๕๐
-เครื่องรางของขลังเนื่องด้วยพระเจ้าห้าพระองค์..... ๕๕
พระเครื่อง..... ๕๕
แหวนพระเจ้าห้าองค์..... ๕๗
ผ้ายันต์ ผ้าประเจียด เสื้อยันต์..... ๕๘
ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์..... ๕๙
ประคำห้าลูก..... ๖๒
พิศมรห้าดอก..... ๖๒
เมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์..... ๖๒
การสักยันต์..... ๖๓
บทที่ ๕ ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ในประเทศไทย..... ๖๕
งานประติมากรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๖๕
-พระพุทธบาทสี่รอย..... ๖๕
สมัยล้านนา..... ๖๘
สมัยสุโขทัย..... ๗๕
สมัยอยุธยา..... ๗๕
สมัยรัตนโกสินทร์..... ๗๘

หน้า

-พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบทับซ้อนกันที่มุมด้านซ้าย..... ๗๙
-พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบชิดเสมอกันด้านใดด้านหนึ่ง..... ๘๑
-พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบรอยพระบาทตรงกันเต็มทั้งบาท..... ๘๑
-พระพุทธบาทสี่รอยแบบเบ็ดเตล็ด..... ๘๒
-พระพุทธบาทพระเจ้าห้าพระองค์..... ๘๓
-ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์..... ๘๔
ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ท้องถิ่นล้านนา..... ๘๔
ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ท้องถิ่นภาคกลาง..... ๙๔
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์..... ๙๖
ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคเหนือ..... ๙๖
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๒..... ๙๖
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕..... ๙๗
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน..... ๑๐๘
ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคกลางและภูมิภาคอื่น ๆ..... ๑๑๔
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๕..... ๑๑๔
-ปฏิมาพระเจ้าห้าประกอบสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕..... ๑๒๐
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์
ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕-ปัจจุบัน..... ๑๒๙
-ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน..... ๑๔๑
กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ตามแบบแผนประเพณี..... ๑๔๒
กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์แบบอิทธิพลคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน..... ๑๔๖
กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์แบบพระโต..... ๑๕๒
-ประติมากรรมกาเผือก..... ๑๕๕
-ประติมากรรมติดที่พระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๕๘
ประติมากรรมติดที่ภาพสัตว์ประจำวงศ์..... ๑๕๙
ประติมากรรมติดที่ภาพพระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๗๕
-พระเจ้าห้าพระองค์ลักษณะซ้ำรูปแบบ..... ๑๗๖
-พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลพระบฏฉบับพิมพ์..... ๑๘๐
-พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลของประติมากรรมลอยตัวร่วมสมัย..... ๑๙๑
ประติมากรรมติดที่ภาพเล่าเรื่องกาเผือก..... ๑๙๒
ประติมากรรมติดที่ประติมากรรมติดที่ภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์..... ๑๙๕
-ตุงพระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๙๗
งานจิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๑๙๘
-พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์..... ๑๙๘
-ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์..... ๒๐๑

หน้า

-จิตรกรรมฝาผนังพระเจ้าห้าพระองค์..... ๒๐๔
จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก..... ๒๐๔
จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพญาเผือกและพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์..... ๒๑๑
จิตรกรรมพระพุทธเจ้าสี่พระองค์..... ๒๒๓
จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๒๓๐
จิตรกรรมสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๒๔๖
จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในยันต์ตรีนิสิงเห..... ๒๔๘
จิตรกรรมตำนานพระธาตุ..... ๒๕๒
จิตรกรรมเล่าเรื่องกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป..... ๒๕๕
งานประณีตศิลป์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์..... ๒๕๗

บทที่ ๖ บทสรุป วิเคราะห์คติ วรรณกรรม และศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์..... ๒๖๐

บรรณานุกรม..... ๒๖๘

ภาคผนวก..... ๒๘๐
ภาคผนวก ๑ ศักราชพระเจ้า ๕ พระองค์
ฉบับวัดโขดทิมทาราม ตำบลเนินพระ อำเภอเมืองระยองจังหวัดระยอง..... ๒๘๐
ภาคผนวก ๒ ตำนานพญากาเผือก
ฉบับวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา..... ๒๘๕

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	ตารางแสดงรายชื่อและที่ตั้งของพระธาตุและพระบาท ตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก	๑๖
๒	ตารางแสดงรายชื่อตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์	๑๘
๓	ตารางแสดงประวัติพระพุทธเจ้าตามตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์สำนวนต่าง ๆ	๒๒
๔	ตารางแสดงรายชื่อตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบตำนานกาเผือก	๒๖
๕	ตารางแสดงโครงเรื่องตำนานกาเผือก, ผู้รักษาฟองไข่แม่กาเผือก	๒๙
๖	ตารางแสดงอักษรพระนามย่อหรือคาถาพระเจ้าห้าพระองค์	๔๖

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	การจัดทัพแบบเบญจเสนา หรือ ครุฑพยูหเบญจเสนา ภาพจากตำราพิไชยสงครามฉบับหลวง เก็บรักษาและจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ	๔๑
๒	คัมภีร์ปถมังและภาพประกอบ แสดงปฐมบทของการกำเนิดโลกและจักรวาล จาก “นะปถมังพินทุ” หรือ “นะปฐมกัป” เป็นรากเหง้าของก้านบัวห้าดอก เหนือดอกบัวแต่ละดอกมีรูปองค์พระเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป	๔๓
๓-๔	ตำราไสยศาสตร์ เลขที่ สพ.ส.๒๙	๔๔
๕	ตำราเวชศาสตร์ เรื่องโองการพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางช้างเหนือ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม	๔๕
๖	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนแบบยันต์พุฒซ้อน ปิดล้อมในอักษรยะ ยันต์แบบพุฒซ้อน	๕๑
๗	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ สำหรับลงปากหม้อยา เป็นลายเส้นยันต์ล้อมอักขระขอม “นะ โม พุท ธา ยะ”.	๕๑
๘	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ สำหรับลงก้นหม้อยา	๕๑
๙	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปองค์พระ สำหรับปิดประตูเรือนกันผีเข้า	๕๒
๑๐	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ใช้ลงตะกรุด ประเจียด ผ้าตะเบงมาน	๕๒
๑๑	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ใช้ดินสอพองเขียนลงฝ่ามือ ระลึกถึงพระเจ้าห้าพระองค์ กันโทษถึงตาย	๕๒
๑๒	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ยันต์ลงกระดาษทำไส้เทียน นั่งบริกรรมคาถาให้ชายหญิงรักกัน หรือเลิกร้างกัน ใช้ลงแผ่นอิฐกระทำศัตรู คู่ความ	๕๒
๑๓	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนประกอบกับองค์พระ	๕๒
๑๔-๑๖	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนบนองค์ประกอบของอาคาร ส่วนอกเลา บานประตูด้านหน้า พระวิหาร วัดหนองโว้ง พระอารามหลวง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เขียนลายรดน้ำอักษร “นะ โม พุท” ประกอบกับอุณาโลม ๕ หยัก แต่ไม่ปรากฏอักขระ “ธา ยะ” เดิมอาจอยู่บนอกเลาบานประตูหลัง ๒ ประตู แต่ปัจจุบันไม่พบอยู่แล้ว	๕๓
๑๗	ยันต์พุฒซ้อน สลักบนนมอกเลาบานประตูอุโบสถ วัดหนองโพธิ์ อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” อยู่เหนืออักษร “อะ” ล้อมด้วย “อุ” ส่วนบนและส่วนล่างสุด คือ “อุณาโลม” เพื่อปกปักรักษาคุ้มครองอุโบสถ	๕๓
๑๘	ยันต์พุฒซ้อน ปิดหน้าประตูกุฏิ วัดไร่อ้อย ตำบลไร่อ้อย อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ทำเป็นอักษร “นะโม พุท ธา ยะ” ซ้อนกัน ส่วนบนเป็นคาถาหัวใจพระไตรปิฎก “มะ อะ อุ” และอุณาโลม ขนาบด้วยยันต์เพาะว์ ล้อมด้วยคาถาหัวใจพระสีวลี “นะ ชา ลี ติ” มีพุทธคุณ ด้านแคล้วคลาด ป้องกันภัย แก้โรคภัยไข้เจ็บ คุ้มกันภูตผีปีศาจ	๕๓
๑๙-๒๐	พระชัยเมืองนครราชสีมา ศิลปะแบบอู่ทอง ๒ ที่องค์พระลงยันต์อักขระขอมโดยรอบ รูปแบบอักษรกำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ โดยตามแนวสังฆาฏิตั้งแต่พระอังสาซ้าย ต่อลงมาถึงเบื้องพระปฤษฎางค์ จารึกคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ อักขระ ๕ ตัว คือ “น โม พุทฺ ธา ย”	๕๔
๒๑	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หน้ากลองอินเภรี พระราชวังบวรสถานมงคล ประกอบด้วยอักขระขอม “นะ โม พุท ธา ยะ” ภายในเส้นยันต์รูปสี่เหลี่ยม ลำดับจากมุมด้านซ้ายเวียนไปทางขวา ๔ อักขระ และกึ่งกลาง ๑ อักขระ รวม ๕ อักขระ	๕๔
๒๒	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หลังเจว็ดพระเคราะห์ หล่อทองเหลือง เดิมเก็บรักษาไว้ที่หอแก้ว ในพระบรมมหาราชวัง ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” เขียนในยันต์รูปองค์พระ ส่วนบนเป็นคาถา“มะ อะ อุ” และอุณาโลม มีความหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป	๕๕

ภาพที่		หน้า
๒๓	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หลังเจว็ดพระเคราะห์ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถาน วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” เขียนในยันต์ลายเส้น ส่วนบนเป็นอุณาโลม มีความหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป	๕๕
๒๔-๒๕	พระเครื่องพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖ ไม่ปรากฏที่มา	๕๗
๒๖-๒๗	เหรียญหลวงพ่อโต วัดป่าเลไลย์ จังหวัดสุพรรณบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบพุฒซ้อน	๕๗
๒๘-๒๙	เหรียญหลวงพ่อฉุย วัดคงคาราม จังหวัดเพชรบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๕ หลังยันต์รูปองค์พระลงอักขระ นะโมพุทธายะ	๕๗
๓๐-๓๑	เหรียญหลวงปู่เอี่ยม วัดหนัง บางขุนเทียน กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ยันต์ ๔ (ยันต์ขมวด ๔ ปม)	๕๗
๓๒	แหวนอักขระคาถานะโมพุทธายะ วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม พ.ศ. ๒๔๘๒	๕๘
๓๓-๓๔	แหวนพระเจ้าห้าพระองค์ ท้องแหวนลงยันต์ “นะโม พุทธายะ” สมัยรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ ไม่ปรากฏที่มา	๕๘
๓๕	ผ้ายันต์อกเลาประตูโบสถ์ วัดหนองโพ จังหวัดนครสวรรค์ แกะเป็นยันต์ นะโม พุทธายะ แบบพุฒซ้อน	๕๙
๓๖	ผ้ายันต์พระครูมิ่ง วัดกก กรุงเทพฯ ลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบเกลียวขมวด ๕ ปม	๕๙
๓๗	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ลงตะกรุด เสกด้วยคาถา ๑๐๘ คาบ	๖๑
๓๘	ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ลงตะกรุด เสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ โมพุทธายะนะ พุทธายะนะโมธายะนะโมพุท ยะนะโมพุทธา	๖๑
๓๙	ยันต์ลงตะกรุดโทนกันปืน ลงยันต์และเสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ อิสวาสุ ๑๐๘ คาบ	๖๑
๔๐	ยันต์ตะกรุด ๔ ดอก นะโมพุทธายะ และพระเจ้า ๔ พระองค์ ใช้ลงแผ่นตะกั่ว เงิน ทอง พอกด้วยไคลเสมาไคลเจดีย์ จันทน์หอม เสกด้วยคาถา นะโมะพุทธานะ ยะธาพุทโมนะ ๑๐๘ คาบ	๖๑
๔๑	ยันต์ตะกรุด ๕ ดอก	๖๑
๔๒	ยันต์ตะกรุด ๕ ดอก ตำราของ เทพย์ สาริกบุตร	๖๑
๔๓	เมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์ ผลแก่ของต้นพระเจ้าห้าพระองค์ ผิวมีรอยขรุขระเป็นร่องห้าแฉก ใช้เป็นเครื่องรางแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์	๖๓
๔๔	ลายสักยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบองค์พระ	๖๔
๔๕	จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา เลขที่ ๙ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ แสดงพระบาทบนยอดเขาสมณกูฏ ซึ่งพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จมาประทับไว้เป็น ๔ รอย ตามคติที่ปรากฏในล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ มีข้อความระบุว่า “เขานีชื่อสมณกูฏพระบาทพระเจ้าทั้งหลายอยู่แล ฯะ๑๓”	๖๖
๔๖	จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา เลขที่ ๙ แสดงพระพุทธบาทสี่รอยซ้อนเหลื่อมกันบนยอดเขา มีข้อความระบุใต้ภาพว่า “ชื่อเขาสมณกูฏแล”	๖๖
๔๗	จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม สมัยรัตนโกสินทร์ แสดงภาพพระภิกษุไปสักการะพระพุทธบาทบนยอดเขาสมณกูฏที่ลังกา ด้านข้างแสดงพระนามพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และศรีศากยมุนีโคตมะ แสดงความเป็นพระพุทบาท ๔ รอย ตามความเชื่อที่สืบมาจากล้านนา	๖๗
๔๘	ตู้พระธรรมลายรดน้ำ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ภาพพระพุทธบาทสำคัญ อันเป็นบริโภคเจดีย์ ๕ แห่ง คือ เขาสุวรรณมาลิก ๑ เขาสุวรรณบรรพต ๑ เขาสุมนกูฏแห่ง ๑ เมืองโยนกบุรี ๑ ริมแม่น้ำนัมทา ๑ แสดงพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏ เป็นพระบาท ๔ รอย ตามคติที่สืบมาจากล้านนา	๖๗

ภาพที่		หน้า
๔๙	พระพุทธบาทสี่ร้อยบนเขารังรุ้ง ได้รับการบันทึกไว้ในแผนที่โบราณ แสดงภูมิสถานในชมพูทวีป ในเอกสารวรรณกรรมไตรภูมิ สมัยกรุงธนบุรี แสดงถึงความสำคัญของพระพุทธบาทสี่รอยแห่งนี้ อันเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งหนึ่งในล้านนา กระทั่งได้รับการบันทึกจดจำสืบเนื่องมาในชั้นหลัง.....	๗๐
๕๐	พระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะประทับซ้อนลดหลั่นกันสี่รอย.....	๗๐
๕๑	ลายเส้นพระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่.....	๗๐
๕๒	พระพุทธบาทสี่รอย ไม้ ลงรักปิดทอง ศิลปะล้านนา เก็บรักษาที่วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง พระบาททั้งสี่รอยมีขนาดซ้อนลดหลั่นกันมาก.....	๗๑
๕๓–๕๔	ภาพลายเส้นแสดงลวดลายบนพระพุทธบาทไม้ ภาพเทวดาที่เรียงแถวในแนวตั้ง ๒ ข้าง ของรอยพระพุทธบาท.....	๗๑
๕๕	พระพุทธรูปประทับรอยพระบาท ซ้อนลงในพระพุทธบาทของพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ (พระเจ้าไว้รอยตีน) ศิลปะล้านนา สร้าง พ.ศ. ๒๐๒๔ แสดงความนิยมนับถือพระพุทธบาทสี่รอยในสังคมล้านนา.....	๗๒
๕๖	ลายเส้นแสดงลายมงคลในพระบาทพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท แสดงการลำดับลวดลายในแนวดิ่ง.....	๗๒
๕๗	รอยพระพุทธบาทไม้ประดับมุก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๐ แลเห็นรอยเหลื่อมซ้อนกัน ที่ส้นพระบาท เดิมประดิษฐานยังวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันจัดแสดง ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่.....	๗๔
๕๘	พระบาทสี่รอย วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ศิลปะล้านนา ไม่ปรากฏอายุสมัยการสร้าง ทำเป็นรอยเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท จัดเป็นพระบาทรุ่นหลังกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑.....	๗๔
๕๙-๖๐	พระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะวารุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ศิลปะพม่า พ.ศ. ๒๔๖๗.....	๗๔
๖๑	พระพุทธบาทสี่รอย ได้จากเขาพระบาทน้อย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย.....	๗๕
๖๒	พระพุทธบาทสี่รอยเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์.....	๗๖
๖๓	พระพุทธบาทสี่รอย วัดราชพฤกษ์ศรัทธาราม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๖
๖๔	จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธศวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปะอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ภาพพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนัมทา และพระพุทธบาทบนไหล่เขาสัจจพันธ์คีรี หรือสุวรรณบรรพต (พระพุทธบาทเมืองสระบุรี) ซึ่งเขียนเป็นภาพพระบาทสี่รอย.....	๗๗
๖๕	พระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอยอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่...	๘๐
๖๖	พระพุทธสี่รอย วัดขนอนใต้ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอยวัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	๘๐
๖๗	พระพุทธบาทสี่รอย วัดประตูสาร อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอยวัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	๘๐
๖๘	พระพุทธบาทสี่รอย วัดพร้าว อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลาสลัก ศิลปะรัตนโกสินทร์ มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๘ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอยวัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	๘๐
๖๙	พระพุทธบาทสี่รอย วัดกลางวรวิหาร อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	๘๐

ภาพที่ หน้า

๗๐ พระบฏพระพุทธบาทสี่รอย สมบัติของวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี..... ๘๐
๗๑ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๘... ๘๑
๗๒ พระพุทธบาทสี่รอย วัดสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ๘๑
๗๓ พระพุทธบาทสี่รอย วัดสังกัตรัตนคีรี อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี (มณฑปบนเขา)
ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕..... ๘๑
๗๔ พระพุทธบาทสี่รอย วัดแค อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี..... ๘๒
๗๕ พระพุทธบาทสี่รอย วัดสามจุ่น ตำบลดอนปรู อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีจารึกอักษรไทย
ภาษาไทย จำนวน ๒ บรรทัด ความว่า “๑นะกุกุสันโท พระโกนาคม พระกาสป พระสะมุดทะโคดม...”.. ๘๒
๗๖ พระพุทธบาทสี่รอย มณฑปวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
ศิลปะรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๔๕๕..... ๘๒
๗๗ พระพุทธบาทสี่รอย ศิลาสลัก พระปรางค์ทิศตะวันตก วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพฯ..... ๘๓
๗๘ พระพุทธบาทพระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าแดนนาบุญ อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี..... ๘๓
๗๙ แบบสันนิษฐานผังพื้นปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ๔ ทิศ วัดพระยืน จังหวัดลำพูน..... ๘๕
๘๐ ผังของเจดียวิหารอานันท แกนทึบสี่เหลี่ยมตรงกลางเป็นระบบเสากลางรับน้ำหนัก มีจระนำสี่ด้านเพื่อ
ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนตามแนวทิศหลักด้านละองค์ ซึ่งอธิบายว่าหมายถึง พระพุทธเจ้าสี่พระองค์
ในภัทรกัป..... ๘๕
๘๑ พระกกุสันธะ ประจำพระวิหารด้านทิศเหนือ ของอานันทเจดีย์..... ๘๕
๘๒ ดินเผาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ จากศรีเกษตร ศิลปะปยู..... ๘๖
๘๓ พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ คูหเจดีย์เมืองพุกาม หมายเลข ๔๗๕ ศิลปะพุกาม..... ๘๖
๘๔ พระพุทธรูป วัดเจดีย์ใจปุน เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า..... ๘๖
๘๕ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ๔ องค์ วิหารจตุรมุข วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ศิลปะล้านนา
พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒..... ๘๘
๘๖ พระพุทธรูปจตุรทิศ ประทับภายใต้พระศรีมหาโพธิ์ วิหารพระเจ้าพันองค์
วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง ศิลปะล้านนา ปฏิสังขรณ์ พ.ศ. ๒๔๒๙..... ๘๘
๘๗ พระพุทธรูปจตุรทิศ วัดหนองโค้ง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา
พุทธศตวรรษที่ ๒๖..... ๘๘
๘๘ พระพุทธรูปจตุรทิศมิ่งมุงเมืองนันทมุนีพุทธสถานดอยหลวงก๊องคำ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่
ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๖..... ๘๘
๘๙ พระเจ้าสี่ทิศ วัดดอยสัพพัญญู อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๖ ๘๙
๙๐ พระพุทธรูปประธาน วิหารวัดสะแก อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๓. ๘๙
๙๑ พระพุทธรูปจตุรทิศ วัดท้าวอู่ทอง จังหวัดปราจีนบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖..... ๘๙
๙๒ พระพุทธรูปปางมารวิชัยจตุรทิศ วัดไผ่โรงวัว อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี
ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖..... ๘๙
๙๓ พระสถูปจำลอง ศิลาสลัก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ พบในกรุพระเจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์
พระนครศรีอยุธยา เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... ๙๑
๙๔ สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ได้จากวัดเจดีย์สูง ตำบลฮอด อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่
ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒..... ๙๑

ภาพที่		หน้า
๙๕	สถูปจำลองทรงกลม หล่อโลหะ มีพระพุทธรูปยืนประจำจรนำซุ้ม ทิศ สูง ๑๙ เซนติเมตร ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	๙๑
๙๖	สถูปจำลอง ทรงสี่เหลี่ยม ไม้แกะสลัก ซุ้มประดับพระพุทธรูปยืนสี่ด้าน ได้จากวัดพระธาตุหริภุญชัย๑ จังหวัดลำพูน	๙๑
๙๗	สถูปจำลอง ทรงสี่เหลี่ยม ไม้แกะสลัก วัดศรีบุญเรือง ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน	๙๑
๙๘	พระปฏิมาแก้วผลึก ประทับหันพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นแท่งแก้ว ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒	๙๒
๙๙	พระปฏิมาแก้วผลึก ประทับหันพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นแท่งแก้ว ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	๙๒
๑๐๐	พระปฏิมา ศิลาสลัก ประทับหันพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นเดือย เดิมอาจสวมเข้ากับองค์ระฆัง ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ขนาด สูง ๓๘.๑ เซนติเมตร กว้าง ๒๕.๔ เซนติเมตร หนา ๒๓.๕ เซนติเมตร	๙๒
๑๐๑	พระปฏิมาสี่องค์ สลักบนแท่งหินควอตซ์ ๔ ด้าน สลักบนศิลาแท่ง มี ๓ ปาง คือ ทรงยืนปางเปิดโลก๑๒ ด้าน ประทับปางสมาธิ ๑ ด้าน ปางไสยาสน์ ๑ ด้าน ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ สูง ๙.๙ เซนติเมตร ได้จากการขุดค้น วัดศรีโขง ตำบลฮอดอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	๙๒
๑๐๒	พระพุทธรูปไม้ วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จำลองแบบจากพระพุทธรูปวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน แสดงปางสมาธิ ๑ องค์ ปางมารวิชัย ๓ องค์ มีจารึกความว่า ครูบากัญจนะสร้างในเมืองน่าน	๙๓
๑๐๓	พระปฏิมาสลักบนนอระมาด เป็นพระพุทธรูปสี่ด้านประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย นาคปรก ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ สถานแห่งชาติ พระนคร	๙๓
๑๐๔	พระปฏิมาสลักบนนอระมาด เป็นพระพุทธรูปสี่ด้าน ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย อิงกับแกนหลัง ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	๙๓
๑๐๕-๑๐๘	พระเจ้าสี่พระองค์ วัดดอนแก้ว อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ในวิหารโถง ล้อมรอบพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน ลำดับตามทิศ คือ ทิศตะวันออก-พระกกุสันธะ ทิศใต้-พระโกนาคมนะ ทิศตะวันตก-พระกัสสปะ และทิศเหนือ-พระโคตมะ	๙๔
๑๐๙	พระประธานพระอุโบสถ และพระปฏิมาฉลองพระองค์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป วัดแม่นางปลื้ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๙๕
๑๑๐	พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ หน้าฐานมีจารึกความว่า “๏ ฉลองพระองค พระพุทธสีริสากยมุนี ฑะ”	๙๕
๑๑๑	พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ หน้าฐานมีจารึกความว่า “๏ ฉลองพระองคพระพุทธกัศสป ฑะ	๙๕
๑๑๒	พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ อาจได้แก่พระอดีตพุทธองค์ที่ ๑ หรือ ๒ ในภัทรกัป	๙๕
๑๑๓	พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ อาจได้แก่พระอดีตพุทธองค์ที่ ๑ หรือ ๒ ในภัทรกัป	๙๕
๑๑๔	พระพุทธรูปยืน บนฐานปัทมอาสน์ มุมทั้ง ๔ ตกแต่งด้วยดอกบัว สูง ๖๕.๘ เซนติเมตร ศิลปะล้านนา ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๒	๙๗

ภาพที่		หน้า
๑๑๕	พระพุทธรูปห้าพระองค์ สลักจากแก้วผลึก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๒	๙๗
๑๑๖	พระเจ้าห้าพระองค์ ไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์โฮงหลวงแสงแก้ว วัดพระแก้วพระอารามหลวง จังหวัดเชียงราย	๙๘
๑๑๗	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ สลักจากไม้ และปิดทองลายฉลุกระดาษ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง	๙๘
๑๑๘	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง เทคนิคเขียนลายคำบนแผ่นศิลา	๙๘
๑๑๙	เจดีย์จำลองทรงห้าเหลี่ยม ประดิษฐานพระพิมพ์ชินปางมารวิชัย ปิดทองที่จระนำซุ้ม ๕ ซุ้ม	๙๙
๑๒๐	สถูปไม้แกะสลัก ห้าเหลี่ยม สลักจระนำโปร่ง ภายในมีเสาแกนกลางประดิษฐานพระพุทธรูปบุเงิน ประจำซุ้มจระนำ	๙๙
๑๒๑	สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนภายในจระนำซุ้มทั้ง ๔ ด้าน ปัจจุบันเก็บรักษาที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	๙๙
๑๒๒	สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ทาสี ประดับซุ้มพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับปางสมาธิ ลงรักปิดทอง วัดลำปางหลวง จังหวัดลำปาง	๙๙
๑๒๓-๑๒๖	สถูปทรงห้าเหลี่ยม วัดบ้านหลุก อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ประดับซุ้มพระพุทธรูปยืนเหมือนกันทั้ง ๕ ซุ้ม ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔–๒๕	๙๙
๑๒๗-๑๒๙	สถูปทรงกลม วัดบ้านหลุก อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ประดับซุ้มพระพุทธรูปยืน ๕ ซุ้ม ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔–๒๕	๑๐๐
๑๓๐	พระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดสวนตาล จังหวัดน่าน ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ กับพระศรีอาริยเมตไตรยบรมโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕	๑๐๑
๑๓๑	พระอดีตพุทธเจ้า ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕	๑๐๑
๑๓๒	พระศรีอริยเมตไตรย รูปเทวดาประทับพับเพียบเป็นองค์แรกที่พบในภาคเหนือ	๑๐๑
๑๓๓	พระเจ้าห้าพระองค์ พระอุโบสถ วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน	๑๐๒
๑๓๔	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดหัวเวียงใต้ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ปั้นปูนเขียนสี และลงรักปิดทอง ตามแบบศิลปะพม่า	๑๐๓
๑๓๕	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดน้ำโค้ง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน เขียนสี ศิลปะท้องถิ่นล้านนา อิทธิพลศิลปะพม่า พุทธศตวรรษที่ ๒๕	๑๐๓
๑๓๖	พระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดทาขุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ ประทับในซุ้มโขง ฝีมือช่างชาวยอง อิทธิพลศิลปะพม่า	๑๐๔
๑๓๗	พระพุทธรูปองค์ที่ ๑ ครองจีวรเรียบ สังฆาฏิซ้อน ๒ ชั้น ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายใบไม้สามเหลี่ยม ทรงสูง ยอดซุ้มรูปหงส์	๑๐๕
๑๓๘	พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ ครองจีวรเรียบ สังฆาฏิพับซ้อนเป็นริ้ว ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา ยอดซุ้มรูปเทพนม	๑๐๕
๑๓๙	พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ (องค์กลาง) ครองจีวรเรียบ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา และเทพนม ยอดซุ้มรูปพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์และพระพุทธรูปปางเปิดโลก	๑๐๕
๑๔๐	พระพุทธรูปองค์ที่ ๔ ครองจีวรและสังฆาฏิเป็นริ้วพับซ้อนทั้งองค์ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา ยอดซุ้มรูปเทพนม	๑๐๕

ภาพที่		หน้า
๑๔๑	พระพุทธรูปองค์ที่ ๕ ตกแต่งไรพระศกด้วยกระจกสี คล้ายกับทรงเครื่อง ครองจีวรเป็นริ้วบาง สังฆาฏิเป็นแถบกว้างปลายตัดตรง ประทับในซุ้มโขงประดับด้วยใบไม้สามเหลี่ยมทรงสูง ยอดซุ้มรูปนกยูงหรือหงส์	๑๐๕
๑๔๒	พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหาร วัดหนองสร้อย อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ฝีมือช่างชาวยอง พุทธศตวรรษที่ ๒๕	๑๐๖
๑๔๓	พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหาร วัดป่าฝาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พุทธศตวรรษที่ ๒๕	๑๐๗
๑๔๔	พระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดร้องขี้เหล็ก อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๐๗
๑๔๕	พระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดพระบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน	๑๐๘
๑๔๖	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง	๑๐๙
๑๔๗	“พระกะกุสันโธสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๐๙
๑๔๘	“พระโกนาคะมะโนสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๐๙
๑๔๙	“พระกัสสะโปสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๐๙
๑๕๐	“พระโคตะโมสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๑๐
๑๕๑	“พระศรีอะริยะเมตตรัยโย” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๑๐
๑๕๒-๑๕๓	พระประธานอุโบสถและซุ้มพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพล อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย	๑๑๐
๑๕๔	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุแหลมลี่ อำเภอลอง จังหวัดแพร่	๑๑๑
๑๕๕	พระเจ้าห้าพระองค์ ๓ วัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดชียงราย	๑๑๒
๑๕๖	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดป่ากุ๊ก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย	๑๑๒
๑๕๗	พระกุกกุสันธพุทธเจ้า-หลวงพ่อมั่งมี วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย	๑๑๓
๑๕๘	พระโกนาคะมะนะ-หลวงพ่อบุญทวีทรัพย์ วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย	๑๑๓
๑๕๙	พระกัสสะปะ-หลวงพ่อมั่งคั่ง วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย	๑๑๓
๑๖๐	พระโคตะมะ-หลวงพ่อมั่นคง วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย	๑๑๓
๑๖๑	พระศรีอาริยะเมตไตร-หลวงพ่อสมปรารถนา วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย	๑๑๓
๑๖๒-๑๖๖	ปราสาทพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ มุมพระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง วัดร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่	๑๑๔
๑๖๗	พระเจ้าห้าพระองค์ พระมหาเจดีย์พุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัป พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม บ้านเมตตา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน	๑๑๔
๑๖๘	กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดเขาบันไดอิฐ จังหวัดเพชรบุรี	๑๑๕
๑๖๙-๑๗๐	พระเจ้าห้าพระองค์ คูหาพระปรางค์ วัดพิชยญาติการาม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ๔ พระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ในลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ ๑ พระองค์	๑๑๖
๑๗๑	พระพุทธรูปวัดป่าไชโย (ร้าง) อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๑๖
๑๗๒	กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ อุโบสถ วัดอุดมพิชัย อำเภอพรหมบุรี จังหวัดอ่างทอง	๑๑๗
๑๗๓	กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ อุโบสถ วัดห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี	๑๑๗
๑๗๔	กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดอุโปสถาราม จังหวัดอุทัยธานี	๑๑๘
๑๗๕	กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดหนังราชวรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๑๘
๑๗๖	แผ่นเสมาสลักรูปพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา	๑๒๐
๑๗๗	พระเจ้าห้าพระองค์สลักบนงาช้างประหลาด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ	๑๒๐
๑๗๘	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดศรีบุญเรือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น	๑๒๐

ภาพที่		หน้า
๑๗๙	ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕	๑๒๒
๑๘๐	พระกกุสันธะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย วัดทรงเสวย จังหวัดชัยนาท	๑๒๒
๑๘๑	พระกกุสันธะ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย	๑๒๒
๑๘๒	พระกกุสันธะ ครองจีวรลายดอก ปางสมาธิ วัดเชิงคีรี จังหวัดสุโขทัย	๑๒๒
๑๘๓	พระกกุสันธะ ครองจีวรลายดอก ปางมารวิชัย วัดสนามไชย จังหวัดลพบุรี	๑๒๓
๑๘๔	พระโกนาคมนะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย สมบัติของเอกชน	๑๒๓
๑๘๕	พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางอุ้มบาตร วัดบ้านทราย จังหวัดลพบุรี	๑๒๓
๑๘๖	พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ วัดอินทาราม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๒๓
๑๘๗	พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี	๑๒๓
๑๘๘	พระโคตมะ ครองจีวรลายดอก ปางสมาธิ สมบัติของเอกชน	๑๒๓
๑๘๙	พระโคตมะ ครองจีวรลายดอก ปางมารวิชัย วัดวันอุทิศ จังหวัดอ่างทอง	๑๒๔
๑๙๐	พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางอุ้มบาตร วัดโชติทายการาม จังหวัดราชบุรี	๑๒๔
๑๙๑	พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๒๔
๑๙๒	พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ สมบัติของเอกชน	๑๒๔
๑๙๓	พระศรีอาริย์ รูปพระภิกษุ ถือตาลปัตร ครองจีวรลายดอก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร	๑๒๔
๑๙๔	พระศรีอาริย์ รูปพระภิกษุ ถือตาลปัตร ครองจีวรลายดอก ทรงเครื่อง วัดนาป่าคาย จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๒๔
๑๙๕	พระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ วัดราชสิทธาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฐานมีจารึกคาถาบาลี อักษรขอมว่า “พุท” เป็นคาถาประจำพระองค์ พระพุทธเจ้ากัสสปะ	๑๒๕
๑๙๖	พระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ วัดราชสิทธาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฐานมีจารึกคาถาบาลี อักษรขอมว่า “ธา” เป็นคาถาประจำพระองค์ พระพุทธเจ้าโคตมะ	๑๒๕
๑๙๗	พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ซึก วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๒๖
๑๙๘	พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้มะเดื่อ วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๒๖
๑๙๙	พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ไทร วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปเต่าเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๒๖
๒๐๐	พระโคตมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปโคเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๒๖
๒๐๑	พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย อยู่ในรูปภิกษุ ประทับที่โคนต้นไม้กากะทิง วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๒๖
๒๐๒	พระกกุสันธะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี	๑๒๗
๒๐๓	พระโกนาคมนะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี	๑๒๗
๒๐๔	พระกัสสปะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี	๑๒๗
๒๐๕	พระโคตมะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี	๑๒๗
๒๐๖	พระศรีอริยเมตไตรย วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี	๑๒๗
๒๐๗	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดถ้ำคูหาสวรรค์ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา	๑๒๘

ภาพที่		หน้า
๒๐๘	องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า-ผ้าทิพย์มีสัญลักษณ์รูปไก่เป็นสัตว์ประจำวงศ์	๑๒๙
๒๐๙	องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า-สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว	๑๒๙
๒๑๐	องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว	๑๒๙
๒๑๑	องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว	๑๒๙
๒๑๒	องค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย-ทำเป็นรูปเทพนม ประทับขัดสมาธิเพชร สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว	๑๒๙
๒๑๓	“พระกุกกุสันโท” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ คาถาประจำพระองค์ “นะ” ฐานประดับรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๓๑
๒๑๔	“พระโกนาคม” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ คาถาประจำพระองค์ “โม” ฐานประดับรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๓๑
๒๑๕	“พระพุทธกัสสป” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานอภัย คาถาประจำพระองค์ “พุท” ฐานประดับรูปเต่าเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๓๑
๒๑๖	“พระสะมะณะโฆตม” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย คาถาประจำพระองค์ “ธา” ฐานประดับรูปโคเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๓๑
๒๑๗	“พระศรีอาริยเมตไตรย์” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานพร คาถาประจำพระองค์ “ธา” ฐานประดับรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑	๑๓๑
๒๑๘	พระกกุสันธะ วัดสังฆราชา กรุงเทพฯ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียง เป็นริ้วหนา พาดสังฆาฏิเป็นแถบกว้าง ฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย ซ้อนด้วยฐานหน้ากระดานหกเหลี่ยม ประดับรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ นางกิมไล้ แก้วประเสริฐ สร้าง พ.ศ. ๒๔๘๑	๑๓๒
๒๑๙	พระศรีอารย์ วัดสังฆราชา กรุงเทพฯ รูปเทวดาทรงภูษายาวประดับเครื่องอาภรณ์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ ฐานสิงห์ ซ้อนด้วยฐานหน้ากระดานหกเหลี่ยม ประดับรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ นางกิมไล้ แก้วประเสริฐ สร้าง พ.ศ. ๒๔๘๑	๑๓๒
๒๒๐	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดเขาพรหมสวรรค์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี	๑๓๓
๒๒๑	พระกกุสันโธ วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางสมาธิ ฐานรูปไก่	๑๓๓
๒๒๒	พระโกนาคมโน วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางประทานปฐมเทศนา ฐานรูปนาค	๑๓๓
๒๒๓	พระกัสสโป วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางแสดงธรรม ฐานรูปเต่า	๑๓๓
๒๒๔	พระโคตะโม วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางประทานพร ฐานรูปโค	๑๓๔
๒๒๕	พระศรีอาริยเมตไตย วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี พระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานอภัย ฐานรูปสิงห์	๑๓๔
๒๒๖	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าพรหมยาน อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๒๗	พระกกุสันธะ ปางสมาธิ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๒๘	พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๒๙	พระกัสสโป ปางแสดงธรรม วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๓๐	พระสมณโคดม ปางมารวิชัย วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๓๑	พระศรีอริยเมตไตรย์ ถือจักร และแสดงปางประทานพร วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา	๑๓๕
๒๓๒	พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก ตำบลบ้านกุ่ม อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๖

ภาพที่		หน้า
๒๓๓	พระกกุสันธะ ปางสมาธิ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๖
๒๓๔	พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๖
๒๓๕	พระกัสสโป ปางแสดงธรรม วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๖
๒๓๖	พระโคตมะ ปางมารวิชัย วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๗
๒๓๗	พระศรีอริยเมตไตรย ปางประทานพร ประทับเป็นประธานที่กึ่งกลาง วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๓๗
๒๓๘	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดคลองพระเจ้า อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง	๑๓๗
๒๓๙	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพลับ อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี	๑๓๘
๒๔๐	พระเจ้าห้าพระองค์ ประธานพระอุโบสถวัดทุ่งเกษม อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๑	“พระพุทธกะกุสันโธ” ปางสมาธิ วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๒	“พระพุทธโกนาคะมะโน” ปางประทานปฐมเทศนา วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๓	“พระพุทธกัสสะโป” ปางประทานอภัย วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๔	“พระพุทธโคตะโม” ปางมารวิชัย วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๕	“พระศรีอริยเมตไตรโย” ปางประทานพร วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๓๙
๒๔๖	“พระกะกุสันโธ” ปางสมาธิ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๐
๒๔๗	“พระโกนาคะมโน” ปางประทานปฐมเทศนา วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๐
๒๔๘	“พระกัสสะปะ” ปางแสดงธรรม วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๐
๒๔๙	“พระโคตะมะ” ปางมารวิชัย วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๑
๒๕๐	“พระศรีอะริยะเมตไตรย์” ปางประทานพร วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๑
๒๕๑	พระเจ้าห้าพระองค์ เจดีย์พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๑
๒๕๒	พระเจ้าห้าพระองค์ ประธานอุโบสถ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด	๑๔๑
๒๕๓	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดทุ่งตาพุก อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร	๑๔๒
๒๕๔	พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดสวนแตง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๔๓
๒๕๕	ปราสาทพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ สถานปฏิบัติธรรม วัดหนองกลาง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี	๑๔๓
๒๕๖	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไสดงวิสุทธิรังสิต อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี	๑๔๔
๒๕๗	พระเจ้าห้าพระองค์ สำนักสงฆ์ถ้ำพระภูกระแต ตำบลโนนกอก อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ	๑๔๔
๒๕๘	พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๔๕
๒๕๙	องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ปูนปั้น วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖	๑๔๕
๒๖๐	องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๔๕
๒๖๑	องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๔๕
๒๖๒	องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๔๖
๒๖๓	องค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย ทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๔๖

ภาพที่		หน้า
๒๖๔	พระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ วัดป่าพรหมยาน อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา ศิลปะร่วมสมัย แบบพุทธศิลป์สุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๔๗
๒๖๕	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดนพเก้าทายิการาม อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๗
๒๖๖	พระกกุสันธพุทธเจ้า พระวรกายสีขาว วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๘
๒๖๗	พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระวรกายสีน้ำเงิน วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๘
๒๖๘	พระกัสสปพุทธเจ้า พระวรกายสีเหลือง วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๘
๒๖๙	พระโคตมพุทธเจ้า พระวรกายสีเขียว วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๘
๒๗๐	พระเมตเตยยพุทธเจ้า พระวรกายสีแดง วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๘
๒๗๑	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดจันทร์หงาย อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูป ๕ พระองค์ กำหนดสี ปาง และสมมตินามต่างกัน	๑๔๙
๒๗๒	พระกกุสันโธพุทธเจ้า (หลวงพ่อดวงดี) ปางพระทานพร พระวรกายสีน้ำเงิน วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๙
๒๗๓	พระโกนาคมโนพุทธเจ้า (หลวงพ่อโชคดี) ปางสมาธิ พระวรกายสีเขียว วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๙
๒๗๔	พระกัสสโปพุทธเจ้า (หลวงพ่อสำเร็จ) ปางมารวิชัย พระวรกายสีแดง วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี	๑๔๙
๒๗๕	พระศากยมุนีโคตโมพุทธเจ้า (หลวงพ่อสมปรารถนา) ปางสมาธิ พระวรกายสีทอง วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี	๑๕๐
๒๗๖	พระศรีอริยเมตตรัยโยพุทธเจ้า (หลวงพ่อทันใจ) ปางแสดงธรรม พระวรกายสีขาว วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี	๑๕๐
๒๗๗	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดภูเก้า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๐
๒๗๘	พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุไฟ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๑
๒๗๙	พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุน้ำ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๑
๒๘๐	พระกัสสปพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุดินวัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๑
๒๘๑	พระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุไม้ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๑
๒๘๒	พระศรีอริยเมตไตรย์ ปางสมาธิ ธาตุทอง วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร	๑๕๑
๒๘๓	พระกกุสันธพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย	๑๕๒
๒๘๔	พระโกนาคมนพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย	๑๕๒
๒๘๕	พระกัสสปพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย	๑๕๒
๒๘๖	พระโคตมพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย	๑๕๒
๒๘๗	พระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย	๑๕๒
๒๘๘	พระกกุสันโธ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๓
๒๘๙	พระโกนาคมนะวัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๓
๒๙๐	พระพุทธโคดม วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๓
๒๙๑	พระศรีอริยเมตไตรย์ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี	๑๕๓
๒๙๒	มหาวิหารพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดผาซ่อนแก้ว อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๕๔
๒๙๓	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดวังหว้า อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี สร้างขึ้นตามแบบศิลปกรรมวัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๕๔

ภาพที่		หน้า
๒๙๔	พระเจ้าห้าพระองค์ วัดสาขลา จังหวัดสมุทรปราการ สร้างขึ้นตามแบบศิลปกรรมวัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๕๔
๒๙๕	แม่กาเผือกทองเหนือยอดฉัตรพระเจดีย์บริวาร วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง แสดงสัญลักษณ์ของตำนานพื้นถิ่น	๑๕๖
๒๙๖	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปฐมในภัทรกัป (พระกกุสันธพุทธเจ้า) ปางบรมมหาจักรพรรดิ ประดิษฐานหน้าพระเจดีย์ วัดศรีเกิด จังหวัดลำปาง ฐานมีรูปแม่ไก่กับไข่แม่กาเผือก เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์	๑๕๖
๒๙๗	ประติมากรรมแม่กาเผือกกับไข่ทั้งห้าฟองหน้าพระปฏิมาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปฐม เล่าเรื่องการเกิดพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง	๑๕๖
๒๙๘	ประติมากรรมแม่กาเผือกกับไข่ทั้งห้าฟอง วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง แสดงตำนานกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์ของท้องถิ่น	๑๕๖
๒๙๙	ประติมากรรมแม่กาเผือก วัดศรีเกิด เล่าเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก	๑๕๖
๓๐๐	ประติมากรรมฆติกามหาพรหม (พระแม่กาขาว) ใช้นำออกแห่ในกิจกรรมประเพณีแปดเป็ง	๑๕๖
๓๐๑	รูปแม่ไก่นำไข่ใบแรกของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กกุสันธะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖	๑๕๖
๓๐๒	รูปแม่นาคนำไข่ใบที่สองของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโกนาคมนะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖	๑๕๖
๓๐๓	รูปแม่เต่านำไข่ใบที่สามของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กัสสปะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖	๑๕๖
๓๐๔	รูปแม่โคนำไข่ใบที่สี่ของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กัสสปะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖	๑๕๗
๓๐๕	รูปแม่สิงห์นำไข่ใบที่ห้าของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖	๑๕๗
๓๐๖	ฤษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้าง พ.ศ. ๒๕๖๕	๑๕๗
๓๐๗	รูปหล่อแม่กาเผือก อุทยานธรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย	๑๕๗
๓๐๘	ฤษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ อุทยานธรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย	๑๕๗
๓๐๙	แม่ไก่กับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระกกุสันธพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๕๘
๓๑๐	แม่นาคกับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระโกนาคมนพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๕๘
๓๑๑	แม่เต่ากับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระกัสสปพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๕๘
๓๑๒	แม่โคกับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระโคตมพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๕๘
๓๑๓	แม่ราชสีห์กับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ	๑๕๘
๓๑๔-๓๑๙	หน้าบันพระอุโบสถ วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร รูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์	๑๕๙-๑๖๐
๓๒๐	อุโบสถ วัดเกาะแก้ววาลุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง	๑๖๐

ภาพที่ หน้า

๓๒๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ บริเวณแผงใต้หน้าบันอุโบสถ วัดเกาะแก้ววาลุการาม จังหวัดลำปาง ๑๖๐

๓๒๒ อุโบสถ วัดกุญชรนิมิต อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๒

๓๒๓ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ บริเวณโก่งคิ้ว อุโบสถ วัดกุญชรนิมิต จังหวัดแพร่ ๑๖๒

๓๒๔ อุโบสถ วัดสำเภา อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๒

๓๒๕ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ บริเวณโก่งคิ้ว อุโบสถ วัดสำเภา จังหวัดแพร่ ๑๖๒

๓๒๖ โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ แกะสลักเป็นภาพแม่ไก่อยู่ในกรอบรูปวงจักร ๑๖๓

๓๒๗ โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ แกะสลักเป็นภาพแม่ราชสีห์อยู่ในกรอบรูปวงจักร ๑๖๓

๓๒๘ อุโบสถ วัดร่องซ้อ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๓

๓๒๙ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดร่องซ้อ จังหวัดแพร่ ๑๖๓

๓๓๐ อุโบสถ วัดร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ๑๖๔

๓๓๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดร้องกวาง จังหวัดแพร่ ๑๖๔

๓๓๒ วิหาร วัดศรีมูลเรือง อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ๑๖๔

๓๓๓ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบันวิหาร วัดศรีมูลเรือง จังหวัดแพร่ ๑๖๔

๓๓๔ อุโบสถ วัดหนองแขม อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๕

๓๓๕ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดหนองแขม จังหวัดแพร่ ๑๖๕

๓๓๖ อุโบสถ วัดนาบุญ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ๑๖๕

๓๓๗ อุโบสถ วัดโศภนาลัย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๖

๓๓๘ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดโศภนาลัย จังหวัดแพร่ ๑๖๖

๓๓๙ อุโบสถ วัดทุ่งโห้งเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๖

๓๔๐ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดทุ่งโห้งเหนือ จังหวัดแพร่ ๑๖๖

๓๔๑ อุโบสถ วัดสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๗

๓๔๒ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๗

๓๔๓ อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๗

๓๔๔ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แผงหน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ จังหวัดแพร่ ๑๖๗

๓๔๕ วิหาร วัดมงคลถาวร อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ๑๖๘

๓๔๖ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน วิหาร วัดมงคลถาวร อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ๑๖๘

๓๔๗ อุโบสถ วัดกาซ้อง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๖๘

๓๔๘ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้อง จังหวัดแพร่ ๑๖๘

๓๔๙ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดแม่คำมีรัตนปัญญา จังหวัดแพร่ ๑๖๙

๓๕๐ อุโบสถ วัดพงหัวหาด อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ๑๖๙

๓๕๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดพงหัวหาด จังหวัดแพร่ ๑๖๙

๓๕๒ อุโบสถ วัดสวรรคนิเวศ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ๑๗๐

ภาพที่		หน้า
๓๕๓	ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวรรคนิเวศอำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่	๑๗๐
๓๕๔	อุโบสถ วัดบวกโป่ง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่	๑๗๐
๓๕๕	ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดบวกโป่ง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่	๑๗๐
๓๕๖	อุโบสถ วัดหาดลี่ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่	๑๗๑
๓๕๗	ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าสี่พระองค์ แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดหาดลี่ จังหวัดแพร่	๑๗๑
๓๕๘	อุโบสถ วัดศรีดอนคำ อำเภอลอง จังหวัดแพร่	๑๗๑
๓๕๙	อุโบสถ วัดศรีดอนไชย อำเภอลอง จังหวัดแพร่	๑๗๒
๓๖๐	อุโบสถ วัดเวียงตั้ง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่	๑๗๒
๓๖๑	หน้าบัน วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน	๑๗๓
๓๖๒-๓๖๖	บานหน้าต่าง วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระบาทตากผ้า จังหวัดลำพูน ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖	๑๗๓
๓๖๗	วิหาร วัดสุคันธวารี อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่	๑๗๓
๓๖๘	หน้าบันไม้แกะสลักภาพพระธรรมจักร สัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ และสัตว์ประจำทิศ วิหาร วัดสุคันธวารี จังหวัดเชียงใหม่	๑๗๓
๓๖๙	หอพระแก้วพันธุมติรัตนอะณาเขรษบุรี วัดมังคลถาวราราม (วัดขัวแคร่) อำเภอเมือเชียงราย จังหวัดเชียงราย	๑๗๔
๓๗๐	หน้าบัน หอพระแก้วพันธุมติรัตนอะณาเขรษบุรี วัดมังคลถาวราราม (วัดขัวแคร่) จังหวัดเชียงราย	๑๗๔
๓๗๑	ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ปูนปั้น ทาสี ประดับหน้าบัน ศาลาการเปรียญ วัดสามัคคี อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม	๑๗๔
๓๗๒	บานประตู วิหาร วัดพระแก้วเชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย	๑๗๕
๓๗๓	ฐานเสมา อุโบสถ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์	๑๗๕
๓๗๔	พระเจ้าห้าพระองค์ ปูนปั้น ซุ้มประตูวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี	๑๗๖
๓๗๕	ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ กับสัตว์ประจำวงศ์ ประดับแผงใต้หน้าบันมุข อุโบสถ (เก่า) วัดกิ่งแก้ว จังหวัดสมุทรปราการ	๑๗๗
๓๗๖	อุโบสถหลังเก่า วัดปากบาง อำเภอพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๗
๓๗๗	พระกกุสันธะ ปางสมาธิ กับแม่ไก่ ซุ้มหน้าต่างด้านทิศใต้บานแรก วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๗
๓๗๘	พระโกนาคมนะ ปางสมาธิ กับแม่นาค ซุ้มหน้าต่างด้านทิศเหนือ บานที่สอง วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๗
๓๗๙	พระกัสสปะ ปางสมาธิ กับแม่เต่า ซุ้มหน้าต่างด้านทิศใต้บานที่สอง วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๘
๓๘๐	พระโคตมะ ปางสมาธิ กับแม่โค ซุ้มหน้าต่างด้านทิศเหนือบานแรก วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๘
๓๘๑	พระศรีอริยเมตไตรย ปางประทานพร กับแม่ราชสีห์ ซุ้มประตูด้านหน้า วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี	๑๗๘
๓๘๒	หน้าบันปูนปั้นทาสี ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดเกาะหงษ์ อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์	๑๗๘
๓๘๓	แผ่นไม้แกะสลัก ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ทาชาด ปิดทอง ผนังอุโบสถ วัดโมกข์ จังหวัดสมุทรปราการ	๑๗๘
๓๘๔	หน้าบันด้านทิศใต้ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี	๑๗๙

ภาพที่ หน้า

๓๘๕ หน้าบันด้านทิศเหนือ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี..... ๑๗๙
๓๘๖ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์กับสัตว์ประจำวงศ์ หน้าบันศาลาการเปรียญ วัดบูรพาราม จังหวัดนครพนม..... ๑๗๙
๓๘๗ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร..... ๑๘๑
๓๘๘ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์..... ๑๘๑
๓๘๙ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดบ้านหว้า อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์..... ๑๘๒
๓๙๐ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดป่าซ้า อำเภอหนองฉาง จังหวัดอุทัยธานี..... ๑๘๒
๓๙๑ หน้าบันวิหาร วัดกิ่งแก้ว ตำบลราชาเทวะ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ..... ๑๘๒
๓๙๒ อุโบสถ วัดควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา..... ๑๘๓
๓๙๓ หน้าบันอุโบสถ วัดควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา..... ๑๘๓
๓๙๔ อุโบสถ วัดโพธิ์ทอง อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก..... ๑๘๔
๓๙๕-๓๙๖ หน้าบันอุโบสถ วัดโพธิ์ทอง จังหวัดพิษณุโลก..... ๑๘๔
๓๙๗ หน้าบันอุโบสถ วัดเขาน้อย อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี..... ๑๘๔
๓๙๘ หน้าบันศาลาการเปรียญ วัดแก้วฟ้า อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม..... ๑๘๔
๓๙๙ หน้าบันอุโบสถ วัดถ้ำโพงพาง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร..... ๑๘๕
๔๐๐ ผนังหลังพระประธาน พระธาตุฉิมพลี วัดข่อย อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี..... ๑๘๕
๔๐๑ อุโบสถวัดหนองสร้าง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ที่มา: วัดหนองสร้าง จังหวัดสกลนคร..... ๑๘๖
๔๐๒ หน้าบันอุโบสถวัดหนองสร้าง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร..... ๑๘๖
๔๐๓ ประติมากรรมนูนปั้นปูน ทาสี ประดับผนังสกัดด้านหน้าพระอุโบสถ
วัดโพธิ์ชัย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม..... ๑๘๗
๔๐๔-๔๐๗ ประติมากรรมปูนปั้นภาพพระเจ้าห้าพระองค์และสัตว์ประจำวงศ์ ประดับตกแต่งอุโบสถ
วัดศรีมงคล อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม..... ๑๘๗-๑๘๗
๔๐๘ บานประตูไม้จำหลัก วิหารครูบาเจ้าปินตา ภินทสฺส วัดศรีบุญโยง จังหวัดลำปาง..... ๑๙๐
๔๐๙ บานประตูไม้จำหลัก วิหาร วัดสะแล่ง จังหวัดแพร่..... ๑๙๐
๔๑๐ บานประตูไม้แกะสลัก วัดโพธิ์ศรี จังหวัดขอนแก่น..... ๑๙๐
๔๑๑ บานประตูไม้แกะสลัก อุโบสถ วัดสว่างหัวนาคำ จังหวัดกาฬสินธุ์..... ๑๙๐
๔๑๒ หน้าบันด้านหน้า อุโบสถหลังใหม่ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี..... ๑๙๑
๔๑๓ หน้าบันด้านหลัง อุโบสถหลังใหม่ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี..... ๑๙๑
๔๑๔ ซุ้มประตู วัดน้ำตกธรรมรส อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง..... ๑๙๒
๔๑๕ หน้าบันทิศใต้ วิหารพระนาก วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
รูปพญากาเผือกอาศัยบนต้นมะเดื่อ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา..... ๑๙๓
๔๑๖ หน้าบันทิศเหนือ วิหารพระนาก วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
รูปฆฏิการพรหมจำแลงเป็นแม่กาเผือกมาพบบุตรฤษีโพธิสัตว์ทั้งห้า..... ๑๙๓
๔๑๗ อุโบสถ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง..... ๑๙๓
๔๑๘ หน้าบันอุโบสถ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง ไม้แกะสลักปิดทองทาสี
ภาพเล่าเรื่องกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ตามตำนานท้องถิ่น..... ๑๙๓
๔๑๙ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี
ภาพฤษีโพธิสัตว์ ๓ ตน..... ๑๙๔

ภาพที่		หน้า
๔๒๐	หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพฤาษีโพธิสัตว์ ๒ ตน....	๑๙๔
๔๒๑	ฤาษีโพธิสัตว์กกุสันธะ บุตรเลี้ยงแม่ไก่ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๔
๔๒๒	ฤาษีโพธิสัตว์โกนาคมนะ บุตรเลี้ยงแม่นาค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๔
๔๒๓	ฤาษีโพธิสัตว์กัสสปะ บุตรเลี้ยงแม่เต่า หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๔
๔๒๔	ฤาษีโพธิสัตว์โคตมะ บุตรเลี้ยงแม่โค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้.....	๑๙๔
๔๒๕	ฤาษีโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย บุตรเลี้ยงแม่ราชสีห์ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้....	๑๙๔
๔๒๖	ฤาษีโพธิสัตว์โคตมะ บุตรเลี้ยงแม่โค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้.....	๑๙๔
๔๒๗	หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพการบำเพ็ญบารมีของฤาษีโพธิสัตว์.....	๑๙๕
๔๒๘	หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพท้าวมหาพรหมจากพรหมโลกนิมิตร่างเป็นกาเผือกมายังดอยสิงคุตตระ.....	๑๙๕
๔๒๙	ฤาษีโพธิสัตว์ที่ดอยสิงคุตตระ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๕
๔๓๐	ท้าวมหาพรหมจำแลงเป็นกาเผือกมาพบบุตรฤาษีโพธิสัตว์ทั้งห้า หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๕
๔๓๑	ฤาษีโพธิสัตว์ที่ดอยสิงคุตตระ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ.....	๑๙๕
๔๓๒	พระกกุสันธะ ทรงราชรถออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	๑๙๖
๔๓๓	พระโกนาคมนะ ทรงคชสารออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	๑๙๖
๔๓๔	พระสิทธัตถะ ทรงม้ากัณฐกะออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	๑๙๖
๔๓๕	พระกัสสปะหรือพระเมตเตยยะ ทรงปราสาทออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	๑๙๖
๔๓๖-๔๓๗	ตุงพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง.....	๑๙๗
๔๓๘-๔๓๙	ตุงพระเจ้าห้าพระองค์ วัดกลางเวียง อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย.....	๑๙๗
๔๔๐	กาเผือกยอดเสาตุง วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่.....	๑๙๗
๔๔๑	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	๑๙๙
๔๔๒	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ วัดซันเนจิ ประเทศญี่ปุ่น.....	๑๙๙
๔๔๓	พระบฏเล่าเรื่องตำนานกาเผือก จากบริติชมิวเซียม.....	๒๐๐
๔๔๔	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากบริติชมิวเซียม.....	๒๐๐
๔๔๕	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากพิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย.....	๒๐๐
๔๔๖	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี.....	๒๐๑
๔๔๗	พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ ฉบับพิมพ์บนกระดาษ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕.....	๒๐๓
๔๔๘	ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ บนฉายาบัตรพระสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ จากอิทธิพลของพระบฏฉบับพิมพ์.....	๒๐๓
๔๔๙-๔๕๓	ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ประกอบหนังสือ รายพระนามพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์พิมพ์ เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางได้ ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ พระนคร ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๐	๒๐๓-๒๐๔
๔๕๔	จิตรกรรมตำนานแม่กาเผือก วิหาร วัดท่าข้าม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.....	๒๐๕
๔๕๕	ภาพแม่กาเผือกอาศัยบนต้นต้นโพธิ์ทะเลริมฝั่งน้ำ จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่.....	๒๐๖
๔๕๖	ภาพแม่ไก่และแม่โค เก็บฟองไข่แม่กาเผือกไปเลี้ยงดูแล เติบโตเป็นบุรุษ จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่.....	๒๐๖

ภาพที่		หน้า
๔๕๗	ภาพหญิงชรา อาจหมายถึงช่างซักผ้า ที่นำฟองไข่ใบที่ ๕ ไปดูแล จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่	๒๐๖
๔๕๘	ภาพบุตรแม่กาเผือกลาแม่เลี้ยงไปบวช แสวงหาโมกขธรรม จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่	๒๐๖
๔๕๙	ภาพบุตรแม่กาเผือกทั้งห้ามาพบกัน จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่	๒๐๗
๔๖๐	ภาพแม่กาเผือกเกิดเป็นท้าวมหาพรหม จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่	๒๐๗
๔๖๑	ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ แสดงในลักษณะบุรุษทั้งห้า และภาพปรากฏในร่างสตรีไปพบบุตรทั้งห้า จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่	๒๐๗
๔๖๒	จิตรกรรมบนเพดาน วิหาร วัดเขาน้อย จังหวัดจันทบุรี	๒๐๘
๔๖๓-๔๗๒	จิตรกรรมอุโบสถ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เล่าเรื่องตำนานกาเผือก หรือตำนานวัดพระเกิด	๒๐๙-๒๑๐
๔๗๓	จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก ครั้งปฐมกัป วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่	๒๑๐
๔๗๔	จิตรกรรมผนังหลังพระประธาน วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่	๒๑๐
๕๗๕-๔๗๖	จิตรกรรมเล่าเรื่องกาเผือก ผนังพระประธาน วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่	๒๑๑
๔๗๗	จิตรกรรมเล่าการพบกันของฤาษีทั้งห้าและกาเผือกพบบุตร วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่	๒๑๑
๔๗๘	จิตรกรรมฝาผนัง วิหาร วัดผักราก ตำบลแม่พูล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๑๒
๔๗๙	จิตรกรรมอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลานใต้ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๓
๔๘๐	จิตรกรรมพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๓
๔๘๑	จิตรกรรมพระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๓
๔๘๒	จิตรกรรมพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๓
๔๘๓	จิตรกรรมพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๔
๔๘๔	จิตรกรรมพระศรีอริยเมตไตรย สัญลักษณ์รูปราชสีห์ วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๔
๔๘๕	จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรี อยุธยา	๒๑๔
๔๘๖	ภาพแม่สัตว์ทั้ง ๕ เก็บฟองไข่แม่กาเผือกไปเลี้ยงดู วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๕
๔๘๗	ภาพแม่ไก่เลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๕
๔๘๘	ภาพแม่นาคเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๕
๔๘๙	ภาพแม่เต่าเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๕
๔๙๐	ภาพแม่โคเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๕
๔๙๑	ภาพแม่ราชสีห์เลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๒	ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๓	ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๔	ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๕	ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๖	ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๖
๔๙๗	ภาพท้าวมหาพรหมนิมิตกายปรากฏรูปเป็นแม่กาเผือก มาพบบุตรฤาษีทั้งห้า วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗
๔๙๘	ภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗
๔๙๙	ภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗
๕๐๐	ภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗

ภาพที่		หน้า
๕๐๑	ภาพพระพุทธเจ้าโคตมะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗
๕๐๒	ภาพพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา	๒๑๗
๕๐๓-๕๑๗	จิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานเวียงกาหลง และประวัติวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย	๒๑๘-๒๒๐
๕๑๘-๕๒๐	จิตรกรรมเล่าเรื่องต้นกำเนิดกาเผือก เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ทั้งห้า ตั้งความปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน	๒๒๑
๕๒๑-๕๒๓	จิตรกรรมเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์เกิดในฟองไข่กาเผือกใน ได้รับการเลี้ยงดูโดยแม่สัตว์ทั้งห้า และได้บวชเป็นฤาษีเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน	๒๒๑-๒๒๒
๕๒๔-๕๒๗	จิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน	๒๒๒
๕๒๘	จิตรกรรมวิหาร วัดต้นตาล อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ฝีมือช่างท้องถิ่นชาวไทยวน	๒๒๓
๕๒๙	จิตรกรรมฝาผนัง วิหารวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน	๒๒๔
๕๓๐-๕๓๓	ภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประกอบคติพระพุทธบาทสี่รอย จิตรกรรมมณฑปพระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะแก้ววาลุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง	๒๒๕
๕๓๔-๕๓๕	จิตรกรรมบริเวณช่องแหวะเพดาน ศาลาการเปรียญ วัดทุ่งคมบาง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี	๒๒๖
๕๓๖	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ วิหาร วัดต้นผึ้ง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน	๒๒๗
๕๓๗	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดต้นม่วงคีรี จังหวัดแพร่	๒๒๗
๕๓๘-๕๔๐	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถวัดป่างิ้ว จังหวัดปทุมธานี	๒๒๘
๕๔๑	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดธรรมจริยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๒๙
๕๔๒	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดนาคนิมิตร กรุงเทพฯ	๒๓๐
๕๔๓	จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดโพธิ์ชัย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม	๒๓๐
๕๔๔	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดร้องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน	๒๓๑
๕๔๕	วิหารพระนอน วัดศิริธาดา (วัดนาเตา) อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน	๒๓๑
๕๔๖-๕๕๑	จิตรกรรมบนบานหน้าต่างอุโบสถ วัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก	๒๓๒
๕๕๒	จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดโพธิ์กรุ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๓
๕๕๓	จิตรกรรมพระกกุสันธะ ประทับใต้ต้นซึก วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๓
๕๕๔	จิตรกรรมพระโกนาคมนะ ประทับใต้ต้นมะเดื่อ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๓
๕๕๕	จิตรกรรมพระกัสสปะ ประทับใต้ต้นไทร วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๓
๕๕๖	จิตรกรรมพระโคตมะ ประทับใต้ต้นอัสสัตถะ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๔
๕๕๗	จิตรกรรมพระเมตเตยยะ ประทับใต้ต้นกากะทิง วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี	๒๓๔
๕๕๘	จิตรกรรมพระพุทธรูปยืนห้าพระองค์ วัดประตูสาร อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี	๒๓๔
๕๕๙-๕๖๑	จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ (หลังเก่า) วัดบ้านโนนประดู่ จังหวัดนครราชสีมา	๒๓๕
๕๖๒	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดแก้วฟ้า อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม	๒๓๖
๕๖๓	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดพระศรีอาริย์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี	๒๓๗
๕๖๔	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ มณฑปจตุรมุข วัดลำมหาเมฆ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี	๒๓๘
๕๖๕	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดช้าง (ช้างให้) อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัดอ่างทอง	๒๓๙
๕๖๖	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ผนังสกัดหลังพระประธาน อุโบสถ วัดคลองขวาง อำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี	๒๔๐

ภาพที่		หน้า
๕๖๗	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดสุทธิวราราม กรุงเทพมหานคร	๒๔๑
๕๖๘	จิตรกรรมภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดสุทธิวราราม กรุงเทพมหานคร	๒๔๑
๕๖๙	จิตรกรรมพระกกุสันธพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี	๒๔๒
๕๗๐	จิตรกรรมพระโกนาคมนพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี	๒๔๒
๕๗๑	จิตรกรรมพระกัสสปพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี	๒๔๒
๕๗๒	จิตรกรรมพระโคตมพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี	๒๔๒
๕๗๓	จิตรกรรมพระเมตเตยยพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี	๒๔๒
๕๗๔-๕๗๙	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ผนังสกัดหลังพระประธานวิหาร วัดร้องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน	๒๔๓-๕๔๔
๕๘๐	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ผนังสกัดด้านหน้าพระประธาน อุโบสถ วัดสวนดอก อำเภอปัว จังหวัดน่าน	๒๔๕
๕๘๑	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วิหารเจ้าดารารัศมี วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่	๒๔๕
๕๘๒	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดภูเขาทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี	๒๔๖
๕๘๓	ผนังด้านหลังพระประธาน วิหาร วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ เขียนรูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระโพธิสัตว์ห้าพระองค์ และสัตว์ประจำตระกูลพระเจ้าทั้งห้า	๒๔๗
๕๘๔	จิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์ เครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป วิหาร วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ	๒๔๗
๕๘๕	จิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ในภัทรกัป วิหาร วัดสวนตาล อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน	๒๔๘
๕๘๖-๕๘๗	จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานไม้ หอไตร วัดป่าไผ่ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี	๒๔๙
๕๘๘	จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเหเพดานอุโบสถ วัดแก้วตะเคียนทอง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี	๒๕๐
๕๘๙	จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานศาลาการเปรียญ วัดเจ้าขาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี	๒๕๑
๕๙๐	จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานศาลาการเปรียญ วัดชีปะขาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี	๒๕๒
๕๙๑	จิตรกรรมผนังสกัดวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี	๒๕๔
๕๙๒	ภาพจิตรกรรมตำนานพระธาตุดอยสิงคุตตระ วิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี	๒๕๔
๕๙๓	ภาพจิตรกรรมพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัปซึ่งนำพระธาตุมาบรรจุไว้ยังพระธาตุเจดีย์ดอยสิงคุตตระ วิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี	๒๕๔
๕๙๔	ภาพจิตรกรรมเรื่องปัญจพุทธพยากรณ์ หรือตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ และพระบรมธาตุทุ่งยั้ง พระวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๕๕
๕๙๕	ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๕๕
๕๙๖	จิตรกรรมภาพพระพรหมเสด็จจากพรหมโลกลงมาดูดอกบัวนิมิตยังโพธิบัลลังก์ ในแคว้นมคธ เมื่อต้นกัป จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม เลขที่ ๑	๒๕๖
๕๙๗	ภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงภาพพุทธประวัติ ซึ่งได้รับรูปแบบจากภาพพิมพ์	๒๕๖
๕๙๘	จิตรกรรมภาพภัททกัป บริเวณมุมผนังสกัดด้านหลังพระประธานอุโบสถ วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี	๒๕๖
๕๙๙-๖๐๐	จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ เพดานพระธาตุมหาเจดีย์ พุทธรัตนะเจดีย์ ศรีพนัสนิคม วัดนามะตูม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี	๒๕๗

ภาพที่		หน้า
๖๐๑	ผนังข้างซ้าย ตู้พระธรรม พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕.....	๒๕๘
๖๐๒	ผนังข้างขวา ตู้พระธรรม พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕.....	๒๕๘
๖๐๓	พัดรอง ผ้าปักด้ายสี รูปพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากพระบฏฉบับพิมพ์.....	๒๕๙

บทที่ ๑ บทนำ

ความสำคัญและที่มาของการศึกษา

คติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ เป็นความเชื่อเก่าแก่ของไทย สืบเนื่องมาจากความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นไปตามหลักความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชน คือเชื่อในการมีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าและเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่ามีมาแล้วในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต มีอิทธิพลก่อให้เกิดขนบธรรมเนียม แบบแผน ประเพณี แนวทางการดำเนินวิถีชีวิต การสร้างสรรค์วรรณกรรม และศิลปกรรมในท้องถิ่นทุกภูมิภาคของไทย สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องพระเจ้าห้าองค์ที่ผ่านมา มักจำกัดอยู่แต่เฉพาะด้านวรรณกรรมและคติความเชื่อ ผ่านการศึกษาวรรณกรรมพระพุทธประวัติ และตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ ทำให้ทราบถึงบทบาทความสำคัญของพระเจ้าห้าพระองค์ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ แต่หลักฐานศิลปกรรมที่แสดงถึงความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ในแต่ละท้องถิ่น ยังไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก ทั้งนี้งานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์พบในรูปแบบของรูปเคารพและภาพเล่าเรื่องเป็นจำนวนมาก อาทิ พระพุทธบาทสี่รอย ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ ประติมากรรมติดที่ จิตรกรรมฝาผนัง พระบฏ ภาพพิมพ์ และงานประณีตศิลป์เนื่องในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ

เพื่อขยายองค์ความรู้ ให้เกิดความเข้าใจในรูปแบบศิลปกรรม ตลอดจนคติความเชื่อในทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคติพระเจ้าห้าพระองค์ที่ปรากฏในแต่ละภูมิภาค ซึ่งมีพัฒนาการมาโดยลำดับ จึงได้จัดทำโครงการศึกษาศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ เผยแพร่องค์ความรู้สู่สาธารณชน ตามภารกิจและหน้าที่ประการหนึ่งของกรมศิลปากร ต่อไป

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

ศึกษาศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ที่แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ที่พบในพื้นที่ประเทศไทย เทียบเคียงกับคติความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ

สมมุติฐานการศึกษา

๑. รูปแบบของศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ น่าจะได้รับได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมศาสนาทั้งจากพระสูตรและอรรถกถาในพระไตรปิฎก ตลอดจนปกรณ์พิเศษที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ ที่แต่งขึ้นในท้องถิ่น โดยได้รับแรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธวงศ์และอนาคตวงศ์เป็นสำคัญ โดยเฉพาะตำนานพระบาทพระธาตุ (ตำนานพระเจ้าเลียบโลก) และตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ โดยแพร่กระจายไปเนื่องจากแบบแผนพิธีกรรมของชุมชน

๒. ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ พัฒนาจากคติการนับถือพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ หรือการให้ความสำคัญกับพระปัจจุบันพุทธเจ้าและพระอดีตพุทธเจ้า ไปสู่การนับถือพระเจ้าห้าพระองค์ หรือการให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้า ตามพัฒนาการของคัมภีร์ศาสนา โดยแพร่กระจายท้องถิ่นภาคเหนือไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ

ขอบเขตในการศึกษา

เนื้อหาการศึกษาครอบคลุมถึงความเชื่อ วรรณกรรม บทบาท แบบแผน ประเพณีที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนรูปแบบศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในคติพระเจ้าห้าพระองค์ในประเทศไทย โดยรวบรวมจากแหล่งศิลปกรรมทั่วประเทศ และแหล่งเก็บรักษาศิลปกรรมในต่างประเทศ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทราบถึงวรรณกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคติพระเจ้าห้าพระองค์

๒. ทราบถึงบทบาท แบบแผน ประเพณี วิถีชีวิตในสังคมไทย ที่เนื่องกับพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป

๓. ทราบถึงรูปแบบศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ที่ปรากฏอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย

๔. เข้าใจความสัมพันธ์ด้านรูปแบบศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ กับวรรณกรรม แบบแผน ประเพณี วิถีชีวิต และความเชื่อ ในแต่ละสมัย

วิธีการศึกษา

๑. ศึกษา ค้นคว้า รวบรวมข้อมูล ว่าด้วยคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ จากพระไตรปิฎก ปกรณ์พิเศษ หนังสือ บทความ งานวิจัย ฯลฯ ที่เกี่ยวข้อง

๒. สำรวจ เก็บข้อมูลภาคสนาม ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ตามแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ ในแต่ละภูมิภาค

๓. สังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม จำแนกกลุ่มงานศิลปกรรม กำหนดอายุสมัย และคติความความเชื่อที่เกี่ยวข้อง จากหลักฐานวรรณกรรมกลุ่มพุทธประวัติ ตำนานพระบาท พระธาตุ ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ และอื่น ๆ

๔. ประมวลผลการศึกษา

๕. เรียบเรียงต้นฉบับรายงานการวิจัย/หนังสือ/เอกสารทางวิชาการ เรื่อง “ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์”

ผลการศึกษา

คติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าองค์ในภัทรกัป ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในพระไตรปิฎก พุทธปกิณณกกัณฑ์ ปกิณกคาถาท้ายคัมภีร์พุทธวงศ์ และวรรณกรรมนอกพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์พระอนาคตวงศ์เป็นสำคัญ อันเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างคติเรื่องพระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า วรรณกรรมสำคัญเนื่องกับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งอาจแต่งขึ้นตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ได้แก่ วรรณกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ “แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์” พบแพร่หลายในพื้นที่ภาคกลางและภาคใต้ และ “แบบกาเผือก” ปรากฏแพร่หลายในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอิทธิพลก่อให้เกิดการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยพบหลักฐานตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ กระทั่งถึงปัจจุบัน โดยระยะแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ปรากฏในรูปแบบ “พระพุทธบาทสี่รอย” และ “พระปฏิมาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์แบบจตุรทิศ” โดยเฉพาะในท้องถิ่นภาคเหนือ มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าสี่องค์แรกในภัทรกัป สะท้อนถึงการให้

ความสำคัญกับพระปัจจุบันพุทธเจ้า สอดคล้องกับวรรณกรรมบาลีที่แต่งขึ้นในภาคเหนือ ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธวงศ์ อันมีเนื้อหากล่าวถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้าสืบมาถึงพระโคตมพุทธเจ้า ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ จึงปรากฏ “ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์” ในท้องถิ่นภาคเหนือและภาคกลาง แสดงถึงอิทธิพลของวรรณกรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากคัมภีร์อนาคตพุทธเจ้าเป็นสำคัญ โดยปฏิมาพระพุทธเจ้าทั้งห้าปรากฏในลักษณะพระพุทธรูปซ้ำรูปแบบทั้งห้าพระองค์ หรือพระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์ที่ห้าปรากฏในรูปเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ ตามคติว่าปัจจุบันประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต จะเสด็จมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล เมื่อศาสนาของพระพุทธเจ้าศากยมุนีล่วงแล้ว ๕,๐๐๐ ปี ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ จึงปรากฏงานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อย่างแพร่หลาย ทั้งในรูปแบบของสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรมในลักษณะของรูปเคารพและภาพเล่าเรื่อง แสดงออกถึงอิทธิพลของวรรณกรรมพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกอย่างเด่นชัด โดยมักประกอบอยู่กับรูปสัตว์ประจำวงศ์ตามคติแบบกาเผือก นอกจากนี้ ในท้องถิ่นภาคกลางยังแสดงถึงคติความเชื่อเชิงไสยศาสตร์หรืออิทธิปาฏิหาริย์เนื่องกับพระเจ้าห้าพระองค์ โดยมักปรากฏยันต์หรือคาถาประจำพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ คือ “นะโม พุทธายะ” ประกอบกับงานศิลปกรรมด้วย ขณะที่ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ในภาคเหนือยังคงให้ความสำคัญกับพระปัจจุบันพุทธเจ้าตามประเพณีนิยม แต่ในท้องถิ่นภาคกลางได้ให้สำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้าเพิ่มมากขึ้น สะท้อนจากการแสดงออกทางรูปแบบอย่างหลากหลาย ปรากฏในลักษณะของพระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงเครื่อง รูปเทวดา หรือพระโพธิสัตว์รูปภิกษุ และภิกษุทรงเครื่อง ทั้งนี้อาจเนื่องกับตำนานท้องถิ่นภาคกลางบางแห่งที่นับถือว่าพระศรีอริยเมตไตรยจุติลงมาบวชเป็นภิกษุเพื่อบำเพ็ญบารมี อาทิเช่น ตำนานพระศรีอาริย์ วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา ศิลปกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ได้รับแรงบันดาลใจสำคัญจากภาพพิมพ์ มีลักษณะแสดงปางต่างกัน (บางครั้งแสดงวรรณะต่างกันด้วย) ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ตามคติฝ่ายมหายาน ปรากฏเป็นต้นแบบกระจายไปทั่วประเทศ ศิลปกรรมร่วมสมัยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ภาคเหนือนิยมแสดงภาพเล่าเรื่องวรรณกรรมกาเผือก ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ และสร้างพระพุทธรูปจตุรทิศตามแบบแผนประเพณี ขณะที่ภาคกลางปรากฏความนิยมสร้างศิลปกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์น้อยลง แต่ยังคงปรากฏฟื้นฟูขึ้นในแหล่งศิลปกรรมบางแห่ง มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในลักษณะของพระโต หรือพระพุทธรูปขนาดใหญ่ แสดงถึงลักษณะเหนือมนุษย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สัมพันธ์กับภูมิสถาปัตยกรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ มีลักษณะโอ่อ่าสง่างาม เน้นการสร้างความประทับใจ และการแสดงความงามเชิงทัศนศิลป์ ควบคู่ไปกับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและศาสนา

นิยามศัพท์สำคัญ

“พระเจ้าห้าพระองค์” หมายถึง กลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปปัจจุบัน ประกอบด้วย พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ (โดยไม่เน้นการศึกษารายพระองค์)

บทที่ ๒
พระเจ้าห้าพระองค์ : คติความเชื่อ

๏ ห้าพระองค์พุทธสร้าง โพธิญาณ
สำเร็จสู่นิพพาน สี่แล้ว
ตรัสหลังพระศรีอาริย์ ครบห้า องค์เอย
มงคลจักรวาลแผ้ว ธาตุล้างโลกศูนย์ ฑะ

(เฉลิมไตรภพ)[๑]

ความหมายและความเป็นมาของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์

พระเจ้าห้าพระองค์ หมายถึง พระพุทธเจ้าในภัทรกัปปัจจุบัน ตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เชื่อกันว่ามีพระพุทธเจ้ามาอุบัติทั้งสิ้น ๕ พระองค์ พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ทรงอุบัติแล้ว ได้แก่ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ ส่วนพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ คือ เมตเตยยะ (เรียกกันสามัญว่า พระเมตไตรย หรือพระศรีอริยเมตไตรย หรือพระศรีอารยเมตไตรย หรือพระศรีอาริย์) จะทรงอุบัติต่อไปในอนาคต

ความเคารพนับถือพระเจ้าห้าพระองค์ สืบเนื่องมาจากความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นไปตามหลักความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชน คือเชื่อในการมีอยู่จริงของพระพุทธเจ้า และเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่ามีมาแล้วในกาลทั้งสาม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

คติการบูชาพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ สืบเค้ามูลมาแต่คติการบูชาพระเจ้าหลายองค์ อันเป็นคติดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพุทธทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน โดยเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้แจ้งในธรรม มีจำนวนเป็นอนันต์มากมายเหลือคณานับ ดังใน อาฏานาติยสูตร ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าจำนวนหลายร้อยโกฏิ รวมถึงบทสวดมนต์ “สัมพุทเธ” ของพระสงฆ์สยามวงศ์แต่เดิม ก็แสดงจำนวนพระพุทธเจ้านับล้านพระองค์[๒]

คัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน กล่าวไว้ว่า “บารมี ๓๐ ถ้วน มีทานบารมีเป็นต้น เป็นเหตุของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่น้อย อุปมาดังเมล็ดทรายในแม่น้ำคงคา”[๓] แสดงให้เห็นว่าผู้เข้าสู่ความเป็นพุทธะมีจำนวนมากจนไม่อาจนับได้ เปรียบกับเม็ดทรายในท้องคงคา ผู้ปรารถนาพุทธภูมิต้องศึกษาและปฏิบัติพุทธการกธรรม[๔] เพื่อเข้าสู่พุทธภาวะ อย่างยาวนานนับเป็นกัปและอสงไขย

พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ธรรมแบ่งเป็น พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่มิได้สั่งสอนผู้ใด เรียกว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า” และพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม เช่นเดียวกันกับ

---

[๑] **เฉลิมไตรภพ** (กรุงเทพฯ: สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕) ๕๓.

[๒] บทสวดมนต์ สมฺพุทเธ กล่าวถึงจำนวนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมแล้ว ๓,๕๘๔,๑๙๒ พระองค์

[๓] **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ เถราปทาน ๑. พุทธวรรค พุทธาปทาน.** [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=32

[๔] ผู้ปฏิบัติตามเงื่อนไขการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือบำเพ็ญพุทธการกธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า-บารมี ๓๐ ทัศ) และในชาติที่จะได้รับการพยากรณ์ ประกอบด้วยธรรมสโมธาน ๘ ประการ พุทธภูมิ ๔ ประการ และอัธยาศัย ๖ ประการ ผู้นั้นสามารถเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

พระพุทธเจ้าของเราในกาลปัจจุบัน เรียกว่า “พระสัพพัญญูพุทธเจ้า” (หมายถึงผู้รู้สิ่งทั้งปวงอย่างสัมบูรณ์ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของพระปัจเจกพุทธเจ้า)

ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้า

โลกธาตุหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว

การอุบัติของพระพุทธเจ้าในช่วงเวลาหนึ่งมีเพียงพระองค์เดียว ด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ บุคคลผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ย่อมไม่อุบัติขึ้นพร้อมกันสองพระองค์ พระพุทธเจ้าในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่ปรากฏในสมัยหรือเวลาเดียวกัน ดังกล่าวไว้ในพหุธาตุกสูตรว่า *“พระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกันนั่นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์เดียว พึงอุบัติในโลกธาตุเดียว นั่นเป็นฐานะที่มีได้”*[๕]

โดยความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ จึงบังเกิดขึ้นโดยลำดับ ไม่ปรากฏการอุบัติขึ้นเกินกว่า ๑ พระองค์ ในพุทธกาลเดียวกัน

พุทธกาล หมายถึงสมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ หรือช่วงเวลาที่พระพุทธศาสนายังดำรงอยู่ภายหลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ส่วนช่วงเวลาที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งสูญสิ้นแล้ว และพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ยังไม่อุบัติ เรียกว่า ๑ พุทธันดร

กัปกับการอุบัติของพระพุทธเจ้า

ในคติพุทธศาสนา โลกหรือจักรวาลเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และถูกทำลายลงอย่างเป็นวัฏจักร กำหนดอายุของโลก เรียกว่า มหากัป หรือ กัป (เทียบได้กับวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม ตามคติศาสนาฮินดู รูปสันสกฤตเป็น กัลป์) หมายถึง กาลเวลาอันยาวนาน ไม่สามารถกำหนดเป็นวัน เดือน หรือปีได้

ระยะเวลา ๑ กัป อุปมาด้วย ภูเขาหินลูกใหญ่ยาวโยชน์หนึ่ง กว้างโยชน์หนึ่ง สูงโยชน์หนึ่ง ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บุคคลหนึ่งนำเอาผ้าแคว้นกาสีอันมีเนื้อละเอียดบางเบามาปัดภูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง กระทั่งภูเขาหินลูกใหญ่นั้นสึกหรอราบเรียบไป ระยะเวลา ๑ กัปยังไม่สิ้นสุดลง[๖]

หรืออุปมาด้วยนครเหล็ก ยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเม็ดพันธุ์ผักกาด มีบุคคลหนึ่งหยิบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากนครนั้นไป ๑๐๐ ปีต่อเมล็ด เมล็ดพันธุ์ผักกาดจากนครนั้นยังจะหมดไปเร็วกว่า ส่วนระยะเวลา ๑ กัปยังไม่สิ้นไป[๗]

มหากัป คือ ระยะเวลาของโลกประลัยครั้งหนึ่ง ตั้งแต่โลกเริ่มเสื่อมลงจนวินาศสิ้นไป และกลับมีวิวัฒนาการขึ้นใหม่อย่างสมบูรณ์ แบ่งออกเป็น ๔ อสงไขยกัป คือ

---

[๕] **พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๖ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พหุธาตุกสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=14&A=3432&Z=3646

[๖] **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปัพพตสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=16&A=4812&Z=4831

[๗] **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค สาสปสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: https://84000.org/tipitaka/pitaka_item/v.php?B=16&A=4812&Z=4902

๑) สังวัฏฏอสงไขยกัป คือ ระยะกาลที่โลกเสื่อมลงจนถึงวินาศ
๒) สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป คือ ระยะกาลที่โลกพินาศแล้วทรงอยู่ ในสภาพว่างเปล่า
๓) วิวัฏฏอสงไขยกัป คือ ระยะกาลที่โลกก่อตัวกลับเจริญขึ้นใหม่
๔) วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป คือ ระยะกาลที่โลกตั้งขึ้นเจริญพร้อมบริบูรณ์แล้วทรงอยู่

เวลาแต่ละอสงไขยกัป มีกัปย่อย ๖๔ กัป เรียกว่า “อันตรกัป” คือ ระยะกาลที่มนุษย์มีอายุเสื่อมลงจนส่วนใหญ่วินาศ ส่วนที่เหลือเจริญขึ้นและมีอายุยืนยาวขึ้นจนถึงอสงไขย แล้วกลับเสื่อมทรามลง อายุสั้นลงจนเหลือเพียง ๑๐ ปีแล้วพินาศ เท่ากับครบรอบอันตรกัปหนึ่ง มหากัปหรือกัป ๑ จึงมี ๔ อสงไขยกัป หรือ ๒๕๖ อันตรกัป[๘]

ตลอดมหากัปพระพุทธเจ้าจะอุบัติเฉพาะแต่ในวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป คือระยะกาลที่โลกกลับเจริญขึ้นและกำลังทรงอยู่เท่านั้น คัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี หรืออรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์กล่าวว่า กัปจำแนกตามการอุบัติของพระพุทธเจ้าเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ สุญญกัป หมายถึง กัปสูญ หรือกัปว่างเปล่า เพราะว่างเปล่าจากบุคคลผู้มีคุณ คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ และอสุญญกัป หมายถึง กัปไม่สูญ หรือกัปไม่ว่างเปล่า เพราะมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิมาอุบัติ แยกย่อยเป็น ๕ ประเภท คือ สารกัป มัณฑกัป วรกัป สารมัณฑกัป และภัททกัป

๑. สารกัป หมายถึง กัปที่ประกอบด้วยสาระคือคุณ มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ๑ พระองค์
๒. มัณฑกัป หมายถึง กัปเยี่ยมยอด มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ๒ พระองค์
๓. วรกัป หมายถึง กัปประเสริฐ มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ๓ พระองค์
๔. สารมัณฑกัป หมายถึง กัปที่มีสาระเยี่ยมยอดยิ่งกว่ากัปก่อน มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ๔ พระองค์
๕. ภัททกัป หรือภัทรกัป หมายถึง กัปเจริญ หรือกัปที่ดีแท้ มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ๕ พระองค์[๙]

กัปหนึ่งย่อมปรากฏพระพุทธเจ้าไม่เกินกว่า ๕ พระองค์ กัปปัจจุบันจัดอยู่ในภัททกัป หรือภัทรกัป นับเป็นกัปที่หาได้ยากยิ่ง เพราะมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติจำนวนมากที่สุด ซึ่งนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าโคตมะทรงบำเพ็ญพระบารมี ไม่มีภัทรกัปเกิดขึ้นแม้แต่กัปเดียวในระหว่างนั้น

ดอกปทุม นิมิตการบังเกิดของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์สุมังคลวิลาสีนี อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย กล่าวว่าเมื่อเริ่มกัปใหม่ น้ำท่วมลดแห้งลง แผ่นดินตั้งอยู่ได้เหมือนใบบัวอยู่หลังน้ำ บริเวณมหาโพธิบัลลังก์ที่ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าเป็นสถานเมื่อโลกวินาศ จะพินาศภายหลัง และเมื่อโลกธาตุตั้งขึ้นใหม่ จะตั้งขึ้นก่อน ในที่แห่งนั้น มีปทุมชาติกอหนึ่งเกิดขึ้นเป็นบุพพนิมิต หากว่าในกัปนั้นของโพธิบัลลังก์นั้น พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติ ดอกบัวย่อมเกิดขึ้น หากไม่ทรงอุบัติ ดอกบัวจะไม่เกิด

---

[๘] **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก:https://book.watnyanaves.net/dictionary/display/155

[๙] เรื่องเดียวกัน ; **อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ๑๐. ปทุมุตรพุทธวงศ์ พรรณนาวงศ์พระปทุมุตตรพุทธเจ้าที่ ๑๐**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๔ มกราคม ๒๕๖๕, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=33.2&i=11&p= 1#hl

เมื่อดอกบัวเกิดขึ้นดอก ๑ ไปจนถึงจำนวนมากที่สุด ๕ ดอก เป็นนิมิตว่า พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติตั้งแต่ ๑ พระองค์ ไปจนถึง ๕ พระองค์ในกัปนั้น ดอกบัวแต่ละดอกจะมีช่อดอกติดอยู่ในก้านเดียว ท้าวสุทธาวาสพรหมทั้งหลายจะชวนกันลงจากพรหมโลกมาดูบุพนิมิตยังมหาโพธิบัลลังก์สถาน กัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงอุบัติดอกบัวไม่ปรากฏ ทวยเทพก็มีความเสียใจว่า สัตว์ทั้งหลายจะถูกกิเลสครอบงำเต็มไปด้วยอบาย เทวโลก ๖ พรหมโลก ๙ จะว่างเปล่า ครั้นเห็นดอกบัวบาน ต่างก็ชื่นชมยินดีว่า เมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทรงก้าวลงสู่ครรภ์พระมารดา ประสูติ ตรัสรู้ ยังธรรมจักรให้เคลื่อนไป ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์หยั่งลงจากเทวโลก ทรงปลงอายุสังขารเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกเราจะเห็นปาฏิหาริย์ อันทำให้หมื่นจักรวาฬหวั่นไหว อบายทั้ง ๔ จะเสื่อมโทรมไป เทวโลก ๖ และพรหมโลก ๙ จะบริบูรณ์ ต่างพากันเปล่งอุทานแสดงความยินดีและกลับสู่พรหมโลกของตน[๑๐]

หนังสือไตรภูมิกถายังระบุอีกว่า เมื่อออกนิฏฐพรหมลงมาดูดอกบัวอันเกิดในแผ่นดิน พรหมนั้นได้นำเครื่องบริขาร ๘ ที่อยู่ภายในดอกบัว คือ ผ้าสบง ๑ ผ้าจีวร ๑ ผ้าสังฆาฏิ ๑ บาตร ๑ ผ้าประคด ๑ มีดโกน ๑ เข็มเย็บผ้า ๑ ผ้ากรองน้ำ ๑ นำขึ้นไปไว้ยังพรหมโลกชั้นอกนิฏฐาพรหม เมื่อเวลาพระบรมโพธิสัตว์ออกทรงผนวช พระพรหมจึงอัฏฐบริขารลงมาถวาย *“อันว่าอัฏฐบริขารอันเกิดมีในดอกบัวดั่งนี้ ย่อมเกิดเป็นธรรมดาโดยพระสมภารพระเจ้าแล”*[๑๑]

ความเหมือนกันของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงกระทำพุทธกิจเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ในสมัยเดียวกัน ในสถานที่เดียวกัน ดังกล่าวไว้ในอรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ พุทธปกิรณกกัณฑ์ว่า พระมหาบุรุษลงสู่พระครรภ์พระชนนี เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ทรงประกาศพระธรรมจักร และทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ในเดือนอุตตราสาธ (เดือน ๘) ประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน ในเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ทรงประชุมพระสาวก และทรงปลงอายุสังขาร เดือนมาฆะ (เดือน ๓) เสด็จลงจากเทวโลก เดือนอัสสยุชะ (เดือน ๑๑)

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ไม่ทรงเว้นสถานที่ ๔ แห่ง คือ ๑. โพธิบัลลังก์ตั้งอยู่ในที่เดียวกัน ๒. ทรงแสดงพระธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ๓. ทรงเหยียบพระบาทครั้งแรกที่ประตูเมืองสังกัสสะ ๔. สถานที่วางเท้าเตียง ๔ เท้า ภายในพระคันธกุฎี ที่พระวิหารเชตวัน สถานที่ตั้งวิหารเล็ก ใหญ่ คงเป็นสถานที่เดิม[๑๒]

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้รับการอธิบายว่า มีลักษณะธรรมดา ๓๐ ประการเช่นเดียวกัน คือ

๑. ลงสู่พระครรภ์ของพระชนนี โดยมีพระสติสัมปชัญญะ
๒. ประทับขัดสมาธิในพระครรภ์ของพระชนนี โดยหันพระพักตร์ออกไปภายนอก
๓. พระชนนีของพระโพธิสัตว์ยืนประสูติ
๔. ทรงออกจากพระครรภ์พระชนนีในป่า

---

[๑๐] **อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร สุมังคลวิลาสินี ทีฆนิกาย มหาวรรควรรณนา อรรถกถามหาปทานสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org /tipitaka/attha/attha.php?b=10&i=1&p=1

[๑๑] **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิกถา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔) ๑๙๖-๑๙๗.

[๑๒] **อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ พุทธปกิรณกกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เรื่องเบ็ดเตล็ดของพุทธวงศ์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๕, จาก https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=33.2&i=27

๕. ทรงวางพระบาทลงบนแผ่นทอง หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ย่างพระบาท ๗ ก้าว เสด็จไปตรวจดู ๔ ทิศ แล้วเปล่งสีหนาท

๖. เมื่อโอรสสมภพ ก็ทรงเห็นนิมิต ๔ แล้วออกมหาภิเนษกรมณ์

๗. ทรงผนวช และทรงบำเพ็ญเพียรอย่างต่ำที่สุด ๗ วัน

๘. เสวยข้าวมธุปายาสในวันที่ทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ

๙. ประทับเหนือที่นั่งลาดด้วยหญ้าบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

๑๐. ทรงบริกรรมอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน

๑๑. ทรงกำจัดกองกำลังของมาร

๑๒. ทรงได้คุณ มีอสาธารณะญาณ มีวิชชา ๓ เป็นต้น ณ โพธิบัลลังก์

๑๓. ทรงยับยั้งใกล้โพธิพฤกษ์ ๗ สัปดาห์

๑๔. ท้าวมหาพรหมทูลอาราธนาเพื่อให้ทรงแสดงธรรม

๑๕. ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ ป่าอิสิปตนะ มิคทายวัน

๑๖. ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในที่ประชุมสาวกประกอบด้วยองค์ ๔ ในวันมาฆบูรณมี

๑๗. ประทับอยู่ประจำที่พระวิหารเชตวัน

๑๘. ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ใกล้ประตูกรุงสาวัตถี

๑๙. ทรงแสดงพระอภิธรรมที่ภพดาวดึงส์

๒๐. เสด็จลงจากเทวโลก ใกล้ประตูสังกัสสนคร

๒๑. ทรงเข้าผลสมาบัติต่อเนื่องกัน

๒๒. ทรงตรวจดูเวไนยชน ๒ วาระ

๒๓. เมื่อเรื่องเกิดขึ้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบท

๒๔. เมื่อเหตุต้นเรื่องเกิดขึ้น จึงตรัสชาดก

๒๕. ตรัสพุทธวงศ์ในสมาคมพระประยูรญาติ

๒๖. ทรงทำปฏิสันถารกับภิกษุอาคันตุกะ

๒๗. พวกภิกษุจำพรรษาแล้วถูกนิมนต์ ไม่ทูลบอกลาก่อนไปไม่ได้

๒๘. ทรงทำกิจก่อนและหลังเสวย ยามต้น ยามกลาง และยามสุดท้ายทุก ๆ วัน

๒๙. เสวยรสมังสะในวันปรินิพพาน

๓๐. ทรงเข้าสมาบัติยี่สิบสี่แสนโกฏิสมาบัติแล้วจึงปรินิพพาน[๑๓]

ความต่างกันของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความแตกต่างกัน เรียกว่า “เวมัตตะ” กล่าวไว้ในอรรถกถาพุทธปกิรณกัณฑ์ว่า มี ๘ ประการ[๑๔] ได้แก่

๑. อายุเวมัตตะ คือ ความต่างกันของพระชนมายุ พระพุทธเจ้าบางพระองค์มีพระชนมายุยืน บางพระองค์ มีพระชนมายุสั้น

๒. ปมาณเวมัตตะ คือ ความต่างกันของขนาดพระวรกาย พระพุทธเจ้าบางพระองค์สูง บางพระองค์ต่ำ

๓. กุลเวมัตตะ คือ ความต่างกันของตระกูล พระพุทธเจ้าเกิดแต่ใน ๒ ตระกูล พระพุทธเจ้าบางพระองค์เกิดในตระกูลกษัตริย์ บางพระองค์เกิดในตระกูลพราหมณ์

---

[๑๓] เรื่องเดียวกัน.

[๑๔] เรื่องเดียวกัน.

๔. ปธานเวมัตตะ คือ ความต่างกันในการบำเพ็ญเพียร พระพุทธเจ้าบางพระองค์ใช้เวลาบำเพ็ญเพียรสั้น บางพระองค์ใช้เวลาบำเพ็ญเพียรนาน

๕. รัศมีเวมัตตะ คือ ความต่างกันของพระรัศมี เนื่องกับพระอัธยาศัย พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงปรารถนาพระรัศมีมีประมาณเพียงใด ก็มีรัศมีแผ่ออกไปประมาณนั้น

๖. ยานเวมัตตะ คือ ความต่างกันของพระยาน เมื่อเสด็จออกอภิเนษกรมณ์ พระพุทธเจ้าบางพระองค์เสด็จด้วยช้าง ด้วยม้า ด้วยรถ ด้วยพระบาท ด้วยวอ หรือลอยไปพร้อมด้วยปราสาท อย่างใดอย่างหนึ่ง

๗. โพธิเวมัตตะ คือ ความแตกต่างกันของโพธิพฤกษ์

๘. บัลลังกเวมัตตะ คือ ความแตกต่างกันของบัลลังก์ พระรัตนบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าบางพระองค์สูง บางพระองค์ต่ำ ต่างกันไป

อย่างไรก็ดี คัมภีร์พุทธวงศ์ ได้พรรณนาถึงรายละเอียดของพระอดีตพุทธเจ้าและพระปัจจุบันพุทธเจ้า ด้วยลักษณะต่างกัน ๒๗ ประการ คือ ๑. พระนาม ๒. พระโคตร ๓. ธรรมาภิสมัย ๔. การประชุมพระสาวกขีณาสพ ๕. พระนคร ๖. พระพุทธบิดา ๗. พระพุทธมารดา ๘. พระชาติ ๙. เวลาอยู่ครองเรือน ๑๐. ปราสาท ๓ ฤดู ๑๑. สนมนารีหรือสตรีนักฟ้อนรำ ๑๒. พระอัครมเหสี ๑๓. พระโอรส ๑๔. ยานออกมหาภิเนษกรมณ์ ๑๕. เวลาทรงบำเพ็ญเพียร ๑๖. การประกาศพระธรรมจักร ๑๗. พระอัครสาวก ๑๘. พุทธอุปัฏฐาก ๑๙. พระอัครสาวิกา ๒๐. อัครอุปัฏฐาก ๒๑. อัครอุปัฏฐายิกา ๒๒. ไม้โพธิ์ ๒๓. ขนาดพระวรกาย ๒๔. พระรัศมี ๒๕. พระชนมายุ ๒๖. การปรินิพพาน ๒๗. พระธาตุหรือพระสถูป

ลักษณะของพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังกล่าวมา นับเป็นพื้นฐานของคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

บทที่ ๓
พระเจ้าห้าพระองค์จากหลักฐานทางวรรณกรรม

คัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

การตรวจสอบคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก พบว่าไม่มีคัมภีร์เล่มใดกล่าวถึงพระเจ้าห้าพระองค์โดยเฉพาะเลย มีเพียงกล่าวถึงไว้กับพระพุทธเจ้าจำนวนอื่น ๆ เช่น พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย หรือพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ๒๘ พระองค์ ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เป็นต้น หลักฐานพระเจ้าห้าพระองค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีดังนี้

มหาปทานสูตร

มหาปทานสูตร ทีฆนิกาย นับเป็นหลักฐานชั้นต้นในพระสุตตันตปิฎก ที่เชื่อกันว่าพระโคตมะทรงตรัสด้วยพระองค์เอง ได้กล่าวถึงพระนามพระพุทธเจ้า จำนวน ๗ พระองค์ อันเชื่อว่าเป็นจำนวนดั้งเดิม ที่สืบคติมาจากอินเดีย ลำดับจากพระอดีตพุทธเจ้า ถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ[๑๕]

พุทธวงศ์

พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่พระสังคีติกาจารย์ได้เพิ่มเติมเข้าในพระไตรปิฎกภายหลัง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒-๕[๑๖] กล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ อันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าโคตมะ นับแต่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีและได้รับพุทธพยากรณ์มาโดยลำดับ คือ ๑) พระทีปังกร ๒) พระโกณฑัญญะ ๓) พระมังคละ ๔) พระสุมนะ ๕) พระเรวตะ ๖) พระโสภิตะ ๗) พระอโนมทัสสี ๘) พระปทุมะ ๙) พระนารทะ ๑๐) พระปทุมุตระ ๑๑) พระสุเมธะ ๑๒) พระสุชาตะ ๑๓) พระปิยทัสสี ๑๔) พระอัตถทัสสี ๑๕) พระธรรมทัสสี ๑๖) พระสุชาต ๑๗) พระสิทธัตถะ ๑๘) พระติสสะ ๑๙) พระปุสสะ ๒๐) พระวิปัสสี ๒๑) พระสิขี ๒๒) พระเวสสภู ๒๓) พระกกุสันธะ ๒๔) พระโกนาคมนะ ๒๔) พระกัสสปะ และพระพุทธเจ้าในปัจจุบัน ๑ พระองค์ คือ พระโคตมะ

เนื้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์ เล่าถึงประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์อย่างพิสดาร มีโครงสร้างหลักคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันแต่ในรายละเอียด จำแนกได้เป็นปริเฉท ประกอบด้วย ๑. กัปปปริเฉท ตอนว่าด้วย กัป ๒. นามปริเฉท ตอนว่าด้วย พระนาม ๓. โคตตปริเฉท ตอนว่าด้วย พระโคตร ๔. ชาติปริเฉท ตอนว่าด้วย พระชาติ ๕. นครปริเฉท ตอนว่าด้วย พระนคร ๖. ปิตุปริเฉท ตอนว่าด้วย พระพุทธบิดา ๗. มาตุปริเฉท ตอนว่าด้วย พระพุทธมารดา ๘. อคารวาสปริเฉท ตอนว่าด้วย การอยู่ครองเรือน ๙. ปาสาทัตตยปริเฉท ตอนว่าด้วย ปราสาท ๓ ฤดู ๑๐. นาฏกิตถีปริเฉท ตอนว่าด้วย สตรีนักฟ้อน ๑๑. อัคคมเหสีปริเฉท ตอนว่าด้วย พระอัครมเหสี ๑๒. ปุตตปริเฉท ตอนว่าด้วย พระโอรส ๑๓. ยานปริเฉท ตอนว่าด้วย พระราชยาน ๑๔. อภินิกขมนปริเฉท ตอนว่าด้วย อภิเนษกรมณ์ ๑๕. ปธานปริเฉท ตอนว่าด้วย ทรงบำเพ็ญเพียร ๑๖. โพธิรุกขปริเฉท ตอนว่าด้วย ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ ๑๗. ธัมมจักกัปวัตตนปริเฉท ตอนว่าด้วย การประกาศพระธรรมจักร ๑๘. อภิสมยปริเฉท ตอนว่าด้วย การตรัสรู้ ๑๙. สาวกสันนิบาตปริเฉท ตอนว่าด้วย การประชุมพระสาวก

---

[๑๕] **พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=10&A=1&Z=1454

[๑๖] ชลดา โกพัฒตา, “คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๔,” **วารสารศิลปศาสตร์** ๑๓, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๗๙.

๒๐. อัคคสาวกปริเฉท ตอนว่าด้วย พระอัครสาวก ๒๑. อุปัฏฐากปริเฉท ตอนว่าด้วย พุทธอุปัฏฐาก ๒๒. อัครสาวิกาปริเฉท ตอนว่าด้วย พระอัครสาวิกา ๒๓. ปริวารภิกขุปริเฉท ตอนว่าด้วย ภิกษุบริวาร ๒๔. วิหารปริเฉท ตอนว่าด้วย พุทธวิหาร ๒๕. รังสิปริเฉท ตอนว่าด้วย พุทธรังสี ๒๖. สรีรปริมาณปริเฉท ตอนว่าด้วย ขนาดพระพุทธสรีระ ๒๗. โพธิสัตตาธิการปริเฉทตอนว่าด้วย บารมีของพระโพธิสัตว์ ๒๘. พยากรณปริเฉท ตอนว่าด้วย การพยากรณ์ ๒๙. โพธิสัตตปณิธานปริเฉท ตอนว่าด้วย การตั้งความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ ๓๐. อายุปริเฉท ตอนว่าด้วย พระชนมายุ ๓๑. ปรินิพพานปริเฉท ตอนว่าด้วย การเสด็จปรินิพพาน[๑๗] ความในคัมภีร์พุทธวงศ์นี้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อคัมภีร์บาลีที่แต่งขึ้นในสมัยต่อมา

พุทธปกิณณกกัณฑ์

ปกิณกคาถาท้ายพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้าเพิ่มเข้ามาอีก ๓ องค์ ซึ่งอุบัติขึ้นก่อนในกัปเดียวกันกับพระทีปังกร (พระพุทธเจ้าองค์ปฐมที่ได้ตรัสพยากรณ์แก่พระโคตมะ) คือ พระตัณหังกร พระเมธังกร และพระสรณังกร รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์

เนื้อความสำคัญ ได้ระบุถึงพระนามพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปไว้เป็นครั้งแรก คือ กล่าวถึง พระเมตเตยยอนาคตพุทธเจ้าร่วมกับพระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ จึงนับเป็นพื้นฐานความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ที่ปรากฏรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่า มีเนื้อความกล่าวถึงพระเมตเตยยอนาคตพุทธเจ้า แต่เพียง ๑ บาทคาถา ดังมีเนื้อความว่า *“ในภัทรกัปนี้ได้มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำ ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระกัสสปะ ผู้ทรงเป็นผู้นำ ๑ บัดนี้ เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรยจักมี (ในอนาคต) แม้พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ก็ทรงเป็นนักปราชญ์อนุเคราะห์สัตว์โลก”*[๑๘] ทั้งมิได้กล่าวถึงรายละเอียดประวัติของพระเมตเตยยะแต่อย่างใด แสดงคติเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าซึ่งยังไม่เป็นที่ปรากฏนิยมแพร่หลายในชั้นต้นนี้

จักกวัตติสูตร

คัมภีร์ในพระไตรปิฎกได้แสดงรายละเอียดประวัติของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ในภัทรกัปอย่างชัดเจน กว้างขวาง แต่กล่าวถึงเรื่องราวของพระอนาคตพุทธเจ้าเพียงเล็กน้อย นอกจากเนื้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์แล้ว มีข้อความแสดงเรื่องราวของพระเมตไตรยแทรกอยู่ใน **จักกวัตติสูตร** ปาฏิกวรรค ทีฆนิกาย แต่เพียงสังเขป ระบุว่า *“เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตเตยยะจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เหมือนตถาคต อุบัติขึ้นในโลกในบัดนี้ พระองค์จักแสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน พระองค์จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพันรูป เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อยรูปในบัดนี้ฉะนั้น”*[๑๙] และในชั้นอรรถกถา ซึ่งแต่งขึ้นขยายความในพระไตรปิฎก อาทิ มธุรัตถวิลาสินี อรรถกาพุทธวงศ์ ก็

---

[๑๗] **อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์รัตนะจงกรมกัณฑ์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=33.2&i=1&p=1#hl

[๑๘] **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒-พุทธวังสะ-จริยาปิฎก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=33&siri=218

[๑๙] **พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๓ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค จักกวัตติสูตร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=11&A=1189&Z=1702

ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้เลย เรื่องราวโดยละเอียดของพระเมตเตยยะ พระพุทธเจ้าพระองค์สุดท้ายในภัทรกัป เพิ่งปรากฏขึ้นในปกรณ์พิเศษ อันเป็นคัมภีร์นอกพระไตรปิฎก โดยเชื่อว่าได้รับกระแสอิทธิพลจากคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

คัมภีร์นอกพระไตรปิฎก/ปกรณ์พิเศษ

คัมภีร์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธวงศ์

คัมภีร์บาลีชั้นหลังจากอรรถกถาลงมา อาทิ **โสตัตถกีมหานิทาน** ซึ่งพระจูฬพุทธโฆษะแต่งในลังกา ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘[๒๐] **ชินจริต** แต่งขึ้นประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้เสนอเรื่องราวพุทธประวัติในแนวทางเดียวกับคัมภีร์พุทธวงศ์ กล่าวคือ แสดงถึงประวัติของพระโคตมพุทธเจ้า และการบำเพ็ญบารมีของพระองค์อย่างอุกฤษฏ์และยาวนาน ในศาสนาของอดีตพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ เค้าโครงเรื่องดังกล่าวนี้ได้เป็นต้นเค้าในการรจนาคัมภีร์พุทธประวัติ พงศาวดาร ในท้องถิ่นล้านนาและอยุธยา ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ สืบเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ โดยเน้นแสดงพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ หรือพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ เป็นสำคัญ

คัมภีร์กลุ่มนี้ เช่น **สัมภารวิบาก** สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นที่เชียงใหม่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวถึงอดีตพุทธเจ้าที่ระบุพระนาม ๒๔ พระองค์ และไม่ระบุพระนามจำนวนมาก **สัมปิณฑิตมหานิทาน** มีเนื้อความตามสัมภารวิบาก สันนิษฐานว่ารจนาขึ้นในเชียงใหม่หรืออยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มูลศาสนา แสดงพระพุทธประวัติ จุดประสงค์การแต่ง เพื่อเชื่อมวงศ์กษัตริย์ล้านนาเข้ากับวงศ์พระพุทธเจ้า แต่งโดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๙๙-๒๐๕๓ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่เกิดในภัทรกัป ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระสมณโคดมโพธิสัตว์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระศรีอริยเมตไตรย เพียงแต่กล่าวว่าจะมีพุทธเจ้ามาบังเกิด ๕ พระองค์เท่านั้น[๒๑] **ชินกาลมาลีปกรณ์** แต่งขึ้นในล้านนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐–๒๐๗๑ มีเนื้อหากล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้าเรียงเป็นลำดับอย่างมีระเบียบ ผู้แต่งได้กล่าวถึงกาลก่อนตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันอย่างพิสดาร นับแต่ทรงตั้งใจจะเป็นพระพุทธเจ้า ตลอดจนถึงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เป็นลำดับมา แสดงประวัติพระพุทธเจ้ารวม ๒๘ พระองค์[๒๒] **ชินมหานิทาน** แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นคัมภีร์ประเภทตำนานหรือประวัติของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่บำเพ็ญพระบารมี จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ซึ่งจะได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกัน แต่ให้รายละเอียดเฉพาะพระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระสมณโคดมพุทธเจ้า[๒๓] **สังคีติยวงศ์** พระพิมลธรรมนิพนธ์เป็นภาษาบาลีในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๒ กล่าวถึงการสังคายนาพระไตรปิฎก

---

[๒๐] จูฬพุทธโฆส, **โสตัตถกีมหานิทาน** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๖). งานออกเมรุ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จนฺทสิริมหาเถร) วัดสุทัศนเทพวราราม ๑๗ ธันวาคม ๒๕๒๖.

[๒๑] **ตำนานมูลศาสนา** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙). พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมนุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคมพุทธศักราช ๒๕๑๘.

[๒๒] แสง มนวิทูร, แปล, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๕). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรนิชกุล ณ สุสานพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ ๑๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๕.

[๒๓] **ชินมหานิทาน เล่ม ๒. ภาคภาษาไทย** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๐). จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐.

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานจนถึงการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๙ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เริ่มด้วยเรื่องพระโคตมะเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ ๒๔ พระองค์ นับแต่พระทีปังกรพุทธเจ้า ถึงพระกัสสปพุทธเจ้า[๒๔] **วรรณกรรมไตรภูมิ** ปรากฏขึ้นครั้งแรกสมัยกรุงสุโขทัย คือ ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง พบฉบับสำนวนภาษาต่างกันหลายฉบับ ต่อเนื่องมาในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เนื้อหาแสดงถึงภูมิจักรวาล และภูมิทั้ง ๓ อันเป็นเกิดของสัตว์ทั้งหลาย **ไตรภูมิพระร่วง** กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ๑๕ พระองค์ ตั้งแต่พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า ไปจนถึงพระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า[๒๕] บางฉบับได้แทรกเรื่องราวของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ที่อุบัติขึ้นในภัทรกัปไว้ในฉบับด้วย อาทิ ปรากฏใน **ไตรภูมิฉบับเอกสารจากหอสมุดกรุงปารีส** จากการพิจารณาอักขรวิธี สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓[๒๖] และ**นิทานพรรณนาพระเจ้า ๒๘ พระองค์** จารในใบลานฉบับหลวง สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ แสดงประวัติของพระอดีตพุทธเจ้า ๒๗ พระองค์ พระปัจจุบันพุทธเจ้า ๑ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้า ๑๐ พระองค์[๒๗] เป็นต้น

คัมภีร์ที่ว่าด้วยพระอนาคตพุทธเจ้า

พระอนาคตพุทธเจ้า หรือพระเมตไตรยพบกล่าวถึงเพียงไม่กี่แห่งในคัมภีร์ภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถา คือ พระไตรปิฎกปรากฏ ๒ ครั้งใน **จักกวัตติสูตร** และปรากฏครั้งเดียวใน **พุทธวงศ์** ในอรรถกถา เช่น **สุมังคลวิลาสินี มธุรัตถวิลาสินี สารัตถปกาสินี อัฏฐสาลินี** ทั้งหมดให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระเมตไตรยไม่มากนัก กล่าวได้ว่าเรื่องของพระเมตไตรยไม่ปรากฏเด่นชัดในพระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงที่สุดที่มีการแต่งขยายความเรื่องราวของพระเมตไตรยขึ้น คือคัมภีร์กลุ่ม **อนาคตวงศ์** เชื่อว่าพระมหากัสสปะเถระแห่งอินเดียใต้ (พ.ศ. ๑๗๐๓-๑๗๗๓) ได้แต่งคัมภีร์อนาคตวงศ์ขึ้น เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ประกอบด้วยคาถา ๑๔๒ บท มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติของพระเมตไตรยและบรรยายถึงโลกในอุดมคติสมัยทรงอุบัติในนครเกตุมดี ครั้งนั้นมนุษย์มีอายุยืนยาวถึง ๘๐,๐๐๐ ปี อุดมด้วยความสุขสมบูรณ์ และกล่าวถึงพระอนาคตพุทธเจ้าองค์อื่นไว้ในตอนท้าย รวม ๑๐ พระองค์ เริ่มจากพระเมตไตรยเป็นลำดับมา แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้ คือ ๑) พระเมตไตรย ๒) พระรามะ ๓) ธรรมราชา ๔) พระธรรมสามิ ๕) พระนารทะ ๖) พระรังสิมุนี ๗) พระเทวาเทวะ ๘) พระนรสีหะ ๙) พระติสสะ ๑๐) พระสุมังคล

ต่อมามีการแต่ง **ทศโพธิสัตตุปปัตติกา** และ **ทสโพธิสัตตอุทเทส** ซึ่งน่าจะมีที่มาจากอนาคตวงศ์ ได้เล่าเรื่องอนาคตพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ พระองค์ไว้อย่างละเอียด คัมภีร์ดังกล่าวปรากฏแพร่หลายไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีการแต่งเพิ่มเติมขึ้นในประเทศไทยอีกหลายสำนวน เช่น **เมตเตยยสุตตะ** และ **เมตเตยยวงศ์** (สำนวนล้านนา) มีเนื้อหาสัมพันธ์กับ **สมันตภัททกะ** และ**อมตรสธารา** อรรถกถาของอนาคตวงศ์[๒๘] และพบแต่งขยายความไว้ในคัมภีร์พุทธประวัติ เช่น เมตไตรยพยากรณปริวรรต ใน**ปฐมสมโพธิ** เป็นต้น

---

[๒๔] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙) ๓๖๑-๓๗๖.

[๒๕] พระมหาสุขพัฒน์ อนนฑ์จารย์, **กว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์** (กรุงเทพฯ: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๗) ๓๐๑.

[๒๖] **ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๔) ๕๑-๖๒.

[๒๗] สันติ วงศ์จรูญลักกษณ์, **การศึกษาวิเคราะห์นิทานพรรณนาพระเจ้า ๒๘ พระองค์**, เอกสารประกอบการพิจารณาเข้ารับการประเมินผลงานในตำแหน่งนักภาษาโบราณ ระดับชำนาญการ. (เอกสารอัดสำเนา)

[๒๘] อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, **ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๒) ๒๒.

วรรณกรรมกลุ่มตำนาน

วรรณกรรมกลุ่มตำนาน มักบันทึกจากเรื่องเล่าปรัมปรา ซึ่งไม่อาจหาหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและเวลาที่แต่งได้อย่างแน่ชัด มีสำนวนเนื้อหาหลากหลาย ที่เกี่ยวข้องกับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ได้แก่ ตำนานพระธาตุ พระบาท หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา มีเนื้อหาแสดงถึงประวัติภูมิสถาน ชื่อบ้าน นามเมือง อันเป็นที่ตั้งของพุทธสถานสำคัญ สะท้อนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาตั้งมั่นในดินแดนประเทศไทย มีเรื่องราวเนื้อหาตามขนบการพยากรณ์สถานที่เนื่องกับพระพุทธศาสนา โดยมักอ้างอิงถึงเหตุการณ์ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมายังเจดียสถาน ที่ประดิษฐานพระเกศธาตุ พระอัฐิธาตุ หรือรอยพระพุทธบาทร่วมกันของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ หรืออ้างถึงเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้มาบำเพ็ญพระบารมีร่วมกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งจะได้มีการนำพระธาตุมาประดิษฐาน หรือกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาในภายหลัง อันเป็นสัญลักษณ์ความเจริญของบ้านเมือง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้หยั่งรากแน่นแฟ้นมั่นคงลงในที่นั้น สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน วรรณกรรมกลุ่มนี้ เช่น

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เนื้อหาเป็นเรื่องพุทธตำนาน หรือตำนานพระธาตุ พระบาท โดยสมบูรณ์ แสดงเรื่องราวการเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพุทธสาวก ในบริเวณพื้นที่ตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แถบภาคเหนือตอนบนของไทย เขตพะโค-หงสาวดี ลุ่มแม่น้ำมาว และดินแดนภาคตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา เขตต้าหลี่และสิบสองปันนาในมณฑลยูนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน บริเวณตอนบนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และพื้นที่เกี่ยวเนื่องโดยรอบ[๒๙] บางแห่งได้ทรงประทานพระเกศธาตุ และบางแห่งได้ทรงประทับรอยพระบาท ซึ่งต่อมาสถานที่เหล่านั้น มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ หรืออารามเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธศาสนายั่งยืนสืบต่อมา

คติการประทานพระเกศาธาตุ และรอยพระพุทธบาท มี ๒ ลักษณะ คือ ประทานไว้เป็นเจดีย์จำเพาะองค์พระโคตมพุทธเจ้า ไว้ในที่ควรตั้งศาสนาและสถานที่จะเจริญขึ้นเป็นชุมชนหนาแน่น สำหรับเป็นที่สักการะของมหาชนในดินแดนต่าง ๆ ประเภทหนึ่ง อีกประเภทหนึ่ง ประทานพระเกศาธาตุให้ไปไว้ยังที่สถาปนาพระธาตุเจดีย์ร่วมกันกับพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ หรือเหยียบพระบาทไว้ในสถานที่ประทับรอยพระบาทของพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์แต่ก่อนมา รวมเป็นพระบาทสี่รอย อันเป็นพุทธประเพณี สืบไปถึงพระศรีอริยเมตไตรยที่จะมาตรัสในอนาคต ตามคติความเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์

สถานที่ปรากฏพระธาตุของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และพระพุทธบาท ๔ รอย ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก ได้แก่ พระพุทธบาทรังรุ้ง ยอดเขาเวภารบรรพต (ดอยรังรุ้ง) ใกล้แม่น้ำคง (สาละวิน) บริเวณรอยต่อเมืองโกสัมพี (แสนหวี) หริภุญไชย และแพรหลวง (จีน) เป็นสถานที่พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทซ้อนรอยพระบาทพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ โดยปลายนิ้วพระบาทตั้งอยู่เสมอกัน ส่วนส้นพระบาทหย่อนกันตามลำดับ พระบรมศาสดาตรัสพยากรณ์ว่า พระศรีอริยเมตไตรยจะทรงเหยียบรอยพระบาททั้ง ๔ รอย ให้กลายเป็นรอยเดียว และเทวดาจะนำพระธาตุของพระองค์มาไว้ยังที่นี้ เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๒,๐๐๐ ปี พระบาทนี้จะปรากฏแก่คนและเทวดาทั้งหลาย ดอยสิงคุตตระ (พระธาตุดอยตะโก้ง/ตะโค่ง หรือเจดีย์ชะเวดากอง) เป็นที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุของพระโคตมพุทธเจ้า กล่าวว่าเมื่อครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุติสุขภายหลังจากตรัสรู้ภายใต้ไม้ราชายตนะ พ่อค้าเกวียนสองพี่น้อง ชื่อตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถวาย

---

[๒๙] สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และ ณัฐพงษ์ ปัญจบุรี ปริวรรตและอรรถาธิบาย, **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดพระเกิด ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน** (กรุงเทพฯ: แผนงานวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส (สกว.) พ.ศ. ๒๕๕๘ ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในบริบทวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-ปัจจุบัน), ๒๕๖๕) ๑, ๖.

ข้าวสตุก้อน พระพุทธองค์ทรงรับบิณฑบาตแล้ว ได้ประทานพระเกศา ๘ เส้น ให้แก่พ่อค้าเกวียนทั้งสองนำมาประดิษฐานไว้ยังดอยสิงคุตตระ เมืองอุปลนคร (เมืองหงสาวดี) อันเป็นสถานที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ล่วงแล้วบรรจุไว้ร่วมกัน คือ พระกกุสันธะ บรรจุธัมมกรก พระโกนาคมนะ บรรจุไม้เท้าเหล็กคันคำ พระกัสสปะ บรรจุผ้าจีวร พระโคตมะบรรจุพระเกศาธาตุ และจะเป็นที่บรรจุพระธาตุกระดูกหน้าผากของพระศรีอริยเมตไตรย ในอนาคตภายหน้า พระบาทท่าวังงาม ริมฝั่งแม่น้ำมุขนที (มุคคนที) เป็นอาณาเขตเชิงเขาเมืองสอง ประเทศพม่า พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดยักษ์อารักษ์ ประทับยังหินพุทธบัลลังก์ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เสด็จมาประทับสำราญทุกพระองค์ ทรงไว้รอยประทับ รอยไสยาสน์ รอยหัตถบาท ซ้อนเหนือรอยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และตรัสว่าแม้พระพุทธเจ้าอริยเมตไตรย ก็จะเสด็จมาทรงนั่งและทรงนอน ประดิษฐานรอยหัตถบาทครอบรอยหัตถบาททั้ง ๔ รอยนี้ไว้ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของคนและเทวดาทั้งหลาย และที่ริมฝั่งแม่น้ำมุคคนที พระองค์ทรงประทับรอยพระบาทซ้อนเหนือรอยพระบาทพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ซึ่งต่อมาเรียกว่า พระบาทท่าวังงาม ดอยผาแรม เมืองแรม เขตสิบสองปันนา พระพุทธองค์เสด็จไปทรงค้างแรม ในวันแรมเดือน ๓ บนแผ่นเสลบัลลังก์ มียักขเสนาอยู่อารักขาตั้งแต่ปฐมกัป ตามพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ พระบาทผาแดน (ดอยผาแดง) เมืองขาด พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทซ้อนเหนือพระบาทพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ดอยช้างสาร (ดอยรูปช้างหมอบ) เมืองเชียงรุ้ง เป็นสถานพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ทรงสีหไสยาสน์เหนือแท่นหินรูปช้างเป็นเวลา ๑ ราตรี พระบาทคงนั่ง บ้านกว้าน เมืองสูง สิบสองปันนา เป็นสถานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอาฬวกยักษ์ เมืองอาฬวี (เชียงรุ่ง สิบสองปันนา) ที่ดอยคงนั่งหรือดงนำ ทรงประทับรอยพระพุทธบาทซ้อนเหนือรอยพระพุทธบาทพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ เป็น ๔ รอยลดหลั่นกัน พระบาทเมืองโค พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอารักษ์เมืองโค และได้เหยียบพระบาทซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ในอดีตไว้ให้พวกเทวดาอารักษ์อุปัฏฐากเฝ้ารักษา เนื่องจากพระบาท ๔ รอยนี้ หากว่าพระพุทธเจ้าทรงไว้ไม่ครบทุกพระองค์เทวดาอารักษ์จะโกรธยิ่งนัก แล้วทำอันตรายแก่คนทั้งหลาย เหตุนั้นพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จมาสถาปนาไว้ เพื่อห้ามภัยทั้งมวล พระบาทผากิน พระพุทธองค์ทรงบรรลุถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ต่อมาได้ชื่อว่าเมืองกิน เป็นสถานที่ทรงเหยียบรอยพระบาททับซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ทั้ง ๓ พระองค์[๓๐]

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และเวลาแต่งที่แน่ชัด ตามประวัติระบุว่ารวบรวมคัดลอกมาจากศิลาจารึกในมหาเสลอาราม (วัดพระหิน) ประเทศศรีลังกา โดยพระเถระชาวมอญเมืองหงสาวดีนามว่า พระมหาสามีธรรมรส เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๐ โดยอาจได้มาจากการรวบรวมรายชื่อที่ตั้งศาสนสถานสำคัญในท้องถิ่นของบรรดาเหล่าภิกษุที่ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกาก่อนหน้านี้ ต่อมาภายหลังพระธรรมรสกลับจากลังกา ได้เดินทางจาริกแสวงบุญ ตามสถานที่ปรากฏรายชื่อที่ตั้งพระบาทและพระธาตุ ทั้งในราชอาณาจักรมอญ ตลอดจนถึงดินแดนต่อเนื่องใกล้เคียง กระทั่งถึงท่าหัวเคียน พระมหาโพธิ สมภารวัดท่าหัวเคียน ทราบข่าว จึงได้ขอคัดลอกตำนานพระบาท พระธาตุไว้เป็นภาษาล้านนา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๖ ปรากฏเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายในเขตล้านนา มณฑลยูนานของจีน รัฐฉานของพม่า ล้านช้าง ตลอดจนถึงบางพื้นที่ในบริเวณภาคอีสานของไทย

---

[๓๐] **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง** (เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๕) ๒๘, ๔๑-๕๐, ๕๒-๕๕, ๗๐-๗๒, ๙๘-๑๐๕, ๑๑๐-๑๑๙, ๑๒๑.

ตารางแสดงรายชื่อและที่ตั้งของพระธาตุและพระบาทตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก			
พระธาตุ/พระบาท	สถานที่	เมือง	อาณาจักร
๑. พระบาทรังรุ้ง		รอยต่อ ๓ เมือง	ล้านนา
๒. พระธาตุสิงคุตตระ ตะโก้ง	ดอยสิงคุตตระ	หงสาวดี	พม่า
๓. พระธาตุท่าวังขาม	ดอยฟุปูสร้าง	เมืองสูง	พม่า
๔. พระบาทถ้ำผาแดง		เมืองขาง	ลื้อ
๕. พระบาทคงนั่ง		เมืองอาฬวี	ลื้อ
๖. พระบาทเมืองโค		เมืองโค	ลื้อ
๗. พระบาทผากิน		เมืองกิน	ลื้อ

ตำนานอุรังคธาตุ หรืออุรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) ได้รับอิทธิพลจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ผ่านเข้ามาจากอาณาจักรล้านนา แพร่กระจายมายังอาณาจักรล้านช้าง ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา ครอบคลุมถึงฝั่งขวาของลุ่มแม่น้ำโขง จากผู้โยกย้ายถิ่นฐานจากแหล่งศูนย์กลางอาณาจักรบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เข้ามาอาศัยยังพื้นที่แห่งใหม่ในภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน[๓๑] โดยนำเอาเค้าโครงหลักของเรื่องราวมาผูกเป็นตำนานพระธาตุและพระบาทในท้องถิ่น แสดงเรื่องราวประวัติภูมิสถานแถบลุ่มแม่น้ำโขง อันมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของประชาชนทั้งสองฟากฝั่ง เนื้อความกล่าวถึง พระโคตมพุทธเจ้าทรงปรารภโบราณประเพณีของพระพุทธเจ้าสามพระองค์ที่ล่วงมาแล้ว ได้เสด็จมาทางทิศตะวันออกโดยทางอากาศ มาลงที่ดอนกอนเนานั้นก่อน แล้วเสด็จไปหนองคันแทเสื้อน้ำ (เวียงจันทน์) ทำนายว่าจะเกิดบ้านเมืองใหญ่ที่ตั้งพระพุทธศาสนาแล้วล่องลงมาโดยลำดับ ประทานรอยพระพุทธบาทโพนฉัน และพระพุทธบาทเวินปลา แล้วเสด็จมาประทับยังดอยกปณคีรี (ภูกำพร้า ที่ตั้งพระธาตุพนม) ๑ ราตรี รุ่งเช้าเสด็จไปบิณฑบาตที่เมืองศรีโคตรบูร แล้วกลับมาทำภัตกิจที่ภูกำพร้า ขณะนั้นพระอินทร์เสด็จมาเฝ้า ทูลถามถึงเหตุที่ประทับภูกำพร้า ทรงพยากรณ์ว่าเป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ ซึ่งเสด็จปรินิพพานแล้ว พระอรหันต์สาวกทั้งหลายย่อมนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุไว้ ณ ภูกำพร้า เพื่อเป็นที่สักการะของท้าวพระยา เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายภายภาคหน้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว พระกัสสปะผู้เป็นสาวกก็จะนำเอาพระบรมธาตุมาบรรจุเช่นเดียวกัน จากนั้นเสด็จไปชุมรอยบาท (ที่ประดิษฐานรอยพระบาทของพระพุทธทั้งสามพระองค์) ที่หนองหานหลวง โปรดพระยาสุวรรณภิงคารให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และประทานรอยพระพุทธบาทรวมไว้ในที่นั้น พระยาสุวรรณภิงคารพร้อมด้วยพระราชเทวีได้สร้างอุโมงค์ด้วยหินปิดรอยพระพุทธบาทนั้นไว้ เหตุนั้นจึงเรียกว่า “พระธาตุเชิงชุม” ตราบเท่าถึงปัจจุบัน จากนั้นเสด็จกลับสู่พระเชตวัน และดับขันธปรินิพพานที่กุสินารานคร[๓๒]

ปัญพุทธพยากรณ์ (ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์และพระบรมธาตุทุ่งยั้ง) ไม่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก จึงอาจแต่งขึ้นหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๒๑ กล่าวถึงพระเจ้าห้าพระองค์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ทั้ง ๕ คือ ไก่เถื่อน นาคราช เต่า โคอุศุภราช และราชสีห์ ได้มาพบและบำเพ็ญศีลร่วมที่เขากันทรบรรพต ตามลำดับ ต่างทำปฏิสันถารแก่กันว่า ถ้าผู้ใดได้เป็นพระพุทธเจ้าก่อน ต้องมาประกาศความเป็นพระพุทธเจ้าให้

---

[๓๑] เธียรชาย อักษรดิษฐ์, **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา** (โครงการวิจัยย่อยในกรอบของโครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน ทุนเมธีวิจัยอาวุโส สกว และทุนสนับสนุนฝ่ายชุมชนและสังคม สกว ประจำปี ๒๕๔๘) ๗.

[๓๒] พระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว), **อุรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม พิศดาร)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์ พ. พิทยาคาร, ๒๔๙๖) ๙-๒๓.

ปรากฏในที่นี้ ต่อมาไก่เถื่อนได้มาตรัสเป็นพระพุทธเจ้ากกุสันโธ ได้เสด็จมาประทับบนแผ่นศิลาบัฏในกันทรบรรพต ทรงลูบพระศกและประทานเส้นพระเกศาแก่หมู่อรหันต์ พระอรหันต์เจ้าได้มอบเส้นพระเกศธาตุนั้นแก่พระเจ้าอโศกมหาราช นำมาประดิษฐานไว้ที่ทุ่งยั้ง และพระพุทธเจ้ากกุสันโธ ได้พยากรณ์ไว้ว่า จะมีศาสนาของพระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ คือ พระโกนาคมน์ ๑ พระกัสสป ๑ พระโคดม ๑ พระศรีอริยเมตไตรย ๑ และจะมีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง ๆ มาประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นไว้ในที่นี้[๓๓]

ตำนานพระบรมธาตุดอนเต้า กล่าวถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จพร้อมด้วยพระสาวก ๑,๕๐๐ รูป มายังม่อนดอนเต้า ซึ่งเป็นที่อาศัยของพระองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้า เพราะม่อนดอนเต้าเป็นสถานอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เคยอยู่สร้างบารมีธรรม เมื่อเสด็จถึงม่อนดอนเต้าได้ทรมานยักษ์และคนอันธพาลทั้งหลายซึ่งอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ให้ลดจากทิฐิมานะด้วยห่าฝนอันหนาวเย็น แล้วเทศนาโปรดให้เหล่ายักษ์และคนอันธพาลตั้งอยู่ในเมตตาธรรม และตรัสว่าม่อนดอนเต้าเป็นสถานที่พระพุทธเจ้ากกุสันธะได้เอาเกศา ๘ เส้นมาบรรจุ พระโกนาคมนะ บรรจุพระเกศา ๑๖ เส้น พระกัสสปะ บรรจุพระเกศา ๓๒ เส้น และพระองค์จะนำพระเกศา ๑๐๘ เส้น มาบรรจุในทีนี้ พระภิกษุพร้อมด้วยเหล่าเทวดาจึงรับเอาพระเกศธาตุบรรจุในพระผอบทองคำ ไว้ยังรูลึก ๑๐๐ วา อันพระอินทร์เนรมิตไว้ในที่นั้น พร้อมแก้ว ทองและเงิน และเนรมิตกงจักรรักษาไว้ ๘ ด้าน ทรงพยากรณ์ว่าสถานที่นี้ จะเป็นที่เคารพสักการะของคน ๑๐๑ ภาษา เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้วพระยาอโศกมหาราช และพระมหินทร์เถระจะนำธาตุมะแกว และหัวใจของพระพุทธเจ้ามาบรรจุที่พระบรมธาตุดอนเต้า ปรากฏรุ่งเรืองงามในเมืองกุกกุตตนคร (ลำปาง) ต่อไปภายหน้า จากนั้นจึงเสด็จกลับสู่เชตวันมหาวิหาร[๓๔]

ตำนานพระพุทธบาทช้างอุ้ม กล่าวว่าสมัยพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าส่งพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปมาประกาศพระพุทธศาสนายังสุวรรณภูมิ มาพักยังดอยอักโขเภรี อันมียักษ์รักษา ได้รับอาญาจากท้าวเวสสุวรรณให้จับผู้เข้ามาในเขตรักษากินได้ พระพุทธองค์จึงเสด็จมาปราบยักษ์ โดยอธิษฐานโยนผ้ากัมพลให้ลอยไปในอากาศ หากผ้าคลุมฝูงสัตว์หรือคนให้ยักษ์จับกินเป็นอาหารได้ หากไม่คลุมสัตว์และคลุมคนแต่คลุมต้นไม้ให้ยักษ์ถือศีลไปจนตลอดชีวิต เมื่อยักษ์เหาะตามไปเห็นผ้ากัมพลคลุมไทรย้อยต้นใหญ่ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้ยักษ์ถือศีลตามคำอธิษฐาน แล้วเสด็จโปรดสัตว์ยังที่อื่น ยักษ์และชาวเมืองอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงประทับพระบาทไว้เพื่อสักการบูชา รอยพระพุทธบาทนี้ พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เคยมาประทับรอยไว้อยู่ก่อนแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเสด็จมาโปรดยักษ์ ก็ประทับรอยพระพุทธบาทซ้อนไว้เป็น ๔ รอย กาลต่อมาพระพุทธศาสนาร่วงโรยไปเป็นช่วง ๆ ผู้คนห่างเหินจากศาสนา พระพุทธบาทไม่มีคนดูแลรักษาจึงรกร้างว่างเปล่าไป ในรอยพระบาทเวลาฝนตกมีน้ำขังอยู่เป็นแอ่งใหญ่ ชาวลั๊วะแจ๊ะทั้งหลายพากันขึ้นไปอาบน้ำช่างเสื้อผ้า เหยียบย่ำให้สกปรก ช้างผู้กำงาเขียวจึงมายกเอาก้อนหินรอยพระพุทธบาทไปไว้ในป่าลึก สถานที่นั้นจึงเรียกกันว่า พระพุทธบาทช้างอุ้ม (ห้วยลูด) ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่ที่ ๓ ตำบลบ้านเสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง[๓๕]

---

[๓๓] หอสมุดแห่งชาติ, **ปัญญาสชาดก เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๙) ๖๘๗-๖๙๗.

[๓๔] "ตำนานพระแก้วดอนเต้า ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ทะเบียนเลขที่ ๑๑๙ มีชื่อหัวตำนานว่า ตำนานพระแก้วเวียงเต้าเวียงดิน เมืองกุกกุตนคร," **ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ตุ่น แซ่แต้ ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๓ เมรุชั่วคราว หน้าวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์คนเมืองเหนือ, ๒๕๔๓) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๓๕] **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง**, ๒๕๑.

ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์

วรรณกรรมกลุ่มตำนานที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์โดยตรง ได้แก่ ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งมีลักษณะวรรณกรรมท้องถิ่นหรือนิทานพื้นบ้าน จัดเป็นชาดกนอกนิบาตที่ปรากฏนิยมแพร่หลายในสังคมไทยทุกภูมิภาค มีโครงสร้างเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ในภัทรกัป ที่นำมาร้อยเรียงไว้เป็นเรื่องเดียวกัน มีหลายสำนวนภาษา มีความแตกต่างกันทั้งโครงสร้างเนื้อหาและรายละเอียด อาจแบ่งโครงสร้างหลัก ได้เป็น ๒ แบบ คือ

๑) แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์
๒) แบบตำนานกาเผือก

แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์

ตำนานพระเจ้าองค์สำนวนนี้ แต่งขึ้นตามโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์พุทธวงศ์ และอนาคตวงศ์ กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ตามลำดับพุทธกาล น่าจะรวบรวมขึ้นก่อนตำนานพระเจ้าพระองค์แบบกาเผือก มีหลายสำนวน อาทิ คัมภีร์ปัญจพุทธศักราชวรรณนา กรมศิลปากรพิมพ์แทรกอยู่ปัจฉิมภาคของปัญญาสชาดก[๓๖] สันนิษฐานว่าพระเถระชาวล้านนาแต่ง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓ ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบนี้ ยังพบแทรกอยู่ในวรรณกรรมไตรภูมิฉบับหอสมุดกรุงปารีส สมัยอยุธยาตอนปลาย กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๓[๓๗] ปรากฏสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เลขที่ ๓๙ เขียนจบเมื่อปีชวด เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๐๗ และศักราชพระเจ้า๕ พระองค์ ฉบับวัดโขดทิมทาราม จังหวัดระยอง ระบุว่าสร้างเมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๕๕[๓๘] เป็นต้น ปรากฏชื่อเรื่องและสำนวนภาษาแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค พบแพร่หลายในภาคกลางและภาคใต้ เช่น

ตารางแสดงรายชื่อตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์[๓๙]		
๑.	พุทธศักราชวรรณนา	สำนวนภาคเหนือ
๒.	ไตรภูมิฉบับหอสมุดกรุงปารีส	สำนวนภาคกลาง
๓.	พระพุทธเจ้าห้าพระองค์	สำนวนภาคกลาง
๔.	พระเจ้าห้าพระองค์	สำนวนภาคกลาง ภาคใต้
๕.	ศักราชพระเจ้า ๕ พระองค์	สำนวนภาคตะวันออก
๖.	พระนามบัญญัติพระเจ้า ๕ พระองค์	สำนวนภาคตะวันออก
๗.	พระเจ้าห้าองค์	สำนวนภาคใต้
๘.	พระเจ้าห้าองค์คำกลอน	สำนวนภาคใต้
๙.	พระปรมัตถ์คำกาพย์ (พระพุทธศักราชศาสนาสมเด็จพระพุทธิเจ้าตรัสทั้ง ๕ พระองค์)	สำนวนภาคใต้

[๓๖] หอสมุดแห่งชาติ, **ปัญญาสชาดก เล่ม ๒**, ๖๙๘-๗๐๐.

[๓๗] **ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปรารีส**, ๕๑-๖๒.

[๓๘] มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, **โครงการวิจัยด้านเอกสารโบราณเมืองระยอง** (ม.ป.ท, ม.ป.ป) ๑๑๙-๑๔๕.

[๓๙] อภิลักษณ์ เกษมผลกูล**, ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท**, ๑๔-๑๕, ๖๖-๖๙.

ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์ จะกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ อันมีวัตรปฏิบัติคล้ายคลึงกัน แต่มีความแตกต่างกันรายละเอียด เช่น พระนาม พระชนนี พระชนก พระชาติ พระนคร พระชนมายุ ประชาชนที่ได้บังเกิดในศาสนา ขนาดของพระวรกาย พระรัศมี และโพธิฤกษ์ เป็นต้น โดยต้นฉบับแต่ละท้องถิ่น ให้รายละเอียดเนื้อความแตกต่างกันไปบ้าง อันน่าจะเกิดจากการบอกเล่าสืบต่อกันมาโดยมุขปาฐะ การบันทึกคัดลอกผิดพลาด หรือความนิยมในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ดังนี้

พระกกุสันธะ (กกุสันโธ/กุกกุสันธ/กุกกุสันโธ/กุกุสันโธ/กุกสันโธ/กุตสันธะ/กักกุสันธะ) กระทำสมภารบารมีได้ ๑๖ อสงไขยแสนมหากัป จุติจากดุสิตสวรรค์ (สักกเทวโลก) เกิดในนครเขมวดี (เขตต/กบิลพัสดุ์/ไพรี/เพชรบุรี) ของพระเจ้าเขมันตร (เขมะ/จักรอรรคทัต) พระชาติเป็นพราหมณ์ พระพุทธบิดาชื่อ อัคคิทัต (อัคคิทัตตะ/อัคคทัต/จักร์อรรคทัต/ปัญชาทัต/ปัญญาทัต/โชติ/โคทิโชต/อุคิทศะนะ/อุคิทัศนะ/กิตติทศ/กิตติทศนา/อุคีทดสะณะ/อุคคดี/อุคทิศณะ) พระพุทธมารดาชื่อ วิสาขา (วิสาข/สิสาขา/วิจารณะ/จานธนะ/สุทัร) ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา พระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี (๔,๘๐๐๐ ปี/๑๐,๐๐๐ ปี) ครองเพศคฤหัสถ์ได้ ๔,๐๐๐ ปี มีปราสาท ๓ หลังคือ รุจิปราสาท สุจิปราสาท รัตติปราสาท (กามปราสาท กามวัณณปราสาท กามสุทธิปราสาท) มีพระสนม ๓๐,๐๐๐ เป็นบริวาร มเหสีชื่อ ฉิวิโรจมานา (โรจินี/ราชินี/ศรีสำอาง) โอรสชื่อ อุตร (อุตตระ/อุตตโร)

ทรงรถเทียมม้าออกมหาภิเนษกรมณ์ มีผู้ออกบวชตาม ๔๐,๐๐๐ คน บำเพ็ญเพียร ๔ เดือน (๕ เดือน/๘ เดือน/๑๐ เดือน) ผู้ถวายข้าวมธุปายาส คือ ธิดาพราหมณ์สุจิรินธนิคม ผู้ถวายหญ้าคา ๘ กำ เป็นผู้เฝ้าไร่ข้าวเหนียวชื่อ สุภัททะ ทรงลาดเป็นสันถัตหญ้ากว้าง ๓๔ ศอก บัลลังก์สูง ๓๖ ศอก (๑๖ ศอก/๒๖ ศอก) ตรัสรู้ใต้ต้นซึก (สิริสะ/กามพฤกษ์/กัลปพฤกษ์/ราชพฤกษ์) พระอัครสาวก คือ พระวิรทุรัตเถระ และชิวัตเถระ (วิธุระและสัญชีวะ/ทูนทเถระและสัญชีเถระ/ทูลเถรและชีวะเถร) พระอุปัฏฐาก คือ พุทธเถระ (มหาพุทธเถระ/พุสทธิชะ/มุทธราชเถระ/ทนทะเถระ) พระอัครสาวิกาคือ สามเถรี และวปเถรี (สามาเถรีและจัมปาเถรี/สามาเถรีและภาวาเถรี) อัครอุบาสกคือ อัจจุตตเศรษฐี และสรมูลเศรษฐี อัครอุบาสิกา คือ นางนนทา และนางสุเนตรา สาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง ในวันมาฆบูรณมีที่อิสิปตนมัคทายวัน ทรงแสดงปาติโมกข์ท่ามกลางพระสงฆ์ ๔๐,๐๐๐ องค์ การแสดงธรรม (เป็นผลให้มีผู้บรรลุธรรมจำนวนมาก-อภิสมัย) มี ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ปฐมเทศนาที่อิสิปตนมัคทายวัน ใกล้เมืองกิลนคร มีภิกษุ ๔๐,๐๐๐ ตามเสด็จฟังธรรม ครั้งที่ ๒ กระทำยมกปาฏิหาริย์ที่โคนมหาสาละ ใกล้ประตูกัณณกุชชนคร ครั้งที่ ๓ ประกาศสัจจะ ๔ แก่ยักษ์นรเทพที่เทวาลัยใกล้กรุงเขมวดี

ขนาดพระวรกายสูง ๔๐ ศอก (๔ ศอก/๑๔ ศอก/๑๘ ศอก/๒๐ ศอก/๔๘ ศอก/๕๐ ศอก/๑๐ วา) พระรัศมีแผ่ออก ๑๐ โยชน์ (๑๒ โยชน์) ช่วงพุทธกาลเป็นมหายุค (กฤตยุค) ผู้เกิดในศาสนาของพระองค์ได้ขึ้นสวรรค์ทั้งหมด อายุขัยมนุษย์ ๕๐,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้ากกุสันธะเสด็จนิพพานในเขมาราม พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ในวิหารเขมาราม สูงคาพยุตหนึ่ง ผู้ได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต คือ พระเจ้าเขมะ เมื่อเสด็จสู่นิพพาน กาลล่วงได้พุทธันดรแล้ว แผ่นดินสูงขึ้น ๘,๐๐๐ วา คาถาประจำพระองค์ คือ นะ

พระโกนาคมนะ (โกนาคมโน/โกนาคม/โคนาตมะ/โขนามะนะ) กระทำสมภารบารมีได้ ๑๖ อสงไขยแสนมหากัป จุติจากดุสิตสวรรค์ (สักกเทวโลก) มาเกิดในนครโสภีต (โสภิต/โสภวตี/โสภวดี/โสภต/โสภี/กามพฤกษ์/โกสิพี/ โกสัมพี) ของพระเจ้าโสภะ (อุทิตทัต) พระชาติเป็นพราหมณ์ พระพุทธบิดาชื่อ ยัญญทัตตะ (ยัญจะทัตโตโคตะ/ยันจทัตโตโชต/ยัญจทัตโตโช/ทัตโตโคตะ/อุทิตทัต/อุทิต/อุคีทศณะ/ปัญญา/ปัญญาทศะ/ปัญหสะ) พระพุทธมารดาชื่ออุตร (อุตรา/อุตตร/อุตม/เกศวดี/สาคร) ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕

ค่ำ ปีขาล พระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี (๔๐,๐๐๐ ปี/๒๔,๐๐๐ ปี) ครองเพศคฤหัสถ์ได้ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาท ๓ หลังคือ ดุสิตปราสาท สันดุศปราสาท สันดุศถัศปราสาท (ดุสิตปราสาท สันตุสิตปราสาท สันตุฏฐปราสาท) มีพระสนม ๑๖,๐๐๐ นางเป็นบริวาร มเหสีชื่อ รูปติ (รูปตี/รูบิทศ/รุจิคัตตา) โอรสชื่อ สัทธวาร (สทัทวาห/สัทวาหา/สัตพาหุ/สัตถวาหะ)

ทรงคชสารออกมหาภิเนษกรมณ์ ผู้ออกบวชตาม ๓๐,๐๐๐ คน บำเพ็ญเพียร ๖ เดือน ผู้ถวายข้าวมธุปายาส คือ ธิดาพราหมณ์อัคคิโสณะ ผู้ถวายหญ้าคา ๘ กำ เป็นผู้เฝ้าไร่ข้าวเหนียวชื่อ ชฏาตินทุกะ ทรงลาดเป็นสันถัตหญ้ากว้าง ๒๐ ศอก บัลลังก์สูง ๒๐ ศอก ตรัสรู้ใต้ต้นมะเดื่อ (ไทรทอง) พระอัครสาวกคือ อภยเถระ และ โสณเถระ (ยัศเถระและอุดรเถระ/ภิยโยสะเถระและอุตตระเถระ) พระอุปัฏฐากคือ โสทธิชเถระ (เศรษฐีโชติเถระ/พระโสตถิชะ) พระอัครสาวิกา คือ กุมุทเถรี และอุตตราเถรี (สรมุททเถรีและอุตราเถรี/สุมุททาเถรีและอุตตราเถรี) อัครอุบาสกคือ อุดรเศรษฐี และสมเทพเศรษฐี อัครอุบาสิกาคือ นางสีวลา และนางสัมมาสาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง ท่ามกลางพระสงฆ์ ๓๐,๐๐๐ โกฏิ การแสดงธรรม (อภิสมัย) มี ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ปฐมเทศนาธัมมจักกัปวัตตนสูตรแก่ภิกษุ ๓๐,๐๐๐ ที่บวชตาม ที่อิสิปตนมัคทายวัน ใกล้นครสุทัสสนะ ครั้งที่ ๒ แสดงยมกปาฏิหาริย์ ที่โคนมหาสาละ ใกล้ประตูสุนทรนคร ครั้งที่ ๓ แสดงอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์แก่เทวดาในเทวโลก

ขนาดพระวรกายสูง ๓๐ ศอก (๑๐ ศอก/ ๒๘ ศอก/๓๑ ศอก/๘๐ ศอก) พระรัศมีแผ่ออกไปหาที่สุดมิได้ ช่วงพุทธกาลเป็นไตรดายุค ผู้เกิดในศาสนาของพระองค์เกิดในสวรรค์ ๒ ส่วน อบายภูมิ ๑ ส่วน (เกิดในสวรรค์ ๓ ส่วน ตกนรก ๑ ส่วน) อายุขัยของมนุษย์ ๓๐,๐๐๐ ปี เสด็จนิพพานในพระวิหารปัพพตาราม (บรรดาราม) พระสารีริกธาตุกระจายไปตามที่ต่าง ๆ ผู้ได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตคือ พระเจ้าปัพพชะ เมื่อเสด็จสู่นิพพานแผ่นดินสูงขึ้น ๘,๐๐๐ วา คาถาประจำพระองค์คือ โม

พระกัสสปะ (กัสสโป/กัสปะ/กัสโป/กัศปะ/กัสสัปป) กระทำสมภารบารมีได้ ๘ อสงไขยแสนมหากัป จุติจากดุสิตสวรรค์ (สักกเทวโลก) มาเกิดในนครพาราณสี (บุรี/หงสาวดี/เกศวดี) ของพระเจ้ากิงกิ พระชาติเป็นพราหมณ์ พระพุทธบิดาชื่อ พรหมทัต (พรหมทัตตะ/พรหมทัตทิโชติ/พรหมทัตโตทิโชติ/พรหมทันโตทิโช/ทัศ/โภค) พระพุทธมารดาชื่อ ธรวดี (ธนวดี/สาคร/จันทวดี/ทศวรดี/ทัศหวดี/ทัศหาวดี/ทศวดี/ทะสะวดี/วิยะสา/พันธวดี/มาทนาวดี) ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน พระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี (๒,๐๐๐ ปี/๑๖,๐๐๐ ปี) ครองเพศคฤหัสถ์ได้ ๒,๐๐๐ ปี (๖๐๐,๐๐๐ ปี) มีปราสาท ๓ หลัง คือ ยศปราสาท ศิรินทรปราสาท สันดุศถัศปราสาท (หังสปราสาท ยสปราสาท สิรินันทปราสาท) มีพระสนม ๑๘,๐๐๐ นางเป็นบริวาร มเหสีชื่อ สุนันทา (สุนนท/สุมณฑา/สุมน) โอรสชื่อ วิคคโน (เสน/วิคคเสโน/วิชิต/วิชิตเสนะ/ชีวิตเสน)

ทรงปราสาทออกมหาภิเนษกรมณ์ มีผู้ออกบวชตาม ๑ โกฏิ บำเพ็ญเพียร ๗ วัน ผู้ถวายข้าวมธุปายาส คือ สุนันทาพราหมณี ผู้ถวายหญ้าคา ๘ กำ เป็นผู้เฝ้าไร่ข้าวเหนียวชื่อ โสมะ ทรงลาดเป็นสันถัตหญ้ากว้าง ๑๕ ศอก บัลลังก์สูง ๑๕ ศอก ตรัสรู้ใต้ต้นไทร (โพธิ์/ไทรทอง) พระอัครสาวก คือ ติสสเถระ และภารทวาชเถระ (ติสสเถระและภารทราชเถระ) พระอุปัฏฐาก คือ มหาสัปปนิคคเถระ (มหาสัปนิคเถระ/สัพพมิตตะเถระ/สรรพมิตรเถระ) อัครสาวิกา คือ อุสุเถรี และอุรุเถรี (อนุฬาเถรีและอุรุเวฬาเถรี/อนุลเถรีและอรุเวลาเถรี) อัครอุบาสก คือ สุนนทเศรษฐี สาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง แสดงปาติโมกข์ ท่ามกลางพระสงฆ์ ๒๐,๐๐๐ ในวันมาฆบูรณมี การแสดงธรรม (อภิสมัย) มี ๕ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ปฐมเทศนาธัมมจักกัปวัตตนสูตรแก่ภิกษุที่บวชตาม ที่อิสิปตนมัคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งที่ ๒-๓-๔ แสดงยมกปาฏิหาริย์ ครั้งที่ ๕ ฝึกยักษ์นรเทพเป็นสัมมาทิฏฐิให้เข้าถึงสรณคมณ์

ขนาดพระวรกายสูง ๒๐ ศอก (๘ ศอก/ ๒๘ ศอก/๘๐ ศอก) พระรัศมีแผ่ออกไปหาที่สุดมิได้ ช่วงพุทธกาลเป็นทวาปรยุค ผู้เกิดในศาสนาของพระองค์เกิดในสวรรค์ ๒ ส่วน ตกนรก ๒ ส่วน อายุขัยมนุษย์ ๒๐,๐๐๐ ปี เสด็จนิพพานในเสตัพยาราม (พญาราม) ใกล้เสตัพยานคร แคว้นกาสี พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ในพระวิหารเสตัพยาราม สูง ๑ โยชน์ งดงามด้วยแผ่นทองประดับด้วยรัตนะ อายุศาสนา ๒๐,๐๐๐ ปี ผู้ได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต คือ โชติปาลมานพ เมื่อเสด็จสู่นิพพาน แผ่นดินสูงขึ้น ๘,๐๐๐ วา คาถาประจำพระองค์คือ พุทธ

พระโคตมะ (โคดม/โคตโม/โคตมา/สิริสุทโธ/สิริสากยมุนี/ศากยมุนีโคดม/ศิริสากยมุนีโคดม/ศรีศากยมุนี/ศรีศากยมุนีโคดม) กระทำสมภารบารมีได้อสงไขยแสนมหากัป จุติจากดุสิตสวรรค์ (สักกเทวโลก) มาเกิดในนครกบิลพัสดุ์ (กปิลวัตถุ) พระชาติเป็นกษัตริย์ พระพุทธบิดาชื่อ สุทโธทนะ (สุทโธธนะ/ศรีสุทโธทนะ/ศรีสุทโทนะ/สีสุโทษทะนะ/ศิริสุทโธทนะ/สิริสุทโธทน/สิริสุโทธนะ/สิริสุทโทน/สิริสุทโธ/สิริโทธนะ/วิสุทโธ) พระพุทธมารดาชื่อ มหามายา (ศิริมหามายา/ศิริมายา/สิริมหามายา/ศรีมหามายา/สีมหามายา) ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา พระชนมายุ ๘๐ ปี ครองเพศคฤหัสถ์ได้ ๒๙ ปี มีปราสาท ๓ หลังคือ สุจันทรปราสาท ศิโกกนปราสาท โกญจปราสาท (รัมมปราสาท สุรัมมปราสาท สภปราสาท) มีพระสนม ๑๓,๐๐๐ นางเป็นบริวาร มเหสีชื่อ พิมพา (ยโสธรา/พิมพายโสธรา/ภัททกัจจานา) โอรสชื่อ ราหุล

ทรงม้ากัณฐกะออกมหาภิเนษกรมณ์ บำเพ็ญเพียร ๖ ปี ผู้ถวายข้าวมธุปายาส คือ นางสุชาดา ผู้ถวายหญ้าคา ๘ กำ ชื่อ โสตถิยะ บัลลังก์สูง ๑๔ ศอก ตรัสรู้ใต้ต้นอัสัตถพฤกษ์ (อัศวัตถพฤกษ์/โพธิ์/ศรีมหาโพธิ) พระอัครสาวกคือ สารีบุตรเถระ (อุปติสสะ) และโมคคัลลาเถระ (โกลิตะ) พระอุปัฏฐากคือ อานันทเถระ (อานนททศเถระ/อานนทะเถระ) พระอัครสาวิกาคือ เขมาเถรี และอุบลวัณณาเถรี อัครอุบาสก คือ อนาถบิณฑิกเศรษฐี และ นางวิษาขา อัครอุบาสิกา คือ นางนนทมาดา และนางอุตรา สาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง ในวันเพ็ญ เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แสดงปาติโมกข์ท่ามกลางพระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ การแสดงธรรม ครั้งแรกแสดงธัมมจักกัปวัตตนสูตร แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คน ครั้งสุดท้ายแสดงแก่สุภัททปริพาชก

ขนาดพระวรกายสูง ๑๘ ศอก (๔ ศอก/๘ ศอก/๑๒ ศอก) พระรัศมีแผ่ออกไป ๔ ศอก ทรงเผยแผ่ศาสนาได้ ๔๕ ปี ช่วงพุทธกาลเป็นกลียุค ผู้เกิดในศาสนาของพระองค์เกิดในสวรรค์ ๑ ส่วน ตกนรก ๓ ส่วน อายุขัยของมนุษย์ ๑๐๐ ปี เสด็จนิพพานระหว่างนางรัง (สาละ) ทั้งคู่ ในสาลวโนทยาน เมืองกุสินารา ในวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ยามอังคาร เวลาใกล้รุ่ง พระสถูปพระบรมสารีริกธาตุกระจายเรียงรายอยู่ทั่วจักรวาล อายุศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ไม่ได้พยากรณ์แก่ผู้ใด เมื่อสิ้นพุทธันดรแผ่นดินสูงขึ้น ๘,๐๐๐ วา คาถาประจำพระองค์คือ ธา

พระเมตเตยยะ (เมตตโย/เมตเตยโย/เมตตรัย/อริยเมตเตยยะ/อริยเมตไตรย/อริยเมไตย/ศรีอาริย์/ศรีอริยเมตไตรย/ศรีอริยเมตไตรย์/ศรีอริยเมตไตย/ศรีอริยเมตไตรยตรี/ศรีอาริยเมตตรัย/ศรีอาริยเมตไตรย/ศรีอาริยเมตไตรย์/ศรีอาริยเมตไตรโย/สียะเมตไตร) กระทำสมภารบารมีได้ ๑๖ อสงไขยแสนมหากัป จุติจากดุสิตสวรรค์ มาเกิดในนครเกตุมวดี (เกตุมอติสี/เกตุมบุรี/เกดุมติ/ปทุมวดี/พาราณสี) พระชาติเป็นพราหมณ์ พระพุทธบิดาชื่อ สุพรหมพราหมณ์ (สุพ/โสทษน/มหาโสตสิน/มหาโสทศน/มหาโสสุทธนะ/พรหม) พระพุทธมารดาชื่อ พรหมวดีพราหมณี (พราหมณวดี/นาถฉรี/นาฏฉวี/นาฏสวี/ฉริ/สุภัควดี) ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด พระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี (๔๐,๐๐๐ ปี) ครองเพศคฤหัสถ์ได้ ๔๐,๐๐๐ ปี (๘,๐๐๐ ปี) มีปราสาทคือ ศรีวิวัทธปราสาท วัทธนาปราสาท ศรทรรภปราสาท จันทปราสาท มีพระสนม ๑๐๐,๐๐๐ นาง มเหสีชื่อ จันทมุขี (จันทมุกขี/จันทสมุกขี/จันธิ/จันทรมุขี) โอรสชื่อ วัฒนะ (วัฒนา/วัท/ดิศราม/ดิสราม/จันทร)

ทรงปราสาท (ม้าแก้วอัศดร) ออกมหาภิเนษกรมณ์ บำเพ็ญเพียร ๗ วัน บัลลังก์สูง ๑๖ ศอก ตรัสรู้ใต้ต้นกากะทิง (กะทิง/กระทึง/ทึง/บุนนาก) สูง ๑๒๘ ศอก ปัญจสาขายาว ๑๒๘ ศอก พระปฐมสาวก คือ โลกภเถระ พระอุปัฏฐาก คือ หัศเถระ พระอัครสาวิกา คือ ปทุมเถรี และสุนนทเถรี อัครอุบาสก คือ สุทธเศรษฐี และสงคเศรษฐี อัครอุบาสิกา คือ นางสวัสดิ และนางสงคมา สาวกสันนิบาต ๑ ครั้ง ในวันแสดงปาติโมกข์ การแสดงธรรม ครั้งแรกแสดงพระธรรมจักร

ขนาดพระวรกายสูง ๘๐ ศอก (๑๘ ศอก/๘๘ ศอก) พระรัศมีแผ่ออกไป ๒๕ โยชน์ ช่วงพุทธกาลเป็นมหายุค ผู้เกิดในศาสนาของพระองค์เกิดในสวรรค์ทั้งหมด (เกิดในสักกะเทวโลก/เกิดในดุสิตสวรรค์ทั้งสิ้น) อายุขัยมนุษย์ ๘๐,๐๐๐ ปี สมัยนี้โลกจะกลับมาเจริญและเต็มไปด้วยความสุขสมบูรณ์ อายุศาสนา ๑๘๐,๐๐๐ ปี เมื่อเสด็จสู่นิพพานแผ่นดินสูงขึ้น ๘,๐๐๐ วา คาถาประจำพระองค์คือ ยะ[๔๐]

ตารางแสดงประวัติพระพุทธเจ้าตามตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์สำนวนต่าง ๆ					
พระพุทธเจ้า	พระกกุสันธะ	พระโกนาคมนะ	พระกัสสปะ	พระโคตมะ	พระเมตเตยยะ
พระนาม	กุกกุสันธ/ กุกกุสันโธ/ กุกุสันโธ/ กุกสันโธ/กุกสันโท/ กกุสันโธ/กกุสันโท/ กะกุสันทะ/กุตสันธะ/ กักกุสันธะ	โกนาคมโน/ โกนาคม/ โกนาคมน์/ โคนาตมะ/ โขนามะนะ	กัสสโป/ กัสปะ/ กัสโป/ กัศปะ/ กัสสัปป	โคดม/ โคตโม/ โคตมา/ ศิริสากยมุนี/ สิริสากยมุนี/ ศากยมุนีโคดม/ ศิริสากยมุนีโคดม/ ศรีศากยมุนี/ ศรีศักยะมุนี/ ศรีศากมุนี โคดม/	เมตตโย/ เมตเตยโย/ เมตตรัย/ เมตไตย์/ เมตไตร/ อริยเมตเตยยะ/ อริยเมตไตย/ อริยเมตไตรย/ อริยเมไตย/ อริยเมตตรัย/ อริยะเมตรัย/ อริยะเมตไตรยะ/ ศรีอาริย์/ ศรีอริยเมตไตรย/ ศรีอริยเมตไตรย์/ ศรีอริยเมตไตย/ ศรีอริยเมตไตรยตรี/ ศรีอาริยเมตตรัย/ ศรีอาริยเมตไตรย/ ศรีอาริยเมตไตรย์/ ศรีอาริยเมตไตรโย/ ศรีอาริยเมตตรัยโย/ ศรียะเมตไตร/ สียะเมตไตร
เวลาบำเพ็ญบารมี	๑๖ อสงไขยแสนมหากัป	๑๖ อสงไขยแสนมหากัป	๘ อสงไขยแสนมหากัป	อสงไขยแสนมหากัป	๑๖ อสงไขยแสนมหากัป
จุติจาก	ดุสิต/ สักกเทวโลก	ดุสิต/ สักกเทวโลก	ดุสิต/ สักกเทวโลก	ดุสิต/ สักกเทวโลก	ดุสิต/ ดุสิตา
พระนคร	เขมวดี, / กบิลพัสดุ์/กบิล	โสภิต/ โสภิต/ โสภวตี/ โสภต/ โสภี/ โสพี	พาราณสี/ พาราณะศรี/ บุรีศรีมหา	กบิลพัสดุ์/ กบิล/ กปิลวัตถุ/ กบิล	เกตุมวดี/ เกตุมอติสี/ เกตุมวะดีศรี

[๔๐] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย** (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๐) ๑๔-๕๕.

	พัสดุ/ กบิลพัตถ์/ ไพรี/ เพชรบุรี/ เพชรธานีมหานคร/ เพชรบุรีศรีมหานคร/ เพ็ชบุรี	กามพฤกษ์/ กามะพฤกษ์/กัมพฤกษ์/ กามะพฤกษาบุรีศรีมหานคร/ โกสิพี/ โกสัมพี/ โสภีศรีรัตนะมหานคร/ โสภีศรีรัตนมหานคร/ โสภีสีมหานครรัตนะ	นคร/ หงสาวดีศรีรัตนะมหานคร/ หงสาวดีศรีรัตนมหานคร/ หงสา/ เกศวดีมหานคร	พัสดุ/ กบิลพัสดุ์มหานคร/ กบิลพัตรรัตนะบุรี/ กบิลพัดรัตณะบุรีศรีมหานคร/ กบิลพัส/กระบิลพัดรัตณะบุรีศรีมหานคร/ กบิลพัสดุ์บุรีศรีมหานคร	มหานคร/ เกตุมวดีศรีรัตนมหานคร/ เกตุมบุรีศรีมหานคร/ เกดุมดี/ เกดุมติ/ ปทุมวดี/ พาราณสี
พระราชา	เขมันตร/ เขมะ/ จักร์อรรคทัต	โสภะ/ อุทิตทัต	กิงกิ	สุทโธทนะ	-
พระชาติ	พราหมณ์	พราหมณ์	พราหมณ์	กษัตริย์	พราหมณ์
พระชนก	อัคคิทัต/ อัคคิทัตตะ/ อัคคทัต/ อัคคะทัต/ จักร์อรรคทัต/ ปัญชาทัต/ปัญญาทัต/ อัคคิทัต/ โชติ/ โคทิโชต/ อุคิทศะนะ/ อุคิทัศนะ/ กิตติทศ/ กิตติทศนา/ อุคีทดสะณะ/ อุคคดี/ อุคทิศณะ	ยัญญทัตตะ/ยัญจะทัตโตโคตะ/ ยันจทัตโตโชต/ ยัญจทัตโตโช/ ทัตโตโคตะ/ อุทิตทัต/ อุทิต/ อุคีทศณะ/ ปัญญา/ ปัญญาทศะ/ ปัญหสะ	พรหมทัต/ พรหมทัตตะ/ พรหมทัตทิโชติ/ พรหมทัตโตทิโชติ/ พรหมทันโตทิโช/ ทัศ/ โภค	สุทโธทนะ / สุทโธธนะ/ ศรีสุทโธทนะ/ ศรีสุทโทนะ/ สีสุโทษทะนะ/ ศิริสุทโธทนะ/ สิริสุทโธทน/ สิริสุโทธนะ/ สิริสุทโทน/ สิริสุทโธ/ สิริโทธนะ/ วิสุทโธ	สุพรหม/ สุพ/ โสทษน/ มหาโสตสิน/ มหาโสทศน/ มหาโสสุทธนะ/ พรหม
พระชนนี	วิสาขา/ วิสาข/ สิสาขาวิจารณะ/ จานธนะ/ สุทัร	อุตร/ อุตรา/ อุตตร/ อุตม/ เกษวดี/ เกศวดี/ สาคร	ธรวดี/ ธนวดี/ สาคร/จันทวดี/ ทศวรดี/ทัศหวดี/ ทัศหาวดี/ ทศวดี/ ทะสะวดี/ วิยะสา/ พันธวดี/ พันทวดี/ มาทนาวดี	มหามายา/ ศิริมหามายา/ ศิริมายา/ สิริมหามายา/ ศรีมหามายา/ สีมหามายา)	พรหมวดี/ พรหมวะดี/ พราหมณวดี/นาถฉรี/ นาฏฉวี/ นาฏสวี/ ฉริ/ สุภัควดี
ประสูติ	วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา	วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล	วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน	วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา	วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด
พระชนมายุ	๔๐,๐๐๐ ปี/ ๔,๘๐๐๐ ปี/ ๑๐,๐๐๐ ปี	๓๐,๐๐๐ ปี/ ๔๐,๐๐๐ ปี/ ๒๔,๐๐๐ ปี	๒๐,๐๐๐ ปี/ ๒,๐๐๐ ปี/ ๑๖,๐๐๐ ปี	๘๐ ปี	๘๐,๐๐๐ ปี/ ๔๐,๐๐๐ ปี
ครองเพศคฤหัสถ์	๔,๐๐๐ ปี	๓,๐๐๐ ปี	๒,๐๐๐ ปี/ ๖๐๐,๐๐๐ ปี	๒๙ ปี	๔๐,๐๐๐ ปี/ ๘,๐๐๐ ปี
ปราสาท	รุจิปราสาท สุจิปราสาท รัตติปราสาท/ กามปราสาท	ดุสิตปราสาท สันดุศปราสาท สันดุศถัศปราสาท/ ดุสิตปราสาท	ยศปราสาท ศิรินทรปราสาท สันดุศถัศปราสาท/	สุจันทรปราสาท ศิโกกนปราสาท โกญจปราสาท/ รัมมปราสาท	ศรีวิวัทธปราสาท วัทธนาปราสาท ศรทรรภปราสาท จันทปราสาท

	กามวัณณปราสาท กามสุทธิปราสาท	สันตุสิตปราสาท สันตุฏฐปราสาท	หังสปราสาท ยสปราสาท สิรินันทปราสาท	สุรัมมปราสาท สภปราสาท	
สนม	๓๐,๐๐๐ นาง	๑๖,๐๐๐ นาง	๑๘,๐๐๐ นาง	๑๓,๐๐๐ นาง	๑๐๐,๐๐๐ นาง
มเหสี	ฉิวิโรจมานา/ โรตินี/ ราชินี/ ศรีสำอาง	รูปติ/ รูปตี/ รูบิทศ/ รุจิคัตตา	สุนันทา/ สุมน/ สุมณฑา/ สุนนท	พิมพา/ ยโสธรา/ พิมพายโสธรา/ ภัททกัจจานา	จันทมุขี/ จันทมุกขี/ จันทสมุกขี/ จันธิ/ จันทรมุขี
โอรส	อุตร/ อุตตระ/ อุตตโร	สัทธวาร/ สทัทวาห/ สัทวาหา/ สัตพาหุ/ สัตถวาหะ	วิคคโน/ เสน/ วิคคเสโน/ วิชิต/ วิชิตเสนะ/ชีวิตเสน	ราหุล	วัฒนะ/ วัฒนา/ วัท/ ดิศราม/ ดิสราม/จันทร
พระยาน	รถ	คชสาร	ปราสาท	ม้ากัณฐกะ	ปราสาท/ ม้าแก้วอัศดร
ผู้ผนวชติดตาม	๔๐,๐๐๐ คน	๓๐,๐๐๐ คน	๑ โกฏิ	-	-
บำเพ็ญเพียร	๔ เดือน/ ๕ เดือน/ ๘ เดือน/๑๐ เดือน	๖ เดือน	๗ วัน	๖ ปี	๗ วัน
ผู้ถวายข้าวมธุปายาส	ธิดาพราหมณ์สุจิรินธนิคม	ธิดาพราหมณ์อัคคิโสณะ	สุนันทาพราหมณี	นางสุชาดา	-
ผู้ถวายหญ้าคาแปดกำ	สุภัททะ	ชฏาตินทุกะ	โสมะ	โสตถิยะ	-
โพธิบัลลังก์สูง	๓๖ ศอก/ ๒๖ ศอก/ ๑๖ ศอก	๒๐ ศอก	๑๕ ศอก	๑๔ ศอก	๑๖ ศอก
ต้นโพธิ์	ไม้ซึก/ สิริสะ/ กามพฤกษ์/ กัลปพฤกษ์/ กำมะพึก/ ราชพฤกษ์	มะเดื่อ/ ไทรทอง	ไทร/ โพธิ์/ ไทรทอง/	อสัตถพฤกษ์/ อัศวัตถพฤกษ์/ โพธิ์/ ศรีมหาโพธิ	กากะทิง/ กะทิง/ กระทึง/ทึง/ บุนนาก
สถานที่ประกาศธรรม	อิสิปตนะมิคทายวัน ใกล้กับมกิลนคร โปรดภิกษุที่บวชพร้อมกับพระองค์ ๔๐,๐๐๐ รูป	อิสิปตนะมิคทายวัน ใกล้กรุงสุทัสสนนคร โปรดภิกษุที่บวชพร้อมกับพระองค์ ๓๐,๐๐๐ รูป	อิสิปตนะมิคทายวัน กรุงพาราณสี โปรดภิกษุที่บวชพร้อมกับพระองค์ จำนวน ๑ โกฏิ	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี	-
ปฐมสาวก	-	-	-	-	โลกภเถระ
อัครสาวก	วิรทุรัตเถระ และชิวัตเถระ/ วิธุระและสัญชีวะ/ ทูนทเถระ และสัญชีเถระ/ ทูลเถร และชีวะเถร	อภัยเถระ และโสณเถระ/ ยัศเถระ และอุดรเถระ/ ภิยโยสะเถระ และอุตตระเถระ	ติสสเถระ และภารทวาชเถระ/ ติสสเถระ และภารทราชเถระ	สารีบุตรเถระ และโมคคัลลาเถระ/ สาริปุตตะเถระ และโมคคัลลานะเถระ	-
อุปัฏฐาก	พุทธเถระ/ มหาพุทธเถระ/ พุสทธิชะ/ มุทธราชเถระ/ ทนทะเถระ	โสทธิชเถระ/ เศรษฐีโชติเถระ/ พระโสตถิชะ	มหาสัปปนิคคเถระ/มหาสัปนิคเถระ/ สัพพมิตตะเถระ/ สรรพมิตรเถระ	อานันทเถระ/ อานนททศเถระ	หัศเถระ

อัครสาวิกา	สามเถรี และวปเถรี/ สามาเถรี และจัมปาเถรี/ สามาเถรี และภาวาเถรี	กุมุทเถรี และอุตตราเถรี/ สรมุททเถรี และอุตราเถรี/ สุมุททาเถรี และอุตตราเถรี	อุสุเถรี และอุรุเถรี/ อนุฬาเถรี และอุรุเวฬาเถรี/ อนุลเถรี และอรุเวลาเถรี	เขมาเถรี และอุบลวัณณาเถรี	ปทุมเถรี และสุนนทเถรี
อัครอุบาสก	อัจจุตตเศรษฐี และสรมูลเศรษฐี	อุดรเศรษฐี และสมเทพเศรษฐี	สุนนทเศรษฐี	อนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิษาขา	สุทธเศรษฐี และสงคเศรษฐี
อัครอุบาสิกา	นางนนทา และนางสุเนตรา	นางสีวลา และนางสัมมา	-	นางนนทมาดา และนางอุตรา	นางสวัสดิ และนางสงคมา
การประชุมแห่งพระสาวก (สาวกสันนิบาต)	๑ ครั้ง จำนวนภิกษุขีณาสพ ๔๐,๐๐๐ รูป	๑ ครั้ง จำนวนภิกษุขีณาสพ ๓๐,๐๐๐ รูป	๑ ครั้ง จำนวนภิกษุขีณาสพ ๒๐,๐๐๐ รูป	๑ ครั้ง จำนวนภิกษุขีณาสพ ๑,๒๕๐ รูป	-
สถานที่กระทำยมกปาฏิหาริย์	โคนต้นมหาสาละใกล้ประตูกัณณกุชชนคร	โคนต้นมหาสาละ ใกล้ประตูสุนทรนคร	โคนต้นประดู่ ใกล้ประตูสุนทรนคร	-	-
พระวรกายสูง	๔๐ ศอก/ ๔ ศอก/ ๑๔ ศอก/ ๑๘ ศอก/ ๒๐ ศอก/ ๔๘ ศอก/ ๕๐ ศอก/ ๑๐ วา	๓๐ ศอก/ ๑๐ ศอก/ ๒๘ ศอก/๓๑ ศอก/ ๘๐ ศอก	๒๐ ศอก/ ๘ ศอก/ ๒๘ ศอก/ ๘๐ ศอก	๑๘ ศอก/ ๔ ศอก/ ๘ ศอก/ ๑๒ ศอก	๘๐ ศอก/ ๑๘ ศอก/ ๘๘ ศอก
พระรัศมี	๑๐ โยชน์/ ๑๒ โยชน์	หาที่สุดมิได้	หาที่สุดมิได้	๔ ศอก	๒๕ โยชน์
เผยแพร่ศาสนา	-	-	-	๔๕ ปี	-
ยุค	มหายุค/ กฤตยุค	ไตรดายุค	ทวาปรยุค	กลียุค	มหายุค
อายุขัยมนุษย์	๔๐,๐๐๐ ปี	๓๐,๐๐๐ ปี	๒๐,๐๐๐ ปี	๑๐๐ ปี	๘๐,๐๐๐ ปี
สรรพสัตว์	เกิดในสวรรค์ทั้งหมด	เกิดในสวรรค์ ๒ ส่วน อบายภูมิ ๑ ส่วน/ เกิดในสวรรค์ ๓ ส่วน ตกนรก ๑ ส่วน	เกิดในอบายภูมิ/ เกิดในสวรรค์ ๒ ส่วน ตกนรก ๒ ส่วน	เกิดในสวรรค์ ๑ ส่วน ตกนรก ๓ ส่วน	เกิดในสวรรค์ทั้งสิ้น/เกิดในสักกะเทวโลก/ เกิดในดุสิตสวรรค์ทั้งสิ้น
วันนิพพาน	-	-	-	วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง	-
สถานที่ปรินิพพาน	เขมาราม	ปัพพตาราม / บรรดาราม	เสตัพยาราม/ พญาราม	สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา	-
พระสถูป/พระสารีริกธาตุ	สูงคาพยุต ๑	กระจายตามที่ต่าง ๆ	สูง ๑ โยชน์	กระจายเรียงรายอยู่ทั่วจักรวาล	-
ผู้ได้รับพยากรณ์	พระเจ้าเขมะ	พระเจ้าปัพพชะ	โชติปาลมานพ	ไม่ได้พยากรณ์ผู้ใด	-
อายุศาสนา			๒๐,๐๐๐ ปี	๕,๐๐๐ ปี	๑๘๐,๐๐๐ ปี
เมื่อสิ้นศาสนาแผ่นดินสูงขึ้น	๘,๐๐๐ วา	๘,๐๐๐ วา	๘,๐๐๐ วา	๘,๐๐๐ วา	๘,๐๐๐ วา
คาถาประจำพระองค์	นะ	โม	พุทธ	ธา	ยะ

แบบตำนานกาเผือก

ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์สำนวนนี้ มีลักษณะเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทนิทานอธิบายเหตุ แสดงถึงกำเนิด และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ในภัทรกัป ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สำหรับชาวบ้านจดจำแก่นสาระเรื่องราวของพระเจ้าห้าพระองค์ได้อย่างง่าย โดยแต่งเป็นตำนานเล่าเรื่องย้อนไปเมื่อครั้งต้นกัป เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทั้งห้าเกิดในฟองไข่ของแม่กาเผือก บางครั้งท้ายเรื่องก็เล่าประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตามแบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์ประกอบ มักปรากฏแพร่หลายในภาคเหนือ และภาคอีสาน เช่น

ตารางแสดงรายชื่อตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบตำนานกาเผือก[๔๑]		
๑.	มูลกาเผือก	สำนวนภาคเหนือ
๒.	ธัมมกาเผือกประทีปตีนกา	สำนวนภาคเหนือ
๓.	มูลตีนกา	สำนวนภาคเหนือ
๔.	มูลประทีปตีนกา	สำนวนภาคเหนือ
๕.	มูลสักขีประทีปตีนกา	สำนวนภาคเหนือ
๖.	อานิสงส์ผางประทีป	สำนวนภาคเหนือ
๗.	โวหารประทีปตีนกา	สำนวนภาคเหนือ
๘.	พระเจ้าห้าตน	สำนวนภาคเหนือ
๙.	ตำนานดอยสิงคุตตระ	สำนวนภาคเหนือ
๑๐.	ตำนานเวียงกาหลง	สำนวนภาคเหนือ
๑๑.	หนังสือเทศน์กาเผือก/ กัณฑ์เทศน์ กาเผือก	สำนวนภาคเหนือ
๑๒.	พระเจ้า ๕ พระองค์	สำนวนภาคเหนือ
๑๓.	กาเผือก	สำนวนภาคเหนือ ภาคอีสาน
๑๔.	แม่กาเผือก	สำนวนภาคเหนือ ภาคอีสาน
๑๕.	โคลงสารพญากาเผือก	สำนวนภาคอีสาน
๑๖.	นางกาเผือก (คำกลอน)	สำนวนภาคอีสาน
๑๗.	พญากาเผือก	สำนวนภาคอีสาน
๑๘.	ตำนานพระธาตุเชิงชุม	สำนวนภาคอีสาน
๑๙.	ตำนานภูลังกา	สำนวนภาคอีสาน
๒๐.	พระเจ้าห้าองค์ คำกลอน	สำนวนภาคใต้
๒๑.	กาขาว	สำนวนภาคอีสาน ภาคใต้
๒๒.	พระยากาเผือก	สำนวนภาคเหนือ อีสาน ภาคกลาง ภาคใต้

[๔๑] อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, **ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท**, ๘๓-๙๙. ; อนุชา พิมพ์ศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๒๐-๕๕. ; ยศพล ไชยโกษี, **ตำนานพญากาเผือก ฉบับอักษรธรรมล้านนาและฉบับอักษรไทย** (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๔) ๘๓-๙๙. ; ดวงหทัย ลือดัง, **การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๔) ๓.

ตำนานกาเผือกบางสำนวน โดยเฉพาะสำนวนภาคเหนือ จะมีการเกริ่นนำก่อนเข้าสู่ท้องเรื่อง เพื่อแสดงถึงที่มาของตำนานกาเผือก บางครั้งระบุว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเอง ตำนานกาเผือกสำนวนนี้ แสดงเรื่องเกิดขึ้นในบริเวณสุวรรณภูมิหรือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวว่าครั้งสมัยพุทธกาล มีพ่อค้าเกวียนสองพี่น้องชื่อ ตปุสสะและภัลลิกะ ชาวเมืองอุกกลัพภธญวตินครมหาราชธานี ได้คุมเกวียน ๕๐๐ เล่ม เพื่อไปขายยังเมืองสุวัณณภูมมา ขบวนเกวียนหลงไปพบพระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขภายใต้ต้นไทร พ่อค้าทั้งสองจึงปรุงข้าวมธุปายาสกับทั้งน้ำผึ้ง น้ำอ้อยไปถวาย พระพุทธองค์ทรงรับแล้ว ประทานเกศาธาตุให้แก่พ่อค้าทั้งสอง ๘ เส้น ให้นำไปประดิษฐาน ณ ดอยสิงคุตตระ ใกล้เมืองของสองพ่อค้า อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ที่ล่วงมา ตามคำปฏิญาณของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ที่เคยตั้งสัจจาธิษฐานร่วมกันตั้งแต่ครั้งเป็นลูกกาเผือก พ่อค้าทั้งสองจึงอาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงเทศนาเรื่องราวครั้งเสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก เป็นเนื้อหาเกริ่นนำ

บางแห่งเกริ่นเรื่องว่า พระอานนท์เป็นผู้อาราธนาให้ทรงแสดงเรื่องกาเผือก หรือบางสำนวนเกริ่นเรื่องว่า ในอดีตชาติ พระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ เกิดเป็นเณรน้อย มีนิสัยซุกซนชอบล่าสัตว์ ได้ยิงวัว ไก่ เต่า และนาคตาย มีความสำนึกผิดจึงอธิษฐานขอเป็นพี่น้องกับสัตว์ทั้ง ๔ ในชาติต่อไป จึงมาเกิดร่วมกันเป็นบุตรแม่กาเผือก[๔๒]

บางตำนานเกริ่นเรื่องแสดงถึงพระพุทธเจ้าทั้งห้าเคยบำเพ็ญบารมีร่วมกัน ย้อนไปในสมัยพระพุทธเจ้าทีปังกร มีไก่ป่าตัวหนึ่ง อาศัยอยู่ใกล้ที่ประทับ มีความศรัทธาเลื่อมใส ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง จึงทูลถามปัญหากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า หากตนปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล เสมือนดังพระพุทธองค์ จะได้สมความปรารถนาหรือไม่ พระทีปังกรพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมว่า ผู้ปรารถนาพุทธภูมิจะสำเร็จด้วยเจตนาแน่วแน่ต่อพระโพธิญาณ การตั้งสัจวาจา และการบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเป็นเวลานาน ผู้สร้างบารมีเรียกว่าพระโพธิสัตว์ เมื่อยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดเรียกว่า “อนิตยโพธิสัตว์” คือพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่ชัดว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ เมื่อได้รับพยากรณ์จากพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว จึงได้ชื่อว่ามุ่งสู่พุทธภูมิอย่างแน่นอน เรียกว่า “นิตยโพธิสัตว์” ผู้ตั้งต้นปรารถนาต่อพระพุทธภูมิ ให้ก่อพระเจดีย์ทราย บูชาด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ กล่าวคำนมัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นให้ตั้งสัจอธิษฐาน (ตั้งสัจจะอย่างมั่นคง) ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต และให้ตั้งใจสมาทานศีลห้า ศีลแปด เป็นพื้นฐานตามกำลังฐานะของตน แล้วตั้งใจบำเพ็ญบารมีไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ แม้เป็นสัตว์เดรัจฉานก็สามารถเป็นหน่อพุทธางกูรได้ ไก่ได้ยินดังนั้น ก็แสดงการบูชาต่อพระบรมศาสดา แล้วไปยังหาดทรายขาวบริสุทธิ์ ใช้เท้าเขี่ยกองทรายขึ้นเป็นกอง พร้อมกับเปล่งเสียงบูชาพระรัตนตรัยด้วยจิตเจตนาแน่วแน่ ต่อมาอีเห็น เต่า โค และนายพราน ได้เห็นอาการของไก่ ตามลำดับ มีความสงสัยไต่ถามที่มาแล้ว ต่างมีศรัทธา ขอร่วมสร้างบารมีเพื่อปรารถนาเป็นหน่อพุทธางกูรด้วย เมื่อผู้ร่วมบารมีทั้งห้าสร้างเจดีย์แล้วเสร็จ ต่างพากันไปชำระกายให้สะอาดบริสุทธิ์ นายพรานได้เก็บดอกบัวตูมขาวสะอาดมา ๕ ดอก จึงพากันนำดอกบัวนั้นไปสักการะเจดีย์ทราย พร้อมกับตั้งสัจอธิษฐานโดยให้ไก่เป็นผู้นำก่อน ต่อจากนั้นอีเห็น เต่า โค และนายพราน จึงตั้งจิตอธิษฐานตามลำดับ

ไก่ อธิษฐานว่า ตนเป็นผู้สร้างเจดีย์อันดับแรก เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มแล้ว ขอให้ตรัสรู้ก่อนเป็นลำดับแรก และขอมีอายุ ๗๐,๐๐๐ ปี (๔๘,๐๐๐ ปี) มีชื่อว่า กกุสันโธ อันเป็นชื่อของไก่

อีเห็น อธิษฐานว่า ตนสร้างเจดีย์เป็นอันดับ ๒ เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มแล้ว ขอให้ตรัสรู้เป็นลำดับที่ ๒ และขอมีอายุ ๕๐,๐๐๐ ปี (๒๔,๐๐๐ ปี) มีชื่อว่า โกนาคม อันเป็นชื่อของอีเห็น

---

[๔๒] อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, **ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท**, ๙๘.

เต่า อธิษฐานว่า ตนสร้างเจดีย์เป็นอันดับ ๓ เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มแล้ว ขอให้ตรัสรู้เป็นลำดับที่ ๓ และขอมีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี (๑๖,๐๐๐ ปี) มีชื่อว่า กัสสปะ อันเป็นชื่อของเต่า

โค อธิษฐานว่า ตนสร้างเจดีย์เป็นอันดับที่ ๔ เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มแล้ว ขอให้ตรัสรู้เป็นลำดับที่ ๔ อายุปรารถนาเพียง ๘๐ ปี เพราะขันธ์ทั้งหลายเป็นภาระหนัก มีชื่อว่า โคตโม อันเป็นชื่อของโค

นายพราน ตั้งจิตอธิษฐานว่า ได้ก่อกองทรายจนสำเร็จ พาถวายทาน และตกแต่งเจดีย์จนสวยงาม เมื่ออินทรีย์แก่แล้ว บำเพ็ญบารมีเต็มแล้ว ขอให้ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณข้ามสงสารเบื้องหน้า และตั้งจิตอธิษฐานอีก ๗ ประการว่า ๑. ขอให้แผ่นดินเป็นพื้นราบ ไม่สูงไม่ต่ำ ๒. มีแม่น้ำ ๒ สาย สายหนึ่งไหลขึ้น อีกสายหนึ่งไหลลง ๓. ฝนตกเดือนละ ๔ ครั้ง ไม่มีแล้ง ๔. พืชพันธุ์ธัญญาหาร ข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่มเกิดขึ้นเอง ๕. ขอให้ผู้ถือพุทธศาสนาได้ไปพบศาสนาของข้าพเจ้า ๖. ขอให้ร่างกายของข้าพเจ้าและสัตว์ทั้งหลายสูง ๘๘ ศอก ๗. ขอให้มีอายุยืน ๘๐,๐๐๐ ปี มีชื่อว่า ศรีอาริยเมตไตรย์

ทั้งหมดได้ร่วมกันสมาทานศีลห้า ทำประทักษิณเจดีย์แล้ว จึงกลับไปยังที่อยู่ของตน หลังจากหน่อพุทธางกูรทั้งห้าตายจากภพชาติแห่งไก่ อีเห็น เต่า โค และมนุษย์แล้ว ด้วยแรงแห่งสัจอธิษฐานสัญญาไว้ต่อกัน ชาติต่อมาจึงเกิดร่วมกันเป็นลูกทั้งห้าของแม่กาเผือก[๔๓]

จบจากเกริ่นนำ เข้าสู่เนื้อความเล่าเรื่องกาเผือก กล่าวถึงครั้งต้นภัทรกัป มีแม่กาเผือก (หรือกาเผือกสองผัวเมียคู่หนึ่ง) ทำรังอยู่ยังต้นมะเดื่อ (บางแห่งว่าต้นไทร หรือต้นไม้ใหญ่) ริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระบรมโพธิสัตว์ทั้ง ๕ ได้ทรงถือปฏิสนธิในฟองไข่นางกาเผือก ๕ ฟอง วันหนึ่งขณะแม่กาออกหาอาหาร เกิดฝนตกหนัก มีลมพายุกล้า พัดเอารังและฟองไข่ตกกระจายลงสู่แม่น้ำ ลอยไปติดยังริมฝั่งแม่น้ำห่างไปตามลำดับ ไข่ฟองที่ ๑ แม่ไก่เผือกนำไปฟัก ไข่ฟองที่ ๒ แม่นาคนำไปรักษาไว้ (สำนวนภาคเหนือบางแห่งระบุว่า แม่ช้าง, แม่วัว หรืองูเหลือม นำไปเลี้ยงดูแล) ไข่ฟองที่ ๓ ไปค้างอยู่ใกล้ที่อยู่ของเต่า แม่เต่าได้นำไปยังรังตน ไข่ฟองที่ ๔ แม่โคนำไปดูแล (สำนวนภาคเหนือกล่าวว่า หญิงอาชีพซักผ้า หรือแม่ช่าง (หมอตำแย) ชื่อโคตมะ หรือโคตโม นำไปรักษาไว้) และไข่ฟองที่ ๕ แม่ราชสีห์ นำไปเลี้ยง (สำนวนภาคเหนือบางแห่งว่า นางซักผ้า หรือแม่ซักไหมนำไปเลี้ยง หรือแม่งูใหญ่คาบไปยังที่อยู่ของตน สำนวนภาคอีสานบางแห่งว่า พราหมณ์ ๓ คนไปพบ จึงนำมาให้นางสิงหพราหมณีภรรยาทั้ง ๓ นำไปเลี้ยง)

ฝ่ายแม่กากลับมาตามหาฟองไข่ไม่พบ จึงตรอมใจตาย เกิดเป็นท้าวมหาพรหมในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส นามว่า “ฆฏิการมหาพรหม” บางแห่งว่า “พกาพรหม” ซึ่งเป็นผู้ถวายอัฐบริขารคราวออกมหาภิเนษกรมณ์แก่บุตรทั้งห้า เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ต่อมาเมื่อครบกำหนด ฟองไข่ทั้ง ๕ แตกออกเป็นทารกเพศชาย เจริญวัยขึ้นเป็นกุมาร มีอายุได้ ๑๒ ปี บางแห่งว่า ๑๕ ปี หรือ ๑๖ ปี ต่างปรารถนาจะออกบวชเพื่อบรรลุโมกขธรรม จึงลามารดาบุญธรรมไปบวชเป็นฤๅษี แม่สัตว์มีความอาลัยจึงกล่าวฝากเนมิตกนาม (ชื่อที่เกิดขึ้นตามเหตุ) ของตนไว้เป็นอนุสรณ์ ต่อมาฤๅษีทั้ง ๕ ได้บังเอิญมาพบกันใต้ร่มไทรใหญ่ อันเป็นรมณียสถาน ใกล้ดอยสิงคุตตระ (บางแห่งว่าสุวรรณคีรี) ต่างปราศรัยไต่ถามความเป็นมาซึ่งกันและกัน ได้ทราบว่าเกิดวันเดือนปีเดียวกัน มีประวัติความเป็นมาเหมือนกัน จึงทราบว่าฤๅษีทั้งห้าเป็นพี่น้องกัน

---

[๔๓] พระมหาสุขพัฒน์ อนนท์จารย์, **กว่าจะมาเป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์**, ๑๑๕-๒๔๑. ; **ตำนานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ก่อนเรื่องพญากาเผือก**. [ออนไลน์]. เผยแพร่เมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๔. สืบค้นเมื่อ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://palungjit.org/threads/ตำนานพระโพธิสัตว์-5-พระองค์-ก่อนเรื่องพญากาเผือก.275848 ; **ตำนานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์**. [ออนไลน์]. เผยแพร่เมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๘. สืบค้นเมื่อ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: http://testmahachat.blogspot.com/2015/07/blog-post_23.html

ฤๅษีทั้งห้าปรารถนาจะพบมารดาผู้ให้กำเนิด จึงพร้อมใจกันตั้งสัตยาธิษฐานให้ได้พบมารดาที่แท้จริง ท้าวมหาพรหมทราบความ จึงแปลงร่างเป็นกาเผือกมาสู่ต้นไทรใหญ่ และเล่าเหตุการณ์ตั้งแต่ครั้งอดีตให้ฤๅษีทั้งห้าฟังจนสิ้นความสงสัย ต่างพากันน้อมกราบมารดา และขอรอยเท้านางกาเผือกไว้เป็นที่สักการบูชา นางกาเผือกแปลงจึงมอบเส้นด้ายฟั่นเป็นเกลียวรูปตีนกาไว้ให้แก่บุตรทั้งห้า และสั่งความว่า หากมีความระลึกถึงแม้ให้นำเส้นด้ายตีนกาจุดประทีปไหว้บูชา ตราบเท่าถึงบรรลุสัพพัญญุตญาณ เมื่อท้าวมหาพรหมกลับสู่พรหมโลกแล้ว ฤๅษีทั้งห้าก็ปฏิญาณกันว่า ใครได้ตรัสรู้ก่อนให้นำอัฐบริขาร พระธาตุ หรือเกศาธาตุ มาประดิษฐานไว้ ณ ที่นี้ และมุ่งบำเพ็ญเพียรภาวนาจนสิ้นอายุ ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามลำดับ มีนามตามวงศ์ของมารดาบุญธรรมคือ

องค์ที่ ๑ ชื่อ พระกกุสันธะ เนื่องจากเป็นลูกเลี้ยงของแม่ไก่ เสียง “กกุ” มีความใกล้เคียง พ้องเสียงกับ “กุกฺกุฏ” หรือ “กุกฺกุฏี” ที่แปลว่า พ่อไก่ หรือ “แม่ไก่”

องค์ที่ ๒ ชื่อ โกนาคมนะ เนื่องจากเป็นลูกเลี้ยงของแม่นาค หรือบางครั้งกล่าวว่าแม่ช้าง เป็นผู้อุปการะ เพราะคำว่า “นาค” นอกจากจะหมายถึงงูใหญ่แล้ว ยังมีความหมายถึง ช้าง บางครั้งจึงเรียกช้างว่า “นาค” ซึ่งน่าจะมาจากคำ “นาค” ในพระนาม โกนาคมนะ หรือบางตำนานระบุว่า เป็นลูกเลี้ยงของแม่โค หรือแม่วัว เนื่องจากคำว่า “โค” ออกเสียงตามตามภาษาไทยวนเป็น “โก” อันเป็นคำต้นของพระนาม

องค์ที่ ๓ ชื่อ กัสสปะ เนื่องจากเป็นลูกเลี้ยงของแม่เต่า พ้องเสียงกับ “กจฺฉป” หรือ “กจฺฉปก” ที่หมายถึง “เต่า”

องค์ที่ ๔ ชื่อ พระโคตมะ เนื่องจากเป็นลูกเลี้ยงของแม่โค หรือเป็นลูกเลี้ยงของหญิงซักผ้าซึ่งมีนามว่า “โคตโม” พ้องเสียงกับ “โค”

องค์ที่ ๕ ชื่อ พระศรีอริยเมตเตยยะ เนื่องจากเป็นลูกเลี้ยงของแม่ราชสีห์ และนางสิงพราหมณี มีคำว่า “ศรี” นำหน้าพระนาม[๔๔]

ตารางแสดงโครงเรื่องตำนานกาเผือก, ผู้รักษาฟองไข่แม่กาเผือก				
ไข่ฟองที่	สำนวนภาคเหนือ	สำนวนภาคอีสาน	สำนวนภาคกลาง	สำนวนภาคใต้
๑	แม่ไก่เผือก/แม่ไก่/แม่ไก่ชื่อกกุสันธตาทิสวาที	แม่ไก่	แม่ไก่	แม่ไก่
๒	แม่นาค (งูใหญ่)/งูเหลือม/แม่ช้าง/แม่วัว/แม่วัวชื่อโกนาคมโน	แม่นาค	แม่นาค	แม่นาค
๓	แม่เต่า/แม่เต่าชื่อกัสสโป	แม่เต่า	แม่เต่า	แม่เต่า
๔	หญิงอาชีพซักผ้า/แม่โค/แม่ช่าง (หมอตำแย) ชื่อโคตโม/นางซักผ้าชื่อโคตมะ	แม่โค	แม่โค	แม่โค
๕	แม่งูหลวง/แม่ราชสีห์/แม่งูใหญ่ชื่ออริยเมตไตยโย/ช่างซักผ้า	แม่ราชสีห์/นางสิงหพราหมณีทั้ง ๓	แม่ราชสีห์	แม่ราชสีห์

[๔๔] ยศพล ไชยโกษี. **ตำนานพญากาเผือก ฉบับอักษรธรรมล้านนาและฉบับอักษรไทย**, ๓๔-๓๗.

ตำนานกาเผือก มีแนวความคิดเนื่องกับการบำเพ็ญบารมีอันยาวนาน นับตั้งแต่ปฐมกัป ครั้งพระบรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ ผนวกเข้ากับการสถาปนาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา คือ สถานที่พระโพธิสัตว์ทั้งห้าตั้งสัตยาธิษฐานบำเพ็ญสมณธรรม เพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าร่วมกันที่ดอยสิงคุตตระ ทำนองเดียวกับตำนานพระธาตุ พระบาท มีเนื้อหาเรื่องราวใกล้เคียงกับคัมภีร์ ปัญพุทธพยากรณ์ (ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์และพระบรมธาตุทุ่งยั้ง) ซึ่งกล่าวถึงพระบรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ ๕ ชนิด มารักษาศีลร่วมกันที่เขากันทรบรรพต และตั้งสัจอธิษฐานว่าเมื่อตรัสรู้แล้ว จะมาประกาศความเป็นพระพุทธเจ้ายังสถานที่แห่งเดียวกันนี้ นอกจากนี้ ยังมีเรื่องราวคล้ายกับ หนังสือศีลห้า (สำนวนมอญ) เนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าห้าพระองค์เกิดในฟองนก ๕ ฟอง ฟักออกมาเป็นไก่ นาค เต่า วัว และช้างเสือและยักษ์ ด้วยอานิสงส์ถือศีลห้า ต่อมาจึงเกิดเป็นพระเจ้าห้าพระองค์[๔๕] ดังนั้นตำนานกาเผือก จึงน่าจะได้รับกระแสอิทธิพลวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตำนานพระธาตุ พระบาท หรืออิทธิพลจากนิทานคติธรรมของพม่า-มอญ โดยอาจมีจุดเริ่มต้นจากคัมภีร์ปัจพุทธพยากรณ์ (ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์และพระบรมธาตุทุ่งยั้ง) ของล้านนา ซึ่งไม่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่พระเถระชาวมอญแต่งขึ้นกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จึงอาจตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงพุทธศตวรรษ ๒๓ ขณะที่นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า นิทานกาเผือกอาจสัมพันธ์กับพระธาตุประจำปีเกิด ๑๒ นักษัตรของล้านนา โดยสันนิษฐานว่าสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระธาตุต่าง ๆ อาจเป็นที่มาของการสร้างสรรค์เรื่องกาเผือก[๔๖]

โดยตัวบทของของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ มีบทบาทในการถ่ายทอดคติทางศาสนาทั้งในระดับปรัชญาและระดับชาวบ้าน ในระดับปรัชญา เป็นสื่อในการเผยแพร่พระธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะหลักธรรมที่นำไปสู่การตรัสรู้ หรือความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชีวิต จากความเชื่อในการบำเพ็ญพระบารมีธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ความเชื่อเรื่องนิพพาน หรือสภาพของจิตที่ได้รับการชำระแล้วจากกิเลสทั้งปวง และความเชื่อในระดับชาวบ้าน เช่น กฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิดชาติภพ ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ ผลความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดา ความเชื่อในอำนาจอิทธิปาฏิหาริย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความเชื่อในพระอดีตพุทธเจ้า และพระศรีอาริย์ ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสและประพฤติปฏิบัติตนตั้งมั่นในคุณงามความดี ละเว้นความชั่ว ตามคำสอนในศาสนา[๔๗]

---

[๔๕] บำรุง คำเอก, “คำสอนในใบลานภาษามอญ,” **ภาษา-จารึก ฉบับที่ ๑๑** (กรุงเทพฯ: ภาคภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒): ๔๓๔-๔๓๖.

[๔๖] ดวงหทัย ลือดัง, **การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยวน อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี**, ๖๒.

[๔๗] ประไพ แก้วนารี, **การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฉบับสำนวนภาคใต้กับฉบับสำนวนภาคกลาง** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (สายวรรณคดี) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ๒๕๓๖) ๘๕-๑๓๘.

บทที่ ๔
คติพระเจ้าห้าพระองค์ อิทธิพลต่อขนบประเพณี วิถีชีวิต

ความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ อันมีบทบาทในการถ่ายทอดคติศาสนา ได้เผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ส่งอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบพฤติกรรมของคนในสังคมหลากหลายด้าน อาทิ มีบทบาทในด้านกฎหมาย การเมือง การปกครอง บทบาทอันเป็นที่มาของประเพณี พิธีกรรม บทบาทด้านความเชื่อเชิงไสยศาสตร์ อิทธิปาฏิหาริย์ และการสร้างสรรค์ศิลปกรรมต่าง ๆ ดังนี้

บทบาทด้านกฎหมาย การเมือง การปกครอง

ปูมราชธรรม

คติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ปูมราชธรรม” หรือประมวลข้อธรรมต่าง ๆ สำหรับพระมหากษัตริย์ ต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตัวอักษรในหน้าแรกเขียนด้วย “อักษรไทยย่อ” แบบอยุธยาตอนปลาย เข้าใจว่าคณะราชทูตหรือคณะนักบวชได้รวบรวมเอกสารไทยไปยังฝรั่งเศสในครั้งมาเจริญสัมพันธไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๓ มีเนื้อความตอนแรกว่าด้วย “ราชธรรม” หรือสิ่งที่พระมหากษัตริย์พึงทรงปฏิบัติ มีความตอนต้นกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ที่อุบัติขึ้นในภัทรกัลป์ ได้แก่ พระกุกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระศรีศากยมุนีโคดม และพระศรีอาริยไมตรีหรือพระศรีอาริยเมตไตรย จากนั้นเป็นการสรรเสริญพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและพระสาวกองค์สำคัญ ๆ เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะและพระอานนท์[๔๘] เป็นต้น

กฎหมายตราสามดวง

นอกจากคติพระเจ้าห้าพระองค์จะปรากฏใน “ราชธรรม” ของผู้ที่จะดำรงเศวตฉัตรเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองเหล่าอาณาประชาราษฎร์แล้ว ยังปรากฏในตัวบทของ “กฎหมายตราสามดวง” อันเป็นกฎหมายโบราณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระบรมราชโองการให้ชำระรวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ ลักษณะเป็นกฎหมายแบบจารีตประเพณี ซึ่งมีการผสมผสานคติความเชื่อด้านพุทธศาสนาไว้ในตัวบทเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมในการใช้อำนาจตามกฎหมาย ดังมีความปรากฏหลายตอน เช่น

พระธรรมศาสตร์ แสดงการอุบัติของจักรวาล กษัตริย์ และกฎของพระธรรมศาสตร์ สัมพันธ์กับกำเนิดของพระเจ้าห้าพระองค์ความว่า *“๑ กิร ดั่งจได้ฟังมาในปถมกัลปแรกตั้งแผ่นดินนั้น มีกำแพงจักรวาลแลเขาพระสุเมรุราช แลสัตะปะริภัณฑะทัง ๗ ทวีปใหญ่ ๔ ทวีปน้อย ๒๐๐๐... แลในปถมกัลปเกิดกอบัวมีดอกห้า บอกสัญญานิมิตอันจะอุบัติแห่งสมเดจ์พระพุทธิเจ้าทังห้าพระองค อันจตรัสในพัทกัลปนี้”*[๔๙]

พระไอยการกระบดศึก คติพระเจ้าห้าพระองค์ได้ถูกอ้างอิงถึง เพื่อแสดงอุกฤษฏ์โทษที่ละเมิดต่อพระเจ้าแผ่นดินและความมั่นคงของบ้านเมือง ดังระบุไว้ว่า *“๑ มาตราหนึ่ง ผู้ใดใจใหญ่ไฝ่สูงศักดิ์ มันกระบถประทศ*

---

[๔๘] วัชรญาณ. **ปูมราชธรรม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://vajirayana.org/ปูมราชธรรม/อธิบายเรื่อง-ปูมราชธรรม.

[๔๙] **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐) ๑๕๕-๑๕๖.

ร้าย จะต่ำพระองคลดลงจากกำภูฉัตร อนึ่งทำร้ายพระองค์ด้วยโหรายาพิศ แลด้วยเครื่องสาตราสรรพยุทให้ถึงสินพระชนม์ อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้ผู้ใดไปรั้งเมืองครองเมืองแลมิได้เอาสุวรรณบุบผาแลภัทยาเข้ามาบังคมถวายแลแขงเมือง อนึ่งผู้ใดเอาใจไปแผ่เผื่อข้าศึกศัตรู นัดแนะให้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบขันทเสมาธานีน้อยใหญ่ อนึ่งผู้ใดเอากิจการบ้านเมืองแลกำลังเมืองแจ้งให้ข้าศึกฟัง ถ้าผู้ใดกระทำดังกล่าวมานี้ โทษผู้นั้นเปนอุกฤษฐโทษ ๓ สถาน ๆ หนึ่งให้รับราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคต สถานหนึ่งให้รับราชบาทฆ่าเสีย ๗ ชั่วโคต สถานหนึ่งให้รับราชบาทแล้วให้ฆ่าเสีย โคตนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหารชีวิตรนั้น ให้ประหารให้ได้ ๗ วันจงให้สิ้นชีวิตร เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตแลอาศภตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแสน้ำ แผ่นดินหนา ๒๔๐๐๐๐ โยชน ทรงพระเจ้าได้ถึง ๕ พระองคแลมีอาจทรงผู้อักตัญหาความสัจมิได้นั้น ถ้าบุคคลกล่าวมานี้ ถึงมีบำเหนจ์ความชอบเท่าใด ท่านมิให้เอาบำเหนจ์ความชอบมาปูนโทษเลย”[๕๐]

พระไอยการลักษณภญาน ก็ได้อ้างอิงอำนาจของพระเจ้าห้าพระองค์ว่า มีสภาวะรู้เห็นได้ยินโดยจริง มาเป็นองค์สักขีพยาน สำหรับสำแดงข้อเท็จจริงของคู่ฟ้องร้อง เพื่อผลความสัจในการตัดสินคดีความ ดังมีข้อกำหนดตามกฎหมายว่า *“...เมื่อกระลาการจะเชิญพญาณไซ้ให้กระลาการประกาศจำเภาะหน้าพญาณว่า สมเดจ์พระกุกกุสนธ พระโกนาคม พระกัษษป ทั้งสามพระองคนี้ได้ตรัสแก่พระสรรพัญุตัญญาญาณแล้วเสดจ์เข้าสู่พระบรินิฤพานต์ไปเปนลำดับ แลสมเดจ์พระศรีสากยมุนีโคดมบรมครูเจ้าแห่งบาระมี ๓๐ ทัศจึ่งได้ตรัสเปนสมเดจ์พระพุทธิเจ้าในพระรัตนบันลังก์ควงไม้ทุมราชพระมหาโพธิโปรดจัตุบรรพสัตวทัง ๔ คือพระภิกษุภิกษุนีอุบาสกอุบาสีกาให้ลุพระอรหัตปฏิสัมภิทาญาณครบกำหนดพุทธเวไนยภอพระชนมายุศมท่วน ๘๐ พระพรรษา ก็เสดจ์เข้าสู่พระอมัตมหานครนฤพานทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระบวรพุทธสาศนาไว้ ๕๐๐๐ พระพรรษาแลพระไตรปิฎกธรรม ๘ หมื่น ๔ พันพระธรรมขันธกับทังพระปฏิมากรเจดียฉลองพระองคไว้ เปนที่ไหว้ที่สการบูชาแก่เทพยุดามานุษยทังปวง แลปางนี้ขอเทพยุดาเจ้าทังหลาย คือพระอินท พระพรหม พระยมราชแลท้าวจาตุโลกบาล พระจันท พระอาทิตย์ ภูมอารักษอากาศเทพยุดาผู้รักษาพระพุทธสาศนา แลเทพยุดาอันรักษาซึ่งขอบขันธเสมาแลพระมหาบวรเสวตรฉัตรจงเสดจ์มาประชุมให้พร้อมกันในสถานที่นี้ ฟังซึ่งคำคนผู้จะเปนสักขีพญาณแก่กัน ถ้าเหนให้ว่าเหนได้ยินให้ว่าได้ยินรู้ให้ว่ารู้ถ้ามิได้เหนว่าได้เหนหมีได้ยินว่าได้ยินหมีรู้ว่ารู้ แผ่นพระธรณีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชนอย่าได้ทรงซึ่งคนอันหาความสัจหมีได้ไว้เลย... แลผลแห่งตนอันมีความสัจนั้นไปในอะนาคตจะทรงพระไตรยปิฎกธรรมอันเปนที่จะยกเอตะทักคะในพระพุทธสาศนาสมเดจ์พระศรีอาริยเมตไตรยเจ้าอันจะมาตรัสในภายภาคหน้าและจะบ่ายหน้าเข้ายังพระอมัตะมหานครนฤพานนั้นแล”* [๕๑]

การบัญญัติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ไว้ในกฎหมายสำหรับปกครองแผ่นดิน แสดงถึงบทบาทความเชื่อเรื่องอานุภาพพระเจ้าห้าพระองค์เป็นที่ยอมรับนับถือทั้งต่อชนชั้นปกครองและราษฎรร่วมกันในสังคม

บทบาททางประเพณี พิธีกรรม

บทบาทของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ ใช้อธิบายถึงที่มาและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน บ้านเมือง ประเพณี พิธีกรรมที่อ้างอิงที่มาว่าเกี่ยวข้องกับคติพระเจ้าห้าพระองค์ มีบทบาทให้การอุปถัมภ์และสร้างเสริมกิจกรรมในพระพุทธศาสนา และการดำเนินชีวิต คือ

---

[๕๐] เรื่องเดียวกัน, ๙๓๐-๙๓๑

[๕๑] เรื่องเดียวกัน, ๖๒๒-๖๒๓.

ประเพณียี่เป็ง

ประเพณียี่เป็ง คือ ประเพณีที่จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนสองของชาวล้านนา ตรงกับเดือนสิบสองตามปฏิทินจันทรคติไทย ตำนานที่มาของประเพณียี่เป็งกล่าวว่ามาจากประเพณีลอยโขมด หรือลอยไฟ สืบมาแต่ครั้งอาณาจักรหริภุญไชย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๙๐ มีกลุ่มคนมอญหรือเม็งเมืองหริภุญไชยได้อพยพหนีอหิวาตกโรคไปอยู่ที่เมืองสะเทิม ต่อมาเมื่ออหิวาตกโรคสงบลงแล้ว จึงเดินทางกลับหริภุญไชย เมื่อถึงวันครบรอบปีที่ได้จากพี่น้องที่เมืองสะเทิม ชาวเมืองหริภุญไชยจึงจัดดอกไม้ธูปเทียน เครื่องสักการะ พร้อมทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค ใส่ลงในสะเปาลักษณะคล้ายเรือ หรือใส่ในสะตวง หรือกระทงลอยลงน้ำแม่ปิง น้ำแม่กวง แม่ทา เพื่อส่งความระลึกถึงญาติพี่น้องที่ยังอยู่เมืองหงสาวดี จึงเป็นมูลเหตุของการลอยสะเปา หรือลอยโขมด หรือลอยกระทง นับแต่นั้นมาถึงปัจจุบัน[๕๒]

ประเพณียี่เป็ง มีพิธี ๓ วัน คือ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ ชาวพื้นถิ่นเรียกว่า ‘วันดา’ เป็นวันจ่ายตระเตรียมซื้อสิ่งของต่าง ๆ ไปทำบุญที่วัด วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เป็นวันทำบุญ ทางวัดและตามบ้านเรือนจะเตรียมจัดตกแต่งประตูวัดและประตูบ้านด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย ใบมะพร้าว โคมหูกระต่าย โคมเงี้ยวหรือโคมชนิดอื่น ๆ ดอกไม้ต่าง ๆ ฯลฯ ตกแต่งเป็นซุ้มประตูป่าอย่างงดงาม เพื่อการเทศนาคาถาพัน หรือชาดกพระเวสสันดร สำหรับเป็นเครื่องสักการะถวายการต้อนรับพระเวสสันดร ครั้งเสด็จออกจากป่าเข้าสู่เมือง (ในเทศกาลยี่เป็ง บางวัดมีการตั้งธรรมหลวงหรือเทศน์มหาชาติตลอดทั้งวัน หรือบางแห่งก็จะมีการเทศน์เรื่องแม่กาเผือก หรือกาเผือกพระเจ้าห้าพระองค์ในคืนยี่เป็ง) มีการแต่งหม้อดอก (จัดแจกันหม้อดอก) เพื่อถวายและบูชาพระธรรม โดยการนำหม้อดอกดินเผาเสียบปักดอกไม้นานาชนิด เช่น ดอกบัว, ดอกเอื้อง, ใบหมากผู้หมากเมีย, ใบโกสน ฯลฯ บางครั้งจัดเป็นสุ่มดอก นำไปตั้งวางไว้ที่หอธรรม, วิหาร, หีบธรรม อันเป็นการบูชาพระธรรมเดือนยี่ โดยเฉพาะระเบียงหอธรรม จะเต็มไปด้วยหม้อดอกที่จัดอย่างสวยงาม นำมาบูชาพระธรรม วัดในชุมชนขนาดใหญ่จะทำกระทงใหญ่เป็นรูปเรือ (สะเปา) ตั้งไว้กลางลานวัด และนำของกินประเภท ข้าวสาร น้ำตาล และข้าวของประเภทไม้ขีดไฟ เทียนไข ผ้าห่มกันหนาว ฯลฯ มาทำทานใส่ในกระทง เมื่อถึงวันยี่เป็ง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาเช้าและกลางวันชาวล้านนาจะไปวัดทำบุญและฟังธรรม วัดในชุมชน (บางวัด) จะมีตั้งธัมม์หลวง (เทศน์มหาชาติ) จากนั้นพระสงฆ์และชาวบ้านจะร่วมกันปล่อยโคม (ซึ่งร่วมกันทำ) เป็นโคมกระดาษคล้ายลูกโป่งขนาดใหญ่ ซึ่งจะมีการปล่อยควันเข้าไปจนเต็มและชนวนจุดไฟให้เกิดควันไว้ด้านล่างและปล่อยให้ลอยขึ้นบนท้องฟ้าในตอนกลางวัน เรียกกันว่า “โกม-ลอย” (โคมลอย) หรือ “ว่าวฮม” (ว่าวลม) เพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ปล่อยทุกข์โศก และบูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เวลาพลบค่ำประมาณ ๑ ทุ่ม จะเริ่มตามผางประทีปทั่วไปตามวัดและเคหสถาน ในวัดจะมีพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ทำวัตรสวดมนต์ เทศน์อานิสงส์ผางประทีป ซึ่งมีตำนานที่มาต่าง ๆ กัน[๕๓] บางวัดจะจัดพิธีเทศนาธัมม์ ๒ ผูก คือ เทศน์อานิสงส์ผางประทีป ผูก ๑ และเทศก์กาเผือก ผูก ๑[๕๔] (แสดงอานิสงส์ทานประทีปอันมีที่มาจากตำนานกาเผือก) โดยชาวบ้านที่มาฟังธรรมจะนำฝ้ายมาฟั่นเป็นสามแฉกแบบตีนกา ๕ ตีน ใส่ลงในผางประทีป (ภาชนะดินเผารูปถ้วยขนาดเล็ก) หยอดขี้ผึ้ง หรือน้ำมัน สำหรับจุดบูชาธรรมระหว่างฟังธรรมเทศนา หลังจากจบพระธรรมเทศนาแล้ว มีการปล่อยโคม จุดบอกไฟ ตามประทีป โคมไฟ บูชาตกแต่งเจดียสถานต่าง ๆ การปล่อยโคมในตอนกลางคืนเรียกว่า “โกม-ไฟ” (โคมไฟ)

---

[๕๒] พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่. **ประเพณียี่เป็ง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.finearts.go.th/chiangmaimuseum/view/21724-ประเพณียี่เป็ง.

[๕๓] สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, “ผางผะติ๊ด,” **ปริศนาธรรมในพิธีกรรมล้านนา** (เชียงใหม่: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๘) ๕๘-๖๐.

[๕๔] พระอธิการกิตติ กิตติโสภโณ. วัดทาขุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

จะใช้ตะเกียงหรือชนวนจุดไฟไว้ด้านล่างเพื่อให้สว่างมองเห็นชัดเจน แต่ละวัดหรือชุมชนจะมีการปล่อยโคมลอยและโคมไฟจำนวนไม่มาก เพียงหนึ่งหรือสองโคมเท่านั้น ชาวล้านนาสมัยโบราณจะไม่ใช้โคมโดยทั่วไป คงจะมีแต่ในราชสำนัก ในวัด และในบ้านของคฤหบดี แต่ในปัจจุบันชาวล้านนานำมาใช้เป็นเครื่องบูชา เครื่องประดับตกแต่งสถานที่ทั้งทางศาสนาและตามบ้านเรือน โดยเฉพาะในงานประเพณียี่เป็ง ดั้งนั้นในช่วงก่อนจะถึงวันเพ็ญเดือนยี่ ชาวล้านนาที่มีฝีมือเชิงช่างจะประดิษฐ์โคมรูปลักษณะต่าง ๆ เพื่อเตรียมใช้ในการจุดผางประทีปบูชาที่วัด โดยการแขวนใส่ค้างโคม (ค้างโคม คือเสาไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ส่วนปลายเสามีค้างไม้และรอกสำหรับชักโคมขึ้นแขวน) หรือติดแขวนไว้บนที่สูง ตามพระธาตุเจดีย์ แขวนไว้หน้าวิหาร กลางวิหาร ทั้งนี้เพื่อให้แสงสว่างยามค่ำคืน สำหรับอธิษฐานบูชาพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปนี้ ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระศากยมุนีโคตมพุทธเจ้า และพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า บูชาพระเกษแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ และจุดบูชาสิ่งอันเมีคุณประโยชน์แก่ชีวิต อาทิ จุดบูชาพระแม่ธรณีที่ปากประตูบ้าน หัวบันได บ่อน้ำ ยุ้งข้าว หอผีปู่ย่า เตาไฟ หน้าต่าง ฯลฯ นอกจากนี้ ยังเป็นการบูชาแสงสว่างอธิษฐานเพื่อขอความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง เชื่อว่าจะทำให้มีสติปัญญาแจ่มแจ้ง เช่น “ขอหื้อแจ้งดั่งไฟ ขอหื้อใสดั่งน้ำ สัพพะเคราะห์ สัพพะภัย สัพพะเสนียดจัญไร วินาสสันตุ” จากนั้นจึงล่องสะเปา หรือลอยกระทง ชาวบ้านจะเอากระทงใหญ่ในวัดไปลอยเป็นของส่วนรวม และยังมีกระทงเล็ก ๆ แบบเฉพาะบุคคล ที่ทำจากกาบมะพร้าวเป็นรูปต่าง ๆ ข้างในใส่กล้วยอ้อยลอยไปด้วย พร้อมมีงานฉลองเอิกเกริกที่ริมฝั่งน้ำ เป็นอันเสร็จพิธี

การฟังเทศน์กาเผือก และการจุดประทีปตีนกาบูชาธรรม ถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่สุดประการหนึ่งในประเพณียี่เป็ง เชื่อว่าได้บุญมาก มีอานิสงส์ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง ร่มเย็นเป็นสุข มั่งคั่ง รูปโฉมสวยงาม มีสติปัญญาดี ชีวิตสว่างไสวเหมือนแสงประทีป ได้สมดังความปรารถนา และให้ผลสูงสุดคือมรรคผลนิพพาน[๕๕] ตามอานิสงส์ท้ายคัมภีร์มูลกาเผือก ระบุไว้คือ

“...บุคคลผู้มีศรัทธาจงหื้อเอากันฟังยังธรรมเทศนาอเนกชาติกาเผือกอันเป็นเค้าเหง้าแห่งสัพพัญญูทั้ง ๕ พระองค์คำ ก็ด้วยบุญกรรมก็หากจักนำเอาบุคคลหญิงชายทั้งหลายไปสู่ห้องเวียงแก้วมหาเนรพานแก่สูท่านทั้งหลายชู่หญิงชาย นักบวชทั้งหลาย บ่อย่าชะแล ...”[๕๖]

ประเพณีทานตุง

คือการถวายตุงของล้านนา “ตุง” บางครั้งเรียกว่า “ทุง” หมายถึง “ธง” ภาษาไทใหญ่ เรียกว่า “ตำข่อน” หรือ“ตะขุน” ในภาษาเมียนมา ลักษณะเป็นธงแขวนห้อยลง ทำด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น ผ้า ไม้ โลหะ ชาว

---

[๕๕] ดวงหทัย ลือดัง, **การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยวน อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๔) ๒, ๔๙, ๕๔-๕๗, ๖๖, ๙๐-๙๑-๑๐๖. ; พระณัฐกิจ ฐิตเมธี (อิมัง), “การศึกษาความเชื่อเรื่องการถวายประทีปของชาวพุทธในล้านนา,” **รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๗ “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวทัศน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads/2021/03/A-111-พระณัฐกิจ-ฐิตเมธี-อิมัง-993-1000.pdf

[๕๖] คัมภีร์ล้านนา. **มูลกาเผือก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://lanna-manuscripts.efeo.fr/node/320.

ลานนาถือเป็นสัญลักษณ์ของของความดีงาม ความเป็นสิริมงคล นิยมสร้างถวายเป็นพุทธบูชา ใช้ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา สะเดาะเคราะห์ สร้างเป็นกุศลแก่ตนเอง และอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับ

ตามตำนานของชาวไทลื้อสิบสองปันนา ที่เข้ามาอาศัยในดินแดนล้านนา มีความเชื่อเรื่องการทำบุญถวายสิ่งทอแก่วัด โดยเฉพาะตุงผ้า มีที่มาจากนิทานกาเผือก คล้ายกับชาวไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่มีเรื่อง “ลีกไตอะลองก๋ำเผิก” ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายกับเรื่องกาเผือกของไทย[๕๗] ตำนานกาเผือกซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีทานตุงระบุว่า เมื่อพระฤาษีลูกนางกาเผือกทั้งห้ามาพบกัน ต่างคิดว่าจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับแม่ผู้ให้กำเนิด จึงทำตุงขึ้นตามสัญลักษณ์ของผู้ที่เลี้ยงตนมา คือพระกกุสันธะทำเป็นรูปไก่ พระโกนาคมนะทำเป็นรูปนาค พระกัสสปะทำเป็นรูปเต่า พระโคตมะทำเป็นรูปตาวัว และพระศรีอริยเมตไตรยทำเป็นรูปค้อนทุบผ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของนางซักผ้า หรือแม่ซักไหม นำมาถวายเป็นพุทธบูชา แต่ส่วนกุศลไม่ถึงบิดามารดาผู้ให้กำเนิด กาเผือกจึงมาบอกให้จุดประทีปตีนกา จึงสามารถอุทิศส่วนกุศลไปได้[๕๘]

ส่วนประกอบของตุงหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ หัวตุง คือไม้ซักผ้า แทนหญิงซักผ้า หมายถึงพระศรีอริยเมตไตรย รูปไก่ยืนบนหัวตุง แทนไก่ หมายถึง พระกกุสันธะ ส่วนลำตัวและใบของตุง แทนนาค หมายถึงพระโกนาคมนะ ลวดลายตารางเกล็ด หรือลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด แทนเต่า หมายถึงพระกัสสปะ และหมากตาวัวหรือลูกกลมประดับตุง แทนโค หมายถึงพระโคตมะ[๕๙] ตุงจึงมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าห้าพระองค์ และการถวายตุงจึงเป็นเสมือนการแผ่กุศล แสดงความกตัญญูกตเวทีแก่ผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว อานิสงส์การถวายตุงเป็นพุทธบูชาเชื่อว่า ทำให้พ้นจากนรก ได้เกาะชายตุงไปสู่สวรรค์

ประเพณีไหลเรือไฟ

เป็นประเพณีโบราณอีกประเพณีหนึ่งที่มีการอ้างอิงถึงตำนานกาเผือก จัดขึ้นทั่วไปในภาคอีสานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ โดยเฉพาะจังหวัดที่ตั้งติดอยู่กับลำน้ำ มีคติความเชื่อต่างกันหลายประการ เช่นเชื่อว่าเป็นการบูชาพระรัตนตรัย บูชารอยพระพุทธบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที และบูชาพระเจ้าห้าพระองค์ ตามตำนานกาเผือก ซึ่งแม่กาได้สั่งแก่บุตรทั้งห้าว่า หากคิดถึงแม่ เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ ให้เอาด้ายดิบ ผูกไม้รูปตีนกาปักธูปเทียนบูชาลอยกระทงในแม่น้ำ ทำอย่างนี้เรียกว่า คิดถึงแม่ จนกลายเป็นที่มาของการลอยกระทงและไหลเรือไฟ[๖๐]

ประเพณีใต้ประทีป

ประเพณีใต้ประทีป หรือประเพณีใต้น้ำมัน คือบุญออกพรรษา เป็นฮีตประจำเดือน ๑๑ ของชาวอีสาน และกลุ่มลาวครั่ง ในพื้นที่ภาคกลาง ใต้ประทีป หมายถึง ประเพณีจุดประทีป หรือถวายประทีปเป็นพุทธบูชา โดยจัดทำฮ้านประทีป (ห้างประทีป) ที่หน้าอุโบสถ ทำด้วยเสาไม้ ๔ เสา ประดับกล้วยอ้อย ทางมะพร้าว ดอกไม้

---

[๕๗] ดวงหทัย ลือดัง, **การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยวน อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี**, ๖๖.

[๕๘] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๒๖-๒๗.

[๕๙] พระปลัดนิรันดร์ อภิวฑฺโน (ขันธิมา), **ตุงล้านนาภูมิปัญญาของบรรพชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เชียงใหม่: อนุพงษ์การพิมพ์, ๒๕๕๑) ๒๒-๒๓. ; จุฬาเกษม ชินะผา, อาทิตยา จารุจินดา และกิตติกร ดาวพิเศษ, **ตุงทางภาคเหนือของไทย** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น, ๒๕๓๙) ๓๕.

[๖๐] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๑๐๘-๑๐๙.

ประดับตกแต่งให้สวยงาม หว่างเสายกพื้น สูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร ปูด้วยไม้ไผ่สานขัดแตะ แซมด้วยกาบกล้วย สำหรับชาวบ้านนำประทีปตีนกา ธูปเทียนมาจุดบูชาเป็นเวลา ๓ คืน ในคืนวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ แรม ๑ ค่ำ เรียกว่า “ไต้น้ำมันน้อย” “ไต้น้ำมันใหญ่” และ “ไต้น้ำมันหางประทีป” ตามลำดับ เหตุที่มาของประเพณีไต้ประทีปได้รับการอธิบายว่ามาจากตำนานกาเผือก จึงทำพิธีเอาด้ายมาปั่นเป็นรูปตีนกา แล้วเอาลอยในน้ำมันมะพร้าว จุดไฟสว่างไสวเป็นสัญลักษณ์ที่ระลึกถึงพ่อแม่ผู้มีพระคุณ มีเค้ามูลเช่นเดียวกับพิธีจุดผางประทีปของล้านนา แต่จัดขึ้นต่างวาระกัน ในวันเพ็ญเดือน ๑๑ ส่วนพิธีจุดผางประทีป ทำในเพ็ญเดือน ๒ ของล้านนา ตรงกับเดือน ๑๒ ของภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้[๖๑]

การเทศน์แม่ข้าว

เทศนาในการทำบุญคูนลาน (ประเพณีสมโภชลาน) และสู่ขวัญข้าวของชาวอีสาน มักทำในเดือน ๓ เพื่อขอขมา ตอบแทนคุณ และสืบทอดตำนานแม่โพสพ สำนวนเทศน์แสดงถึงคุณของแม่โพสพ อันเลี้ยงชีวิตมนุษย์ และพระศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ปรากฏในคัมภีร์เทศน์แม่ข้าวสำนวนวัดหนองคู ตำบลโนนหนุน อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี คือ

“บัดนี้ เจ้าตนหนึ่งชื่อว่ากุกกุสันโธ
โผดสัตว์ดูเที่ยงแท้
อายุพระเจ้ากุกกุสันโธยืนได้ ๔ หมื่นปี
วางศาสนาไว้ ๘ พันปี
เป็นพระลงมาเกิดเป็นพระเลิศชุมพู
จิงเอาข้าวอันนั้นเมือเลี้ยงชีวิตกับศาสนา
เจ้าก็จุตติเข้าสู่นิรพาน
ข้าวก็ยังหอมดีอยู่ดังเก่า
(เทศน์แม่ข้าววัดหนองคู ลานที่ ๒-๓)

ลำดับถัดลงมานั้นฮอดพระเจ้าตนถ้วน ๒
เม็ดข้าวเหล่าลำดับลงมาหนา ๕ เจียมมือ
ตาก็เหล่าดำดีเหมือนดั่งตาลูกเนื้อ
พระพุทธเจ้าก็เอาข้าวอันนี้เลี้ยงชีวิตกับศาสนา
พระเจ้าก็จุตติเข้าสู่นิรพาน
ชื่อว่าพระเจ้าโกนาคมเป็นพระเลิศโลกี
มีขนปุ่งเสี่ยมออกงามดีเหมือนดั่งตีนเต่า
มีกลิ่นอันหอมพันเท้าดีหลีแล
บัดนี้มีอายุพระพุทธเจ้าโกนาคมยืนได้ ๓ หมื่นปี
วางศาสนาไว้ ๗,๐๐๐ ปี...
(เทศน์แม่ข้าววัดหนองคู ลานที่ ๓)

ลำดับถัดนั้นลงมาฮอดพระเจ้าตนถ่วน ๓
เป็นพระเลิศโลกี
ยาวได้ ๓ เจียมมือ
พระพุทธเจ้าก็เอาเมือเลี้ยงชีวิตกับศาสนา
เจ้ากะจุดติเข้าสู่นิรพาน
ชื่อว่าพระเจ้ากัสสะปะเป็นพระลงมาเกิด
เม็ดข้าวนั้นเล่าลงมาหนาได้ ๓ กำ
มีกลิ่นหอมดีดังเก่า
อายุพระเจ้ากัสสปะยืนได้ ๒๐,๐๐๐ ปี
วางศาสนาไว้ ๖,๐๐๐ ปี
(เทศน์แม่ข้าววัดหนองคู ลานที่ ๘)

---

[๖๑] เรื่องเดียวกัน, ๑๐๙-๑๑๑. ; พัชราณี วัฒนชัย, **การศึกษาวิเคราะห์ลวดลายผ้ามัดหมี่ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั่งในจังหวัดภาคกลางของประเทศไทย** (ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๔๖) ๑๐.

ข้าวก็หอมดีอยู่ดังเก่า
ชื่อว่าสังขะมุนีโคดมเป็นพระลงมาเกิด
มีปารมีญานแก่กล้ามาอยู่ฟ้าพายพังหนี
ยาวได้ ๔ เจียมมือ
พระพุทธเจ้าก็เอาเลี้ยงชีวิตกับศาสนา
เจ้าก็จุตติเข้าสู่นิรพาน

ลำดับถัดนั้นลงมาฮอดพระเจ้าตนถ่วน ๔
เป็นพระเลิศสงสาร
เม็ดข้าวนั้นก็เล่าลำดับลงมาหนาได้ ๒ กำ
เม็ดข้าวนั้นก็ยังหอมดีอยู่ดังเก่า
พระตถาคตบุญมีโคดมบรมครูเจ้าแห่งเฮาก็ยืนได้ ๘๐ ปี
วางศาสนาไว้ ๕,๐๐๐ ปี...
(เทศน์แม่ข้าววัดหนองคู ลานที่ ๘-๙)

นางก็มาแพงพากไว้ถวยท่านเจ้ารัสสี
เนื้อตนตีขยายออกยาวได้ ๓ ศอกวาแขน
นอนหล่างหง่างอยู่จอมผา
พระตนแก้วอริยะเมตไตร

นางโพสภก็กั้นใจตายดีหลี
เนื้อแก่นคือหินยอเอาตีนชี้อ้าง
สิ้นศาสนาเมื่อใดแล้ว
จักลงมาเกิด”
(เทศน์แม่ข้าววัดหนองคู ลานที่ ๑๒)

ประเพณีเทศน์แม่ข้าวนี้ สะท้อนเรื่องราวความเชื่อในพระพุทธศาสนา สัมพันธ์กับข้าวซึ่งเป็นพืชท้องถิ่น แสดงว่าข้าวมีความสำคัญ แม้แต่พระพุทธเจ้าและพระสาวกก็เสวยและฉันข้าว เพื่อเลี้ยงชีวิตและพระศาสนา และการกำเนิดข้าวเชื่อว่ามีมาอย่างยาวนานตราบเท่าอายุพระพุทธกาลของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ หรืออีกนัยหนึ่ง วัฒนธรรมข้าวได้ผนวกเข้ากับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เนื่องจากความนิยมแพร่หลายของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ในท้องถิ่นภาคอีสาน[๖๒]

บทบาทด้านความเชื่อเชิงไสยศาสตร์

สังคมไทยถือเป็นสังคมพุทธไสยฯ แม้ว่าพุทธศาสนากับไสยศาสตร์ต่างกันไปคนละด้าน แต่ก็ไม่เป็นสิ่งขัดแย้งกันในความเชื่อถือของคนชั้นสามัญทั่วไป ดังคำกล่าวที่ว่า “พุทธกับไสยไปด้วยกัน” ทั้งนี้เพราะก่อนที่คนไทยจะนับถือพระพุทธศาสนา ก็นับถือผีและอำนาจเหนือธรรมชาติมาก่อนแล้ว ซ้ำยังได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เข้ามาพร้อม ๆ กับการรับพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดผสมผสานองค์ประกอบของความเชื่อทั้งหมดเข้าด้วยกัน

บันทึกความรู้เรื่องไสยศาสตร์ของไทย ปรากฏในเอกสารโบราณ ประเภทสมุดไทย ใบลาน มีเกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านโหราศาสตร์ เวชศาสตร์ พิไชยสงคราม การปลูกสร้างบ้านเรือน การเพาะปลูก การทำไร่นา ฯลฯ อาจเป็นของพราหมณ์ พระสงฆ์ กษัตริย์ ขุนนาง ผู้ปกครอง แพทย์ หมอพื้นบ้าน หรือนักปราชญ์ประจำชุมชน เป็นผู้บันทึก รวบรวม หรือคัดลอกไว้ สำหรับการทำศึกสงคราม การพิธีกรรมสำหรับบ้านเมือง การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นวิถีชีวิต

---

[๖๒] สุทธินันท์ ศรีอ่อน, “พระเจ้าห้าพระองค์และความเชื่อในใบลานเทศน์แม่ข้าวและสู่ขวัญข้าวสานวนวัดหนองคู,” **The 14th International Symposium on Humanities and Social Sciences Proceedings of IC-HUSO 2018 “Humanities and Social Sciencestowards Environment”** 22nd-23rd November 2018, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://hs.kku.ac.th/ichuso/2018/ICHUSO-054.pdf

ความรู้ในตำราทางไสยศาสตร์อาจจัดได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ ๑. การใช้คาถาอาคม ๒. การใช้เลขยันต์ และ ๓. การใช้เครื่องรางของขลัง ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

ความเชื่อในด้านอิทธิปาฏิหาริย์ และพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ได้ถูกผนวกเข้ากับความเชื่อด้านไสยศาสตร์ นำมาประยุกต์ใช้ทั้งในเชิงคาถาอาคม เลขยันต์ และเครื่องรางของขลัง ปรากฏความเชื่อในสังคมไทย ดังนี้

คาถาพระเจ้าห้าพระองค์

“คาถา” ในทางพุทธศาสนาหมายถึง คำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ในภาษาบาลี[๖๓] ทำนองเดียวกับโคลงกลอนในภาษาไทย คาถาบทหนึ่งมี ๔ บาท หรือ ๔ วรรค จำนวนคำแต่ละวรรคและตำแหน่งคำภายในวรรค ต้องใช้เสียงสั้น-ยาว หนัก-เบา ตามกฎเกณฑ์ของคาถาแต่ละชนิด การแต่งถ้อยคำให้เป็นคาถา ก็เพื่อขับขานเป็นท่วงทำนอง ไพเราะชวนฟัง หรือย่อสั้นให้จดจำได้ง่าย ในภาษาไทย มักใช้ในความหมายว่า อักขระหรือข้อความที่ผูกขึ้น ใช้บริกรรม เสกเป่า หรือสวดขับ ถือเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้เกิดเป็นอิทธิฤทธิ์บันดาลผลสำเร็จตามที่ต้องการ สามารถใช้ประโยชน์ในทางปัดเป่าป้องกันสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไร ขับไล่ภูตผีปีศาจให้แคล้วคลาดไป หรือให้ไปกระทำแก่ผู้อื่นตามต้องการ อย่างที่เรียกกันว่า “คาถาอาคม” “วิทยาคม” หรือ “เวทมนต์” [๖๔] โดยทั่วไปคาถาผูกขึ้น หรือนำมาจากคัมภีร์ทางศาสนาต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย บางครั้งภาษาในมนต์จะมีลักษณะคล้องจองกัน คล้ายคลึงกับภาษาร่าย อันเป็นรูปแบบวรรณกรรมโบราณสำหรับใช้สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

คาถาที่นับถือกันว่าเป็นบทมนตร์ประจำพระเจ้าห้าพระองค์ คือ “นะโม พุทธายะ”[๖๕] เขียนแบบบาลีเป็น “นโม พุทฺธาย” ประกอบด้วย ๕ พยางค์ อ่านว่า นะ-โม พุด-ทา-ยะ แปลโดยอรรถว่า “ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า” โบราณเรียกว่า “หัวใจพระเจ้าห้าพระองค์” นิยมใช้สวดและเขียนในยันต์จำนวนมาก หนังสือเก่า ๆ มักเขียนหรือพิมพ์ไว้ที่หน้าต้น นับถือกันว่าเป็นคำไหว้ครูที่ประเสริฐนัก[๖๖]

พยางค์ทั้ง ๕ ในบทคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ มีความหมายแทนพระพุทธเจ้าในภัทรกัปแต่ละพระองค์ ความในหนังสือพระยากาเผือก ระบุคาถาประจำพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไว้ ดังนี้

“...เมื่อสิ้นสุดศักราชศาสนา พระสุธาสูงเด่นเปนประปฐม อีกโยชน์หนึ่งไม่น้อยขึ้นลอยลม ห้าโคดมที่ได้ตรัสถัด ๆ ไป คือ นะโม พุทธายะ นะเจ้าขา เรียก พระเจ้าทั้งห้า อย่าสงสัย นะ กุกกุสันโธ โม แจ้งใจ คือ

---

[๖๓] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text=%A4%D2%B6%D2&detail=on

[๖๔] ทองย้อย แสงสินชัย. **บาลีวันละคำ คาถา-กถา**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://dhamtara.com/?p=10600. ; เสฐียรโกเศศ, “คาถาอาคม,” **บางเรื่องจากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๐) ๑๒๙-๑๓๘. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอรรถกัลยาณวินิจ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐.

[๖๕] เทพย์ สาริกบุตร, **ประชุมมหายันต์ ๑๐๘** (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๓๘) ๒๙.

[๖๖] ทองย้อย แสงสินชัย. **บาลีวันละคำ นะโม พุทธายะ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://dhamtara.com/?p=9777.

จอมไตรพระมหาโกนาคม พุทธ พงศ์องค์กัสสปคำรบสาม ธา คือนามโลกกะเฉทเหตุปฐม คือองค์พระสมโนพระโคดม ยะ สิทธิ์สม คือความนามเมตไตร”[๖๗]

ความเป็นมาของคาถา “นโม พุทฺธาย” ในเบื้องต้นเป็นคาถาบูชาพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์ลลิตวิสตระ คัมภีร์สันสกฤตแสดงพุทธประวัติฝ่ายมหายาน แต่งขึ้นในอินเดียเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕-๖ ปรากฏเป็นคาถาที่พระสาวกกล่าวสรรเสริญบูชาพระพุทธเจ้า อาทิความว่า *“ครั้งนั้นแลพระอานนท์ผู้มีอายุ เกิดขุมขนชูชัน พูดขึ้นว่า นโม พุทธาย (แปลว่าข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธ)...”* [๖๘] ต่อมาชาวพุทธในลังกานับถือเป็นคาถาศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏในหนังสือ รสวาหินี อันเป็นนิทานเก่าที่รวบรวมขึ้นในลังกาแต่โบราณ (ในประเทศไทยเรียกว่า มธุรสวาหินี เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย อย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑) โดยกล่าวสรรเสริญว่า “พุทโธ” เป็นคำที่ประเสริฐสูงสุด นำความกลัวมาให้แก่เปรต และอมนุษย์ทั้งหลาย แม้ผู้กล่าวคาถาเป็นมิจฉาทิฐิ ภัยความสะดุ้งตกใจหรืออุปัทวะอันตรายย่อมไม่มี เป็นเสมือนรัตนปราสาทเจ็ดชั้น เป็นวชิรคูหา (ถ้ำแก้ว) เป็นเสื้อเกราะเครื่องประดับตกแต่ง ร่มทอง และอาวุธที่เป็นมงคล ความตอนหนึ่งว่า *“คำต้นว่า นโม คำหลังว่า พุทฺธาย ในครั้งนั้น กุมารผู้เป็นลูกคนมิจฉาทิฐิ กำลังหลับพูดออกมาแล้ว ฯ แม้ปีศาจที่ชอบกินซากศพมนุษย์ได้ยินแล้วย่อมไม่เบียดเบียน”*[๖๙]

ในดินแดนประเทศไทยพบหลักฐานการใช้คาถานะโม พุทธายะเป็นบทประณาม (ไหว้หรือบูชา) พระพุทธเจ้า สำหรับขึ้นต้นจารึกในวัฒนธรรมเขมรโบราณ เป็นคำภาษาสันกฤต ความว่า “นโม วุทฺธาย” เช่น พบใน จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๙ เริ่มต้นด้วยบทประณามความว่า *“นโม วุทฺธาย สสาร สมมธฺยสุธิตาย ยะ อาทฺวโยป จตุษฺกาย ศฺจตุรฺมฺมารภยาทิวฯ”* ถอดความได้ว่า *“พระองค์ใดทรงอุบัติขึ้นมา ทำโลกให้สม่ำเสมอ ตั้งแต่โลกนี้ถึงโลกุตร มีพระพักตร ๔ ทิศ ประหนึ่งวาเกรงมารทั้ง ๔ ทิศ ขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น”* [๗๐] และจารึกอาโรคยศาลา อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ประมาณ ๘๐๐ ปีมาแล้ว) ความว่า *“นโม วุทฺธาย นิรฺมฺมาณ ธรฺมฺมสามฺโภคมูรฺตฺเย ภาวาภาวทฺว ยาตีโต ทฺวยาตฺมาโยนิราตฺมกะ”* ถอดความได้ว่า *“ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระพุทธเจ้า ผู้มีนิรมาณกาย ธรรมกาย และสัมโภคกาย ผู้ล่วงพ้นภาวะและอภาวะทั้งสอง ผู้มีอาตมันเปนสอง ผูหาอาตมันมิได้”*[๗๑] เป็นต้น

ต่อมาจึงพบจารึกภาษาบาลี ปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัยและอยุธยา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ทั้งนี้คงได้รับคติสืบมาจากพระพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ เช่น จารึกวัดช้างล้อม พบที่วัดช้างล้อม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย พ.ศ. ๑๙๒๗ เริ่มต้นด้วยคาถาประณามพระพุทธเจ้าความว่า “สิริ นโม พุทฺธาย” แปลว่า “ขอสิริ ความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้า” เนื้อหาในจารึก

---

[๖๗] **พระยากาเผือก** (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๗๑) ๖๖-๖๗.

[๖๘] แสง มนวิทูร, แปล, **คัมภีร์ลลิตรวิสตระพระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒) ๕๘๑.

[๖๙] แสง มนวิทูร, **รสวาหินี** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓) ๓๖-๔๐, ๑๒๘-๑๓๖. กระทรวงศึกษาธิการพิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน ณ วัด อัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓.

[๗๐] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. **จารึกปราสาทหินพิมาย ๒**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24855

[๗๑] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. **จารึกด่านประคำ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24900

กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศล และการสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา[๗๒] จารึกเจดีย์วัดมหาธาตุ พบการจากขุดแต่งเจดีย์น้อย ทางทิศใต้ของวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย อายุการสร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เริ่มต้นจารึกว่า “นโม พุทฺธาย” เนื้อหาจารึกเป็นจารึกหลักธรรม[๗๓] จารึกวัดตระพังนาค พบที่วัดตระพังนาค ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จารึกอักษรขอมสุโขทัย กำหนดอายุปลายสมัยสุโขทัยต่อเนื่องกับอยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าด้วยคาถา “นโม พุทฺธาย สิทฺธํ” หมายถึง “ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระพุทธเจ้า ขอความสำเร็จจงมี” แล้วต่อด้วยสระและพยัญชนะไปจนจบ ต่อจากนั้นจึงเริ่มต้นด้วยบทสรรเสริญพระพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ เข้าใจว่าคือตำราหรือแบบเรียนขั้นต้นของคนไทย[๗๔] (คตินี้อาจเป็นต้นเค้าของประเพณีในการเรียนหนังสือของคนไทยแต่โบราณ ดังก่อนเรียนหนังสือ ผู้เรียนต้องประนมมือและกล่าวว่า นโม พุทธาย สิทธิ์ ก ข ค ฆ ง[๗๕] ในหนังสือจินดามณี ฉบับพระโหราธิบดี อันเป็นแบบเรียนภาษาไทยที่มีอายุเก่าที่สุดของไทย ก็มีบทนมัสการ แต่งเป็นภาบาลีว่า นะโม พุทธายะ สิทธิ์ ซึ่งมีความหมายว่า “ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระผู้มีพระภาคเจ้านำมาซึ่งความสำเร็จ (ในการเรียน) นำมาก่อนเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยสระ พยัญชนะ[๗๖]) และจารึกลานทอง วัดส่องคบ ขุดค้นพบที่วัดส่องคบ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท จารึกอักษรขอมอยุธยา สมัยรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช พ.ศ. ๑๙๕๑ มีภาษาบาลีอยู่ตอนต้นว่า “นโม พุทฺธาย” หมายถึง “ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้า” เนื้อหาในจารึกกล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลในพระพุทธศาสนา [๗๗] เป็นต้น

ทั้งนี้จารึกภาษาบาลี อาจได้รับอิทธิพลอักขรวิธีมาจากมอญ ผ่านมาทางพุทธศาสนาฝ่ายรามัญวงศ์ ด้วยปรากฏว่า จารึกอักษรมอญโบราณของพม่า สมัยพระเจ้ากยันสิตถา (พ.ศ. ๑๖๒๔–๑๖๕๕) ก็ขึ้นต้นด้วยคาถา “นโม พุทฺธาย” เช่นกัน[๗๘]

ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ จึงปรากฏว่าคาถานะโม พุทธายะใช้เป็นบทประณาม หรือบทไหว้ครู โดยยังไม่มีการเชื่อมโยงคาถา “นโม พุทฺธาย” เข้ากับพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ซึ่งโดยนัยแห่งคาถาเป็นการน้อมนำคุณแห่งพระเจ้าห้าพระองค์อัญเชิญประจุไว้ในอักขระพระคาถา ให้เกิดเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ในเชิงพุทธาคม ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างคาถา “นะโม พุทธายะ” กับพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เข้าใจว่าน่าจะเกิดขึ้นช่วง

---

[๗๒] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙) ๒๗๐.

[๗๓] เรื่องเดียวกัน, ๕๒-๕๔

[๗๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๘๓-๑๘๗, ๒๗๒, ๓๐๙.

[๗๕] วิโรจน์ อินทนนท์, “แนวคิดเรื่องพระเมตเตยยะในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา,” **วารสารวิชาการธรรมทัศน์** ๒๒, ๑ (มกราคม-มีนาคม, ๒๕๖๕): ๓๒๘.

[๗๖] **อธิบายจินดามณี และ จินดามณี ฉบับนายมหาใจภักดิ์ ฉบับพญาธิเบศ** (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๖๔) ๔๔, ๔๙.

[๗๗] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**, ๑๗๓, ๒๗๑.

[๗๘] เพ็ญสุภา สุขคตะ. **ศิลาจารึกวัดพระยืน เพชรน้ำเอกเมืองลำพูน สู่เอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://www.facebook.com/notes/333961397869998/?paipv=0&eav=AfbTkzvxOrE0ZMz-fTHxzs5HfqKXnTPYBEhPh9d6IgZ3wdm0dmA0BfXHLK55OxNFBlc

อยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ เมื่อมีการประมวลบทมนต์ คาถา และระบบเลขยันต์ขึ้นเป็นหมวดหมู่ โดยกำหนดรูปแบบและพิธีกรรมขึ้นอย่างเป็นระบบแล้ว

ร่องรอยการนำคติพระเจ้าห้าพระองค์มาผสมผสานกับความเชื่อเชิงพุทธาคม สะท้อนให้เห็นได้จากหลักฐานวรรณคดีประเภทตำราพิไชยสงคราม ซึ่งมีการใช้ระบบเลขยันต์เป็นส่วนสำคัญในการตั้งพยุหะและการยาตราทัพ โดยอาศัยกลเลขและการคำณวนเหมือนกับยันต์จตุโร ตรีนิสิงเห และโสฬสมงคล เป็นการขยายรูปแบบของมณฑลเป็นกลทัพให้เชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ดังบันทึกไว้ในตำราพิชัยตอนหนึ่ง ระบุถึงการจัดทัพแบบหนึ่ง เรียกว่า “เบญจเสนา” มีการจัดแบ่งทหารออกเป็น ๕ ทัพ ทัพละ ๕ กอง (ประกอบด้วย กองหน้า เกียกกาย ขุนพลหรือนายกอง ยุกกระบัตร และกองหลัง แต่ละทัพมีกองกลาง ปีกซ้ายและปีกขวา) โดยอาศัยคุณพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์เป็นเครื่องคุ้มกัน ความว่า *“..อันว่าทัพเบญจเสนา นำเอามาซึ่งคุณพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ อันโปรดสัตว์ทั่วโลกนั้นแล...”*[๗๙] เป็นหลักฐานถึงการอัญเชิญพระพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป มาใช้ในเชิงวิทยาอาคมโดยตรง (ดูการจัดกระบวนทัพตามตำราพิไชยสงครามฉบับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และฉบับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ภาพที่ ๑ การจัดทัพแบบเบญจเสนา หรือ ครุฑพยูหเบญจเสนา ภาพจากตำราพิไชยสงครามฉบับหลวง เก็บรักษาและจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ

[๗๙] ณัฐธัญ มณีรัตน์, **เลขยันต์ : แผนผังอันศักดิ์สิทธิ์** (กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓) ๖๐, ๖๓.

ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า ตำราพิไชยสงคราม รวบรวมขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๔๑) และมีการชำระต่อมาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๑๓๓–๒๑๔๘) การถือนิมิตฤกษ์ยามและเลขยันต์อาถรรพศาสตร์มีมาบ้างแล้วแต่โบราณ แต่มาถือกันแก่กล้าขึ้นในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา[๘๐] จึงเข้าใจว่าคาถาและยันต์พระเจ้าห้าพระองค์จะเกิดในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเกิดความเชื่อเรื่องนิมิตเวทมนต์และอยู่ยงคงกระพันกันมาก

ทั้งนี้โดยความหมายของคาถา “นโม พุทฺธาย” อันเนื่องด้วยการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกอบด้วย ๕ พยางค์ เท่ากับจำนวนพระพุทธเจ้าในภัทรกัป และความแพร่หลายของคติพระเจ้าห้าพระองค์ที่ปรากฏกระแสความนิยมนับถือกว้างขวางขึ้นในวรรณกรรมสมัยอยุธยา (อาทิ วรรณกรรมไตรภูมิ) จึงน่าจะเป็นเหตุให้เกิดการนับถือคาถา นโม พุทฺธาย เป็นบทคาถาประจำพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ดังได้พบหลักฐานแรกเริ่มปรากฏใน “คัมภีร์ปถมัง” ที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา และถือเป็นคัมภีร์เล่าเรียนเวทมนตร์เล่มแรกที่เกิดขึ้นในบรรดาคัมภีร์ทั้งปวง

เนื้อหาในคัมภีร์ปถมังว่าด้วย การเขียนยันต์ ทำผงด้วยเวทมนตร์คาถา คัมภีร์นี้จะบอกเล่าเรื่องราวตั้งแต่ครั้งต้นกัป และการอุบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าห้าพระองค์ การบำเพ็ญบารมี จนถึงสูญนิพพาน เริ่มต้นจากการลงเลขอักขระศักดิ์สิทธิ์ตัวแรกบนกระดานชนวนและลบเรื่อยไปจนจบ เริ่มจากเขียนจุดวงกลมของอักษร “นะปถมังพินทุ” ซึ่งในทางอภิธรรมเทียบได้กับ “กลละ” คือรูปแรกเริ่มที่บังเกิดในครรภ์ของมนุษย์ มีรูปเสมือนกับขนจามรีจุ่มน้ำมันงา สะบัด ๗ ครั้ง แล้วลบบังเกิดเป็น “นโม พุทฺธาย” หมายถึง ปัญจสาขาของกายมนุษย์ หรืออุบัติของชีวิตอันประกอบด้วยขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วลบเป็น “องค์พระ” เป็น “มะอะอุ” เป็น “อุณาโลม” เป็นต้น เป็นการแสดงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ผ่านระบบสัญลักษณ์ ไปจนกระทั่งสุดท้ายถึง “ยันต์สูญ” เรียกว่า “สูญนิพพาน” เท่ากับความสูญแห่งตัวตน จึงเป็นอันสิ้นสุด

คัมภีร์ปถมังได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของคาถา “นโม พุทฺธาย” กับพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปปัจจุบัน ดังในอารัมภบทได้กล่าวย้อนไปถึงการกำเนิดโลกไว้ว่า คาถา “นะ โม พุท ธา ยะ” เป็นคาถาแรกที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดโลก มี “นะ” เกิดขึ้นเป็นตัวแรก โดยไม่มีผู้ใดแต่งขึ้น โดยเมื่อแรกที่โลกเกิดขึ้นนั้น เต็มไปด้วยน้ำ ครั้งนั้นท้าวสหัมบดีพรหม ได้เล็งญาณมายังโลกที่ว่างเปล่า ขณะกำลังงวดขึ้นเป็นแผ่นดิน มองเห็นดอกบัว ๕ ดอก (นิมิตกำเนิดพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์) งอกขึ้นมาท่ามกลางละลอกน้ำ และเห็นรูปนะปถมังพินทุ ปรากฏอยู่ที่พื้นระลอกน้ำประดุจว่าเป็นรากเหง้าของดอกบัวทั้งห้านั้น แต่ละดอกมีอักขระอยู่ดอกละ ๑ ตัว คือ นะ โม พุท ธา ยะ ท้าวสหัมบดีพรหมจึงได้ตั้งชื่อกัปนี้ว่า ภัทรกัป อันหมายถึง กัปแห่งความเจริญรุ่งเรือง ด้วยว่าจะมีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติถึง ๕ พระองค์ หลังจากนั้นจึงทรงเอาหญ้าคาทิ้งลงมาบังเกิดเป็นแผ่นดิน สรรพชีวิตเริ่มวิวัฒนาการมาตั้งแต่บัดนั้น จึงได้ชื่อว่า ปถมัง (หมายถึงต้นหรือปฐม)[๘๑]

---

[๘๐] อ้างถึงใน ดนัย เทียนพุฒ, **ตำราพิไชยสงครามเมืองเพชรบูรณ์** (เพชรบูรณ์: ไทยมีเดียเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖) ๓๓, ๔๕, ๖๑.

[๘๑] ณัฐธัญ มณีรัตน์, **เลขยันต์ : แผนผังอันศักดิ์สิทธิ์**, ๙๘-๙๙.

ภาพที่ ๒ คัมภีร์ปถมังและภาพประกอบ แสดงปฐมบทของการกำเนิดโลกและจักรวาล จาก “นะปถมังพินทุ” หรือ “นะปฐมกัป” เป็นรากเหง้าของก้านบัวห้าดอก เหนือดอกบัวแต่ละดอกมีรูปองค์พระเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำราคาถาและตำรายา**. **วัดสำโรง จังหวัดนครปฐม รหัสเอกสาร NPT010-016**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://www. sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p= item&id=317

ตามความในคัมภีร์ปถมังปฐมวรรค ระบุว่า เมื่อลบปถมังพินทุสำเร็จเป็นพระเจ้า ๕ พระองค์แล้ว ท่านให้นมัสการพระเจ้าห้าพระองค์ด้วยพระคาถา ดังนี้

“นกาโร กกุสันโธ โมกาโร โกนาคมโน พุทฺกาโร กสฺสโปพุทฺโธ
ธากาโร โคตโมพุทฺโธ ยกาโร อริยเมตฺเตยฺโย ปญฺจพุทฺธานมามิหำ
นกาโร ปถมำณนำ โมกาโร ทุติยำณำนำ ธากาโร จตุตฺถำณำ
ยกาโร ปญฺจมำณำนำ นโมพุทฺธาย ลกฺขณำ สพฺพพุทฺเธหิ เทสิตำ
นากาโร รูปกฺขนฺโธ โมกาโร เวทนานกฺขนฺโธ พุทกาโร สญฺญาญกฺขนฺโธ
ธากาโร สงฺขารกฺขนฺโธ ยกาโร วิญฺญานากฺขนฺโธ ปญฺจพุทธานมามิหำ
นรานรหิตำ ทวำ นรเทเวหิ ปูชิตำ
นรานำกามปีเกหิ นมามิ สุคตำ ชินำ”
โมหมาณำ ปริชินำ โมหมตฺตำ ปกาสิตำ
พุทฺโธ พุทฺธานำ พุทฺธตำพุทฺธญฺจ พุทฺธภาสิตำ
พุทฺธตำ สมนุปฺปตฺโต พุทฺธโชตำ นมามิหำ
ธาตานำ สพฺพธมฺมาณำ ธาตุภูตำ นมามิหำ
ยทชนฺติ สวิธาน ยทธมฺมา สปญฺญาณ
ยทสงฺฆา อนุปฺปตฺโต ยทติณฺณำ นมามิหำ”[๘๒]

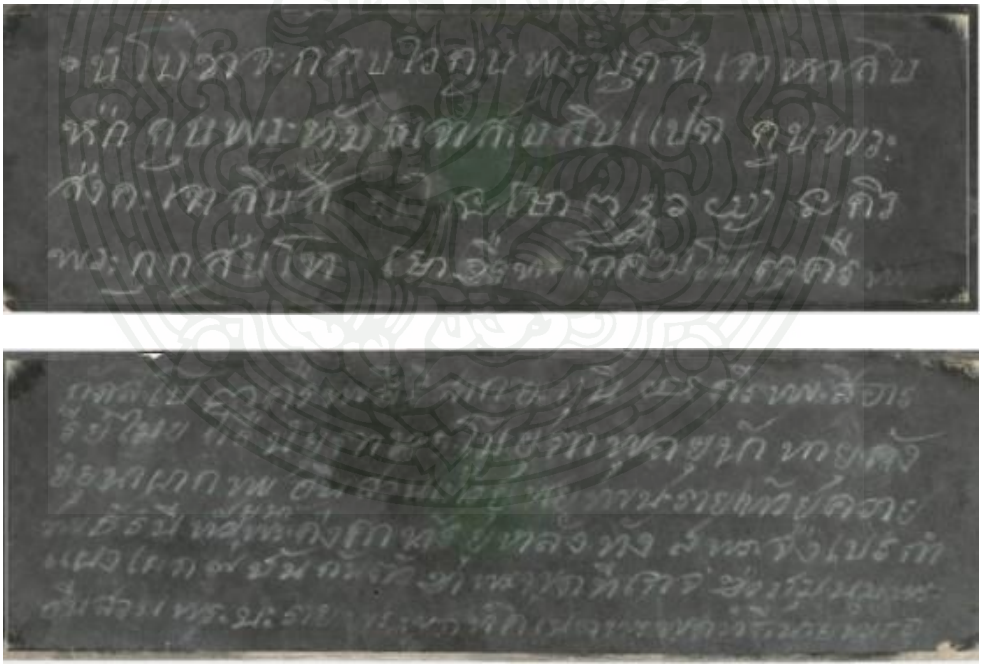
แปลความจากพระคาถานมัสการพระเจ้าห้าพระองค์ ที่ปรากฏในคัมภีร์ปถมัง ช่วงแรกเป็นคาถาและพระนามของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ซึ่งเป็นตัวแทนของขันธ์ห้าตามลำดับ คือ “นะ” = พระกกุสันธะ แทนรูปขันธ์ “โม” = พระโกนาคมนะ แทนนามขันธ์ “พุทฺ” = พระกัสสปะ แทนสัญญาขันธ์ “ธา” = พระโคดม แทนสังขารขันธ์ และ “ยะ” = พระเมตเตยยะ แทนวิญญาณขันธ์

[๘๒] เรื่องเดียวกัน, ๙๙.

หลักฐานจากเอกสารสมุดไทย ใบลาน ประเภทคัมภีร์ไสยศาสตร์ ตำรายันต์ และตำราเวชศาสตร์ ซึ่งบันทึกหรือคัดลอกขึ้นในชั้นหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็แสดงคาถา “นะโม พุทธายะ” แทนพระนามพระพุทธเจ้าทั้งห้าในภัททกัป ตามความที่สืบต่อมาจากคัมภีร์ปถมัง มักปรากฏในบทไหว้ครู เป็นการอัญเชิญอักขระคาถาและพุทธานุภาพของพระเจ้าห้าพระองค์ให้มาสถิตตามส่วนของร่างกาย เพื่อการคุ้มครองป้องกันอันตราย และเพื่อประสบผลสัมฤทธิ์ความปรารถนา เข้าใจว่าเป็นที่มาของการผูกคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ ใช้เพื่อการต่าง ๆ กัน สะท้อนถึงความแพร่หลายของคติความเชื่อในมนต์คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ อันกระจายไปในท้องถิ่นต่างภูมิภาคสืบต่อเนื่องมาจากสมัยอยุธยา อาทิเช่น

ตำราไสยศาสตร์ เลขที่ สพ.ส.๒๙ เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ สุพรรณบุรี วัดสนามทอง ตำบลตลิ่งชัน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี มอบให้หอสมุด เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ปรากฏคาถาบูชาพระรัตนตรัย พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย มาเป็นกำแพงแก้วป้องกันตัว คือ

“นโม ข้าจะกราบไหว้คุณพระพุทธิเจ้าห้าสิบหก คุณพระธรรมเจ้าสามสิบแปด คุณพระสังฆเจ้าสิบสี่ นะ โม พุท ธา ยะ นะ คือ พระกุกุสันโท โม คือ พระโกนาคมโน พุท คือ กัดสโป ธา คือ พระศรีสากะยมุนี ยะ คือ พระศรีอารียไมตรี นะ อยู่ตาซ้าย โมอยู่ตา พุทอยู่หน้า ธาอยู่หลัง ยะอยู่หน้าผาก พระอิศวรเทวอยู่ซ้าย พระนารายณ์เทวอยู่ขวา พระธรณีตั้งอยู่หน้า พระคงคาตั้งอยู่หลัง ทั้ง ๙ พระ จงเป็นกำแพงเพชร ๗ ชั้น กันตัว...”[๘๓]

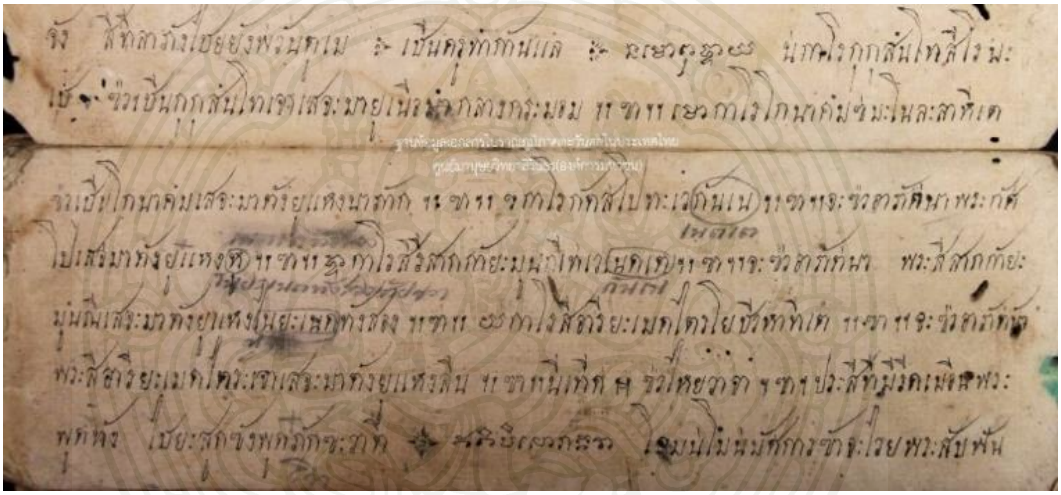

ภาพที่ ๓-๔ ตำราไสยศาสตร์ เลขที่ สพ.ส.๒๙ ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ สุพรรณบุรี

[๘๓] หอสมุดแห่งชาติ สุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ. **สพ.ส.๒๙ ไสยศาสตร์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.finearts.go.th/suphanburilibrary/view/35054

ตำราเวชศาสตร์ เรื่องโองการพระเจ้าห้าพระองค์ ของวัดบางช้างเหนือ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จากฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) รหัสเอกสาร NPT006-015 มีเนื้อความอัญเชิญคุณพระพุทธเจ้าห้าพระองค์มาสถิตในกาย ให้มีวาจาสิทธิ์ ได้รับชัยชนะ และความสุข ดังนี้

“นะ โม พุท ธา ยะ นะกาโร กุกุสันโท สิโรนะเช (สิโรมัชเฌ) ขอเชิญกุกุสันโทเจ้าเสด็จมาอยู่เหนือหน้ากลางกระหม่อมข้าพเจ้า โมกาโร โกนาคมโน ละลาหีเต (นะลาฐิเฏ) ขอเชิญโกนาคมเสด็จมาตั้งอยู่แห่งหน้าผากข้าพเจ้า พุทกาโร กัดสะโป ทะเวกันเน (ทะเวกัณเณ) ข้าพเจ้าจะขออาราธนา พระกัศโปเสด็จมาตั้งอยู่แห่งหูข้าพเจ้า ธากาโร สิริสากะยมุนี ทะเวเนดเต (ทะเวเนตฺเต) ข้าพเจ้าจะขออาราธนา พระสิริสากยะมุนี เสด็จมาตั้งอยู่แห่งนัยเนตรทั้งสองข้าพเจ้า ยะกาโร ศรีอริยเมตไตรโย ชิวหาทีเต (ชิวหา ฐิเฏ) ข้าพเจ้าจะขออาราธนา พระศรีอริยเมตไตรเจ้าเสด็จมาตั้งอยู่แห่งลิ้นข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ขอให้วาจาข้าพเจ้าประสิทธิ์มีฤทธิ์เหมือนพระพุทธัง ไชยะสุขัง พุทธภควาติ”[๘๔]

ภาพที่ ๕ ตำราเวชศาสตร์ เรื่องโองการพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางช้างเหนือ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

เรื่องเสกน้ำและเบิกสาร (พรทิพย์ โพธิ์ทอง และ จรัญ ทองวิไล, องค์ความรู้และภูมิปัญญาจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้, ๒๕๕๗) เป็นคาถาอัญเชิญคุณพระเจ้าห้าพระองค์และพระรัตนตรัย มาเป็นเครื่องป้องกันอันตราย ให้เกิดกำลังอำนาจ ความว่า

“...ฉันขอยกคุณพระศาสดา องค์สัมมาสัมพุทโธ มาตรัสสัพพัญญูทั้ง ๕ องค์ พระชินสี อักขระประจำอยู่ต้นกระทู้ พร้อมบาลี ตัว นะ อักขระนี้ ได้แก่ พระกะกุสันโธ ตัว โม อันนี้เล่าองค์พระเจ้าโกนาคมน์ ตัว พุท พระกัสสป ธา จบ พระโคตมะ ตัว ยะ เจ้าประถมองค์พระศรีอาริยเมตไตรย์ ๔ องค์ นิพพานแล้ว ขอคุณแก้วมาปกเศียรสัย เอาคุณมาคุ้มกาไมย ร่ายเรียงไปทั่วกายา นะ มาอยู่บ่าซ้าย โม ยักย้ายอยู่บ่าขวา ตัว พุท อยู่ข้างหน้าส่วนตัว ธา อยู่ข้างหลัง ตัว ยะ พระเมตไตรย อยู่กระหม่อมใสพร้อมด้วย อุณโลมัง พระคุณช่วยปิดบังทั้ง ๕ องค์

[๘๔] ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **โองการพระเจ้าห้าพระองค์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p= item&id=97

เป็นกำแพงล้อมกายีหึง มะ หัง อึ คะ จัง อักขระนี้คือกรอบเพชรมาพันพัว บารมีพระรู้แล้ว เป็นกรอบแก้วกำบังตัว ยกไว้บนเหนือหัว มีพระธรรมคำคาถา อิติ ปาระมิตา ติงสา อิติ สัมภายะมาคะตา อิติโภมานุปะโท อิติปิโส จะ เต นะโม พระพุทธะคุณัง พระธรรมคุณัง พระสังฆะคุณัง นะโม โลกะโต มะหิทธิโก สะสีภุติง ยะถา พะลัง” [๘๕]

คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ ได้รับความนับถือจากโบราณจารย์ว่าเป็นคาถาครู จัดเป็นคาถาหลักที่นิยมใช้กันมากที่สุด มีพุทธคุณครอบคลุมทุกด้าน เรียกอีกว่าคาถา “แม่ธาตุใหญ่” เพราะมีความเกี่ยวข้องเป็นตัวแทนของธาตุทั้ง ๕ คือ น้ำ ดิน ไฟ ลม และอากาศ อันเชื่อว่าเป็นองค์ประกอบของทุกสรรพสิ่งในจักรวาล มีกำลัง ๕๖ เท่ากับคุณของพระพุทธเจ้า ๕๖[๘๖] แทนด้วยอักขระ นะ โม พุท ธา ยะ ตามลำดับ มีอุปเท่ห์การใช้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

ตารางแสดงอักษรพระนามย่อหรือคาถาพระเจ้าห้าพระองค์				
พระนามย่อ	ขันธ์ ๕	ธาตุ	กำลัง	อุปเท่ห์
นะ	รูป	น้ำ	๑๒	เมตตามหานิยม
โม	เวทนา	ดิน	๒๑	คงกระพันชาตรี
พุท	สัญญา	ไฟ	๖	ขับไล่สิ่งอัปมงคล สะเดาะเคราะห์
ธา	สังขาร	ลม	๗	การล่องหน กำบังตน
ยะ	วิญญาณ	อากาศ	๑๐	

เนื่องจากอานุภาพของพระคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ เชื่อว่ามีพุทธคุณคุ้มครองครอบจักรวาล เหนือกว่าคาถาทั้งปวง เสมือนหนึ่งผู้ได้ภาวนาพระคาถานี้ ได้พบพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ จึงเป็นพระคาถาที่นิยมใช้กันมาแต่โบราณจวบจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่ามีการนำคาถาพระเจ้าห้าพระองค์มาลงอักขระในหลายกรณี เช่น เขียนหรือจารบนเครื่องราง ของขลัง ปลุกเสกพระเครื่อง สมุนไพร หม้อยาสมุนไพร หรือสวดป้องกันอันตรายต่าง ๆ[๘๗] ถือเป็นต้นกำเนิดของคาถามากมาย ทั้งพระคาถาอนุโลมและปฏิโลม (คาถาเดินหน้า ลำดับจากต้นจนถึงปลาย และคาถาถอยหลัง ลำดับจากปลายจนถึงต้น) ตามแต่โบราณจารย์จะผูก หรือประพันธ์คาถาขึ้นใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใด มีสำนวนคาถาและตำราแผกกันไปตามท้องถิ่น อาจแบ่งได้ตามอุปเท่ห์การใช้ ตามนัยของคาถา คือ

คาถาเสน่ห์ เมตตา มหานิยม โบราณใช้สำหรับเสกแป้ง หุงขี้ผึ้ง เสกทอง ลงนะหน้าทอง ใช้เพื่อการอุปถัมภ์ค้ำชู ขอลาภ ค้าขาย ทำเสน่ห์ชาย-หญิง เช่น

---

[๘๕] พรทิพย์ โพธิ์ทอง และจรัญ ทองวิไล, **องค์ความรู้และภูมิปัญญาจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้** (สงขลา: หอสมุดกาญจนาภิเษก สงขลา, ๒๕๕๗) ๑๔๗.

[๘๖] คุณของพระพุทธเจ้า ๕๖ มีที่มาจาก บทสวดพระพุทธคุณ คือ อิ ติ ปิ โส ภะ คะ วา อะ ระ หัง สัม มา สัม พุท โธ วิช ชา จะ ระ ณะ สัม ปัน โน สุ คะ โต โล กะ วิ ทู อะ นุต ตะ โร ปุ ริ สัท ธัม มะ สา ระ ถิ สัต ถา เท วะ มะ นุส สา นัง พุท โธ ภะ คะ วา ติ นับจำนวนได้ ๕๖ คำ

[๘๗] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๑๑๔-๑๑๕.

คาถาที่ ๑

“พุทธัง นะเมตตา โมกรุณา พุทปราณี ธายินดี ยะเอ็นดู
ธัมมัง นะเมตตา โมกรุณา พุทปราณี ธายินดี ยะเอ็นดู
สังฆัง นะเมตตา โมกรุณา พุทปราณี ธายินดี ยะเอ็นดู
พระมารดาค้ำชู พระบิดาอุปถัมภ์ พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจา พระอนุสาวันนา
เป็นกำแพงแก้ว ๗ ชั้น กันโพยภัยอันตราย มิให้มาใกล้กราย สัพพะรัตติงทิวัง”[๘๘]

คาถาที่ ๒

“นะโมพุทธายา ธะนะปะวัตติ” (เสก ๓ จบ)[๘๙]

คาถาที่ ๓

“นะพระกุกกุ สนโท โมพระโคนา คะมะพุทพระกัปสัป หาพระสมณะโคดม ยะพระศรีอาริยะเมตไตรโย จะมะหิทธิ์โก มหาโกโภ สรรพลาภา ภะวันตุเม ฯ”[๙๐]

คาถาที่ ๔

“นะ เมตตา โม กรุณา พุทธ ปรานี ธา ยินดี ยะ หลงใหล
นะ ผูกจิต โม ผูกใจ หลงใหลงวยงงสวาหะ[๙๑]

คาถามหาอุด อยู่ยงคงกระพัน แคล้วคลาด ใช้เมื่อเผชิญหน้ากับศัตรู กันอาวุธ กันภัยอันตรายต่าง ๆ เช่น

คาถาที่ ๑

“นะบังลูก โมบังไฟ พุทปิดไว้ ธามิออก ยะปิดปากกระบอก
อะระหังปิดติ นะอุด โมอัด พุทสะกัด ธาปิด ยะอุด” [๙๒]

คาถาที่ ๒

“นะป้อง โมปิด พุทป้อง โมกัน ธาปัด ยะพลันออกไป
โพยภัยทั้งหลายอย่าได้เข้ามา นะ มะ พะ ทะ ปิด ในทิศทั้ง ๔”[๙๓]

คาถาที่ ๓

“นะบังดิน โมบังไฟ พุทบังลูก ยะบ่อออก”[๙๔]

---

[๘๘] **ตำราสร้างเครื่องรางของขลัง** (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.) ๔๒-๔๔.

[๘๙] คาถาหาลาภค้าขายของนายบุญธรรม ราชวงศ์เปรียญ อ้างถึงใน หลวงโชติแพทยาคม (โชติ บุรณศิริ), **แนะนำคาถาบูชาพระตามบ้านทางพระพุทธศาสนา ของพระอาจารย์และอาจารย์ต่าง ๆ** (พระนคร: ธนะการพิมพ์, ๒๔๙๙) ๓๘. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต. หลวงโชติแพทยาคม (โชติ บุรณศิริ) ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๙๙.

[๙๐] คาถาขอลาภของนายเชย พลานุสนธ์ เรื่องเดียวกัน.

[๙๑] เสมา ท่าพระ, **สุดยอดเครื่องรางของขลังเมืองสยาม** (กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๕๓) ๒๓๘.

[๙๒] เทพย์ สาริกบุตร, **พระคัมภีร์พระเวทย์ พุทธศาสตราคม ฉบับสมบูรณ์** (ศิลปาบรรณาคาร, ม.ป.ป.) ๕๐๓.

[๙๓] ชุ่ม จันโท, **ตำราวิชาไสยศาสตร์ เรียนหรือปฏิบัติด้วยตนเอง** (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.) ๒๙.

[๙๔] สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **สรุปการสัมมนาวิชาการเรื่อง เครื่องราง ของขลัง วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ วันที่ ๑๙-๒๐**

คาถาจังงัง กำบังตน ใช้พรางตัวจากศัตรู เมื่อเข้าที่คับขัน เช่น

คาถาที่ ๑

“นะล้อม โมปิด พุทมิด ธาล้อมตัว ยะซ้อนหัว พุทโธ ตะโนหังบังสัตตานังวินาสสันติ ธัมโม พุทธังบังจักขุ ธัมมังบังจักขุ สังฆังบังจักขุ พุทธังบังมิด ธัมมังบังจิต สังฆังบังจิต”[๙๕]

คาถาที่ ๒

“น จังงัง น บังตัว น บังจิตตัง
โม จังงัง โม บังตัว โมบังจิตตัง
พุท จังงัง พุท บังตัว พุท บังจิตตัง
ธา จังงัง ธา บังตัว ธา บังจิตตัง
ยะ จังงัง ยะ บังตัว ยะ บังจิตตัง

พุทโธ บังตัว สัพพศัตรู วินาสสันตุ ธัมโธ บังตัว สัพพศัตรู วินาสสันตุ สังโฆ บังตัว สัพพศัตรู วินาสสันตุ พุทธังบังจักขุ ธัมมังบังจักขุ สังฆังบังจักขุ พุทธังบังจิต ธัมมังบังจิต สังฆังบังจิต อิสวาสุ สวาสุอิ อิสุสวา อิติปิ อรหังพุทโธ ภควาติ อิติปิ สุคโต อิติปิ นโมพุทธาย น ไม่เห็นโม พุทโธไม่เห็น”[๙๖]

คาถาที่ ๓

“นะโมพุทธายะ นะปิดหู นะปิดตา นะตันติ โมตันตะ นะตะตันติ นะติตันโต นะโมตันตาติ
โมพุทธายะนะ โมปิดหู โมปิดตา นะตันติ โมตันตะ นะตะตันติ นะติตันโต นะโมตันตาติ
พุทธายะนะโม พุทปิดหู พุทปิดตา นะตันติ โมตันตะ นะตะตันติ นะติตันโต นะโมตันตาติ
ธายะนะโมพุท ธาปิดหู ธาปิดตา นะตันติ โมตันตะ นะตะตันติ นะติตันโต นะโมตันตาติ
ยะนะโมพุทธา ยะปิดหู ยะปิดตา นะตันติ โมตันตะ นะตะตันติ นะติตันโต นะโมตันตาติ”[๙๗]

คาถาสะเดาะ ถอดถอน ใช้สะเดาะ แก้โรค เช่น

คาถาที่ ๑

“นะ คือ พระกุกุสันโธ โม คือ พระโกนาคม พุท คือ พระกัสป ธา คือ พระสมณโคดม ยะ คือ พระศรีอริยไมตรี ขอเดชะพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ท่านจงเสด็จลงมาโปรดสัตว์ อันข้องขัดอับจน ขอเดชเดชะพระทศพล ท่านจงมาประจญ ซึ่งกายกรรม มโนกรรม อันได้กระทำแต่หนหลัง ขอเดชเดชะพระพุทธคุณัง พระธรรมคุณัง พระสังฆคุณัง อันข้องขัดอยู่ในอุทร นะ ให้ไว้ โม ให้ถอน พุท ให้คลอน ธา ให้เคลื่อน ยะ หลุดเลื่อน ออกไปจากที่ ธาตุทั้ง ๔ เปิดทวาร พระธรรมบันดาล ตบแต่งร่างกายกายารวมเป็นยันต์ทั้ง ๕ พาออกไปด้วยพลัน ธาตุทั้ง ๕ นั้น

สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ อาคารอเนกประสงค์ สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติท่าเตียน (กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓) ๗๕.

[๙๕] **ตำรายันต์เล็ก อิทธิคุณโต** (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.) ๗๗.

[๙๖] บุญศรี ตาแก้ว, **เวทย์มนต์อีสานฉบับพิสดาร** (กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี, ม.ป.พ.) ๒๘๗-๒๘๘.

[๙๗] คาถานะโมตาบอด หลวงปู่เหลือ อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา ใน “เกร็ดคาถาคงกระพันอย่างสั้นร้อยแปดอาจารย์,” **โองการแก้วมณีโลก ๓๐ ทัศ** (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.) ๑๕๙-๑๖๐.

ลุกช่วยกันรักษา ดิน น้ำ ลม ไฟ พัดออกมา เอหิสุคโต อิติปิโส ภควา ยาตรา ปะหะ อิสะทิ ๓ ที ทาน้ำมันสะเดาะกุมารแล ฯ๑๑๓”[๙๘]

คาถาที่ ๒

“นะโมพุทธายะ นะหลุด พุทถอน ยะอ่อน ธาถอย โมลอย ถอย ธาอ่อน ยะถอด พุทหลุดนะฯ บทนี้ นะโมถอน”[๙๙]

คาถาปัดรังควาญ ใช้ขจัดภัยอันตรายจากภูตผีปีศาจ โรคภัยไข้เจ็บ คุณไสย และอาถรรพ์ต่าง ๆ เช่น

“...นะโมนมัสการพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ทรงนามกรว่าพระกุกะสันโท พระโกนาคม พระมหากสป พระสมมะนะโคดม พระศรีอาริยะไมตรีขอเดชเดชะพระบารมีของพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์จงมาช่วยกันปราบปรามมาร ทั้งฝูงผีปีศาจราชทูตแลผีพราย ทั้งฝูงเปรต อสูรกาย ให้หายโรคโรคา ให้แคล้วคลาดอันตราย สารพัดเคราะห์ สารพัดโศก โรคสารพัดภัย สาระคุณแลไสย อันเขาใช้มาแต่เบื้องต่ำ และเบื้องบน ทั้งคุณผีแลคุณคน ทั้งรูปภาพพยน แลอาถรรพ์ อันเขาฝังไว้หนทางหว่างประตู ขอเดชเดชะ พระสัพยูจงมาช่วยกันทำร้ายล้างให้พ่ายแพ้แก่พระอวิชา ข้าพเจ้าจะขออาราธนา พระสงฆ์เข้ามาสวดพุทธมนต์จับได้ พระมงคลให้รอบหม้อน้ำได้สามชั้นกันโทษอันตราย แคล้วคลาดสารพัดเคราะห์ สารพัดโศก สารพัดโรค สารพัดภัย สารพัดเสนียดแลจัญไร พุทธังจักกะวารัง ทำนังจักวารัง สังฆังจักวารัง พวกเองจงหนีออกไปนอกจักรวาล อหังวันทามิปสิตธิเม
พุธทังปัด ทำมังปัด สังคังปัด พระเจ้าบันยัดปัดด้วยนโมพุทธายะ...”[๑๐๐]

คาถาลาภยศ สรรเสริญ เมตตา มหานิยม โภคทรัพย์ และป้องกันอุปัทวันตรายทั้งปวง มีคุณครบทุกด้าน เช่น คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ วัดโสธรวรารามวรวิหาร จังหวัดฉะเชิงเทรา (คาถาหลวงพ่อโสธร)

“นะ ทรงฟ้า โม ทรงดิน พุทธ ทรงสินธุ์ ธา ทรงสมุทร ยะ ทรงอากาศ
พุทธังแคล้วคลาด ธัมมังแคล้วคลาด สังฆังแคล้วคลาด ศัตรูภัยพาลวินาศสันติ
นะกาโร กุกกุสันโธ สิโรมัชเฌ โมกาโร โกนาคะมะโน นานาจิตเต (นลาฐิเฏ)
พุทธกาโร กัสสะโป พุทโธ จะ ทะเวเนเต (ทะเวเนตเต) ธากาโร ศรีศากกะยะมุนี
โคตะโม ยะกันเน (ทะเวกัณเณ) ยะกาโร อะริยะ เมตตรัยโย ชิวหาทีเต ปัญจะพุทธา นะมามิหัง
พุทธะบูชา มะหาเตชะวันโต ธัมมะบูชา มะหาปัญโญ สังฆะบูชา มะหาโภคะวะโห
อะระหังพุทโธ อิติปิโสภะคะวา นะมามิหัง ฯ”[๑๐๑]
ฯลฯ

---

[๙๘] ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและคาถาอาคม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๗, จาก: https://manuscripts.sac.or.th/main.php?m=document&p=item&id=433

[๙๙] **ตำราพระคาถาต่าง ๆ**, วัดเจดีย์คีรีวิหาร ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

[๑๐๐] **ตำราวิชายันต์ คาถาสายล้านนา พม่า เขมร รวมเมตตา มหาเสน่ห์** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) ๙๑-๙๔.

[๑๐๑] **อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ นายโฉม พรหมเลิศ เป็นกรณีพิเศษ วันเสาร์ ที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ณ เมรุวัดพลายวาส (พ่วง) อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎร์ธานี** (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๓๘) ๗๗-๗๘.

ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์

ยันต์ คือ แผนผังประจุเวทมนต์ คาถา ในรูปแบบตาราง หรือลายเส้น เป็นอักขระ ตัวเลข หรือรูปภาพ ประกอบกัน บางครั้งเรียกว่า “เลขยันต์” มีหลายลักษณะ คือ ยันต์กลม ยันต์สี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม หรือยันต์หลายรูปทรงประกอบกัน ใช้เขียน สัก สลัก หรือพิมพ์ ลงบนแผ่นผ้า ไม้ ศิลา โลหะ กระดาษ ผิวหนัง ฯลฯ เชื่อว่าเป็นของที่โบราณจารย์ทำขึ้นด้วยวิชา มีสูตรการลงเส้น และการปลุกเสก เพื่อประจุพลังของคาถาลงบนวัตถุหรือบนร่างกายมนุษย์[๑๐๒]

มูลฐานการสร้างยันต์มีที่มาจากความเชื่อแบบวิญญาณนิยม ผสมผสานกับความเชื่อในลัทธิมนตรยานของพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รวมถึงมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเวทย์มนต์คาถา[๑๐๓] ตามคติศาสนาพุทธและศาสนาพรามณ์-ฮินดู ใช้เป็นวัตถุบูชาแทนเทพ เทพี เป็นศูนย์กลางของการเคารพบูชา และศูนย์กลางในการทำสมาธิ เชื่อกันว่ามีอำนาจคุ้มครอง ป้องกัน ผู้ศรัทธานับถือ ช่วยผู้เจ็บป่วยอันเนื่องจากการกระทำของภูตผีปีศาจให้หายเป็นปกติ ทำให้ชีวิตสงบสุข มั่งคั่งร่ำรวย หรือสามารถช่วยให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้[๑๐๔] ในวัฒนธรรมไทยใช้ในเชิงไสยศาสตร์ เป็นส่วนประกอบของเครื่องราง ของขลัง สำหรับป้องกันอันตราย หรือบันดาลความสำเร็จ

ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เกิดจากการนำคาถาพระเจ้าห้าพระองค์มาประดิษฐ์เป็นยันต์ ในรูปแบบตัวอักษร มักเขียนด้วยอักขระขอม ๕ ตัว คือ “ꦤ ꦩꦺ ꦥ ꦣ ꦮ” ในรูปตัวเลข แทนที่ด้วยเลข “๕” และรูปภาพเชิงสัญลักษณ์ แทนที่ด้วย “องค์พระ” (ประกอบด้วยสูญสาม ทำเป็นรูปกลมรี ติดต่อกันไป ๓ สูญ แทน เศียร องค์ และบาท)

การเขียนยันต์พระเจ้าห้าพระองค์มีหลายลักษณะ เช่น เขียนเป็นอักขระ ๕ ตัว โดยอาจเขียนเรียงกันเป็นแถวแนวตั้งหรือแนวนอน หรือเขียนซ้อนกันลงไปเป็นชั้น ๆ เรียกว่า ยันต์พุฒซ้อน หรือยันต์พระเจ้าอมโลก หรือยันต์พระเจ้าครอบโลก (บางแห่งเรียกว่า ยันต์แคล้วคลาด ใช้ลงกระดาษทัดหู ปืนยิงไม่ถูก สารพัดแคล้วคลาดทั้งสิ้น) หรือเขียนลงในช่องยันต์แบบตารางหมากรุก หรือเขียนประกอบกับเส้นยันต์รูปองค์พระ หรือขมวดปมเป็นรูปยันต์แบบต่าง ๆ หรือเขียนอักขระประกอบกับสัญลักษณ์องค์พระทั้งห้า ก็มี

ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ นับถือเป็น “แม่ยันต์” หรือ “ยันต์ครู” ซึ่งนิยมใช้กันมากที่สุดแบบหนึ่ง สำหรับปิดบนบานประตู เขียนลงบนเสื้อยันต์ ผ้าประเจียด ผ้ายันต์ ผ้าตะเบงมาน ตะกรุด เขียนลงบนสมุนไพร เขียนปิดฝาหม้อยา หรือเขียนลงบนเฉลวห้าแฉกสำหรับปักหม้อยา ใช้จารลงบนหลังพระเครื่อง พระพุทธรูป หรือ

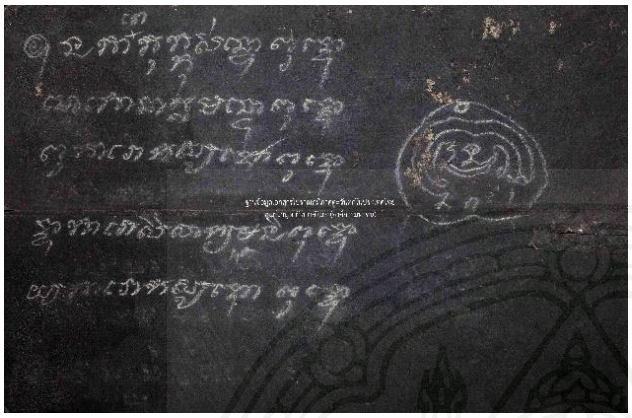
---

[๑๐๒] โชติ กัลยาณมิตร, **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘) ๖๒๓.

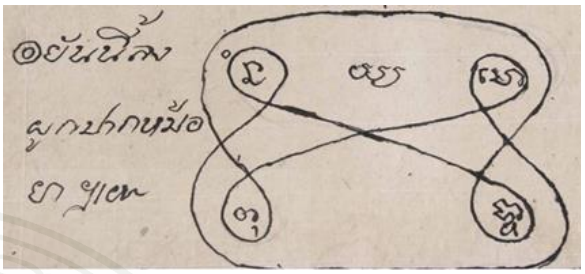
[๑๐๓] สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **สรุปการสัมมนาวิชาการเรื่อง เครื่องราง ของขลัง วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ วันที่ ๑๙-๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ อาคารอเนกประสงค์ สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติท่าเตียน** (กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓) คำนำ.

[๑๐๔] ผาสุข อินทราวุธ, **รูปเคารพในศาสนาฮินดู** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๒) ๓๑.

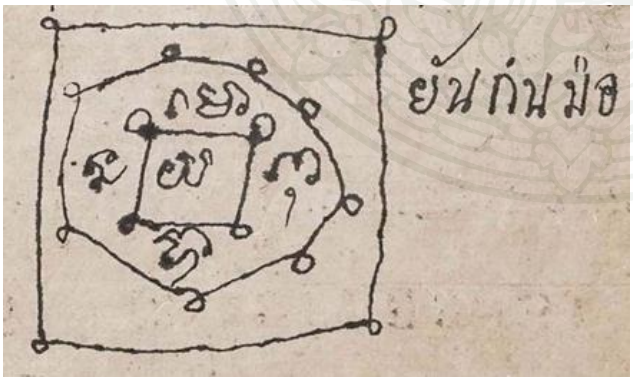
วัตถุมงคลอื่น ๆ ตำรับหลวงใช้เป็นยันต์ลงพระมาลาเบี่ยง[๑๐๕] ลงหน้ากลองอินทเภรีใช้ในการสงคราม และลงหลังเจว็ดเทพนพเคราะห์ สำหรับตั้งในการพระราชพิธี เป็นต้น นับเป็นยันต์สูงสุดกว่ายันต์ทั้งปวง อุปเท่ห์ใช้ได้สารพัดประโยชน์ หรือเป็นยันต์ครอบจักรวาล มีอานุภาพปกป้องคุ้มครองภยันตราย รักษาโรคภัยไข้เจ็บ ใช้ปัดรังควานสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไร ป้องกันคุณไสย ภูตผีปีศาจ โดยเฉพาะนำมาใช้ในการลงนะหน้าทอง ให้คุณด้านเมตตามหานิยม และโชคลาภ

ภาพที่ ๖ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนแบบยันต์พุฒซ้อน ปิดล้อมในอักษรยะ ยันต์แบบพุฒซ้อน ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **ตำรายันต์ ของวัดบางช้างเหนือ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://ww.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=100

ภาพที่ ๗ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ สำหรับลงปากหม้อยา เป็นลายเส้นยันต์ล้อมอักขระขอม “นะ โม พุท ธา ยะ” ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **โองการมหามะกรูด ๘ กิ่ง ของหมอเห สายโกสินทร์ จังหวัดนครปฐม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://www.sac. or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=12

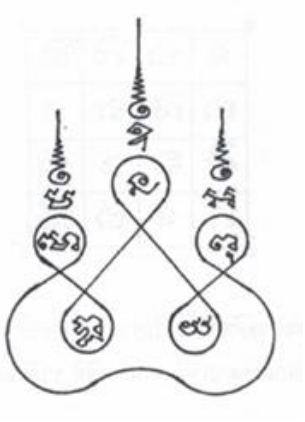

ภาพที่ ๘ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ สำหรับลงก้นหม้อยา ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและยันต์ รหัสเอกสาร BKK001-016** [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=1194

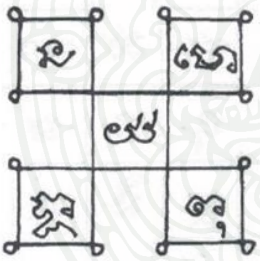
[๑๐๕] **คำอธิบายราชภัณฑ์ในราชพิพิธภัณฑ์ของกรรมการและอนุกรรมการจัดการราชพิพิธภัณฑ์** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔) ๓.

ภาพที่ ๙ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปองค์พระ สำหรับปิดประตูเรือนกันผีเข้า ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและยันต์ รหัสเอกสาร BKK001-016** [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscriptsmain.php?m=document&p=item&id=1194

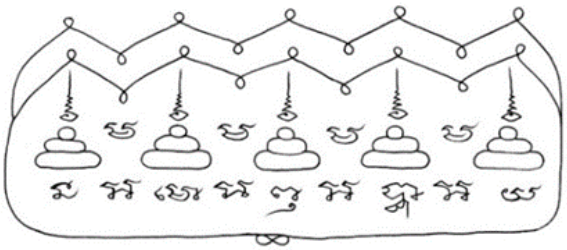
ภาพที่ ๑๐ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ใช้ลงตะกรุด ประเจียด ผ้าตะเบงมาน ที่มา : เทพย์ สาริกบุตร, **ประชุมมหายันต์ ๑๐๘** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กิจเจริญ, ๒๕๓๘) ๑๒๖.

ภาพที่ ๑๑ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ใช้ดินสอพองเขียนลงฝ่ามือ ระลึกถึงพระเจ้าห้าพระองค์ กันโทษถึงตาย ที่มา : **ตำรายันต์เล็ก อิทธิคุณโต** (ม.ป.ท, ม.ป.ป) ๗๓.

ภาพที่ ๑๒ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ยันต์ลงกระดาษทำไส้เทียน นั่งบริกรรมคาถาให้ชายหญิงรักกัน หรือเลิกร้างกัน ใช้ลงแผ่นอิฐกระทำศัตรู คู่ความ ที่มา : เทพย์ สาริกบุตร, **วิชาอาถรรพณ์** (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๓๘) ๒๐๐-๒๐๒.

ภาพที่ ๑๓ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนประกอบกับองค์พระ ที่มา : อันดามัน อมูเลท, **ยันต์พระเจ้า ๕ พระองค์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://andamanamulet.blogspot.com/2009/06/blog-post_01.html

ภาพที่ ๑๔-๑๖ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เขียนบนองค์ประกอบของอาคาร ส่วนอกเลา บานประตูด้านหน้า พระวิหาร วัดหนองโว้ง พระอารามหลวง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เขียนลายรดน้ำอักษร “นะ โม พุท” ประกอบกับอุณาโลม ๕ หยัก แต่ไม่ปรากฏอักขระ “ธา ยะ” เดิมอาจอยู่บนอกเลาบานประตูหลัง ๒ ประตู แต่ปัจจุบันไม่พบอยู่แล้ว

ภาพที่ ๑๗ ยันต์พุทธซ้อน สลักบนนมอกเลาบานประตูอุโบสถ วัดหนองโพธิ์ อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” อยู่เหนืออักษร “อะ” ล้อมด้วย “อุ” ส่วนบนและส่วนล่างสุด คือ “อุณาโลม” เพื่อปกปักรักษาคุ้มครองอุโบสถ

ภาพที่ ๑๘ ยันต์พุทธซ้อน ปิดหน้าประตูกุฏิ วัดไร่อ้อย ตำบลไร่อ้อย อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ทำเป็นอักษร “นะโม พุท ธา ยะ” ซ้อนกัน ส่วนบนเป็นคาถาหัวใจพระไตรปิฎก “มะ อะ อุ” และอุณาโลม ขนาบด้วยยันต์เฑาะว์ ล้อมด้วยคาถาหัวใจพระสีวลี “นะ ชา ลี ติ” มีพุทธคุณด้านแคล้วคลาด ป้องกันภัย แก้โรคภัยไข้เจ็บ คุ้มกันภูตผีปีศาจ

ภาพที่ ๑๙-๒๐ พระชัยเมืองนครราชสีมา ศิลปะแบบอู่ทอง ๒ ที่องค์พระลงยันต์อักขระขอมโดยรอบ รูปแบบอักษรกำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ โดยตามแนวสังฆาฏิตั้งแต่พระอังสาซ้าย ต่อลงมาถึงเบื้องพระปฤษฎางค์ จารึกคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ อักขระ ๕ ตัว คือ “น โม พุท ธา ย” ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ ๒๑ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หน้ากลองอินเภรี พระราชวังบวรสถานมงคล ประกอบด้วยอักขระขอม “นะ โม พุท ธา ยะ” ภายในเส้นยันต์รูปสี่เหลี่ยม ลำดับจากมุมด้านซ้ายเวียนไปทางขวา ๔ อักขระ และกึ่งกลาง ๑ อักขระ รวม ๕ อักขระ
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ ๒๒ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หลังเจว็ดพระเคราะห์ หล่อทองเหลือง เดิมเก็บรักษาไว้ที่หอแก้ว ในพระบรมมหาราชวัง ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” เขียนในยันต์รูปองค์พระ ส่วนบนเป็นคาถา “มะ อะ อุ” และอุณาโลม มีความหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๒๓ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ หลังเจว็ดพระเคราะห์ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถาน วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เป็นอักษร “นะ โม พุท ธา ยะ” เขียนในยันต์ลายเส้น ส่วนบนเป็นอุณาโลม มีความหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

เครื่องรางของขลังเนื่องด้วยพระเจ้าห้าพระองค์

“เครื่องราง” คือ ของที่นับถือกันว่าป้องกันอันตราย ส่วน “ของขลัง” คือ ของที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าอาจบันดาลให้สำเร็จได้ดังประสงค์ “เครื่องรางของขลัง” รวมความแล้วเป็นสิ่งที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจเหมือนกัน[๑๐๖] ประเภทของเครื่องรางของขลัง มีทั้งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ในตัว เช่น รัตนชาติ แร่ธาตุ ว่าน พืช เขา เขี้ยว งา เล็บ กระดูก หางสัตว์ น้ำจากแหล่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ และประเภทวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยพิธีกรรม เช่น ดินพิเศษจากที่ต่าง ๆ นำมาปั้น เป็นส่วนผสมของเครื่องราง ของขลัง การนำแร่ธาตุพิเศษ มาหลอมหล่อเป็นอาวุธ การเสกน้ำมนต์ ปรุงน้ำมัน รวมถึงการเลขยันต์ลงบนกระดาษและวัสดุต่าง ๆ ฯลฯ

เครื่องรางของขลังที่เกี่ยวข้องกับคติพระเจ้าห้าพระองค์ อันนิยมนับถือกันมาแต่โบราณ มักทำเป็นพระเครื่อง แหวน ผ้ายันต์ ตะกรุด ประคำ เมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์ และการสักลงบนผิวหนัง เป็นต้น

พระเครื่อง คือ พระพุทธรูป หรือรูปพระสงฆ์ เกจิอาจารย์ ขนาดเล็ก ที่นับถือว่าเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันอันตราย เป็นเครื่องรางที่ทำให้เกิดกำลังใจ และความปลอดภัยในชีวิต ทำด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น เนื้อ

---

[๑๐๖] สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **สรุปการสัมมนาวิชาการเรื่อง เครื่องราง ของขลัง วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ วันที่ ๑๙-๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ อาคารอเนกประสงค์ สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติท่าเตียน**, ๘-๙.

ดิน เนื้อผง หรือหล่อโลหะ นับถือกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ เนื่องมาจากเป็นรูปที่ระลึกแทนองค์พระบรมศาสดา หรือบรรดาเกจิอาจารย์ อันเป็นที่เคารพนับถือ ทำขึ้นด้วยมวลสารอันศักดิ์สิทธิ์ มีการประจุยันต์ หรือมนต์ที่มีอำนาจวิเศษ ผ่านการปลุกเสกในพิธีกรรมการสร้าง โดยพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมและมีอำนาจจิตสูง จึงเชื่อกันว่าอาจป้องกันอันตรายได้นานัปการ

"พระเครื่องพระเจ้าห้าพระองค์" โบราณจารย์ได้สร้างขึ้นเพื่อสมมติว่าเป็นรูปแทนพระพุทธเจ้าทั้งห้าในภัทรกัป ด้วยความมุ่งหมายเพื่อจะอัญเชิญพระบารมีของพระเจ้าห้าพระองค์ช่วยดลบันดาลให้องค์ปฏิมากรบังเกิดสัมฤทธิ์ผลด้วยพุทธานุภาพ ในการช่วยอภิบาลปกป้องภัยพิบัติต่าง ๆ[๑๐๗] ในการศึกษาพบว่า มีพระเครื่องที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าห้าพระองค์ ๒ แบบ แบบหนึ่งทำพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ และอีกแบบหนึ่งลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์บนพระเครื่อง

พระเครื่องแบบพระเจ้าห้าพระองค์มีหลายวัด หลายเกจิอาจารย์ สร้างต่อเนื่องกันมาถึงปัจจุบัน เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อโหน่ง วัดคลองมะดัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี พระเนื้อชิน พิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อเนียม วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี พระสมเด็จพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ เนื้อดิน หลังยันต์ตรีนิสิงเห ของหลวงปู่ทอง วัดราชโยธา สร้าง พ.ศ. ๒๔๓๖ พระสมเด็จบึงพระยาสุเรนทร์ กรุงเทพฯ พิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ เนื้อผง สร้าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๖๐ พระผงพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไผ่ล้อม จังหวัดระยอง หลวงปู่ทิม วัดละหารไร่ ปลุกเสก พ.ศ. ๒๕๑๓, พระพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อเงิน วัดบางคลาน จังหวัดพิจิตร พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖ เป็นต้น

ส่วนพระเครื่องที่มียันต์พระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏอยู่ทางด้านหลัง พบใช้กันบ่อยมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นพระเครื่องยอดนิยม อันเป็นที่ยอมรับของบรรดานักนิยมพระเครื่อง เช่น เหรียญหลวงพ่อฉุย วัดคงคาราม จังหวัดเพชรบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๕ หลังยันต์รูปองค์พระ ลงอักขระ นะ โม พุท ธา ยะ เหรียญหลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า จังหวัดชัยนาท รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๖ หลังลงยันต์ นะโมพุทธายะ โดยเขียนแบบเรียงตัว เหรียญหลวงปู่เอี่ยม วัดหนัง บางขุนเทียน กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ยันต์ ๔ หรือ ยันต์ขมวด ๔ ปม และ พ.ศ. ๒๔๖๙ พิมพ์ยันต์ห้า เป็นยันต์รูปเกลียว ๕ วง ลงด้วย นะ โม พุท ธา ยะ เหรียญหลวงพ่อพริ้ง วัดบางปะกอก กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๘๓ ด้านหลังรูปพระพุทธ ลงยันต์ นะ โม พุท ธา ยะ แบบเรียงตัว เหรียญหลวงพ่อคง วัดบางกะพ้อม รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๘๔ หลังลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ แบบยันต์ ๕ เหรียญหลวงพ่อนุ่ม วัดนางใน จังหวัดอ่างทอง หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ แบบยันต์ ๕ เหรียญหลวงพ่อเดิม วัดหนองโพ จังหวัดนครสวรรค์ รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๐ หลังลงอักขระ นะโมพุทธายะ แบบเรียงตัว และรุ่น พ.ศ. ๒๔๘๒ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ แบบยันต์ ๕ เหรียญหลวงพ่อรุ่ง วัดท่ากระบือ จังหวัดสมุทรสาคร พ.ศ. ๒๔๘๔ หลังลงยันต์หักมุม (ยันต์หยิก) ภายในลงอักขระ นะ โม พุท ธา ยะ เหรียญพ่อท่านคล้าย วัดสวนขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๙๘ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ แบบยันต์ ๕ หนุนด้วย อักขระ นะโมพุทธายะ เหรียญหลวงปู่เอี่ยม วัดสะพานสูง จังหวัดนนทบุรี พ.ศ. ๒๕๐๐ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ แบบยันต์ ๕ เหรียญหลวงปู่เพิ่ม วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม รุ่นแรก พ.ศ. ๒๕๐๔ พ.ศ. ๒๕๑๗ และ พ.ศ. ๒๕๑๘ หลังลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบยันต์พุฒซ้อน เหรียญหลวงปู่ทิม วัดละหารไร่ จังหวัดระยอง พ.ศ. ๒๕๐๘ หลังยันต์รูปองค์พระ ลงอักขระ นะ โม พุท ธา ยะ[๑๐๘] ฯลฯ

---

[๑๐๗] เทิม มีเต็ม, "พระเครื่องฯ พิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์," **พุทธเวทย์ ฉบับเปิดโลก** ๓, ๔ (กรกฎาคม-๒๕๒๒): ๕๗-๖๖.

[๑๐๘] **ชุมนุมเหรียญ ๑+๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ, ๒๕๕๐) ๑๐-๒๗, ๓๐-๓๓, ๑๐-๒๓. ; **ชุมนุมเหรียญ ๓+๔** (กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ และ ศึกษาและสะสม, ๒๕๓๗) ๑๐-๑๑, ๑๘-๑๙, ๒๑, ๒๕, ๗๒, ๑๒๓.

สำหรับเหรียญพระพุทธ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ เช่น เหรียญหลวงพ่อโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๔๖๐ เหรียญหลวงพ่อโต วัดป่าเลไลย์ จังหวัดสุพรรณบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ เหรียญหลวงพ่อวัดเขาตะเครา จังหวัดเพชรบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๘ และเหรียญหลวงพ่อวัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นต้น

ภาพที่ ๒๔-๒๕ พระเครื่องพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖ ไม่ปรากฏที่มา
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๖-๒๗ เหรียญหลวงพ่อโต วัดป่าเลไลย์ จังหวัดสุพรรณบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ หลังยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบพุฒซ้อน ที่มา : **ชุมนุมเหรียญ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ, ๒๕๕๐) ๑๐๖.

ภาพที่ ๒๘-๒๙ เหรียญหลวงพ่อฉุย วัดคงคาราม จังหวัดเพชรบุรี รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๖๕ หลังยันต์รูปองค์พระ ลงอักขระนะโมพุทธายะ ที่มา: **ชุมนุมเหรียญ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ, ๒๕๕๐) ๑๐.

ภาพที่ ๓๐-๓๑ เหรียญหลวงปู่เอี่ยม วัดหนัง บางขุนเทียน กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ยันต์ ๔ (ยันต์ขมวด ๔ ปม)
ที่มา: **ชุมนุมเหรียญ ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ, ๒๕๕๐) ๑๑.

แหวนพระเจ้าห้าพระองค์ เครื่องรางประเภทหนึ่งอันเป็นที่นิยมเช่นเดียวกับพระเครื่อง คือ “แหวนพระ” เนื่องจากเป็นของพกติดตัวได้ง่าย มีความสวยงาม ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งและเป็นของขลังกันภัยมาแต่เดิม เช่น แหวนพิรอด ทำด้วยกระดาษลงอาคมถัก ผ้าจีวรถัก ผ้าบังสุกุลถัก หรือเชือกถักเป็นเงื่อนพิรอด แล้วลงรักเคลือบ แหวนปลอกมีดลงอาคม แหวนหางช้าง แหวนกระดูกสัตว์ แหวนสายชนวน แหวนหัวปรอท แหวนประดับรัตนชาติอันเป็นมงคล แหวนพระพุทธรูป แหวนรูปเกจิ แหวนเลขยันต์ แหวนนางกวัก แหวนสาลิกา แหวน

นาค แหวนครุฑสำหรับกันงู แหวนรูปสิงห์ รูปเสือ ฯลฯ เป็นของเกจิอาจารย์จัดสร้าง ปลุกเสก ให้เกิดอานุภาพตามที่ต้องการ

แหวนพระเจ้าห้าพระองค์ เชื่อว่ามีพุทธานุภาพเช่นเดียวกับพระเครื่องพระเจ้าห้าพระองค์ คือ ให้คุณในการคุ้มครองป้องกันอันตราย อำนาจ เสน่ห์ เมตตา มหานิยม รูปลักษณ์การสร้างก็จะอัญเชิญอักขระคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ หรือพระปฏิมาทั้งห้า ประดับที่หัวแหวน ท้องแหวน หรือวงแหวน

ภาพที่ ๓๒ แหวนอักขระคาถานะโมพุทธายะ วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม พ.ศ. ๒๔๘๒
ที่มา : มงคลล้ำค่าหลวงพ่อวัดไร่ขิง จ. นครปฐม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), ๒๕๕๓) ๗๓.

ภาพที่ ๓๓-๓๔ แหวนพระเจ้าห้าพระองค์ ท้องแหวนลงยันต์ “นะโม พุทธายะ” สมัยรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ ไม่ปรากฏที่มา

ผ้ายันต์ ผ้าประเจียด เสื้อยันต์ เป็นผ้าลงอักขระเวทย์มนต์คาถา เขียนเป็นรูปยันต์ต่าง ๆ แล้วแต่สำนักอาจารย์ โดยมากทำด้วยผ้าขาว หรือผ้าแดง และผ้าเหลือง ทำขึ้นเพื่อคุ้มกันอันตราย และให้คุณตามแต่ความต้องการ เช่น คงทน คลาดแคล้ว มหาอุด เมตตามหานิยม โชคลาภทางค้าขาย ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ใช้เข็ดหน้า โพกศีรษะ พันคอ พันแขน ใส่กระเป๋า แขวนติดตามบ้านเรือน หรือทำเป็นเสื้อสวมเข้ากับตัว ส่วนใหญ่ใช้ในทางคงกระพันชาตรี แคล้วคลาด กำบังตัว ถือเป็นของขลังป้องกันตัว

ตำราของเทพย์ สาริกบุตร กล่าวถึงวิธีทำผ้าประเจียดแบบโบราณ มีคติเกี่ยวข้องกับตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ คือ หมึกลงผ้ายันต์ ผ้าประเจียด ประกอบด้วยดีสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าทั้งห้า ดังนี้

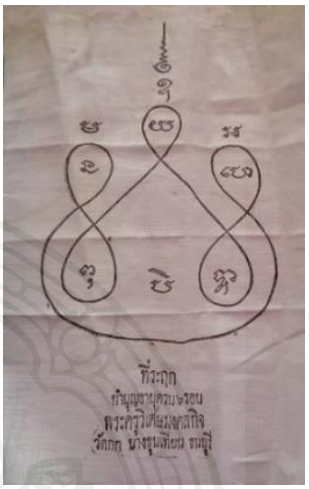
“...จะทำผ้าประเจียด ชิ้นสักผืนหนึ่ง หรือเสื้อยันต์ตัวหนึ่ง ก่อนอื่นที่จะลงนั้น จำเป็นต้องจัดหาผ้ามาเตรียมกระทำเสียก่อน ผ้าที่จะลงนั้นต้องเป็นผ้าบริสุทธิ์จริง ๆ และผ้าที่บริสุทธิ์ คือ ผ้าชักมหาบังสุกุลนั่นเอง เมื่อได้มาแล้ว ก็ต้องนำเอามาซักน้ำ น้ำที่ซักนั้น ก็ต้องใช้น้ำที่ตักเอามาเมื่อเวลาเพ็ญเดือน ๑๒ เอามาซัก เมื่อเสร็จแล้วก็ทำการย้อมอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้ว่านเอามาตำแล้วเอาน้ำมาย้อม เช่น ว่านเพชรน้อย ว่านเพชรใหญ่ เป็นต้น เมื่อย้อมเสร็จแล้ว จึงขัดผ้านั้นให้เรียบ (มักจะใช้ลูกสะบ้าขัดกัน) เวลาจะลงนั้น น้ำหมึกที่จะลงต้องมีผงผสมด้วย นอกจากนั้น

ก็ใช้ดีทั้ง ๕ ผสมใส่ลงในหมึกอีกด้วย เช่น ดีไก่ดำ (พระกกุสันโธ) ดีงู (พระโกนาคม) ดีเต่าตนุ (พระกัสสโป) ดีวัวเถื่อน (พระโคตมะ) ดีเสือเหลือง (พระเมตตรัยโย) เอามาผสมทำเป็นน้ำหมึกลงเสร็จแล้วจึงเริ่มลงได้"[๑๐๙]

ผ้ายันต์ของบรรดาเกจิอาจารย์ มักใช้อักขระคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ลงกำกับ อาทิ ผ้ายันต์หลวงพ่อเดิม วัดหนองโพ อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ผ้ายันต์หลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ผ้ายันต์พระครูมิ่ง วัดกก กรุงเทพฯ ผ้ายันต์ชายจีวร หลวงพ่อแช่ม วัดดอนยายหอม จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ ๓๕ ผ้ายันต์อกเลาประตูโบสถ์ วัดหนองโพ จังหวัดนครสวรรค์ แกะเป็นยันต์ นะโม พุทธายะ แบบพุฒซ้อน

ภาพที่ ๓๖ ผ้ายันต์พระครูมิ่ง วัดกก กรุงเทพฯ ลงยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบเกลียวขมวด ๕ ปม ที่มา: **ผ้ายันต์ที่ระลึก ๖ รอบ หลวงพ่อมิ่ง วัดกก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://uauctionuamulet.com/AuctionDetail.aspx? bid=341&qid= 108221

ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นเครื่องรางทำด้วยแผ่นโลหะ ใบลาน หรือหนังสัตว์ ลงอักขระเลขยันต์ แล้วม้วนเป็นรูปกลมยาว มีรูตรงกลางสำหรับร้อยสาย วัสดุที่จะนำมาทำตะกรุดต้องปลุกเสกเสียก่อน เมื่อลงอักขระเลขยันต์ต้องเรียกสูตรเรียกนามตามอักขระเลขยันต์ที่ลง การม้วนตะกรุดต้องมีคาถา เมื่อม้วนเสร็จแล้วต้องปลุกเสกอีก สายที่ร้อยมีการหมักย้อมด้วยว่านยา เวลาร้อยสายก็ต้องมีคาถาตลอดไป จนถึงการเอาไปแขวนและรักษาทุกประการ ตะกรุดยุคเก่ามักทำจากเนื้อตะกั่วสังขวานร คือตะกั่วที่รีดบางและลงอักขระ ส่วนเนื้อโลหะอื่น ๆ สร้างขึ้นในยุคหลังลงมา โดยมากมักลงเลขยันต์ในแผ่นทอง เงิน ตะกั่ว ทองแดง ขนาดของตะกรุดทำหลายขนาด เล็กใหญ่แล้วแต่เหมาะสม โดยทั่วไปยาวประมาณ ๑ เซนติเมตร ถึง ๓ นิ้ว ที่ทำขนาดเล็กจิ๋วใช้ฝังในเนื้อติดตัวก็มี

ตะกรุดใช้ในอุปเท่ห์หลายประการตามแต่คาถาที่ลง คาถาลงตะกรุดมีเป็นจำนวนมาก เกจิอาจารย์แต่ละท่านจะใช้ต่างกันไป ส่วนใหญ่ใช้ในทางแคล้วคลาด มหาอุด อยู่ยงคงกระพัน รวมทั้งเมตตามหานิยม ค้าขาย โชคลาภ กลับดวง พลิกชะตา กลับร้ายกลายเป็นดี คลอดลูกง่าย หรือใช้คุมกำเนิด ก็มี ฯลฯ วิธีใช้ถ้าแขวนไว้ข้างหน้า หมายถึง "สู้" ถ้าแขวนไว้ข้างหลัง หมายถึง "หนี" ถ้าไปหาผู้หญิงไว้ทางซ้าย ถ้าไปหาผู้ชายไว้ทางขวา มีชื่อ

[๑๐๙] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๑๒๐-๑๒๑.

เรียกหลายอย่าง เช่น ตะกรุดโทน คือ ตะกรุดดอกเดียว ตะกรุดสามกษัตริย์ ใช้แผ่น เงิน ทอง นากลงยันต์ ตะกรุดหน้าผากเสือ ใช้หนังหน้าผากเสือลงเลขยันต์ เป็นต้น

ตะกรุดพระเจ้าห้าองค์ เข้าใจว่าทำทั้งตะกรุดโทน และตะกรุด ๕ ดอก หรือตะกรุดหลายดอก แล้วแต่ลักษณะของอักขระเลขยันต์ที่ลง และเสกด้วยคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ เช่น ตะกรุดพระเจ้าห้าพระองค์ หลวงพ่อเดิม วัดหนองโพ[๑๑๐] หลวงพ่อพรหม วัดช่องแค จังหวัดนครสวรรค์[๑๑๑] เป็นต้น

ชนิดตะกรุดห้าดอก ตำรายันต์วัดสำโรง จังหวัดนครปฐม ระบุว่า ดอกแรกลงอักขระ นะ โม พุท ธา ยะ แทน รูปขันธ์ ดอกที่ ๒ ลงอักขระ ยะ นะ โม พุท ธา แทน เวทนาขันธ์ ดอกที่ ๓ ลงอักขระ ธา ยะ นะ โม พุท แทน สัญญาขันธ์ ดอกที่ ๔ ลงอักขระ พุท ธา ยะ นะ โม แทน สังขารขันธ์ ดอกที่ ๕ ลงอักขระ โม พุท ธา ยะ นะ แทน วิญญาณขันธ์

อุปเท่ห์การใช้ *“ตะกรุด ๕ ดอกนี้ เอาด้ายสาวพรหมจารีถัก เป็นกระบองเพชรพระอินศวร ให้ดูฤกษ์ดี ยามปลอดห่วง บายศรีสำรับหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่งหนัก ๑ บาท ทำแล้วเสกด้วยนวหรคุณ ๑๐๘ เมื่อจะใช้ไหนให้เสกด้วย นะโมพุทธายะ ๓ ที จึงคาดดีนักแล อย่าสนเท่ห์เลย สู่ณรงค์สงครามสารพัดกันปืนมิออก มิถูก กันสารพัดทั้งปวง เข้าพระยารูดไว้ข้างขวา เข้าหาเสนารูดไว้ข้างซ้าย เข้าหาขุนนางรูดไว้ข้างหลัง เข้าหาสมณะรูดไว้ข้างขวา ท่านโกรธเราหายแล”*[๑๑๒]

ตำราของเทพย์ สาริกบุตร ลงอักขระยันต์แบบเดียวกัน แต่เสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ ยะนะโม พุทธา ธายะนะโมพุท พุทธายะนะโม โมพุทธายะนะ *“เสกแล้วจึงคาดเถิด ปืนไฟหน้าไม้ทั้งปวงมิออกเลย ถ้าออกแตกแล กันสารพัดอาวุธทั้งหลาย กันศัตรูในน้ำบนบก ถ้าเข้าสู่ท้าวพระยา ให้เอารูปขันโธ ไว้ข้างขวา ถ้าเสนาบดี ไว้ข้างซ้าย ถ้าขุนนางราษฎรทั้งหลายให้เอาไว้ข้างหลัง ถ้าสมาณะชีพราหมณ์ไว้ข้างขวา เขาเห็นหน้าเข้าความโกรธหายไปสิ้นแล ถ้าหญิงลูกมิออก เอาตะกรุดชุบน้ำแล้วลดหัวออกง่ายแล ฯ”*[๑๑๓]

---

[๑๑๐] “ตะกรุด ๕ ดอก “พระเจ้า ๕ พระองค์” หลวงพ่อเดิม วัดหนองโพ นครสวรรค์,” **ศึกษาและสะสมฉบับพิเศษ “หลากหลายพระหลักนิยม” ๒** (กรุงเทพฯ: ศึกษาและสะสม, ๒๕๔๘) ๕๐.

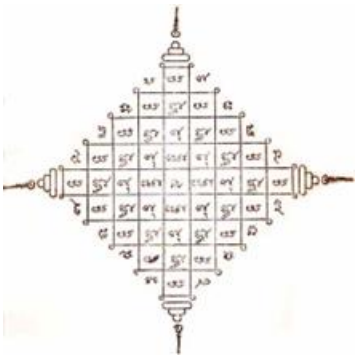
[๑๑๑] วสุธา เลิศล้ำสมบัติ,”ตะกรุด หลวงพ่อพรหม วัดช่องแค,” **ศึกษาและสะสม**, ๑๔ (ตุลาคม-พฤศจิกายน, ๒๕๕๖): ๓๓.

[๑๑๒] ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและยันต์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://manuscripts.sac.or.th/main.php?m=document&p=item&id =334.

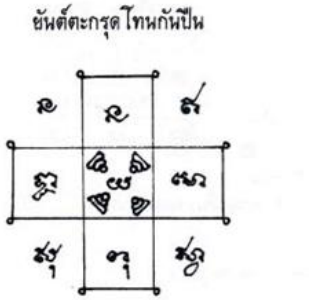
[๑๑๓] เทพย์ สาริกบุตร, **พุทธรัตน์ มหายันต์ ๑๐๘ และนะพิสดาร** (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๒๔) ๘๖-๘๗.

ภาพที่ ๓๗ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ลงตะกรุด เสกด้วยคาถา ๑๐๘ คาบ ที่มา : เทพย์ สาริกบุตร, **พุทธรัตน์มหายันต์ ๑๐๘ และนะพิสดาร** (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๒๔) ๑๐๑.

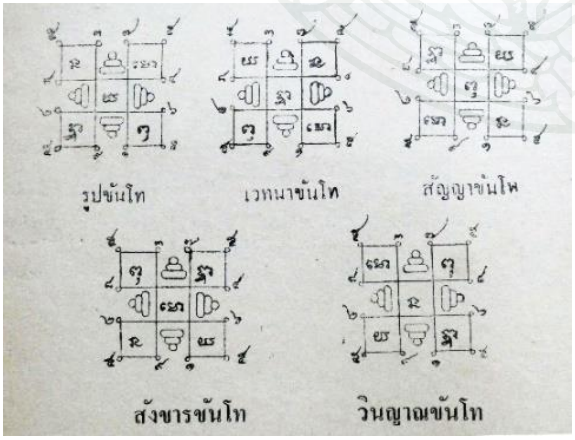
ภาพที่ ๓๘ ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ลงตะกรุด เสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ โมพุทธายะนะ พุทธายะนะโม ธายะนะโมพุท ยะนะโมพุทธา ที่มา : **ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https: //www.pinterest.com/pin/935974735038250892/

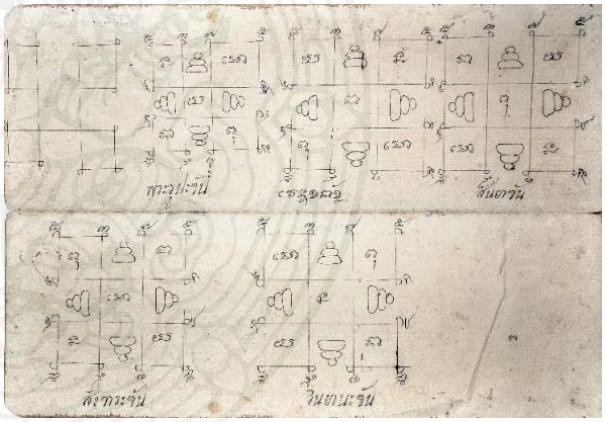

ภาพที่ ๓๙ ยันต์ลงตะกรุดโทนกันปืน ลงยันต์และเสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ อิสวาสุ ๑๐๘ คาบ ที่มา : **ตำรายันต์เล็กอิทธิคุณโต** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) ๗๑.

ภาพที่ ๔๐ ยันต์ตะกรุด ๔ ดอก นะโมพุทธายะ และพระเจ้า ๔ พระองค์ ใช้ลงแผ่นตะกั่ว เงิน ทอง พอกด้วยไคลเสมา ไคลเจดีย์ จันทน์หอม เสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ ยะธาพุทโมนะ ๑๐๘ คาบ ที่มา : **ตำรายันต์เล็กอิทธิคุณโต** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๗๐.

ภาพที่ ๔๒ ยันต์ตะกรุด ๕ ดอก ตำราของ เทพย์ สาริกบุตร ที่มา : เทพย์ สาริกบุตร, **พุทธรัตน์ มหายันต์ ๑๐๘ และนะพิสดาร** (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๒๔) ๘๖-๘๗.

ภาพที่ ๔๑ ยันต์ตะกรุด ๕ ดอก
ที่มา : ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **ตำรายาและยันต์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripttsmainphp?m.=document&=item&id=334

ประคำห้าลูก เครื่องรางทำเป็นลูกกลม หรือใช้สำหรับนับในเวลาบริกรรมภาวนา ประคำห้าลูกมีวิธีสร้างหลายวิธีทำด้วยวัสดุต่าง ๆ อาทิ วิธีแรก ใช้กระดาษลงคาถา ๕ บท[๑๑๔] บทละลูก แล้วลงด้วยน้ำรัก แล้วเสกด้วยคาถาที่ลง ๑,๐๐๐ คาบ วิธีที่สอง ใช้ใบลาน ๕ ใบ ลงคาถา ๕ บท[๑๑๕] เผาเป็นสมุกผสมขี้รัก ปั้นเป็นประคำ ๕ ลูก ลงคาถานะโมพุทธายะ ลูกละอักขระ ปลุกเสกด้วยคาถานะโมพุทธายะ ๑๐๘ คาบ วิธีที่ ๓ ใช้ดินขุยปู ๑๐๘ รู ผสมเข้ากับขี้ลง แผ่ออกถมด้วยยันต์อักขระ นะโมพุทธายะ มะอะอุ อิวาสุ และสุสวาอิ เสกด้วยคาถา นะโมพุทธายะ ๑๐๘ คาบ มะอะอุ อุอะมะ ๑๐๘ คาบ และอิวาสุ และสุสวาอิ ๑๐๘ คาบ จึงปั้นเป็นประคำห้าลูก เอาไหมเบญจพรรณร้อยเป็นสาย สำหรับกันปืน วิธีที่ ๔ ใช้ดินจุกรูปู ๑ ดินจุกรูหนู ๑ กับใบศรีมหาโพธิ์ ๕ ต้น เผาเป็นสมุก ผสมกันปั้นเป็นประคำ ๕ ลูก ลงคาถานะโมพุทธายะ ลูกละอักขระ เสกด้วยคาถาเกราะเพชรชายชาตรี ๑๐๘ คาบ[๑๑๖] ใช้กันปืน ยิงมิออก วิธีที่ ๕ ใช้ไม้ ๕ ชนิด ควั่นเป็นลูกประคำ ลงรักปิดทอง แล้วลงคาถานะโมพุทธายะ ลูกละอักขระ คือ ไม้ประคำไก่ ลงอักขระ “นะ” ไม้มะงั่ว ลงอักขระ “โม” ไม้ท้าวยายม่อม ลงอักขระ “พุท” ไม้ศรีมหาโพธิ์ลงอักขระ “ธา” ไม้พุทรา ลงอักขระ “ยะ” เสกด้วยคาถานะโมพุทธายะ ๑๐๘ คาบ ใช้ป้องกันภัย แคล้วคลาด สะกดจังงัง บังตา เข้ารณรงค์สงคราม เดินทาง เข้าหาท้าวพระยา ผู้หญิง สมณะชีพราหมณ์ เป็นเสน่ห์เมตตามหานิยม[๑๑๗]

พิศมรห้าดอก เครื่องรางชนิดหนึ่ง รูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม ร้อยสาย สำหรับ ม้วนร้อยสลับกับตะกรุด ป้องกันอันตราย ทำด้วยใบตาล ๕ ใบ ลงคาถาอักขระขอม ๕ บท ใบละบท คือ ใบที่ ๑ ลงคาถา “นะ อิติปิโสภควา ภควาติ นะ” ใบที่ ๒ ลงคาถา “โม อิติปิโสภควา ภควาติ โม” ใบที่ ๓ ลงคาถา “พุท อิติปิโสภควา ภควาติ พุท” ใบที่ ๔ ลงคาถา “ธา อิติปิโสภควา ภควาติ ธา” และ ใบที่ ๕ ลง “ยะ อิติปิโสภควา ภควาติ ยะ” ใช้ด้ายสาวพรมจารี หรือด้ายมงคลสูตร ๑๕ เส้น ทำเป็นสายร้อย เสกด้วยคาถาที่ลง ๑๐๘ คาบ มีคุณด้านกันศาสตราวุธทั้งปวง[๑๑๘]

เมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์ ใช้เป็นเครื่องรางแทนพระพุทธเจ้าในภัทรกัปทั้ง ๕ เนื่องจากลักษณะผลแก่ของต้นพระเจ้าห้าพระองค์ มีร่องรอยขรุขระ เป็น ๕ แฉก คล้ายกับพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ หันพระเศียรชนกันตรงศูนย์กลาง จึงเรียกว่า "พระเจ้าห้าพระองค์" มักนำมาเจาะร้อยเชือกสวมติดตัว ใช้เป็นเครื่องรางของขลัง คู่กับคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ ถือเป็นเครื่องรางที่มีพุทธคุณโดดเด่นทางเมตตา มหานิยม มหาเสน่ห์ โชคลาภและโภคทรัพย์ ช่วยขจัดความชั่วร้าย ทำให้แคล้วคลาดจากอันตราย บางคนนำมาเข้าพิธีปลุกเสกเพิ่มอิทธิฤทธิ์ในทางอยู่ยงคงกระพัน ส่วนของใบ ดอก และผล ของต้นพระเจ้าห้าพระองค์ถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ถือเป็นต้นไม้มงคล

---

[๑๑๔] ลูกที่ ๑ ลงคาถา “นะวะภาปะรายิโนเยนะ นะเยโนนะชิตาชินะ นะชิตามามิโนเยนะ นะเยโนพุทธะภาวะนะ” ลูกที่ ๒ ลงคาถา “โมวะภาปะรายิโนเยโม โมเยโนโมชิตาชิโม โมชิตามามิโนเยโม โมเยโน พุทธะภาวะโม” ลูกที่ ๓ ลงคาถา “พุทวะภาปะรายิโนเยพุท พุทเยโนพุทชิตาชิพุท พุทชิตามามิโนเยพุท พุทเยโนพุทธะภาวะพุท” ลูกที่ ๔ ลงคาถา “ธาวะภาปะรายิโนเยธา ธาเยโนธาชิตาชิธา ธาชิตามามิโนเยธา ธาเยโน พุทธะภาวะธา” ลูกที่ ๕ ลงคาถา “ยะวะภาปะรายิโนเยยะ ยะเยโนยะชิตาชิยะ ยะชิตามามิโนเยยะ ยะเยโน พุทธะภาวะยะ”

[๑๑๕] คาถาบทเดียวกัน

[๑๑๖] คาถาเกราะเพชรชายชาตรี “กะขะคะฆะงะ นะมะพะทะ กะระมะถะ อิกะวิติ จิปิเสคิ นะชาลิติ จะภะกะสะ สะสิมีระทุสะนะโส กะนะนิมา ทุสะมะนิ สังวิธาปุกะยะปะ อะสังวิสุโลปุสะพุภะ มะอะอุสิวังพรหมา ขะเขยยะ อิสวาสุ นะโมพุทธายะ พุทธะคุณัง ธัมมะคุณัง สังฆะคุณัง อิติพระเทยยะ”

[๑๑๗] **ตำราสร้างเครื่องรางของขลัง**, ๙๖-๙๙.

[๑๑๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๐.

ศักดิ์สิทธิ์ อันมีคุณวิเศษตามธรรมชาติ เชื่อกันว่าต้นพระเจ้าห้าพระองค์มีเทวดาสถิตอยู่ เมื่อปลูกไว้ในบ้านจะทำให้บ้านเรือนอยู่เย็นเป็นสุข คนในบ้านรักใคร่กัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน คิดสิ่งใดก็จะสมปรารถนา[๑๑๙]

ภาพที่ ๔๓ เมล็ดพระเจ้าห้าพระองค์ ผลแก่ของต้นพระเจ้าห้าพระองค์ผิวมีรอยขรุขระเป็นร่องห้าแฉก ใช้เป็นเครื่องรางแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์

การสักยันต์ การสักยันต์ลงบนผิวหนังเป็นเสมือนเครื่องรางของขลังชนิดหนึ่ง การสัก คือการใช้เหล็กแหลมแทงเป็นลวดลายอักขระเลขยันต์ เป็นการประจุพลังคาถาลงบนกระหม่อม หรือบนร่างกาย มีอยู่ ๒ อย่าง คือ สักน้ำหมึกและสักน้ำมัน การสักหมึก นิยมใช้หมึกจีนมาฝนกับน้ำพุทธมนต์ สมัยก่อนนิยมหาดีเสือ ดีหมี ดีงูเห่าเป็นส่วนผสม สำหรับการสักน้ำมันส่วนมากจะใช้น้ำมันจันทน์หอมแช่ว่าน หรือน้ำมันงาขาว บางสำนักจะผสมน้ำมันช้างตกมัน น้ำมันเสือโคร่ง เป็นการสักยันต์โดยร่างกายไม่มีลวดลายให้เห็น เมื่อรอยสักตกสะเก็ดเนื้อก็สมานเป็นเนื้อเดียวกัน การสักยันต์ในอดีต ทำเพื่อป้องกันตัว สำหรับผู้ชายที่ต้องออกรบ เป็นการเพิ่มความแข็งแกร่งทางจิตใจ สร้างความหวาดกลัวแก่ศัตรู ทำให้อยู่ยงคงกระพัน และเกิดเมตตามหานิยม การสักมีพิธีกรรมหลายอย่าง ก่อนทำการสักจะต้องทำพิธีไหว้ครู ในการสักต้องร่ายเวทย์มนต์ประกอบ ขณะสักลายหรือสักยันต์ และภายหลังจากการสัก ลายยันต์มีรูปแบบต่าง ๆ มีอุปเท่ห์ต่างกัน แล้วแต่ความประสงค์ของผู้สัก ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ ถือเป็นยันต์สูงสุดซึ่งที่นิยมสักกันมากยันต์หนึ่ง โดยเฉพาะใช้เพื่อเสน่ห์เมตตามหานิยม

ตำราของไทยใหญ่แถบล้านนา ยังมีการสักยาชั้นสูง เรียกว่า สักยาพระเจ้า ๕ พระองค์ ถือเป็นยาสักขั้นสูงสุด ใช้ในการสักยาสูง เป็นการสักตั้งแต่เอวไปถึงศีรษะและแขน เพื่อความเป็นสิริมงคล ค้าขายเจริญก้าวหน้า เมตตามหานิยม การสักยาชั้นสูงไม่สักแก่คนทั่วไป น้อยคนที่จะได้รับการสัก เพราะการสักถึงชั้นสูงต้องผ่านการสักชั้นต้นอย่างน้อย ๓ ครั้ง เพื่อเป็นการปรับธาตุให้รับตัวยาชั้นสูงได้ และต้องสักเป็นขั้นตอน เพื่อป้องกันความวิบัติเข้าตัว พิธีในการสักยันต์ต้องมีการไหว้ครูบาอาจารย์ เพื่อขอให้เวทย์มนต์คาถานั้นมีฤทธิ์ และมีพิธีใหญ่ไหว้ครูปีละครั้ง มีการขอต่อพระเจ้า ๕ พระองค์ มีพระกกุสันโธ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตโม พระศรีอริยเมตไตรย และขอต่อท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ และขออำนาจจากครูบาอาจารย์แต่โบราณที่สืบต่อวิชา เพื่อให้การสักนั้นศักดิ์สิทธิ์[๑๒๐]

การสักยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ จึงนับเป็นกุศโลบายในการสอนธรรมแนวทางหนึ่ง โดยเป็นเหตุให้เกิดพุทธานุสสติ หรือการระลึกพระบารมีคุณพระพุทธเจ้า ผ่านความเชื่อเรื่องการสักยันต์ในสังคมไทย

---

[๑๑๙] อนุชา พิมศักดิ์, **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**, ๑๒๗-๑๒๘.

[๑๒๐] ปิยะณัฐ สุขสมาน, **สล่าสักยาและการสักยันต์ของไทใหญ่: กรณีศึกษา: พระอาจารย์แม้ว วัดขุนคง อ. หางดง และพระอาจารย์ผดุง วัดล้านตอง อ. สันกำแพง จ. เชียงใหม่**, (ภาคนิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิตสาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๔) ๓๘-๔๐, ๔๖, ๔๙.

ภาพที่ ๔๔ ลายสักยันต์พระเจ้าห้าพระองค์แบบองค์พระ
ที่มา : สำนักอาจารย์วัฒน์ บางใหญ่

การศึกษาคติพระเจ้าห้าพระองค์ในบริบททางสังคม อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในอดีตหลายลักษณะ สะท้อนผ่านกฎหมาย ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อเชิงไสยศาสตร์ แม้ว่าคติความเชื่อบางประการจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อาทิ กฎหมายแบบจารีตที่เกี่ยวข้องกับคติพุทธศาสนา ก็ไม่ได้ปรากฏอยู่แล้วในทุกวันนี้ หรือที่มาของประเพณีพิธีกรรม ก็มีความเชื่อหลากหลายแตกต่างกันไปเป็นหลายประการ หากแต่ความเคารพนับถือ ตลอดจนความเชื่อในอานุภาพของพระเจ้าห้าพระองค์ ที่ยังคงเป็นที่ยึดมั่นแน่นแฟ้นอยู่ในสังคมไทย ถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรม และความเชื่อในทางเลขยันต์ คาถา อาคม อันปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ในประเทศไทย

หลักฐานคติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ มีการถ่ายทอดออกมาในหลายรูปแบบ นอกเหนือจากวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ ประเภท จารึก ตำนาน นิทาน ประเพณี พิธีกรรมแล้ว ยังพบงานศิลปกรรมอีกเป็นจำนวนมากในทุกภูมิภาคของไทย ทั้งที่เป็นประติมากรรม เช่น พระพุทธบาทสี่รอย พระบาทห้ารอย พระปฏิมาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ พระปฏิมาพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประติมากรรมเล่าเรื่องกาเผือก ตุงพระเจ้าห้าพระองค์ งานสถาปัตยกรรม หรือประติมากรรมติดที่ และงานจิตรกรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนัง สมุดภาพพระบฏ ลายรดน้ำ ตลอดจนถึงสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ อันมีพัฒนาการเป็นลำดับ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เป็นต้นมา กระทั่งถึงปัจจุบัน แสดงถึงอิทธิพลและบทบาทของความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ในสังคมไทย ที่ผันแปรไปตามบริบทของสังคม และความรับรู้เรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัปทั้งห้าอันเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

งานประติมากรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์

พระพุทธบาทสี่รอย

รอยพระพุทธบาทได้รับความนับถือเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไทยเรารับผ่านมาจากอินเดียและศรีลังกา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานในลักษณะของพระพุทธบาทสี่รอย[๑๒๑] จึงเชื่อกันว่าพระพุทธบาทสี่รอยเป็นคติที่เกิดขึ้นร่วมกันในดินแดนประเทศไทยและพม่า ที่อ้างถึงพระพุทธเจ้าได้เดินทางมาในดินแดนแถบนี้ ตามตำนานท้องถิ่นล้านนาเชื่อว่าพระพุทธบาทสี่รอยเป็นบริโภคเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ในภัทรกัป คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ ที่เสด็จมาตรัสแล้วทรงประทับไว้ตามพุทธประเพณี แก่นสำคัญของตำนานพระพุทธบาทสี่รอยจะเล่าว่า เหตุที่พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาท เนื่องจากทรงทราบโดยพระญาณว่ามีรอยพระบาทของอดีตพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่แห่งนั้น จึงเสด็จไปประทับรอยพระบาทต่อจากพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ และเมื่อถึงศาสนาพระศรีอาริย์ ก็จะเสด็จมาเหยียบรอยพระบาททั้ง ๔ รอย ให้กลายเป็นรอยเดียวในอนาคต โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชน เพื่อแสดงชัยชนะของพระพุทธเจ้าและพระธรรมที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น และเป็นเครื่องหมายประกาศความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาอันจะมีสืบไปชั่วนิรันดร์ในดินแดนนั้น ๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

แม้ว่าการสร้างพระพุทธบาทสี่รอย จะไม่ปรากฏหลักฐานศิลปกรรมในอินเดียและลังกา อย่างไรก็ดี แนวคิดหรือคติการสร้างพระพุทธบาทสี่รอยในประเทศไทยก็น่าจะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์อย่างใกล้ชิด ดังวรรณกรรมบาลีของล้านนาระบุว่า พระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏในลังกาทวีป พระพุทธเจ้าที่ตรัสแล้ว ๔ พระองค์ เสด็จไปประทับรอยพระบาทไว้เป็นพระบาท ๔ รอย ปรากฏความในตำนานมูลศาสนา และไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา (ภาพที่ ๔๕-๔๖) เป็นต้น

เนื้อความในตำนานมูลศาสนาอธิบายความว่า *“เมื่อใดพระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้แล้ว อันว่าทวีปทั้ง ๒ คือ ชมพูทวีปและลังกาทวีปนี้ ยอมเป็นที่จรเดินไปมา และเป็นที่ไว้ศาสนาและพระธาตุ*

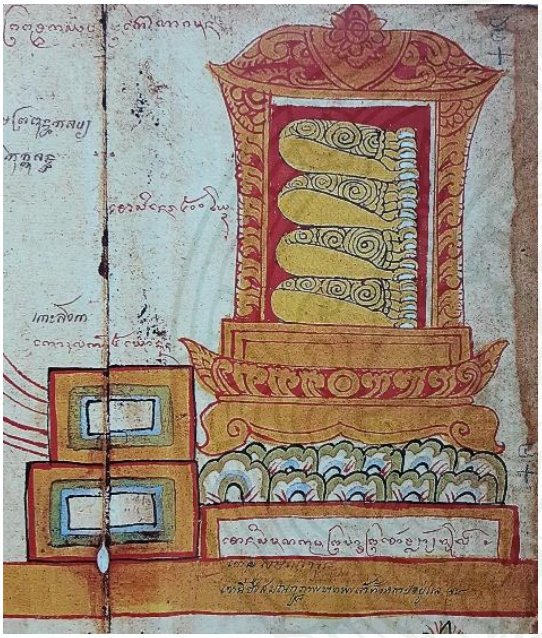

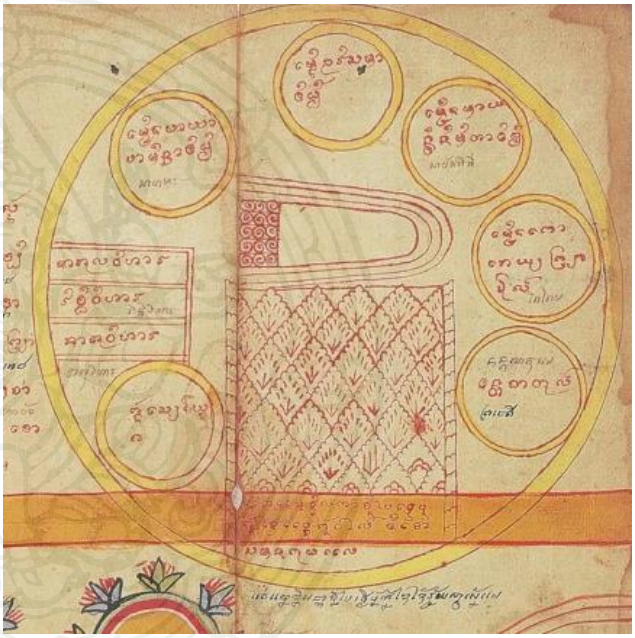
[๑๒๑] นันทนา ชุติวงศ์, **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๓) ๓๕.

แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย..ในภัททกัลป์อันนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมา ๕ พระองค์ แม้องค์ใดองค์หนึ่งก็ดี ก็ย่อมไปสงเคราะห์สัตวโลกทั้งหลาย แล้วย่อมขึ้นไปเหยียบร้อยตีนไว้เหนือจอมเขาสุมนกูฏทุกพระองค์แล”[๑๒๒]

ความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า *“พระพุทธเจ้าก็กระทำภัตตานุโมทนาแก่ท่านมณีอักขีนาคราชนั้น แล้วสเด็จขึ้นไปสำแดงรอยตีนไว้เหนือจอมเขาสมุนกูฏ ซ้อนภายบนแห่งรอยตีนพระพุทธเจ้า ๓ ตน คือ พระกกุสนธ์ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระพุทธกัสสปเจ้า ๑ หากเหยียบไว้แต่ก่อนนั้น”*[๑๒๓]

กรอบแนวคิดนำพระบาทสี่รอยตามแบบท้องถิ่นล้านนา ไปเชื่อมโยงกับรอยพระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์ของลังกาดังกล่าว แสดงว่าการบูชาพระบาทสี่รอยได้รับแรงบันดาลใจจากการบูชาพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ และคติการสร้างพระพุทธบาทสี่รอยก็น่าจะแพร่กระจายไปตามความสัมพันธ์ของบ้านเมืองที่ร่วมรับนับถือพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เช่นเดียวกัน จากดินแดนล้านนาแพร่กระจายไปยังล้านช้าง สุโขทัย อยุธยา สืบต่อเนื่องมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นลำดับ

ภาพที่ ๔๕ จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา เลขที่ ๙ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ แสดงพระบาทบนยอดเขาสมณกูฏ ซึ่งพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จมาประทับไว้เป็น ๔ รอย ตามคติที่ปรากฏในล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ มีข้อความระบุว่า *“เขานีชื่อสมณกูฏพระบาทพระเจ้าทั้งหลายอยู่แล ฯะ๑๓”* ที่มา : **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗) ๔๗.

ภาพที่ ๔๖ จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา เลขที่ ๙ แสดงพระพุทธบาทสี่รอยซ้อนเหลื่อมกันบนยอดเขา มีข้อความระบุใต้ภาพว่า *“ชื่อเขาสมณกูฏแล”* ที่มา : **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗) ๔๘.

---

[๑๒๒] **ตำนานมูลศาสนา** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙) ๒๕๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ.ม., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘

[๑๒๓] เรื่องเดียวกัน, ๒๕๐.

ภาพที่ ๔๗ จิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม สมัยรัตนโกสินทร์ แสดงภาพพระภิกษุไปสักการะพระพุทธบาทบนยอดเขาสมณกูฏที่ลังกา ด้านข้างแสดงพระนามพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และศรีศากยมุนีโคตมะ แสดงความเป็นพระพุทบาท ๔ รอย ตามความเชื่อที่สืบมาจากล้านนา ที่มา : **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗) ๑๕๗, ๒๑๘.

ภาพที่ ๔๘ ตู้พระธรรมลายรดน้ำ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ภาพพระพุทธบาทสำคัญ อันเป็นบริโภคเจดีย์ ๕ แห่ง คือ เขาสุวรรณมาลิก ๑ เขาสุวรรณบรรพต ๑ เขาสุมนกูฏแห่ง ๑ เมืองโยนกบุรี ๑ ริมแม่น้ำนัมทา ๑ แสดงพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏ เป็นพระบาท ๔ รอย ตามคติที่สืบมาจากล้านนา ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

การสร้างรอยพระบาทในประเทศไทย แม้จะได้รับคติมาจากอินเดียและศรีลังกา แต่โดยลักษณะทางศิลปกรรมมีความใกล้ชิดกับศิลปะพุกามของพม่าช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ โดยเฉพาะการจัดวางลวดลายมงคล ๑๐๘ ภายในรอยพระพุทธบาท ซึ่งในประเทศไทยเริ่มปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ทั้งนี้คงเนื่องมาจากการรับนับถือพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ผ่านมาทางเมืองมอญ-พม่า คือ ลายลักษณ์อยู่ในช่องตารางเต็มฝ่าพระบาท ตรงกลางเป็นธรรมจักรหรือดอกบัวบาน เรียงจากขอบนอกของฝ่าพระบาทใต้พระอังคุฐวนเข้าสู่ใจกลางฝ่าพระบาท เริ่มจากลายลักษณ์ที่แสดงถึงสิ่งของมงคลในโลกมนุษย์ สื่อถึงความความอุดมสมบูรณ์ หรือความสูงศักดิ์ เช่น เครื่องราชูปโภค สำดับไปถึงองค์ประกอบของภพภูมิจักรวาล เช่น ทวีปทั้ง ๔ ภูเขาทั้ง ๗ สระทั้ง ๗ ส่วนด้านในสุดที่อยู่ล้อมรอบธรรมจักรเป็นลายลักษณ์เทวโลกและพรหมโลก ซึ่งแทนด้วยรูปปราสาท

ต่อมาจึงมีพัฒนาเป็นแบบเฉพาะของไทย เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน เป็นระบบแสดงภาพรวมของจักรวาลในมิติแนวตั้ง แสดงสัญลักษณ์พรหมโลกและเทวโลกอันเป็นมงคลที่มีศักดิ์สูงสุดอยู่ที่ส่วนบนของพระบาท รองลงมาคือสัญลักษณ์อันเป็นองค์ประกอบของจักรวาล ต่อมาในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในศิลปะสุโขทัยจึงเกิดการจัดระบบลายมงคลเป็นวงอยู่กลางฝ่าพระบาท ซึ่งได้ส่งอิทธิพลไปจนไปถึงสมัยอยุธยา

ตอนกลางด้วย อย่างไรก็ดี การลำดับลวดลายมงคลในมิติแนวตั้งจากบนลงล่าง ได้นิยมทำสืบต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์เป็นลำดับ[๑๒๔]

หลักฐานพระพุทธบาทสี่รอย เกิดขึ้นในท้องถิ่นล้านนา ไม่ปรากฏเป็นที่นิยมมากนักในสมัยสุโขทัยและอยุธยา แต่พบสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากในสมัยรัตนโกสินทร์[๑๒๕] ลักษณะพระพุทธบาทสี่รอยมีหลายรูปแบบอย่างเก่าทำเหลื่อมซ้อนกันลงไป โดยรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้ากกุสันธะจะมีขนาดใหญ่ที่สุดและอยู่ด้านบนสุด ส่วนรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ พระพุทธเจ้ากัสสปะ และพระพุทธเจ้าศากยมุนี มีขนาดเล็กลงมา และอยู่ลึกลงไปตามลำดับ แลเห็นส้นพระบาทชัดทั้ง ๔ รอย ต่อมาพบทำรอยพระพุทธบาทเหลื่อมซ้อนกันที่ส้นพระบาท แลเห็นลายพระบาทชัดเจนเฉพาะรอยบนสุด อย่างใหม่ทำเป็นรอยเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท หรือซ้อนชิดกันด้านใดด้านหนึ่ง ลำดับตามสมัยดังนี้

สมัยล้านนา พบหลักฐานพระพุทธบาทสี่รอยที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ได้แก่ พระพุทธบาทรังรุ้ง วัดพระพุทธบาทสี่รอย ตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ อาจสร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ นอกจากนี้ พบหลักฐานพระพุทธบาทสี่รอยสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สืบมาจนถึงปัจจุบันหลายแห่ง คือ

พระพุทธบาทรังรุ้ง วัดพระพุทธบาทสี่รอย ตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ (พระพุทธบาทสี่รอย กล่าวถึงไว้อีกแห่งหนึ่งที่ เมืองหาง ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า) ได้รับการบันทึกไว้ในฐานะ ๑ ใน ๕ รอยพระพุทธบาท ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับด้วยพระองค์เอง ในนามรอยพระพุทธบาทแห่ง “โยนกปุรี”[๑๒๖] ภาษาท้องถิ่น เรียกว่า พระพุทธบาท “ฮังรุ้ง” หมายถึง รังของนกเหยี่ยวหรือนกอินทรีย์ ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวว่า ครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ถึงปัจจันตประเทศ พระองค์ได้เสด็จไปถึงเขาเวภารบรรพต พร้อมพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป เมื่อฉันจังหันตเสร็จแล้ว ทรงทราบด้วยพุทธญาณว่า ที่ก้อนหินใหญ่ในบริเวณนั้น มีรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ในภัทรกัปคือ พระพุทธเจ้ากกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ประทับอยู่ จึงทรงประทับซ้อนรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ลงบนก้อนหินนั้น แล้วอธิษฐานว่า เมื่อพระองค์นิพพานแล้ว เทวดาทั้งหลายจะนำเอาพระธาตุของพระองค์มาประดิษฐานไว้ที่รอยพระพุทธบาทที่นี้ และเมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงไปแล้ว ๒,๐๐๐ ปี พระพุทธบาทสี่รอยจะปรากฏให้คนและเทวดาทั้งหลายได้มาไหว้และบูชา เมื่อทรงอธิษฐานไว้ดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับไปยังเชตวันวิหาร เมืองสาวัตถี เมื่อพระพุทธเจ้าโคตมะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่งชื่อ “รัมมัตติ” ได้นำเอาพระธาตุมาบรรจุไว้ยังแผ่นดินที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยภัตตาหาร เทวดาที่รักษาเขาพระบาทมี ๕ องค์ องค์หนึ่งชื่อ “เมขลา” อยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ให้บูชาด้วยดอกไม้สีแดง) องค์หนึ่งชื่อ “ชนก” อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ให้บูชาด้วยดอกไม้สีขาว) องค์หนึ่งชื่อ “ลชินา” อยู่ทิศเหนือ (ให้บูชาด้วยดอกไม้ที่เกิดในน้ำทั้งปวง) องค์หนึ่งชื่อ “คัทธนะ” อยู่ทิศใต้ (ให้บูชาด้วยดอกประทานเหิน) องค์หนึ่งชื่อ “วนปัตติ” อยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ให้บูชาด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมทั้งมวล) เทวดาทั้งห้าองค์นี้ จะอยู่รักษาพระพุทธบาทและพระธาตุตราบสิ้น ๕,๐๐๐ วัสสา กระทั่งพระศรีอริยเมตไตรยลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะเสด็จมาเสวย

---

[๑๒๔] วิราภรณ์ สุวดีปฐมพงศ์, **ประเด็นใหม่ : ระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธบาทในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔** (การค้นคว้าอิสระตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๒).

[๑๒๕] นันทนา ชุติวงศ์, **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**, ๓๘, ๖๐.

[๑๒๖] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔) ๑๒๙-๑๓๐. พิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร ป.ธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ภัตตาหารบนเขาเวภารบรรพตและเหยียบรอยพระบาทซ้อนเหนือรอยพระบาทพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ที่ผ่านมาให้เรียบบริบูรณ์งามเป็นรอยเดียว และจะเทศนาธรรมโปรดเทวดาทั้งหลายให้ถึงธรรมพิเศษ ครั้นพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๒,๐๐๐ ปี เทวดาทั้งหลายต้องการสำแดงพระพุทธบาทสี่รอยให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายตามที่พระพุทธองค์ทรงอธิษฐาน จึงจำแลงเป็นเหยี่ยวรุ้งมาโฉบเอาลูกไก่ของชาวบ้านที่เชิงดอยบินไปสู่รังบนยอดเขาเวภารบรรพต พรานป่าติดตามไปเพื่อฆ่าเหยี่ยวรุ้ง ได้พบพระบาทสี่รอยอยู่ใต้ต้นไม้และเครือเถาวัลย์ จึงทำการสักการะแล้วลงมาบอกเล่าแก่ชาวบ้าน คนทั้งหลายจึงพากันไปสักการบูชารอยพระพุทธบาท และเรียกกันต่อมาว่า “พระบาทรังรุ้ง” ต่อมาพระยาตนหนึ่งชื่อมังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๑๘๕๔) เสวยราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่ ได้ทราบข่าว จึงมีพระราชศรัทธานำพระราชเทวีและราชบริพาร ขึ้นไปกราบสักการบูชา สมัยต่อมาเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ก็เจริญรอยตาม และขึ้นไปสักการะพระพุทธบาทสืบมาทุกสมัย[๑๒๗] แต่เดิมพระพุทธบาทสี่รอยตั้งอยู่บนยอดหินใหญ่ ผู้ขึ้นไปชมต้องใช้บันไดพาดขึ้นไป จึงขึ้นได้เฉพาะผู้ชายเท่านั้น ครั้นถึงสมัยพระยาธรรมช้างเผือก ผู้ครองนครเชียงใหม่ พร้อมบริวาร ๕๐๐ เสด็จขึ้นไปสักการะพระพุทธบาทสี่รอย จึงได้สร้างพระวิหารครอบพระพุทธบาทไว้ชั่วคราว โดยทรงสร้างแท่นยืนคล้ายนั่งร้านรอบ ๆ ก้อนหินที่ประทับพระพุทธบาทสี่รอยไว้ เพื่อให้ผู้หญิงได้เห็นรอยพระพุทธบาทด้วย ต่อมาพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ขึ้นไปกราบนมัสการพระพุทธบาทสี่รอย และมีศรัทธาสร้างวิหารเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทไว้ ๑ หลัง ถวายเป็นพุทธบูชา ถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ ครูบาศรีวิชัยได้ขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท และได้รื้อพระวิหารที่พระยาธรรมช้างเผือกสร้างไว้ชั่วคราวออก พร้อมกับสร้างพระวิหารครอบรอยพระพุทธบาทขึ้นใหม่และลาดปูนครอบรอยพระพุทธบาทไว้ ให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชาพระพุทธบาทสี่รอยมาถึงปัจจุบัน[๑๒๘]

ลักษณะพระพุทธบาทรังรุ้ง เป็นพระพุทธบาทข้างขวา ประทับซ้อนกันอยู่แผ่นหินขนาดยาว ๑๔ ศอก กว้าง ๓ ศอก สูง ๒ ศอก จำนวน ๔ รอย มีขนาดใหญ่กว่าเท้ามนุษย์สามัญมาก นิ้วพระบาทยาวเท่ากัน วางลดหลั่นกันจากใหญ่ไปหาเล็ก ชิดกันบริเวณมุมด้านขวา แสดงคติความเหนือโลกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ละรอยมีขนาดความกว้าง ยาวและลึกที่แตกต่างกัน คือ รอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้ากกุสันธะเป็นรอยแรกมีขนาดใหญ่ที่สุด มีความยาว ๑๒ ศอก รอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะเป็นรอยที่ ๒ มีความยาว ๙ ศอก รอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้ากัสสปะ เป็นรอยที่ ๓ มีความยาว ๗ ศอก และรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าโคตมะ เป็นรอยที่ ๔ มีความยาว ๔ ศอก[๑๒๙] ตามคติในคัมภีร์พุทธวงศ์และอรรถกถาพุทธวงศ์ (คัมภีร์มธุรัตวิลาสินี) ซึ่งแสดงว่าพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ มีพระวรกายขนาดใหญ่ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ คือ พระกกุสันธะ มีความสูง ๔๐ ศอก พระโกนาคมนะ สูง ๓๐ ศอก พระกัสสปะ สูง ๒๐ ศอก พระโคตมะ สูง ๑๘ ศอก มีคำสำหรับถวายนมัสการพระพุทธบาทแห่งนี้ว่า *“โกสมพิยํ อวิทูเร เวภารปพฺพเต กกุสนฺโธ โกนาค มโน กสฺสโป โคตโม ปาทเจติยํ ชินธาตุ ฐเปตวา อหํ วนฺทามิ ทูรโต”*[๑๓๐]

ลักษณะสำคัญขอบพระบาทเป็นรอยเว้าเหมือนกับรอยเท้ามนุษย์ และไม่มีลายลักษณ์อยู่ภายในฝ่าพระบาท นับเป็นพระพุทธบาทสี่รอยที่มีรูปลักษณ์เก่าก่อนแห่งอื่น อาจมีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จัดเป็นพระพุทธบาทที่มีการจำลองแบบมากที่สุดแห่งหนึ่ง เพื่อถ่ายทอดความศักดิ์สิทธิ์ สำหรับมหาชน

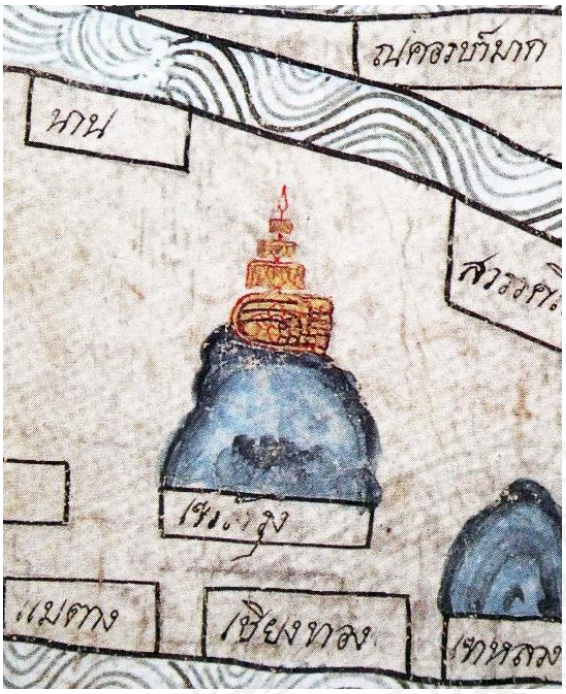
[๑๒๗] **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง** (เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๕) ๒๘-๓๕.

[๑๒๘] **พุทธตำนานพระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ ตำนานพระมหาบรมธาตุเจ้าดอยเกิ้ง วัดพระมหาบรมธาตุเจ้าดอยเกิ้ง อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑ (กรุงเทพฯ: กองทุนดอกบัวบัวกลางน้ำ, ๒๕๕๔) ๑๐-๑๓.

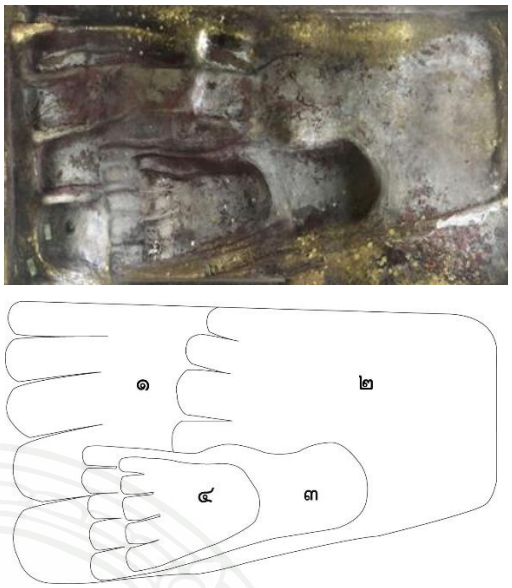
[๑๒๙] พิชัย ห่อทองคำ, บรรณาธิการ, **พระธาตุเจดีย์และรอยพระพุทธบาทอันศักดิ์สิทธิ์ในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: อาคเนย์การพิมพ์, ๒๕๕๐) ๓๒๑-๓๒๕.

[๑๓๐] **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง**, ๓๒.

สักการบูชาแทนบริโภคเจดีย์ เช่น พระพุทธบาทสี่รอย วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์ วัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ภาพที่ ๔๙ พระพุทธบาทสี่ร้อยบนเขารังรุ้ง ได้รับการบันทึกไว้ในแผนที่โบราณ แสดงภูมิสถานในชมพูทวีป ในเอกสารวรรณกรรมไตรภูมิ สมัยกรุงธนบุรี แสดงถึงความสำคัญของพระพุทธบาทสี่รอยแห่งนี้ อันเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งหนึ่งในล้านนา กระทั่งได้รับการบันทึกจดจำสืบเนื่องมาในชั้นหลัง
ที่มา : **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) ๒๑๘.

ภาพที่ ๕๐ พระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะประทับซ้อนลดหลั่นกันสี่รอย ที่มา : พระธงชัย สิริมงคโล (บุญเป็ง), **ศึกษาความเชื่อและอิทธิพลของความเชื่อที่มีต่อพระพุทธบาท ๔ รอย ของชาวล้านนา** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๒) ๗๖.

ภาพที่ ๕๑ ลายเส้นพระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : นายพจศกร ศรีจันทร์กาศ

พระพุทธบาทไม้ วัดพระธาตุลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีความสูงประมาณ ๒๕๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๔๐ เซนติเมตร ทำด้วยไม้กระดานเพลาะต่อกัน ๖ แผ่น สลักเป็นรอยเส้นลึกเข้าไปในเนื้อไม้เป็นพระบาทข้างซ้าย ซ้อนกัน ๔ รอย ขอบด้านข้างขนานกันเป็นเส้นตรง ส้นพระบาทโค้ง ปลายนิ้วพระบาทวางเสมอกัน ซ้อนลดหลั่นกันที่ขอบและส้นพระบาทเป็นลำดับ ๔ รอย เข้าใจว่าทำตามคติในตำนานพระเจ้าเลียบโลกซึ่งระบุเนื้อความว่า

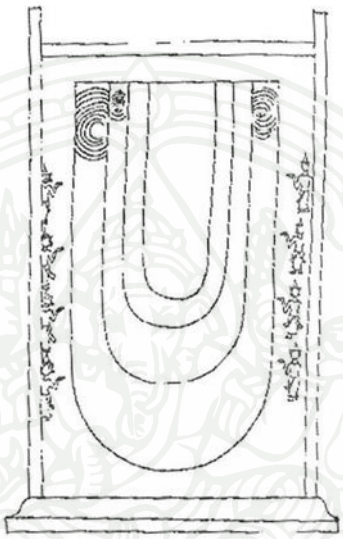
"...ดูรา สารีบุตต์ ถานะที่นี้แม่นพระเจ้าทัง ๓ ตน คือว่า พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสัปปะ เจ้าค็มาไว้รอยพระบาทที่นี้ชุตนแม่นว่า พระเมตเตยยะเจ้าค็จักมาไว้พระบาทที่นี้ จักย่ำควบพระบาท ๔ อันนี้ หื้อเปนอัน ๑ อันเดียวพายหน้า มีหั้นชะแล ว่าอั้น แล้วพระพุทธเจ้าลุกไพย่ำพระบาทไว้เรียงกัน ปลายนิ้วตีนเพียงกัน มีส้น อยุดหย่อนกันด้วยลำดับกัน"[๑๓๑]

[๑๓๑] ตุลาภรณ์ แสนปรน และดลยา แก้วคำแสน. ปริวรรต. **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก วัดกู่คำ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: http://www.human.lpru.ac.th/exchange/file/ 002.pdf

ภายในรอยพระบาทชำรุดและถูกปิดด้วยแผ่นทอง ไม่สามารถสังเกตพื้นผิวได้ว่ามีลวดลายหรือไม่ แลเห็นเฉพาะนิ้วพระบาทขูดสลักเป็นลายขมวดก้นหอย และบริเวณรอบพระบาทมีร่องรอยลายเส้นบนพื้นรักเป็นลวดลายเทวดาเรียงซ้อนกันเป็นแถวต่อกันเป็นชั้น ๆ ในแนวตั้ง ประดับด้วยลายดอกไม้ร่วง ภาพเทวดาทรวดทรงค่อนข้างเพรียวสูง ใบหน้ารูปไข่ สวมภูษายาวกรอมพระบาท มีชายยาวห้อยจากกลางพระองค์พาดเฉียงลงมา ๒ ชาย สวมศิราภรณ์ กรองศอ ทองกร คล้ายกับรูปแบบเทวดาที่พบโดยทั่วไปในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อาทิ ลวดลายบัวปูนปั้นประกอบลายดอกไม้ร่วงประดับสถูปเจ็ดยอด วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่[๑๓๒] จากหลักฐานศิลปกรรมที่ปรากฏบนรอยพระพุทธบาท สอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ซึ่งระบุว่า หมื่นหาญแต่ท้อง เจ้าเมืองนครลำปาง ได้ก่อ “ปาทะลักขณะ” ที่วัดลำปางหลวง เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๒[๑๓๓] (ภาพที่ ๕๒-๕๔)

ภาพที่ ๕๒ พระพุทธบาทสี่รอย ไม้ ลงรักปิดทอง ศิลปะล้านนา เก็บรักษาที่วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง พระบาททั้งสี่รอยมีขนาดซ้อนลดหลั่นกันมาก

ภาพที่ ๕๓–๕๔ ภาพลายเส้นแสดงลวดลายบนพระพุทธบาทไม้ ภาพเทวดาที่เรียงแถวในแนวตั้ง ๒ ข้างของรอยพระพุทธบาท
ที่มา : สุรชัย จงจิตงาม, “ลายคำประดับรอยพระพุทธบาทไม้ ภายในวิหารพระเจ้าศิลา วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง,” **เมืองโบราณ** ๒๕, ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๒): ๙๒-๙๔.

[๑๓๒] สุรชัย จงจิตงาม, “ลายคำประดับรอยพระพุทธบาทไม้ ภายในวิหารพระเจ้าศิลา วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง,” **เมืองโบราณ** ๒๕, ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๒): ๙๒-๙๔.

[๑๓๓] พรรณนิภา ปิณฑวณิช. **การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๔๖) ๒๐๙-๒๑๐.

พระพุทธรูปปางประทับรอยพระพุทธบาท พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร แสดงถึงพระโคตมพุทธเจ้ากำลังประทับรอยพระบาทของพระองค์ บนรอยพระบาทของพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ นิ้วและส้นพระบาทลดหลั่นกัน ภายในรอยพระบาทมีลวดลายมงคลลำดับตามแนวตั้ง โดยมีสัญลักษณ์รูปปราสาทแทนพรหมโลกและเทวโลกลำดับอยู่ตอนบนสุดของฝ่าพระบาท อันเป็นลักษณะที่เกิดประเทศไทย พระพุทธรูปองค์นี้ไม่ปรากฏสถานที่พบชัดเจน ที่ฐานมีจารึกอักษรฝักขาม ภาษาบาลีและภาษาไทย จำนวน ๕ บรรทัด ว่าด้วยคาถาบทพุทธคุณ บทปัจจยาการ และกล่าวถึงผู้สร้างและปีสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ คือ เจ้าวิเชียรปัญโญ ได้สร้าง “พระเจ้าไว้รอยตีน” เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๔ ตรงกับสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา (พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐)[๑๓๔] (ภาพที่ ๕๕-๕๖)

ภาพที่ ๕๕ พระพุทธรูปประทับรอยพระบาท ซ้อนลงในพระพุทธบาทของพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ (พระเจ้าไว้รอยตีน) ศิลปะล้านนา สร้าง พ.ศ. ๒๐๒๔ แสดงความนิยมนับถือพระพุทธบาทสี่รอยในสังคมล้านนา

ภาพที่ ๕๖ ลายเส้นแสดงลายมงคลในพระบาทพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท แสดงการลำดับลวดลายในแนวดิ่ง
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

รอยพระพุทธบาทไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันเก็บรักษาและจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ เป็นรอยพระพุทธบาทข้างซ้ายซ้อนกัน ๔ รอย วางบนฐานในแนวตั้ง ขนาดกว้าง ๙๐ เซนติเมตร สูง ๒๐๐ เซนติเมตร ฐานกว้าง ๑๒๔ เซนติเมตร หนา ๕ เซนติเมตร จัดเป็นพุทธศิลป์สำคัญและโดดเด่นด้วยการประดับตกแต่งงดงามพิเศษด้วยลายคำและลายประดับมุก ฝ่าพระบาทด้านหน้าเป็นงานประดับมุกบนพื้นรักทาชาด เป็นลายมงคล ๑๐๘ แสดงองค์ประกอบของภูมิจักรวาลในมิติแนวตั้ง เป็นฉากจักรวาลที่สมบูรณ์แบบ ตามคตินิยมเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ที่เริ่มมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ จากลังกาและพุกาม ตอนบนเป็นพรหมโลก ๑๖ ชั้น ถัดลงมาเป็นเทวโลก ๖ ชั้น กึ่งกลางฝ่าพระบาทมีรูปจักรขนาดใหญ่ เบื้องล่างเป็นภาพเขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ พระอาทิตย์ พระจันทร์จันทร์ ดวงดาว ทะเลสีทันดร มหาสมุทร ทวีปทั้งสี่ หิมพานต์ กำแพงจักรวาลและสิ่งอื่น ๆ ขอบลายทั้งสี่ด้านปิดทองลายรดน้ำ ด้านหลังลงชาดทึบทับภาพลายรดน้ำเดิม

---

[๑๓๔] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกฐานพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1397

คงเหลือเฉพาะช่วงล่างเป็นรูปภูเขา และมีลายเมฆเหลืออยู่เล็กน้อย มีคำจารึกประกอบอยู่ทั้ง ๒ ด้านของพระพุทธบาท ด้านหน้าเป็นจารึกประกอบกับภาพลายมงคล บริเวณส้นบาททำเหลื่อมซ้อนกันเป็นพระบาท ๔ รอย ขอบด้านล่างใต้ส้นพระบาทภายในกรอบช่องกระจกจารึกนามพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ความว่า “บาทพระ(พุทธ) กกุสนธ์เจ้า” “บาทพระพุทธโกนาคมน์” และ บาทพระพุทธกัสสปเจ้า” ส่วนรอยพระบาทของพระโคตมะไม่ปรากฏพระนาม ซ้อนอยู่เหนือรอยพระบาททั้งสาม สื่อถึงคติพระเจ้าห้าพระองค์ สันนิษฐานจากรูปแบบของตัวอักษรว่า น่าจะถูกสร้างขึ้นประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ส่วนจารึกด้านหลังเขียนตัวทอง อักษรธรรมล้านนา ส่วนบนของพระบาท บันทึกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ ระบุว่าพระเจ้ากาวิละโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗[๑๓๕] (ภาพที่ ๕๗)

พระบาทสี่รอย วัดพระบาทมิ่งเมือง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ เป็นพระบาทข้างซ้าย ประดิษฐานบนแท่น มีขนาดใหญ่ ฝ่าพระบาทแบนราบ ไม่มีลายลักษณ์ ๑๐๘ มงคล ขอบพระบาทเสมอกันแบบอุดมคติ พระบาททั้งสี่ทำรอยเหยียบตรงกัน ซ้อนลดหลั่นกันลงมาทุกด้าน มีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ลงรักปิดทองทึบ ขอบฐานตกแต่งด้วยลายคำ พระบาทแห่งนี้สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏ ประวัติเชิงตำนานกล่าวว่า เป็นบริโภคเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้ กล่าวคือ สมัยครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดเวไนยสัตว์ถึงดอยโกสิยธชคะ ได้ประทานเกศาธาตุ และเสด็จมาประทับพักอิริยาบถ ณ ปากถ้ำพญานาค ซึ่งเป็นอุโมงค์เชื่อมต่อมาจากดอยโกสิยธชคะ ทรงทราบด้วยพุทธญาณว่าที่นี้จะเจริญเป็นเมืองคราคร่ำด้วยผู้คน จึงประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ๔ รอยไว้บริเวณปากถ้ำ เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของพุทธบริษัท ต่อมาสถานที่แห่งนี้เกิดเป็นเมืองพลนครหรือนครพล เจ้ามหาอุปราชจึงได้มาสร้างพระวิหารครอบรอยพระพุทธบาท จากนั้นปากถ้ำก็ถูกปิดลงทันที ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ พระยาบุรีรัตน์ (น้อยหนู มหายศปัญญา) เจ้าผู้ครองนครแพร่ ได้สร้างวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ต่อมาได้แก้ไขเป็นมณฑป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕[๑๓๖] จากรูปแบบซึ่งทำเป็นรอยเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท ต่างจากคติที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่รวบรวมแต่งขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ดังนั้นจึงน่าจะสร้างขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ลงมาแล้ว (ภาพที่ ๕๘)

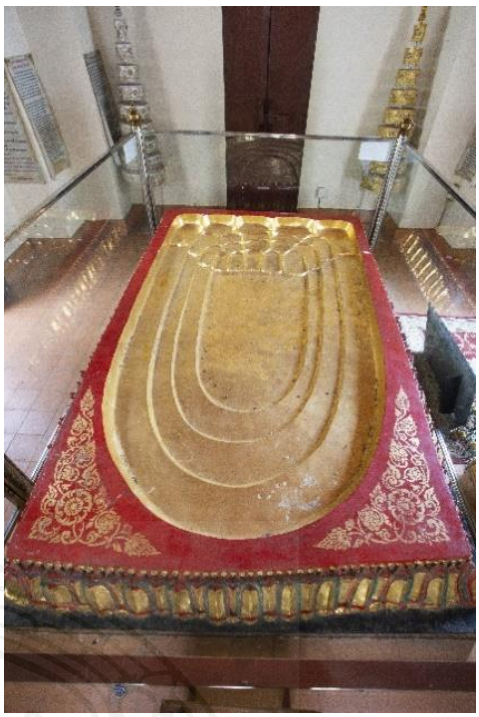
---

[๑๓๕] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกพระพุทธบาทไม้มุก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1764 ; ภาณุพงษ์ เลาหสม, “พระพุทธบาทไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์: นวัตกรรมด้านศิลปะในช่วงล้านนายุคทอง,” **วารสารศิลป์ พีระศรี** ๕, ๒ (๒๕๖๑): ๒๐๖-๒๔๑.

[๑๓๖] อ้างอิงจากป้ายคำบรรยาย ภายในมณฑปพระพุทธบาทสี่รอย วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่

ภาพที่ ๕๗ รอยพระพุทธบาทไม้ประดับมุก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๐ แลเห็นรอยเหลื่อมซ้อนกันที่ส้นพระบาท เดิมประดิษฐานยังวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

ภาพที่ ๕๘ พระบาทสี่รอย วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ศิลปะล้านนา ไม่ปรากฏอายุสมัยการสร้าง ทำเป็นรอยเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท จัดเป็นพระบาทรุ่นหลังกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

พระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะวารุการาม ตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง แกะด้วยหินอ่อน แบบศิลปะพม่า สลักจากเมืองมัณฑะเลย์ ลักษณะรอยเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท ภายในประดับลายลักษณ์มงคล ๑๐๘ มีจารึกระบุว่าหลวงกำจรวาณิช และนางบุญชูสินานท์ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ แสดงคติความนับถือพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ในช่วงฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้น (ภาพที่ ๕๙-๖๐)

ภาพที่ ๕๙-๖๐ พระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะวารุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ศิลปะพม่า พ.ศ. ๒๔๖๗

สมัยสุโขทัย มีการสร้างจำลองพระพุทธบาทเป็นสมมติบริโภคเจดีย์ โดยรับคตินิยมมาจากลังกา เริ่มตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ดังหลักฐานจารึกนครชุมและจารึกวัดเขาสุมนกูฏ ระบุว่าพระมหาธรรมราชาลิไทย (พ.ศ. ๑๘๙๐–ประมาณ ๑๙๑๑) โปรดให้จำลองรอยพระพุทธบาทอันศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาสุมนกูฏเกาะลังกามาประดิษฐานเหนือยอดเขาในเมืองสำคัญ ๔ แห่ง ได้แก่ ศรีสัชนาลัย สุโขทัย บางพาน และพระบาง ทั้งยังเรียกชื่อภูเขาที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทนั้นว่า “เขาสุมนกูฏ” ตามชื่อภูเขาในลังกาทวีป[๑๓๗] รอยพระพุทธบาทสมัยสุโขทัยส่วนใหญ่เป็นพระบาทเดี่ยวและพระบาทคู่ พระพุทธบาทสี่รอยพบแห่งหนึ่ง ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดเขาพระบาทน้อย เมืองเก่าสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธบาทสี่รอย เขาพระบาทน้อย จังหวัดสุโขทัย สลักบนแผ่นหินชนวน ทรงสี่เหลี่ยมเป็นรอยพระบาทเบื้องซ้าย ขนาดกว้าง ๔๖ เซนติเมตร ยาว ๒๐๕ เซนติเมตร ลักษณะปลายนิ้วพระบาทกว้างและเรียวสอบลงที่ส้นพระบาท ส่วนบนของพระบาทเสมอกัน ทำเหลื่อมซ้อนกันที่ส้นพระบาทเป็น ๔ รอย ภายในรอยพระบาทมีร่องรอยสลักเป็นวงขดซ้อนกันเป็นรูปก้นหอย กลางฝ่าพระบาทสลักลายมงคล ๑๐๘ อยู่ในรูปวงกลมล้อมรอบพระธรรมจักร อันเป็นระบบลายมงคลที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย เทียบได้กับลายมงคลภายในรอยพระยุคลบาทวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ซึ่งมีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๑๙๗๐ ตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมปาล)[๑๓๘] จึงอาจกำหนดอายุพระพุทธบาทสี่รอยเขาพระบาทน้อย อยู่ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ปัจจุบันเก็บรักษาและจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ ๖๑)

ภาพที่ ๖๑ พระพุทธบาทสี่รอย ได้จากเขาพระบาทน้อย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

สมัยอยุธยา พระพุทธบาทสี่รอยระยะแรก มีลักษณะสัมพันธ์กับพระพุทธบาทสี่รอยในกลุ่มสุโขทัย มักพบอยู่ในบริเวณเมืองในเขตแคว้นสุโขทัยเก่า เช่น พระบาทสี่รอยบนยอดเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์, และพระพุทธบาทสี่รอย วัดราชพฤกษ์ศรัทธาราม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น

---

[๑๓๗] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกนครชุม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/25821 ; ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกวัดเขาสุมนกูฏ.** [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/ inscriptions/inscribe/detail/201

[๑๓๘] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกรอยพระยุคลบาทวัดบวรฯ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/218

พระบาทสี่รอยเขาหน่อ จังหวัดนครสวรรค์ สลักจากแผ่นหินชนวน มีความยาว ๓ ศอก กว้าง ๑ ศอก ๕ นิ้ว มีมณฑปเก่าครอบไว้ ลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา พระบาททั้งสี่รอยมีขนาดเท่ากัน เหลื่อมกันที่ส้นพระบาทเพียงเล็กน้อย แลเห็นเฉพาะพระบาทรอยบนสุด ภายในมีลายมงคล ๑๐๘ แบ่งเป็นช่องตารางเต็มฝ่าพระบาท การจัดวางลายมงคลลำดับจากแนวบนตรงอังคุฐไปตามแนวนอนจนสุดความกว้างของพระบาท แล้วไล่ลงมาในแนวตั้ง วนเข้าหาจุดศูนย์กลางของพระบาท มีลักษณะการลำดับลายมงคลสืบเนื่องมาจากศิลปะพุกามและสุโขทัย เปรียบเทียบได้กับรอยพระพุทธบาทวัดเชิงคีรี อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งมีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๐๕๓ ดังนั้นรอยพระพุทธบาทแห่งนี้อาจกำหนดอายุอยู่ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หรือประมาณ ๕๐๐ ปี มาแล้ว (ภาพที่ ๖๒)

พระพุทธบาทสี่รอย วัดราชพฤกษ์ศรัทธาราม จังหวัดกำแพงเพชร ตามประวัติกล่าวว่าย้ายมาจากวัดอาวาสใหญ่ เขตอรัญญิก นอกเมืองกำแพงเพชร สลักจากหินชนวน เป็นพระรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ซ้อนกัน ๔ รอย นิ้วพระบาทเสมอกัน เหลื่อมซ้อนกันที่ส้นพระบาทเล็กน้อย ลวดลายมงคลไม่ปรากฏอยู่แล้ว คงเหลืออยู่แต่ลายจักรกึ่งกลางพระบาทอันเป็นของซ่อมแซมเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เข้าใจว่าสร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ภาพที่ ๖๓)

ภาพที่ ๖๒ พระพุทธบาทสี่รอยเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ ๖๓ พระพุทธบาทสี่รอย วัดราชพฤกษ์ศรัทธาราม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

พระนครศรีอยุธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ รัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๗๑) ได้มีการค้นพบและสถาปนาพระพุทธบาทสระบุรี โดยเชื่อว่าได้แก่ รอยพระพุทธบาทบนเขาสัจจพันธ์คีรี หรือสุวรรณบรรพต ซึ่งจัดเป็นบริโภคเจดีย์ ๑ ใน ๕ แห่ง ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาเหยียบไว้เอง (ปรากฏในวรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในประเทศไทย ได้แก่ เขาสุวรรณบรรพต ๑ ริมแม่น้ำนัมทา ๑ เขาสุวรรณมาลิก ๑ เขาสุมนกูฏ ๑ เมืองโยนกบุรี ๑) ทั้งนี้เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์ชาวไทยได้ไปแสวงบุญกราบนมัสการพระพุทธบาทยังเกาะลังกา และได้รับข่าวสารจากภิกษุชาวลังกาแจ้งว่า รอยพระพุทธบาทเขาสุวรรณบรรพต มีอยู่ในดินแดนสยามประเทศ เมื่อพระภิกษุสงฆ์เดินทางกลับมาแล้ว ได้นำความกราบทูลแก่พระเจ้าทรงธรรม พระองค์จึงโปรดให้สืบหาและ

ค้นพบรอยพระพุทธบาทยังไหล่เขาแขวงเมืองสระบุรี จึงทรงพระราชศรัทธาสร้างเป็นมหาเจดียสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๙[๑๓๙]

ความสำคัญของพระพุทธบาทแห่งนี้ เชื่อว่าเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในภัทรกัปเสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้เป็น ๔ รอย เห็นได้จากภาพจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย เขียนไว้ที่ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๑๔๐] เป็นภาพรอยพระพุทธบาทสำคัญ ๓ แห่ง ตามความในพงศาวดารมหาวงศ์ของศรีลังกา ที่กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธบาทของพระพุทธองค์ไว้ ๓ วาระ คือ ที่ยอดเขาสุมนกูฏ แม่น้ำนัมมทา และภูเขาสัจจพันธ์คีรี[๑๔๑] ภาพพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏในลังกาทวีป แสดงด้วยภูมิสถานตั้งอยู่บนยอดเขาสูง มีบันไดสายโซ่ สำหรับไต่ขึ้นไปบนยอดเขา ตรงตามบันทึกของนักเดินทางแต่โบราณ[๑๔๒] ส่วนรอยพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนัมทาในประเทศอินเดีย ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานไว้แก่พญานาค แสดงด้วยภาพรอยพระพุทธบาทตั้งอยู่ที่ริมฝั่งน้ำ และรอยพระพุทธบาทบนเขาสัจจพันธ์คีรี ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเหยียบไว้เป็นพระเจดีย์แก่ฤษีสัจพันธ์ แสดงโดยประดิษฐานไว้ในมณฑปบนไหล่เขา มีเหล่าฤษีแวดล้อมนมัสการ พระพุทธบาทบนยอดเขาสัจจพันธ์คีรี ณ ที่นี้ แสดงไว้เป็นภาพพระพุทธบาท ๔ รอย (ภาพที่ ๖๔)

ภาพที่ ๖๔ จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธศวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปะอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ภาพพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนัมทา และพระพุทธบาทบนไหล่เขาสัจจพันธ์คีรี หรือสุวรรณบรรพต (พระพุทธบาทเมืองสระบุรี) ซึ่งเขียนเป็นภาพพระบาทสี่รอย

---

[๑๓๙] **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓** (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) ๓๗๒-๓๗๔.

[๑๔๐] สันนิษฐานว่าสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖) สร้างถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสี พระอาจารย์ของพระองค์ ดู อารีรัตน์ ชีวะพฤกษ์, **รายงานจิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** (กรุงเทพฯ: งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๖) ๕.

[๑๔๑] จวน คงแก้ว, “พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธบาท,” **วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย** ๑๑, ๔ (๒๕๕๙): ๗๕.

[๑๔๒] ดู **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) ๙๖. ; **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) ๒๒๔-๒๒๕.

จากหลักฐานภาพจิตรกรรมดังกล่าว เชื่อได้ว่าสมัยอยุธยานับถือพระพุทธบาทสระบุรีเป็นบริโภคเจดีย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคตจะได้เสด็จมาประทับไว้ ถือว่าเป็นพุทธสถานที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นแหล่งจาริกแสวงบุญที่สำคัญที่สุดในสมัยอยุธยา สืบมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีร่องรอยเค้ามูลความเชื่อผ่านมาทางพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จากล้านนาและสุโขทัยโดยลำดับ และคงเป็นต้นเค้าในการสร้างพระบาทสี่รอยช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย

สมัยรัตนโกสินทร์ นิยมสร้างพระพุทธบาทสี่รอยอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้คงเนื่องมาจากกระแสอิทธิพลของประเพณีนมัสการพระพุทธบาทเมืองสระบุรี อันเป็นสถานที่มหาชนเดินทางไปกราบนมัสการในเทศกาลกลางเดือน ๓ ครั้งหนึ่ง และกลางเดือน ๔ ครั้งหนึ่ง เป็นประเพณีเนื่องมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จไปบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทเมืองสระบุรีที่ถูกทำลายลงระหว่างศึกสงครามกับพม่าให้กลับคืนดีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ เพื่อเป็นที่นมัสการของราษฎรต่อมา

พระพุทธบาทเมืองสระบุรีจึงนับเป็นเจดียวัตถุสำคัญที่ชาวสยามเคารพนับถือกราบไหว้นมัสการบูชาตลอดมา ตามหัวเมืองหรือในพระนคร จึงมักสร้างจำลองพระพุทธบาทเป็น “บริโภคเจดีย์สมมติ” ไว้ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ในชุมชน สำหรับผู้ไม่มีกำลังไปนมัสการจาริกแสวงบุญยังพระพุทธบาทเมืองสระบุรี ไว้เป็นเจดียวัตถุนบไหว้แทนบริโภคเจดีย์ และสมโภชเฉลิมฉลองตามวาระเทศกาลของแต่ละท้องถิ่น จึงพบการสร้างพระพุทธบาทจำลองและพระพุทธบาทสี่รอยเป็นจำนวนมากในช่วงเวลานี้

รูปแบบพระพุทธบาทสี่รอยระยะแรกมักทำเป็นพระพุทธบาทขนาดใหญ่ เหยียบรอยทับซ้อนกันที่มุมด้านซ้าย รอยพระบาทที่ซ้อนลดหลั่นกันมีขนาดต่างกันมาก อยู่ลึกลงไปตามลำดับ แลเห็นรอยส้นพระบาทชัดทั้ง ๔ รอย อันเป็นรูปแบบที่ได้รับมาจากวัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ (พระบาทรังรุ้ง) ส่วนขอบพระบาทเสมอกัน และมีลายลักษณ์ ๑๐๘ มงคลลำดับตามแนวตั้ง ตามรูปจำลองรอยพระพุทธบาทเมืองสระบุรี ส่วนพระพุทธบาทที่เข้าใจว่าสร้างในระยะต่อมา เป็นพระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบชิดเสมอกันด้านใดด้านหนึ่ง ทำรอยพระบาทเหลื่อมซ้อนกันเพียงเล็กน้อย และซ้อนลดหลั่นกันเป็นขั้นบันได และพระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบรอยพระบาทตรงกันเต็มทั้งบาท ซ้อนลดหลั่นกันเป็นขั้นบันได นอกจากนั้นเป็นแบบเบ็ดเตล็ด หรือรูปแบบที่พบน้อย ดังพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ในพระนิพนธ์สาส์นสมเด็จว่า พระพุทธบาทสี่รอยทำต่างกันเป็น ๒ ลักษณะ ความว่า

“พระบาทสี่รอยนั้น หม่อมฉันได้เคยสืบว่าที่มีในเมืองไทยแห่งไหนจะเป็นเก่าก่อนเพื่อน ได้ความว่าองค์เก่าที่สุดนั้นอยู่ที่เมืองเชียงดาวข้างเหนือเมืองเชียงใหม่ มีพระเถระชาวพระนครศรีอยุธยาองค์หนึ่งไปถ่ายแบบเอาลงมาสร้างที่นครหลวงเหมือนกันและขนาดเท่ากันกับพระบาทที่เมืองเชียงดาว ซึ่งก่อด้วยอิฐปั้นปูนเหมือนกัน พระบาทสี่รอยองค์อื่นที่ได้เห็นทางข้างใต้ ดูเป็นของสร้างภายหลังองค์ที่นครหลวงทั้งนั้น ทำลักษณะต่างกันสองอย่าง อย่างเดิมเช่นที่นครหลวงทำเหยียบรอยพระบาททับกันที่มุมซ้าย ส้นพระบาทแลเห็นเป็นรอยพระบาทถนัดทั้งสี่รอย อย่างใหม่ทำเป็นเหยียบตรงกันเต็มทั้งบาท ที่ลดขนาดรอยพระบาทลึกลงไปเป็นชั้น ๆ แลดูเหมือนขั้นบันไดรอบรอยพระบาท เป็นอย่างมักง่ายไม่น่าดู”[๑๔๓]

---

[๑๔๓] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่มที่ ๑๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕) ๒๒๐.

พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบทับซ้อนกันที่มุมด้านซ้าย จำลองแบบจากวัดพระพุทธบาทสี่รอย จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่าจำลองแบบขึ้นก่อนที่วัดนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๔๑๑) คติการสร้างพระบาทสี่รอยแบบภาคเหนือ อาจเป็นไปได้ว่าช่วงเวลานั้น มีความเชื่อว่ารอยพระพุทธบาทโยนกบุรี ๑ ใน ๕ รอยพระพุทธบาทสำคัญ ซึ่งกล่าวว่าเป็นรอยพระพุทธบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า มีอยู่ในภาคเหนือ ดังมีหลักฐานลายลักษณ์ระบุไว้ในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม[๑๔๔] เป็นต้น ต่อมาคงมีการจำลองแบบจากวัดนครไปเผยแพร่อีกมาก ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เรื่องระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๒๑ กล่าวว่าถึงสมัยเทศกาลไหว้พระบาท ผู้คนก็มาแวะบูชาพระพุทธบาทที่วัดนครหลวงด้วย ทั้งนี้คงเป็นเหตุให้เกิดมีการนำแบบอย่างพระพุทธบาทสี่รอย ไปสร้างแพร่หลายขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ด้วยอิทธิพลของประเพณีนมัสการพระบาทเมืองสระบุรีเป็นประมาณ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...ที่โบสถ์พระบาทนี้พระพิทักษเทพธานีว่า พระชื่อปิ่นออกไปเมืองพม่าเห็นอย่างพระบาทสี่รอย กลับเข้ามาเรี่ยรายราษฎรทำขึ้น...ในกลางโบสถ์นั้นเปนอ่างรอยพระบาทสี่รอยเหยียบซ้อนกัน รอยใหญ่ซึ่งเปนรอยตั้งขอบ กว้าง ๔ ศอกคืบ ๗ นิ้ว ยาว ๑๑ ศอก ๖ นิ้ว รอยที่สองเหยียบข้างต้นรอยใหญ่ชิดมาข้างขวาเสมอกัน กว้าง ๓ ศอกคืบ ยาว ๗ ศอก ๓ นิ้ว รอยที่สามเหยียบข้างซ้ายในรอยใหญ่ลึกลงไป กว้าง ๒ ศอกคืบ ๓ นิ้ว ยาว ๖ ศอก ๓ นิ้วกึ่ง รอยเล็กที่ ๔ อยู่ในรอยที่ ๓ กว้างศอกคืบ ๖ นิ้ว ยาว ๓ ศอกคืบ ๖ นิ้ว อธิบายว่าเปนรอยพระบาทพระพุทธเจ้าซึ่งได้ตรัสแล้วในภัทรกัลป์นี้ รอยใหญ่ที่ ๑ เปนรอยพระพุทธกกุสนธ์ รอยที่ ๒ พระพุทธโกนาคมน์ รอยที่ ๓ พระพุทธกัสป รอยที่ ๔ พระพุทธโคดม ที่เทียบรอยพระบาทดังนี้ ว่าตามตำราที่เขาคิดส่วนพระขนาดโต ๆ ซึ่งเดี๋ยวนี้เปนอันใช้ไม่ได้ ด้วยรู้ว่าพระพุทธเจ้าไม่โตเหมือนยักษ์แน่แล้ว แต่คนซึ่งยังเชื่อแลเลื่อมใสนับถือในพระบาทติดมาแต่ในพระบาทเก่ามากก็ยังนับถือต่อไป เมื่อถึงระดูขึ้นพระบาทคนก็มาแวะบูชาที่พระนครหลวงนี้ด้วยเพียงนี้ เพราะนั้นที่ริมโบสถ์พระบาทสี่รอยข้างเหนือจึงมีศาลาสำหรับพักอยู่ศาลาหนึ่ง มีไม้กวาดหลายสิบอัน สำหรับกวาดรอยพระบาท...”[๑๔๕]

พระพุทธบาทสี่รอยจำลองแบบวัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบประดิษฐานตามวัดหัวเมืองและในกรุงหลายแห่ง อาทิ วัดเกาะหงษ์ จังหวัดนครสวรรค์ วัดไกลกังวล จังหวัดชัยนาท วัดแค วัดประตูสาร วัดพร้าว จังหวัดสุพรรณบุรี (พ.ศ. ๒๔๔๘) วัดโล่ห์สุทธาวาส วัดวงศ์ภาษณาราม จังหวัดอ่างทอง วัดขนอนใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ วัดคู้สนามจันทร์ วัดเขายี่สาร วัดปากน้ำ วัดตรีจินดาราม จังหวัดสมุทรสงคราม วัดป่าประดู่ จังหวัดระยอง และพระบฏพระพุทธบาท วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น (ภาพที่ ๖๕-๗๐)

---

[๑๔๔] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, ๑๒๙-๑๓๐.

[๑๔๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๒๑**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://vajirayana.org/ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา-เมื่อปีขาล-พศ-๒๔๒๑

ภาพที่ ๖๕ พระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๖๖ พระพุทธสี่รอย วัดขนอนใต้ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๖๗ พระพุทธบาทสี่รอย วัดประตูสาร อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี โลหะผสม ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๖๘ พระพุทธบาทสี่รอย วัดพร้าว อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลาสลัก ศิลปะรัตนโกสินทร์ มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๘ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๖๙ พระพุทธบาทสี่รอย วัดกลางวรวิหาร อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ จำลองแบบพระพุทธบาทสี่รอย วัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๗๐ พระบฏพระพุทธบาทสี่รอย สมบัติของวัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี ที่มา : กรมศิลปากร, **พระบฏ** (กรุงเทพฯ: ๒๕๔๕) ๖๕.

พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบชิดเสมอกันด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นรอยพระบาทขวาและเหยียบชิดมุมด้านขวา เข้าใจว่าพัฒนารูปแบบจากพระบาทเมืองเชียงใหม่ เช่น พระพุทธบาทสี่รอย วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ ทำเหยียบพระบาทซ้อนชิดกันทางด้านขวา (ภาพที่ ๖๙) ขอบพระบาทมีจารึกระบุว่าสร้างจำลองพระพุทธบาทเมืองเชียงใหม่ และสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ความว่า *"...ฝ่าพระพุทธบาท ๔ รอยนี้ จำลองอย่างเมืองเชียงใหม่...ขึ้นไว้เมื่อศักราช ๑๒๖๗ จำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) เพื่อจะได้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่เทพดาแลมหาชน สัปปุรุษทั่วไปทั้ง ๔ ทิศ..."*[๑๔๖]

นอกจากนี้พบที่ พระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะแก้ว จังหวัดพิษณุโลก วัดภูเขาดิน จังหวัดเพชรบูรณ์ วัดสังกัสรัตนคีรี (บนเขา) จังหวัดอุทัยธานี วัดท่าโขลง วัดเขาศรีสรรเพชญาราม วัดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี วัดห้วยคันแหลน จังหวัดอ่างทอง วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดทองย้อย วัดเกาะหวาย วัดหนองคันจาม จังหวัดนครนายก วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม วัดโพธิ์แจ้ วัดตึกมหาชยาราม จังหวัดสมุทรสาคร วัดช่องลม พระอารามหลวง จังหวัดราชบุรี เป็นต้น (ภาพที่ ๗๑-๗๓)

ภาพที่ ๗๑ พระพุทธบาทสี่รอย วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๘

ภาพที่ ๗๒ พระพุทธบาทสี่รอยวัดสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕

ภาพที่ ๗๓ พระพุทธบาทสี่รอย วัดสังกัตรัตนคีรี อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี (มณฑปบนเขา) ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕

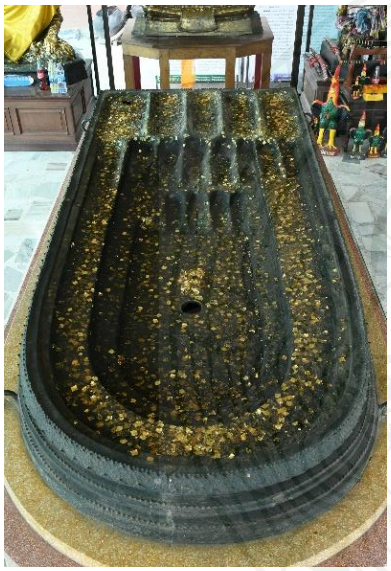
พระพุทธบาทสี่รอยแบบเหยียบรอยพระบาทตรงกันเต็มทั้งบาท เป็นรูปแบบที่ปรากฏมาแล้วในล้านนา และน่าจะทำสืบต่อมาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์เป็นลำดับ เช่น พระพุทธบาทสี่รอย วัดป่าโมกวรวิหาร อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ที่อาจขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ[๑๔๗] และพระพุทธบาทสี่รอย วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีจารึกระบุว่า สมเด็จ

---

[๑๔๖] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกรอยพระพุทธบาทจำลองวัดพระแท่นศิลาอาสน์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail /1026

[๑๔๗] Virginia Mckeen Di Crocco, เขียน, สมหวัง แก้วสุฟอง, แปล, **รอยพระบาทพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ในภัททกัปนี้ ตามกรอบแนวคิดแบบสิงหล-สยาม** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์, ๒๕๕๕) ๑๕๒-๑๕๓.

พระอมรินทรามาตย์ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๑ เพื่อปรารถนาเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต[๑๔๘] พระพุทธบาทลักษณะนี้ สร้างต่อมาถึงสมัยหลัง เช่น พระพุทธบาทสี่รอย วัดผาลาด จังหวัดเชียงใหม่ ม่อนพระพุทธบาทสี่รอย จังหวัดอุตรดิตถ์ วัดปากน้ำ จังหวัดสุโขทัย วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดตาปะขาวหาย จังหวัดพิษณุโลก วัดเขารูปช้าง วัดพระพุทธบาทเขารวก วัดพระพุทธบาทเขาทราย วัดห้วยเขน จังหวัดพิจิตร วัดจอมคีรีนาคพรต วัดเขาแก้ว จังหวัดนครสวรรค์ วัดสังกัสรัตนคีรี (เชิงเขา) จังหวัดอุทัยธานี วัดแค วัดสามจุ่น วัดบ้านกร่าง วัดน้อยชมภู่ วัดคลองขอม จังหวัดสุพรรณบุรี วัดโพธิ์ทูล จังหวัดอ่างทอง วัดหนองคันจาม วัดศรีมงคล จังหวัดนครนายก วัดบางไผ่นารถ วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม วัดโปรดเกษ จังหวัดนนทบุรี วัดอมรินทรารามวรวิหาร กรุงเทพฯ วัดเจษฎาราม พระอารามหลวง จังหวัดสมุทรสาคร วัดไชยชุมพลชนะสงคราม วัดท่าขนุน จังหวัดกาญจนบุรี วัดเขาสนามชัย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ วัดเขาบางพระ จังหวัดชลบุรี วัดพลอยแหวน จังหวัดจันทบุรี วัดบุปผาราม จังหวัดตราด วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร วัดดอนโมง วัดพระธาตุศรีคุณ จังหวัดนครพนม วัดโนนค่าง จังหวัดนครราชสีมา วัดวังไผ่ จังหวัดชุมพร และสำนักสงฆ์พระพุทธบาทเขาเล่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น (ภาพที่ ๗๔-๗๖)

ภาพที่ ๗๔ พระพุทธบาทสี่รอย วัดแค อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๗๕ พระพุทธบาทสี่รอย วัดสามจุ่น ตำบลดอนปรู อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีจารึกอักษรไทยภาษาไทย จำนวน ๒ บรรทัด ความว่า “๑นะกุกุสันโท พระโกนาคม พระกาสป พระสะมุดทะโคดม...” ภาพจาก : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๗๖ พระพุทธบาทสี่รอย มณฑป วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๔๕๕

พระพุทธบาทสี่รอยแบบเม็ดเตล็ด ลักษณะเฉพาะต่างไปจากรูปแบบหลัก เช่น พระพุทธบาทสี่รอย วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ทำเป็นพระบาทเดี่ยว เรียงกัน ๔ รอย มีขนาดลดหลั่นกันตามลำดับ ภายในประดับลายมงคล ๑๐๘ เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ที่มีขนาดพระวรกายต่างกันไป นับว่าเป็นแบบเฉพาะที่พบได้ยาก ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพที่ ๗๗)

[๑๔๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๗๘-๑๗๙.

ภาพที่ ๗๗ พระพุทธบาทสี่รอย ศิลาสลัก พระปรางค์ทิศตะวันตก วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพฯ

พระพุทธบาทพระเจ้าห้าพระองค์

หลักฐานพระพุทธบาทพระเจ้าห้าพระองค์พบที่วัดป่าแดนนาบุญ ตำบลลานสัก อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี สลักจากหยกสีขาว ประดิษฐานเป็นประธานภายในพระสถูปจำลองพุทธคยา ลักษณะมิใช่รอยพระบาท หากแต่สลักเฉพาะพระบาทเหยียบซ้อนกันห้าพระบาท เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป เป็นคติแปลกกว่าที่อื่น โดยผู้ออกแบบตั้งใจสลักให้เสมือนจริง ต่างจากแบบแผนประเพณี นับเป็นพระบาทพระพุทธเจ้าห้าพระองค์แห่งเดียวที่ปรากฏในประเทศไทย (ภาพที่ ๗๘)

ภาพที่ ๗๘ พระพุทธบาทพระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าแดนนาบุญ อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี

ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์

พระปฏิมาหรือรูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่สร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ ระยะแรกพบตั้งแต่ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ นิยมทำเฉพาะพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ซึ่งเสด็จมาตรัสแล้วในภัทรกัปปัจจุบัน โดยมักประดับที่จระนำทั้ง ๔ ด้านของสถูปทรงสี่เหลี่ยม หรือทำในลักษณะพระพุทธรูปจตุรทิศ พบนิยมสร้างขึ้นในท้องถิ่นล้านนา และเป็นแบบแผนที่ส่งต่อความนิยมลงมาจนถึงปัจจุบัน

ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ท้องถิ่นล้านนา พบหลักฐานเก่าที่สุด จากพระพุทธรูปยืน ๔ องค์ วัดพระยืน จังหวัดลำพูน จารึกวัดพระยืนกล่าวว่า เดิมมีพระยืน ๑ องค์ สร้างไว้แต่เก่าก่อน เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ พระยากือนาผู้ครองพิงนครเชียงใหม่และลำพูน ได้อัญเชิญพระสุมนเถรจากสุโขทัยเข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนา สถิตยังวัดพระยืน พระสุมนเถรได้ปฏิสังขรณ์สร้างพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นอีก ๓ องค์ ทางทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก และพระยากือนาโปรดให้สร้างปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนทั้ง ๔ องค์[๑๔๙] **โคลงนิราศหริภุญชัย** อันเป็นวรรณกรรมโบราณของล้านนา (สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐)[๑๕๐] กล่าวถึงพระพุทธรูปวัดพระยืนทั้งสี่ว่า ได้ก่อครอบเป็นประตูโค้งสี่ด้าน คติการสร้างพระพุทธรูปยืนทั้ง ๔ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ล่วงลับแล้วในภัทรกัปปัจจุบัน ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ และพระโคดม[๑๕๑] คำให้การของพระภิกษุซึ่งทันเห็นสถูปวัดพระยืนองค์เดิม ได้รับการบันทึกไว้ว่า พระพุทธรูปยืน ๔ องค์ สูงประมาณ ๒๐ ศอก หันหลังชนกันโดยไม่มีอะไรพิง และหันหน้าไปในทิศทั้ง ๔ แต่ละด้านของมณฑปทำเป็นซุ้มโค้งที่มีความความสูงเสมอกับพระพุทธรูปยืน ภายในองค์เจดีย์เปิดโล่งตลอดถึงกันหมด ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าอินทยงยศ เจ้าผู้ครองนครลำพูนให้ก่อสร้างเจดีย์องค์ปัจจุบันทับมณฑปองค์เดิม คลุมพระพุทธรูปยืนทั้งสี่ไว้ภายใน ปัจจุบันพระพุทธรูปของเดิมจึงไม่ปรากฏอยู่แล้ว[๑๕๒] (ภาพที่ ๗๙)

จากลักษณะการก่อสร้างปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปวัดพระยืนดังกล่าวมา เทียบได้กับสถาปัตยกรรมประเภท “เจติยวิหาร” หรือ “คูหเจดีย์” หรือ “กู่ปายา” สมัยพุกามของพม่า คือ ศาสนสถานที่มีวิหาร หรืออาคารประดิษฐานรูปเคารพ ที่สามารถเข้าไปภายในได้ มีแผนผังผังรูปสี่เหลี่ยมจตุรมุข อาทิ อานันทเจดีย์ เมืองพุกาม ซึ่งสร้างสมัยพระเจ้าจันซิตถา หรือ กยันซิตถา เมื่อ พ.ศ. ๑๖๓๔ มีโครงสร้างหลักเป็นเสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับน้ำหนักยอดอาคารก่อไว้กลางคูหา แต่ละเหลี่ยมของเสามีจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ เป็นประธานของมุขต่อจากเรือนธาตุทั้ง ๔ ทิศ หมายถึงถึงพระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป คือ พระกกุสันธะ ประจำทิศเหนือ พระโกนาคมน์ ประจำทิศตะวันออก พระกัสสปะ ประจำทิศทิศใต้ และพระศากยมุนี

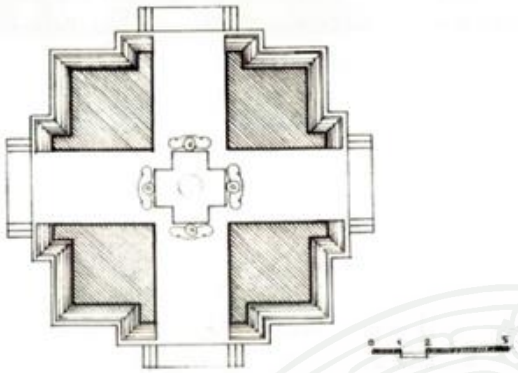
[๑๔๙] ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกวัดพระยืน**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/188

[๑๕๐] ประเสริฐ ณ นคร, **โคลงนิราศหริภุญชัย** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๗) (๔).

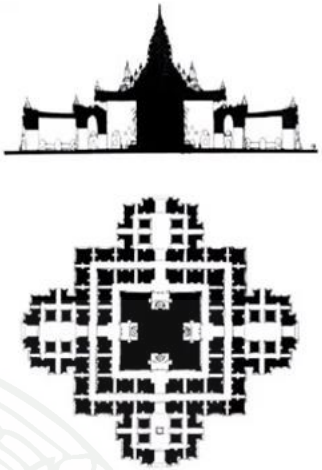
[๑๕๑] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๖-๑๔๗, ๑๕๒-๑๕๓.

[๑๕๒] โชติมา จตุรวงค์, **วิหารพระพุทธรูป สถาปัตยกรรมเปรียบเทียบไทย เมียนมา และศรีลังกา** (กรุงเทพฯ: อี.ที. พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๖๓) ๑๖๑-๑๖๓.

ประจำทิศตะวันตกทิศตะวันตก (ภาพที่ ๘๐-๘๑) คติการสร้างพระปฏิมาสี่องค์ประดิษฐานในปราสาทสถูปของล้านนา จึงน่าจะได้รับคติมาจากเมืองพม่า จึงปรากฏเจดียสถานดังกล่าวนี้ทางฝ่ายเหนือ[๑๕๓]

ภาพที่ ๗๙ แบบสันนิษฐานผังพื้นปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ๔ ทิศ วัดพระยืน จังหวัดลำพูน ที่มา : โชติมา จตุรวงค์, **วิหารพระพุทธรูป สถาปัตยกรรมเปรียบเทียบไทย เมียนมา และศรีลังกา** (กรุงเทพฯ: อี.ที. พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๖๓) ๑๖๒.

ภาพที่ ๘๐ ผังของเจดียวิหารอานันท แกนทึบสี่เหลี่ยมตรงกลางเป็นระบบเสากลางรับน้ำหนัก มีจระนำสี่ด้านเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปยืนตามแนวทิศหลักด้านละองค์ ซึ่งอธิบายว่าหมายถึง พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป
ที่มา : ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, **ศิลปะในประเทศพม่า** (กรุงเทพฯ: สายธาร, ๒๕๕๔) ๒๐๘.

ภาพที่ ๘๑ พระกกุสันธะ ประจำพระวิหารด้านทิศเหนือ ของอานันทเจดีย์

[๑๕๓] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่มที่ ๑๗**, ๒๒๐-๒๒๒. ; ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล และสันติ เล็กสุขุม, **เที่ยวดงเจดีย์ ที่พม่าประเทศทางประวัติศาสตร์ศิลปะและวัฒนธรรม** (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕) ๘๔.

ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์แบบจตุรทิศ ลักษณะประทับอิงแกนหลัก หันพระปฤษฎางค์ชนกัน และหันพระพักตร์ไปยังด้านทั้ง ๔ แบบเดียวพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในคูหาเจดียวิหาร ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว ในรูปพระพิมพ์ดินเผาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ศิลปะปยู (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๕)[๑๕๔] (ภาพที่ ๘๒) และพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ศิลปะพุกาม ปรากฏความนิยมสร้างประดิษฐานที่กึ่งกลางคูหาพระเจดีย์ขนาดเล็ก อาทิ คูหเจดีย์เมืองพุกาม หมายเลข ๔๗๕ โดยไม่มีเสาแกนกลาง หรือเงื่อนไขทางสถาปัตยกรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง[๑๕๕] (ภาพที่ ๘๓) ในเขตเมืองมอญ พบที่เจดีย์ไจปุน (Kyaikpun Buddha) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพะโค (หงสาวดี) สร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์มอญกรุงหงสาวดี เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ ๔ องค์ ประดิษฐานแต่ละด้านของแกนทึบทั้งสี่ทิศ เป็นรูปแทนพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป คือ พระกกุสันธะทางทิศตะวันออก พระโกนาคมนะทางทิศใต้ พระกัสสปะทางทิศตะวันตก และพระโคตมะทิศเหนือ (ภาพที่ ๘๔) พระพุทธรูปจตุรทิศของมอญ-พม่าดังกล่าวเข้าใจว่าได้ส่งอิทธิพลต่อพระพุทธรูปจตุรทิศของล้านนา ดังปรากฏอยู่ในพระพุทธประธานและพระพุทธรูปขนาดเล็กจำนวนมาก

ภาพที่ ๘๒ ดินเผาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ จากศรีเกษตร ศิลปะปยู
ที่มา : ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, **ศิลปะในประเทศพม่า** (กรุงเทพฯ: สายธาร, ๒๕๕๔) ๑๔๙.

ภาพที่ ๘๓ พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ คูหเจดีย์เมืองพุกาม หมายเลข ๔๗๕ ศิลปะพุกาม ที่มา : เสมอชัย พูลสุวรรณ, **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๒: ภาพประกอบ และคำอธิบาย** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), ๑๘ (C).

ภาพที่ ๘๔ พระพุทธรูป วัดเจดีย์ไจปุน เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า ที่มา : จิรพงศ์ ใจรินทร์ https://www.google.com/search?q=เจดีย์ไจ๊ปุ่น

[๑๕๔] ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, **ศิลปะในประเทศพม่า** (กรุงเทพฯ: สายธาร, ๒๕๕๔) ๑๔๗-๑๔๘.

[๑๕๕] เสมอชัย พูลสุวรรณ, **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๑: ตัวบท** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙) ๙, ๖๓. ; เสมอชัย พูลสุวรรณ, **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๒: ภาพประกอบ และคำอธิบาย** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙) ๑๘ (c).

พระพุทธรูปจตุรทิศที่ปรากฏในล้านนา เช่น พระพุทธรูป วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ประดิษฐานภายในวิหาร (อุโบสถ) จัตุรมุข กึ่งกลางวิหารมีแกนกลางรับน้ำหนักเครื่องบนอาคาร ที่ด้านทั้งสี่ของแกนกลางประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ หันพระปฤษฎางค์เข้าหากัน และพระพักตร์หันไปยังทิศหลักทั้งสี่ สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ จากหลักฐานพงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า เมื่อทัพพม่าเข้าตีเมืองน่าน พ.ศ. ๒๒๔๖[๑๕๖] ได้เอาไฟเผาพระพุทธรูปองค์ทิศตะวันตกของวัดภูมินทร์ทำลายไป พระพุทธรูปสี่ทิศแห่งนี้จึงอาจสร้างขึ้นแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ในสมัยรุ่งเรืองของล้านนา ได้รับการปฏิสังขรณ์สร้างขึ้นใหม่ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘[๑๕๗] (ภาพที่ ๘๕) นับเป็นแบบอย่างที่นิยมสร้างในท้องถิ่นล้านนามาจนถึงสมัยหลัง อาทิ พบที่ วัดปงสนุก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง เป็นพระพุทธรูปจตุรทิศ ประทับในวิหารจตุรมุข (วิหารพระเจ้าพันองค์) หันขนองเข้าหากัน โดยไม่มีแกนหลัง ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ประทับอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ศิลปะล้านนา ปฏิสังขรณ์ พ.ศ. ๒๔๒๙ (ภาพที่ ๘๖) วัดหนองโค้ง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พระพุทธรูปพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แสดงปางต่างกัน ประทับอิงแกนหลังรูปดอกบัวตูม คือ พระกกุสันธะ แสดงปางห้ามมาร ประจำทิศตะวันออก พระโกนาคมนะ แสดงปางมารวิชัย ประจำทิศใต้ พระกัสสปะ แสดงปางประทานพร ประจำทิศตะวันตก และพระโคตมะ แสดงปางสมาธิ ประทับขัดสมาธิเพชร ประจำทิศเหนือ ฝีมือช่างพื้นถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๘๗) พุทธสถานดอยหลวงก๊องคำ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พระพุทธรูปสี่พระองค์ ปางมารวิชัย ประทับบ่ายพระพักตร์ไปยังด้านทั้งสี่ แกนหลังรองรับยอดสถูป (ภาพที่ ๘๘) และพระเจ้าสี่ทิศ วัดดอยสัพพัญญู ตำบลดอนเปา อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ หมายถึง พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันโธ ปางถวายเนตร หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระโกนาคมโน ปางประทานพร หันพระพักตร์ไปทางทิศใต้ พระกัสสะโป ปางอุ้มบาตรหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก และพระโคตโม ปางรำพึง หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ ๘๙) เป็นต้น

พระพุทธรูปสี่ทิศยังพบแพร่กระจายไปยังภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๕ ซึ่งน่าจะสืบคติมาจากล้านนา หรือตามชุมชนมอญ อาจได้รับคติเนื่องมาจากเมืองมอญ เช่น พระพุทธรูปสี่ทิศในปรางค์ประธานองค์กลาง วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพฯ พระพุทธรูป วัดสะแก จังหวัดปทุมธานี ลักษณะเป็นพระพุทธปูนปั้นปางมารวิชัย ประทับอิงแกนหลังก่อทึบ ๔ องค์ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓ เข้าใจว่าได้รับต้นแบบมาจากเมืองมอญ (ภาพที่ ๙๐) วัดท้าวอู่ทอง จังหวัดปราจีนบุรี พระพุทธรูปสี่พระองค์ แสดงปางสมาธิ ๓ องค์ น่าจะหมายถึงพระอดีตพุทธ และแสดงปางมารวิชัย ๑ องค์ หมายถึง พระปัจจุบันพุทธเจ้า (ภาพที่ ๙๑) และ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี พระพุทธรูปสี่องค์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย เป็นประธานของอาคาร ล้อมรอบเสาบริเวณศูนย์กลางอาคาร น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากช่างฝีมือท้องถิ่นล้านนา (ภาพที่ ๙๒)

---

[๑๕๖] **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๙** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗) ๓๓๑.

[๑๕๗] **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑๐** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗) ๘๑. ; ศิรพงศ์ ศักดิ์สิทธิ์, **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๔) ๑๕๒.

ภาพที่ ๘๕ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ๔ องค์ วิหารจตุรมุข วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

ภาพที่ ๘๖ พระพุทธรูปจตุรทิศ ประทับภายใต้พระศรีมหาโพธิ์ วิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก จังหวัดลำปาง ศิลปะล้านนา ปฏิสังขรณ์ พ.ศ. ๒๔๒๙

ภาพที่ ๘๗ พระพุทธรูปจตุรทิศ วัดหนองโค้ง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพที่ ๘๘ พระพุทธรูปจตุรทิศมิ่งมุงเมืองนันทมุนี พุทธสถานดอยหลวงก๊องคำ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพที่ ๘๙ พระเจ้าสี่ทิศ วัดดอยสัพพัญญู อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ฝีมือช่างพื้นถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๖ ที่มา: https://avalonchiangmai.files.wordpress.com /2011/01

ภาพที่ ๙๐ พระพุทธรูปประธาน วิหารวัดสะแก อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ที่มา : ธนเดช สุนทรโชติ

ภาพที่ ๙๑ พระพุทธรูปจตุรทิศ วัดท้าวอู่ทอง จังหวัดปราจีนบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖ ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๕ ปราจีนบุรี

ภาพที่ ๙๒ พระพุทธรูปปางมารวิชัยจตุรทิศ วัดไผ่โรงวัว อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ยังนิยมสร้างในรูปแบบของสถูปจำลองในศิลปะล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ และศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ลักษณะสถูปทรงสี่เหลี่ยมประดับจระนำซุ้ม ๔ ซุ้ม มีพระพุทธรูปประทับอิงกับแกนหลักของสถูป ๔ ด้าน หรือสถูปทรงกลมประดับซุ้มพระพุทธรูปสี่ด้าน เช่น พระสถูปจำลอง ศิลาสลัก จากกรุพระเจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปะล้านนา อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เสาซุ้มสลักลอยตัว เป็นช่องเปิดตลอดถึงกัน พระพุทธรูปประจำด้านประทับอิงอยู่กับเสาแกนกลางรับโครงสร้างส่วนบนของสถูป เลียนแบบสถูปจริง เทียบได้กับเจดีย์วัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งเรือนธาตุมีช่องเปิด ๔ ทิศ และมีแกนกลางก่ออิฐรับน้ำหนักเรือนยอดของสถูป คล้ายกับ “กู่ปายา” ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับแรงบันดาลใจจากพุกาม[๑๕๘] พระพุทธรูปประดับภายในซุ้มทั้งสี่ จึงน่าจะหมายถึงพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัปด้วยเช่นกัน (ภาพที่ ๙๓) สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ได้จากวัดเจดีย์สูง ตำบลฮอด อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ประดิษฐานพระพุทธรูปมารวิชัยอิงกับแกนหลักของสถูป ด้านทั้งสี่มีช่องเปิดทำเป็นซุ้มโค้ง เสมือนกับพระพุทธรูปประทับอยู่ภายในคูหาเจดีย์ ลักษณะเดียวกันกับสถูปจำลองจากกรุพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ ๙๔) สถูปจำลองทรงกลม หล่อโลหะ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ เรือนธาตุมีจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ๔ ด้าน ฝีมือช่างพื้นถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ ประวัตินายมุ้ย เดวิทย์ ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้พิพิธภัณฑสถานเก็บรักษา อาจหล่อขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ (ภาพที่ ๙๕) สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมสูง จระนำซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ยืนสี่ทิศ น่าจะจำลองแบบและคติมาจากพระเจดีย์ วัดพระยืน จังหวัดลำพูน อันเป็นต้นคติพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในล้านนา (ภาพที่ ๙๖) และสถูปจำลอง ไม้แกะสลัก วัดศรีบุญเรือง ตำบลม่วงตื๋ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ลักษณะเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยม แกนหลักประดิษฐ์พระพุทธรูปประทับปางสมาธิ ๔ ด้าน สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างพื้นถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๙๗)

และบรรดาพระพุทธรูปสลักจากแก้วผลึก (หินควอตซ์) หรือหินกึ่งมีค่า แกะสลักประทับติดกับแกนกลาง ๔ ทิศ ขนาดเล็ก ที่สร้างขึ้นในศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑–๒๒ (ภาพที่ ๙๘-๑๐๑) และพระพุทธรูปสี่พระองค์ ไม้แกะสลัก และแกะสลักบนนอระมาด (ภาพที่ ๑๐๒-๑๐๔) ซึ่งนับถือเป็นวัตถุมงคลตามธรรมชาติ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ ก็แสดงถึงพระพุทธรูปจตุรทิศ ตามคติความนับถือพระเจ้าห้าพระองค์ ที่สืบต่อมาในช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ด้วยเช่นกัน

---

[๑๕๘] เกรียงไกร เกิดศิริ, **พุกาม การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา** (กรุงเทพฯ: อีที พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑) ๓๔๑.

ภาพที่ ๙๓ พระสถูปจำลอง ศิลาสลัก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑ พบในกรุพระเจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนคร ศรีอยุธยา

ภาพที่ ๙๔ สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ได้จากวัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

ภาพที่ ๙๕ สถูปจำลองทรงกลม หล่อโลหะ มีพระพุทธรูปยืนประจำจระนำซุ้มสูง ๑๙ เซนติเมตร ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๙๖ สถูปจำลอง ทรงสี่เหลี่ยม ไม้แกะสลัก ซุ้มประดับพระพุทธรูปยืนสี่ด้าน ได้จากวัดพระธาตุหริภุญชัย ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน

ภาพที่ ๙๗ สถูปจำลอง ทรงสี่เหลี่ยม ไม้แกะสลัก วัดศรีบุญเรือง ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน

ภาพที่ ๙๘ พระปฏิมาแก้วผลึก ประทับห้นพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นแท่งแก้ว ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๙๙ พระปฏิมาแก้วผลึก ประทับห้นพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นแท่งแก้ว ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๐๐ พระปฏิมา ศิลาสลัก ประทับห้นพระขนองชนกัน ๔ องค์ ส่วนบนแกนหลังเป็นเดือย เดิมอาจสวมเข้ากับองค์ระฆัง ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ขนาด สูง ๓๘.๑ เซนติเมตร กว้าง ๒๕.๔ เซนติเมตร หนา ๒๓.๕ เซนติเมตร ที่มา : Asian Art Museum of San Franciscoประเทศสหรัฐอเมริกา

ภาพที่ ๑๐๑ พระปฏิมาสี่องค์ สลักบนแท่งหินควอตซ์ ๔ ด้าน สลักบนศิลาแท่ง มี ๓ ปาง คือ ทรงยืนปางเปิดโลก ๒ ด้าน ประทับปางสมาธิ ๑ ด้าน ปางไสยาสน์ ๑ ด้าน ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ สูง ๙.๙ เซนติเมตร ได้จากการขุดค้น วัดศรีโขง ตำบลฮอด อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๐๒ พระพุทธรูปไม้ วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ จำลองแบบจากพระพุทธรูปวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน แสดงปางสมาธิ ๑ องค์ ปางมารวิชัย ๓ องค์ มีจารึกความว่า ครูบากัญจนะสร้างในเมืองน่าน ที่มา : ศิรพงศ์ ศักดิ์สิทธิ์, **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา**, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๔, ๑๕๒.

ภาพที่ ๑๐๓ พระปฏิมาสลักบนนอระมาด เป็นพระพุทธรูปสี่ด้านประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย นาคปรก ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๐๔ พระปฏิมาสลักบนนอระมาด เป็นพระพุทธรูปสี่ด้านประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย อิงกับแกนหลัง ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

รูปเคารพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป ในท้องถิ่นภาคเหนือ ศิลปะร่วมสมัย บางครั้งมีลักษณะคลี่คลายไปจากแบบแผนความนิยมดั้งเดิม มิได้ทำเป็นพระพุทธรูปจตุรทิศ อันเป็นประธานหรือ ศูนย์กลางของอาคารศาสนสถาน อีกต่อไป หากแต่ประดิษฐานแยกจากกัน เป็นพระพุทธรูป ๔ พระองค์ก็มี แต่มักยึดหลักประจำทิศเป็นสำคัญ เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ปางมารวิชัย ประดิษฐานบนพระแท่นวิหารล้อมรอบ ๔ ด้าน ประจำทิศทั้ง ๔ ของพระธาตุ วัดดอนแก้ว ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ที่ฐานพระพุทธรูปจารึกพระนามอักษรธรรมล้านนา ลำดับตามทิศ คือ ๑. พระกกุสันธะ ประจำทิศตะวันออก ๒. พระโกนาคมนะ ประจำทิศใต้ ๓. พระกัสสปะ ประจำทิศทิศตะวันออก และ ๔. พระโคตมะ ประจำทิศทิศเหนือ (ภาพที่ ๑๐๕-๑๐๘)

ภาพที่ ๑๐๕-๑๐๘ พระเจ้าสี่พระองค์ วัดดอนแก้ว อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ในวิหารโถง ล้อมรอบพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน ลำดับตามทิศ คือ ทิศตะวันออก-พระกกุสันธะ ทิศใต้-พระโกนาคมนะ ทิศตะวันตก-พระกัสสปะ และทิศเหนือ-พระโคตมะ
ที่มา : นายพจศกร ศรีจันทร์กาศ

ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ท้องถิ่นภาคกลาง นอกจากทำตามรูปแบบพระพุทธรูปจตุรทิศของภาคเหนือแล้ว ยังทำในลักษณะกลุ่มพระพุทธรูปซ้ำแบบ ๔ พระองค์ พบประดิษฐานบนฐานขุกชี อุโบสถ วัดแม่นางปลื้ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีขนาดและลักษณะเดียวกัน คือ พระพักตร์นิ่งอย่างหุ่น ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ประทับขัดสมาธิราบ องค์พระตกแต่งลงรักปิดทอง ฐานสิงห์ประดับผ้าทิพย์ย่อเก็จ ประดับท้องไม้ ๑ ชั้น ลงรักปิดทอง ประดับกระจก แสดงปางมารวิชัย ๒ องค์ ด้านหน้าฐานมีจารึกประดับมุกระบุพระนามว่า “*๑ ฉลองพระองคพระพุทธกัศสป ฑะ*” และ “*๑ ฉลองพระองค พระพุทธสีริสากยมุนี ฑะ*” คือ พระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓ และพระองค์ที่ ๔ ในภัทรกัป พระพุทธรูปอีก ๒ องค์แสดงปางสมาธิ จารึกที่ฐานชำรุดไปแล้ว น่าจะได้แก่ “พระกกุสันธะ” และ “พระโกนาคมนะ” หรือพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๑ และองค์ที่ ๒ ในภัทรกัป สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ แสดงถึงคตินิยมพระปฏิมาสี่พระองค์ที่กระจายจากล้านนาลงสู่ดินแดนข้างใต้ โดยมีการสร้างด้วยศิลปกรรมแบบประเพณีภาคกลาง เป็นหลักฐานว่า พระพุทธรูปซ้ำแบบและขนาด ๔ พระองค์ หรือ ๕ พระองค์ อาจสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าสี่พระองค์ และพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป (ภาพที่ ๑๐๙-๑๑๓)

ภาพที่ ๑๐๙ พระประธานพระอุโบสถและพระปฏิมาฉลองพระองค์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป วัดแม่นางปลื้ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๑๑๐ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ หน้าฐานมีจารึกความว่า “๑ ฉลองพระองค พระพุทธสีริสากยมุนี ฑะ”

ภาพที่ ๑๑๑ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ หน้าฐานมีจารึกความว่า “๑ ฉลองพระองคพระพุทธกัศสป ฑะ”

ภาพที่ ๑๑๒ พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ อาจได้แก่พระอดีตพุทธองค์ที่ ๑ หรือ ๒ ในภัทรกัป

ภาพที่ ๑๑๓ พระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ อาจได้แก่พระอดีตพุทธองค์ที่ ๑ หรือ ๒ ในภัทรกัป

คติการสร้างปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์ เบื้องต้นเข้าใจว่าเกิดจากข้อจำกัดทางรูปทรงของสถาปัตยกรรมเจดียวิหารในผังทรงสี่เหลี่ยมแบบพุกามที่นิยมสร้างในล้านนา หรือโดยการรับคติพระพุทธรูปสี่ทิศมาจากหัวเมืองมอญ-พม่า ซึ่งอาจเนื่องกับการนับถือทิศหลักทั้ง ๔ เป็นสำคัญ อย่างไรก็ดี การสร้างพระปฏิมาสี่องค์ในภัทรกัป ก็เนื่องกับทางคติศาสนาซึ่งให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และพระอดีตพุทธเจ้าที่ทรงพยากรณ์การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันด้วย สอดคล้องกับหลักฐานวรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนาที่เนื่องกับคัมภีร์พุทธวงศ์ อาทิ คัมภีร์มูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และชินมหานิทาน ที่แต่งขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ อันมีเนื้อหาว่าด้วยประวัติของพระพุทธเจ้าโคตมศากยมุนี ซึ่งได้รับพยากรณ์การตรัสรู้ต่อเนื่องจากโบราณพุทธเจ้ามาจนถึงประวัติในพุทธกาลปัจจุบัน โดยมิได้ให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งจะมาตรัสรู้ในอนาคต ตามคติในพระไตรปิฎกซึ่งนับถือว่า ในโลกธาตุหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคเหนือ

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๒ พระปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป มีร่องรอยการสร้างขึ้นครบทั้งห้าพระองค์เป็นครั้งแรกในศิลปะล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ จากหลักฐานพระพุทธรูปยืน ศิลปะล้านนา เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนแสดงปางประทานอภัย บนฐานสี่เหลี่ยมรองรับบัวหงายมีเกสรบัว และมุมฐานทั้ง ๔ ประดับด้วยดอกบัวบานอีก ๔ ดอก ได้รับการวิเคราะห์ตีความว่า สื่อถึงพระอดีตพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติแล้ว ๔ พระองค์ ส่วนพระปฏิมายืนเหนือปัทมอาสน์ขนาดใหญ่ตรงกลาง หมายถึง พระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งจะเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาโปรดเวไนยสัตว์ เมื่อศาสนาพระโคดมพุทธเจ้าสิ้นอายุกาล ๕,๐๐๐ ปี พระพุทธรูปองค์นี้ได้รับอิทธิพลศิลปะอยุธยาตอนปลาย อาจกำหนดอายุอยู่ในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๒[๑๕๙] (ภาพที่ ๑๑๔) และอาจเป็นต้นเค้าของการสร้างพระปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ในท้องถิ่นล้านนา

ช่วงเวลาเดียวกัน ก็ค้นพบพระพุทธรูปสี่ทิศ ประทับอิงกับแกนหลัง สลักด้วยแก้วผลึกขนาดเล็กบางองค์ เก็บรักษาและจัดแสดงในห้องศิลปะล้านนา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ส่วนบนแกนหลังสลักเป็นพระพุทธรูปยืนเป็นพระองค์ที่ห้า ก็อาจตีความว่าหมายถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปด้วย (ภาพที่ ๑๑๕) แต่ไม่ได้พบพระพุทธกลุ่มนี้เป็นจำนวนมาก อาจกำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒

---

[๑๕๙] สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, **วัดเบญจมบพิตรและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดเบญจมบิตร** (กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑) ๑๒๐-๑๒๑.

ภาพที่ ๑๑๔ พระพุทธรูปยืน บนฐานปัทมอาสน์ มุมทั้ง ๔ ตกแต่งด้วยดอกบัว สูง ๖๕.๘ เซนติเมตร ศิลปะล้านนา ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๒

ภาพที่ ๑๑๕ พระพุทธรูปห้าพระองค์ สลักจากแก้วผลึก ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๒
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ การสร้างพระพุทธรูปกลุ่มห้าพระองค์ ตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ปรากฏแพร่หลายขึ้นในช่วงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ โดยเฉพาะประติมากรรมขนาดเล็ก ทำเป็นกลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ด้วยเทคนิคฝีมือช่างท้องถิ่นต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น

พระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑ์โฮงหลวงแสงแก้ว วัดพระแก้วพระอารามหลวง จังหวัดเชียงราย ทำด้วยไม้แกะสลักทาชาด ปิดทอง ลักษณะเป็นพระพุทธรูปเลียนแบบศิลปะล้านนาระยะแรก (ประทับขัดสมาธิเพชร พระรัศมีรูปดอกบัวตูม ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน ฐานกลีบบัวหงาย มีเกสรบัว) แสดงปางสมาธิ ประทับหันพระปฤษฎางค์ชนกันเป็นกลุ่ม ๕ พระองค์ บนฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย ซ้อนด้วยชั้นบัวถลา ชั้นลูกแก้วสลักลายพรรณพฤกษา ๒ ชั้น และกลีบบัวหงาย ๑ ชั้น ทรงสูง ฐานพระพุทธรูปเป็นฐานบัว กลีบบัวหงายซ้อน ๒ ชั้น กึ่งกลางกั้นด้วยฉัตร ยอดฉัตรเป็นลูกแก้วซ้อนชั้น ปลียอด และดอกบัวตูม แสดงความนิยมสืบเนื่องมาจากพระพุทธรูปล้านนาแบบจตุรทิศช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ (ภาพที่ ๑๑๖)

พระเจ้าห้าพระองค์ ไม้แกะสลัก วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง กึ่งกลางสลักพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับบนฐานปัทม์ประดิษฐานเป็นประธานกลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ จึงอาจหมายถึงพระพุทธเจ้าโคตมะ สองข้างสลักแผ่นไม้เป็นรูปเขาสัตว์ (เนื่องจากนิยมนับถือว่าเป็นเครื่องรางของชลังตามธรรมชาติ ในวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียกว่า เครื่องค้ำของคูณ) ปิดทองลายฉลุกระดาษ (ลายคำ) เป็นภาพพระพุทธรูปปางสมาธิประทับบนก้านดอกบัวบานสี่องค์ น่าจะหมายถึง พระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ ประกอบกับลายก้านดอกบัว (ภาพที่ ๑๑๗)

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ศิลาสลัก วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง สลักเป็นแผ่นศิลาทรงโค้งมน พื้นลงรักทึบ เขียนลายคำ รูปพระพุทธเจ้ามารวิชัย ๕ พระองค์ ซ้อน ๒ แถว แถวบน ๒ พระองค์ และแถวล่าง ๓ พระองค์ องค์กึ่งกลางด้านล่าง แสดงความสำคัญด้วยการสลักลายเส้นเน้นขอบโดยรอบ น่าจะหมายถึงพระโคตมพุทธเจ้า เชิวแผ่นศิลาสลักมีจารึกปีสร้าง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๑๑๘)

ภาพที่ ๑๑๖ พระเจ้าห้าพระองค์ ไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์โฮงหลวงแสงแก้ว วัดพระแก้วพระอารามหลวง จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๑๗ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ สลักจากไม้ และปิดทองลายฉลุกระดาษ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

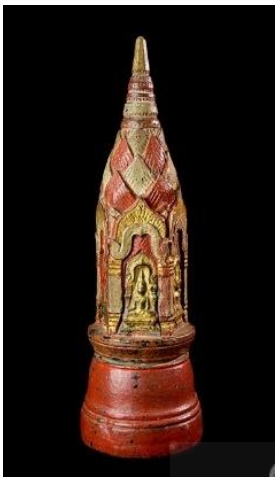

ภาพที่ ๑๑๘ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง เทคนิคเขียนลายคำบนแผ่นศิลา

ประติมากรรมขนาดเล็กส่วนใหญ่ นิยมสร้างในลักษณะของสถูปจำลองทรงห้าเหลี่ยม หรือทรงกลม ประดับจระนำประดิษฐานพระพุทธรูป ๕ ซุ้ม อันเป็นลักษณะวิวัฒน์ขึ้นจากสถูปจำลองทรงสี่เหลี่ยม สัมพันธ์กับคติการสร้างเจติยวิหารทรงห้าเหลี่ยมด้านเท่าสมัยพุกามของพม่า ที่มีรอบแกนรับน้ำหนักที่กึ่งกลางคูหาของอาคารทั้ง ๕ ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูป ๕ พระองค์ หันพระพักตร์สู่มุขทั้งห้า ซึ่งเป็นการพัฒนาโครงสร้างสถาปัตยกรรมขึ้นตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่น เจติยวิหารวัด Ein-Ya-Kyaung-Paya ซึ่งเป็นวัดขนาดเล็กในเมืองพุกาม จารึกกัลปนาระบุปีสร้าง พ.ศ. ๑๗๘๕ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘) หรือพัฒนาขึ้นจากเจดีย์ฐานห้าเหลี่ยม มีวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปแต่ละด้านของฐาน ๕ องค์ เช่น เจดีย์ธรรมยาสิกา มีจารึกสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๑ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่า ความก้าวหน้าทางโครงสร้างอาคารรูปทรงห้าเหลี่ยมสมมาตรดังกล่าวนี้ มีความเกี่ยวข้องกับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป พัฒนาจากประเพณีเดิมที่นิยมสร้างเจติยวิหารทรงสี่เหลี่ยม ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ในภัทรกัป เช่น พระพุทธรูปในวิหารวิหารอานันทเจดีย์[๑๖๐] (ภาพที่ ๑๑๙-๑๒๙)

---

[๑๖๐] เกรียงไกร เกิดศิริ, **พุกาม การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา**, ๓๐๙-๓๑๑. ; เสมอชัย พูลสุวรรณ, **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๑: ตัวบท**, ๕. ; ม.ล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, **ศิลปะในประเทศพม่า**, ๒๕๐

ภาพที่ ๑๑๙ เจดีย์จำลองทรงห้าเหลี่ยม ประดิษฐานพระพิมพ์ชินปางมารวิชัย ปิดทอง ที่จระนำซุ้ม ๕ ซุ้ม ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย จังหวัดลำพูน

ภาพที่ ๑๒๐ สถูปไม้แกะสลักห้าเหลี่ยม เสาซุ้มสลักโปร่ง ภายในมีเสาแกนกลาง ประดิษฐานพระพุทธรูปบุเงินประจำซุ้ม ที่มา : คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ภาพที่ ๑๒๑ สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ประดิษฐานพระ พุทธรูปยืนภายในจระนำซุ้มทั้ง ๔ ด้าน ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ ๑๒๒ สถูปจำลอง ไม้แกะสลัก ทาสี ประดับซุ้มพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับปางสมาธิ ลงรักปิดทอง วัดลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๒๓-๑๒๖ สถูปทรงห้าเหลี่ยม วัดบ้านหลุก อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ประดับซุ้มพระพุทธรูปยืนเหมือนกันทั้ง ๕ ซุ้ม ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔–๒๕

ภาพที่ ๑๒๗-๑๒๙ สถูปทรงกลม วัดบ้านหลุก อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ประดับซุ้มพระพุทธรูปยืน ๕ ซุ้ม ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔–๒๕ ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ขนาดใหญ่ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มักสร้างขึ้นเป็นพระประธานอุโบสถวิหาร ประทับเรียงบนฐานเดียวกัน ๕ พระองค์ โดยอาจสร้างเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบห้าพระองค์ หรือทำเป็นพระพุทธรูป แทนพระอดีตพุทธเจ้าที่ล่วงลับไปแล้ว ๔ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้าในรูปพระโพธิสัตว์หรือเทวดา ๑ พระองค์ ซึ่งประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ในภาคเหนือมักเน้นความสำคัญของพระพุทธรูปองค์กลางเป็นประธานในกลุ่มพระพุทธรูปทั้งห้า โดยทำพระรูปขนาดใหญ่และประดับตกแต่งเป็นพิเศษ ทั้งนี้น่าจะมีความหมายถึงพระโคตมพุทธเจ้า ซึ่งมีความสำคัญสูงสุด เนื่องจากเป็นพุทธกาลปัจจุบัน ส่วนพระพุทธรูปด้านข้าง ๔ องค์ มีขนาดเล็กลดหลั่นลงมาเป็นลำดับ อาจหมายถึงพระอดีตพุทธเจ้า และพระอนาคตพุทธเจ้า มีทั้งที่เป็นฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ และฝีมือช่างแบบพม่า โดยมักสร้างขึ้นเป็นงานปูนปั้น พระพักตร์และพระวรกายทาสีขาว พระโอษฐ์บางทาสีแดง พระศก พระขนงและพระเนตรทาสีดำ ตกแต่งส่วนสำคัญด้วยการลงรักปิดทอง มีความคล้ายคลึงกับมนุษย์ โดยมีแนวคิดในการนำใบหน้าของบุคคลในท้องถิ่นผู้สร้างพระพุทธรูปอุทิศไว้ในพระพุทธศาสนามาเป็นแบบในการปั้นพระพักตร์พระพุทธรูป[๑๖๑] พบในพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่ และน่าน เช่น พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดสวนตาล วัดพระธาตุแช่แห้ง วัดหัวเวียงใต้ จังหวัดน่าน วัดน้ำโค้ง จังหวัดแพร่ วัดทาขุมเงิน วัดหนองสร้อย จังหวัดลำพูน วัดป่าฝาง จังหวัดเชียงใหม่ วัดร้องขี้เหล็ก จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

---

[๑๖๑] ภรภัทร วังแจ่ม และสราวุธ รูปิน. “การอนุรักษ์และสืบสานงานศิลปะพื้นถิ่นลุ่มน้ำแม่ทา : กรณีศึกษาพระพุทธรูปปูนปั้นกลุ่มช่างลุ่มน้ำทา จังหวัดลำพูน.” **รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๗ “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวทัศน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads/2021 /03/A-031-ภรภัทร-วังแจ่ม-282-292.pdf

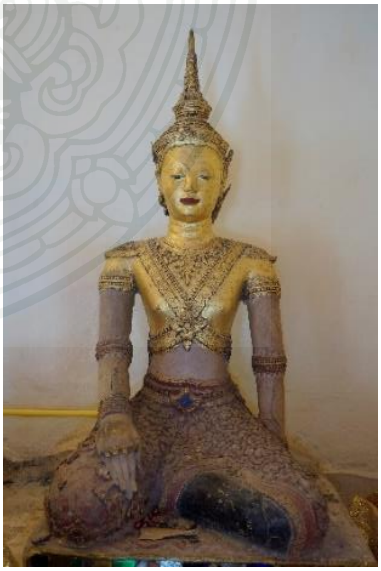
พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดสวนตาล ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน สร้างขึ้นเป็นประธานอุโบสถ ประดิษฐานเรียงเป็นแถวบนฐานชุกชีชั้นบนสุด ๕ พระองค์ มีขนาดเสมอกัน ทำเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ขัดสมาธิราบ แทนพระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ ทรงเครื่องแบบเทวดา นั่งพับเพียบ ๑ พระองค์ หมายถึง พระศรีอริยเมตไตรยบรมโพธิสัตว์ ปัจจุบันประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต เครื่องอาภรณ์ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบจากพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบพม่า สร้างขึ้นในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช (เจ้าอนันตยศ) เป็นเจ้าหลวงเมืองน่าน (พ.ศ. ๒๓๙๕-๒๔๓๔)[๑๖๒] (ภาพที่ ๑๓๐-๑๓๒)

ภาพที่ ๑๓๐ พระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดสวนตาล จังหวัดน่าน ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าสี่พระองค์กับพระศรีอาริยเมตไตรยบรมโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ศิลปะท้องถิ่นล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

ภาพที่ ๑๓๑ พระอดีตพุทธเจ้า ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

ภาพที่ ๑๓๒ พระศรีอริยเมตไตรย รูปเทวดาประทับพับเพียบเป็นองค์แรกที่พบในภาคเหนือ

[๑๖๒] **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑๐**, ๘๒.

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุแช่แห้ง ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน สร้างเป็นประธานของอุโบสถ ลักษณะพระพุทธรูปประดิษฐานบนฐานชุกชีเดียวกันห้าพระองค์ เรียง ๒ แถว แถวหน้าเรียงกัน ๓ องค์ องค์กลางมีขนาดใหญ่ เป็นประธานในกลุ่มพระพุทธรูปทั้ง ๕ น่าจะหมายถึงพระโคตมพุทธเจ้า ขนาบด้วยพระพุทธรูปขนาดกลาง ส่วนแถวหลังประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก ๒ องค์ พระพุทธรูป ๔ องค์แสดงปางมารวิชัย หมายถึงพระอดีตพุทธทั้ง ๔ เฉพาะองค์แถวหน้าขวามือแสดงปางสมาธิ ซึ่งน่าจะหมายถึงพระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๑๓๓)

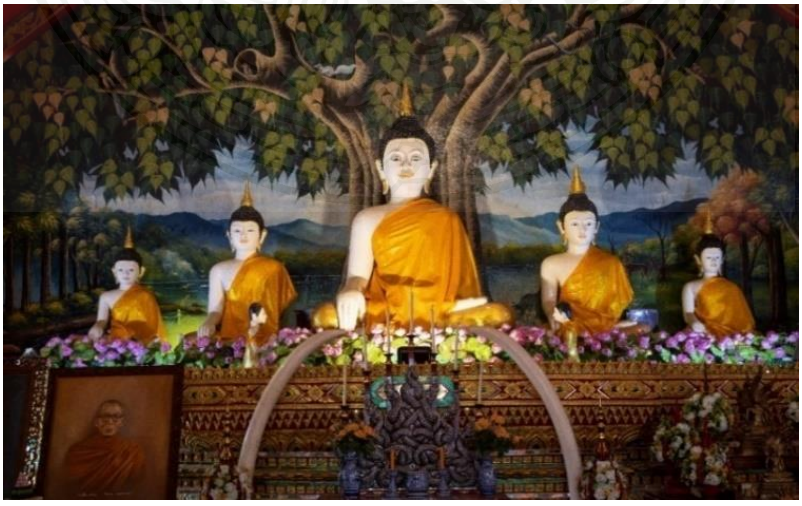
ภาพที่ ๑๓๓ พระเจ้าห้าพระองค์ พระอุโบสถ วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ที่มา : มงคล คล้ายสุบรรณ

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดหัวเวียงใต้ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน สร้างเป็นประธานของวิหาร ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ๕ พระองค์ พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ น่าจะได้แก่ พระโคตมพุทธเจ้า ส่วนพระพุทธรูป ๔ องค์ด้านข้าง มีขนาดลดหลั่นลงมาเป็นลำดับ ได้แก่ พระอดีตพุทธ ๓ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ผิวทาสีนวล ลักษณะพระเศียรค่อนข้างใหญ่ ไรพระศกเป็นแถบกว้าง พระเกศาแหลมสูง ทาสีดำ พระขนงโก่ง เขียนสีดำ พระโอษฐ์บาง ทาสีแดง พระวรกายสั้นไม่ได้สัดส่วน ประทับขัดสมาธิราบ ครองจีวรเรียบห่มเฉียง พระหัตถ์แบ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ เว้นพระอังคุฐ ยาวเสมอกัน ส่วนที่ต้องการเน้นความสำคัญ เช่น พระรัศมีและจีวรทาชาดปิดทอง ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือแบบอิทธิพลศิลปะพม่า อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๑๓๔)

ภาพที่ ๑๓๔ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดหัวเวียงใต้ อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ปั้นปูนเขียนสี และลงรักปิดทอง ตามแบบศิลปะพม่า

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดน้ำโค้ง ตำบลป่าแมต อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ประดิษฐานเป็นพระประธานของอุโบสถ ๕ พระองค์ ทำด้วยปูนปั้น ทาสี พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ คงได้แก่ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระพุทธรูปสองข้างมีขนาดลดหลั่นลงมาเป็นลำดับ น่าจะได้แก่ พระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า มีลักษณะซ้ำกัน คือ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย ครองจีวรเรียบ ห่มเฉียง ผิวทาสีขาว ขมวดพระเกศาสีดำ พระพักตร์เขียนสี พระรัศมี ไรพระศก ขอบพระกรรณและจีวรทาสีทอง ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ แบบอิทธิพลศิลปะพม่า อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๑๓๕)

ภาพที่ ๑๓๕ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดน้ำโค้ง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน เขียนสี ศิลปะท้องถิ่นล้านนา อิทธิพลศิลปะพม่า พุทธศตวรรษที่ ๒๕

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดทาขุมเงิน ตำบลทาขุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน เป็นพระพุทธรูปประธานอุโบสถ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ครองจีวรห่มเฉียง พระวรกายได้สัดส่วน ประดิษฐานในซุ้มโขง ๕ ซุ้ม องค์พระพุทธรูปปั้นปูน ผิวทาสีขาว พระพักตร์เขียนสี มีลักษณะสงบและอ่อนหวาน ลงรักปิดทองที่พระรัศมี พระศก ขอบพระกรรณ และผ้าจีวร แต่ละพระองค์มีลักษณะต่างกัน คือ พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ ส่วนพระพุทธรูปสองข้างมีขนาดเล็กกว่า พระพุทธรูปองค์ที่ ๑ ครองจีวรเรียบ ชายสังฆาฏิเป็นแถบหนาซ้อน ๒ ชั้น ปลายตัดตรง ประทับในซุ้มโขงประดับด้วยใบไม้สามเหลี่ยมทรงสูง ยอดซุ้มรูปนกยูงหรือหงส์ (ท้องถิ่นอธิบายว่าเป็นกาเผือก ๒ ตัวผัวเมีย)[๑๖๓] องค์ที่ ๒ ครองจีวรเรียบ สังฆาฏิพับซ้อนเป็นริ้ว แบบศิลปะมัณฑะเลย์ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถาแบบพม่า ยอดซุ้มรูปเทพนม พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ (องค์กลาง) ครองจีวรเรียบ ชายสังฆาฏิเป็นแถบหนาซ้อน ๒ ชั้น ปลายตัดตรง ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายดอกไม้เครือเถาและเทพนม รับเสด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนในคูหายอดซุ้ม จำลองปางเสด็จลงจากดาวดึงส์และปางเปิดโลก พระพุทธรูปองค์ที่ ๔ ครองจีวรเป็นริ้วทั้งองค์ สังฆาฏิพับซ้อนกันเป็นริ้วตามธรรมชาติ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา ยอดซุ้มรูปเทพนม พระพุทธรูปองค์ที่ ๕ ไรพระศกประดับตกแต่งด้วยกระจกสี คล้ายกับทรงมงกุฎรัดเกล้า ครองจีวรเป็นริ้วบาง สังฆาฏิเป็นแถบกว้างปลายตัดตรง ประทับในซุ้มโขงประดับด้วยใบไม้สามเหลี่ยมทรงสูง ยอดซุ้มรูปนกยูงหรือหงส์ สันนิษฐานว่าหมายถึง พระศรีอริยเมตไตรย ฝีมือช่างพื้นถิ่นชาวยอง (ชาวไทลื้อ อพยพมาจากเมืองยอง ประเทศพม่า) สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ สล่าผู้สร้าง ๓ คน คือ พ่อน้อยปั๋น พ่อน้อยของ และพ่อน้อยมอญ สล่าจากบ้านฝั่งหมิ่น ตำบลเหมืองจี้ อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน มีชื่อทางความงดงาม ความประณีต ละมุนละไม จนผู้คนในพื้นที่แถบนี้ได้ขนานนามว่า “พระเจ้างาม พระเจ้าสามเหลียว” ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๑ ได้ทำการบูรณะวิหาร พร้อมแก้พระพักตร์พระพุทธรูป เนื่องจากพระพักตร์พระพุทธรูปเดิมมีความงามจนกระทั่งผู้หญิงจำนวนมากหลงไหล จึงพระพักตร์ปั้นใหม่เพื่อให้มีความงดงามน้อยลง แต่กระนั้นพระพุทธรูปเจ้าทั้งห้าพระองค์ก็ยังคงความงดงามอยู่มาก และถือเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปสกุลช่างชาวยอง ที่ปรากฏกระจายไปทั่วดินแดนล้านนา (ภาพที่ ๑๓๖-๑๔๑)

ภาพที่ ๑๓๖ พระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดทาขุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
ปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ ประทับในซุ้มโขง ฝีมือช่างชาวยอง อิทธิพลศิลปะพม่า

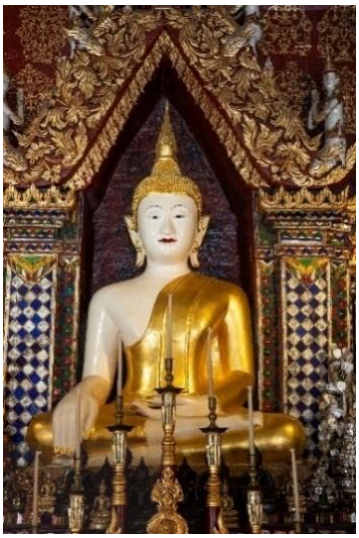
[๑๖๓] อธิบายโดย พระอธิการกิตติ กิตติโสภโณ เจ้าอาวาสวัดทาขุมเงิน

ภาพที่ ๑๓๗ พระพุทธรูปองค์ที่ ๑ ครองจีวรเรียบ สังฆาฏิซ้อน ๒ ชั้น ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายใบไม้สามเหลี่ยมทรงสูง ยอดซุ้มรูปหงส์

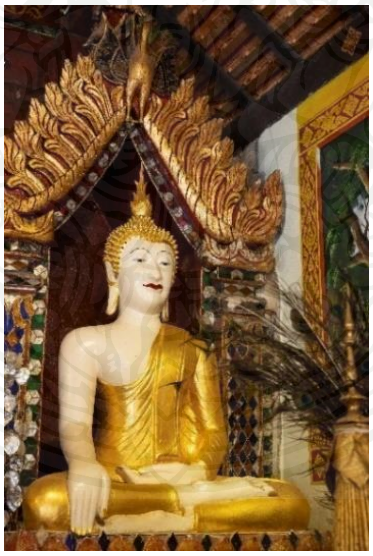
ภาพที่ ๑๓๘ พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ ครองจีวรเรียบ สังฆาฏิพับซ้อนเป็นริ้ว ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา ยอดซุ้มรูปเทพนม

ภาพที่ ๑๓๙ พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ (องค์กลาง) ครองจีวรเรียบ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถาและเทพนม ยอดซุ้มรูปพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์และพระพุทธรูปปางเปิดโลก

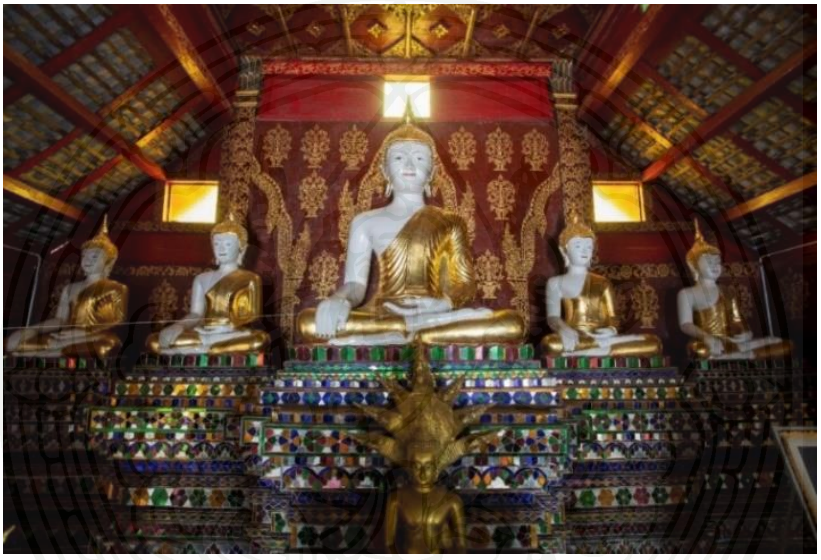

ภาพที่ ๑๔๐ พระพุทธรูปองค์ที่ ๔ ครองจีวรและสังฆาฏิเป็นริ้วพับซ้อนทั้งองค์ ประทับในซุ้มโขงตกแต่งลายเครือเถา ยอดซุ้มรูปเทพนม

ภาพที่ ๑๔๑ พระพุทธรูปองค์ที่ ๕ ตกแต่งไรพระศกด้วยกระจกสี คล้ายกับทรงเครื่อง ครองจีวรเป็นริ้วบาง สังฆาฏิเป็นแถบกว้างปลายตัดตรง ประทับในซุ้มโขงประดับด้วยใบไม้สามเหลี่ยมทรงสูง ยอดซุ้มรูปนกยูงหรือหงส์

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองสร้อย ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ฝีมือสล่าชาวยอง สร้างขึ้นเป็นพระประธานพระวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้าห้าพระองค์วัดทาขุมเงิน จังหวัดลำพูน คือ สร้างด้วยอิฐถือปูน ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ขมวดพระเกศาเล็กแหลม มีไรพระศก นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่เสมอกัน ผิวทาสีขาว พระพักตร์เขียนสี พระรัศมี พระศก และจีวร ลงรักปิดทอง พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ ไรพระศกเป็นแถบกว้าง ประดับกระจก ๒ ชั้น แสดงความสำคัญยิ่งกว่าพระพุทธรูปสองข้าง ซึ่งทำขนาดเล็กลดหลั่นลงมา น่าจะได้แก่ พระศากยมุนี หรือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระพุทธรูปองค์ที่ ๑ องค์ที่ ๓ (องค์กลาง) และองค์ที่ ๕ ครองจีวรเป็นริ้วแบบประดิษฐ์ ชายสังฆาฏิเป็นแถบหนา ปลายตัดตรง ผ้าสบงเรียบ องค์ที่ ๒ และองค์ที่ ๔ ครองผ้าจีวรเรียบทั้งองค์ พระพุทธรูปองค์ที่ ๕ ไรพระศกประดับกระจกคล้ายกับทรงศิราภรณ์ อาจหมายถึง พระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า (ภาพที่ ๑๔๒)

ภาพที่ ๑๔๒ พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหาร วัดหนองสร้อย อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ฝีมือช่างชาวยอง พุทธศตวรรษที่ ๒๕

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าฝาง ตำบลสง่าบ้าน อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย ขนาดใหญ่ประดิษฐานเป็นประธานภายในพระวิหาร ๕ พระองค์ ลักษณะผิวทาสีขาว พระขนงและพระเนตรเขียนสีดำ พระโอษฐ์ทาสีแดง พระศกทาสีดำ พระรัศมีรูปเปลว ไรพระศกเป็นแถบกว้างหย่อนลงที่กึ่งกลางพระนลาฏ และขอบพระกรรณทาสีทอง ห่มผ้าคลุมตลอดทั้งองค์ พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ น่าจะได้แก่ พระศากยมุนี หรือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระพุทธรูปสองข้าง ด้านละ ๒ องค์ ทำขนาดเล็กลดหลั่นลงมา อาจหมายถึง พระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า ฝีมือช่างท้องถิ่นล้านนา อิทธิพลศิลปะพม่า อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๑๔๓)

ภาพที่ ๑๔๓ พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหาร วัดป่าฝาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ที่มา : นับเก้า เกียรติฉวีพรรณ

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดร้องขี้เหล็ก ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นเป็นพระประธานวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ทำด้วยปูนปั้น เป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบห้าพระองค์ ลักษณะประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย พระองค์ลงรักปิดทอง ขมวดพระเกศาเล็กแหลม ทาสีดำ พระอุษณีษะกว้าง มีไรพระศกเป็นแถบกว้าง พระรัศมีเป็นเปลวสูง พระขนงโค้ง ปลายเรียวแหลม พระเนตรเรียวเหลือบต่ำ พระนาสิกใหญ่ ปลายตัดตรง พระโอษฐ์กว้าง มีร่องและแนวเส้นเชื่อมต่อระหว่างพระนาสิกและมุมพระโอษฐ์ พระหนุเป็นปม พระศอเป็นปล้อง ใบพระกรรณแหลม พระอังสาตรง ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ขอบจีวรตวัดโค้งเป็นรูปตัวเอสใต้พระถัน นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่เสมอกัน พระบาทราบ ผิวลงรักปิดทอง พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ พระพุทธรูปสองข้าง ด้านละ ๒ องค์ ทำขนาดเล็กลดหลั่นลงมา ฝีมือช่างพื้นเมือง ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๑๔๔)

ภาพที่ ๑๔๔ พระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดร้องขี้เหล็ก อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ที่มา : นับเก้า เกียรติฉวีพรรณ

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน สำหรับพระพุทธรูปร่วมสมัยที่สร้างขึ้นตั้งแต่ประมาณพ.ศ. ๒๕๐๐ มักสร้างขึ้นตามคติกาเผือก โดยสร้างพระพุทธรูปประกอบกับรูปสัตว์ประจำวงศ์ บางครั้งแสดงปางและวรรณะต่างกันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ทั้งนี้น่าจะผสมผสานเข้ากับคติพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ประจำทิศหลักและทิศท่ามกลาง ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน บางครั้งแสดงด้วยพุทธศิลป์ต่าง ๆ กัน ทั้งนี้คงได้รับแรงบันดาลใจจากประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ร่วมสมัยจากท้องถิ่นภาคกลาง เช่น พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระพุทธบาทตากผ้า จังหวัดลำพูน วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย วัดพระธาตุแหลมลี่ จังหวัดแพร่ วัดกาสา จังหวัดเชียงราย วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย วัดร้องกวาง จังหวัดแพร่ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรมบ้านเมตตาธรรม จังหวัดน่าน

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระพุทธบาทตากผ้า ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิปางมารวิชัยห้าพระองค์ ประทับบนแท่นแก้ว ฐานพระพุทธรูปจารึกพระนามและยันต์คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ ทับทรวงและหน้าฐานแท่นแก้วเขียนสีรูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าทั้งห้า องค์ที่ ๑ จารึกพระนาม “สมเด็จพระจอมศาสดากกุสันธะสัมมาสัมพุทธเจ้า” สัญลักษณ์รูปไก่ องค์ที่ ๒ จารึกพระนาม “สมเด็จพระจอมศาสดาโกนาคมนะสัมมาสัมพุทธเจ้า” สัญลักษณ์รูปนาค องค์ที่ ๓ จารึกพระนาม “สมเด็จพระจอมศาสดากัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า” สัญลักษณ์รูปเต่า องค์ที่ ๔ จารึกพระนาม “สมเด็จพระจอมศาสดาโคตมะสัมมาสัมพุทธเจ้า” สัญลักษณ์รูปโค และองค์ที่ ๕ จารึกพระนาม “สมเด็จพระจอมศาสดาศรีอริยะเมตไตรยะสัมมาสัมพุทธเจ้า” สัญลักษณ์รูปสิงห์ ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๑๔๕)

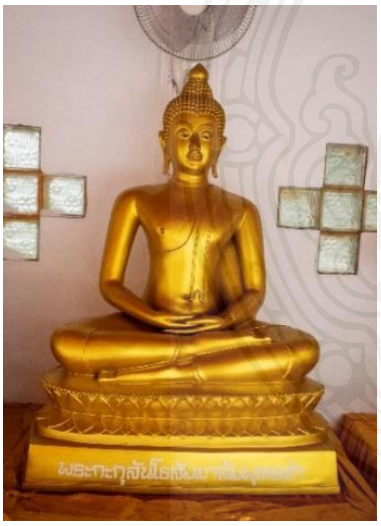
ภาพที่ ๑๔๕ พระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดพระบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระเกิด ตำบลทุ่งฮั้ว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ประดิษฐานที่ระเบียงอุโบสถ ทำเป็นพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และพระบรมโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ฐานมีจารึกพระนาม แสดงปางต่างกัน คือ องค์ที่ ๑ “พระกะกุสันโธสัมมาสัมพุทธเจ้า” แสดงปางสมาธิ องค์ที่ ๒ “พระโกนาคะมะโนสัมมาสัมพุทธเจ้า” แสดงปางปฐมเทศนา องค์ที่ ๓ “พระกัสสะโปสัมมาสัมพุทธเจ้า” แสดงปางแสดงธรรม องค์ที่ ๔ “พระโคตะโมสัมมาสัมพุทธเจ้า” แสดงปางมารวิชัย องค์ที่ ๕ “พระศรีอะริยะเมตตรัยโย”ทรงเครื่องอย่างพระโพธิสัตว์ พระหัตถ์

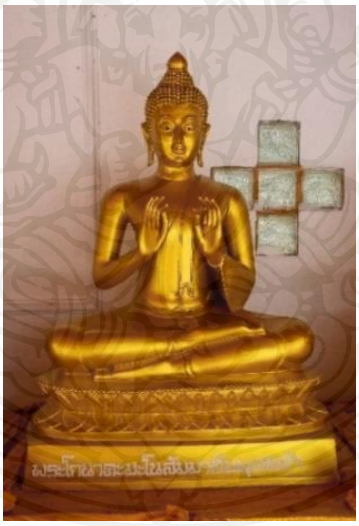
ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายคว่ำพระหัตถ์วางบนพระเพลา แนวคิดในการแสดงปางต่างกัน รับมาจากประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ของภาคกลาง อาจมีที่มาจากคติพระธยานิพุทธเจ้าซึ่งประจำในสรวงสวรรค์ทั้งห้าตามคติฝ่ายมหายาน สำหรับสักการบูชาและนำออกในขบวนแห่พระเจ้าห้าพระองค์ เนื่องในประเพณีแปดเป็ง (วิสาขบูชา) ของวัดพระเกิด ศิลปะแบบท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๑๔๖-๑๕๑)

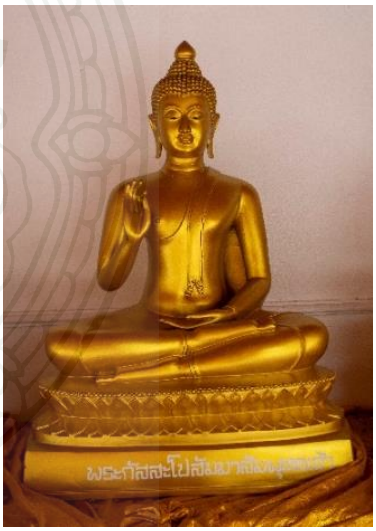
ภาพที่ ๑๔๖ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๔๗ “พระกะกุสันโธสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๔๘ “พระโกนาคะมะโนสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๔๙ “พระกัสสะโปสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๕๐ “พระโคตะโมสัมมาสัมพุทธเจ้า” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๑๕๑ “พระศรีอะริยะเมตตรัยโย” วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พระประธานอุโบสถปางมารวิชัย ประทับภายในซุ้มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประกอบภาพเล่าเรื่องกาเผือก พระพุทธเจ้ายอดซุ้ม เป็นภาพนูนสูง ปูนปั้น ลงรัก ทาสี ปิดทอง ประดับกระจก แสดงปางต่างกันคือ พระพุทธรูปองค์ที่ ๑ พระกกุสันธะ แสดงปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ พระโกนาคมนะ แสดงปางสมาธิ พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ พระกัสสปะ แสดงประทานอภัย พระพุทธรูปองค์ที่ ๔ พระโคตมะ แสดงปางมารวิชัย และองค์ที่ ๕ พระเมตเตยยะบรมโพธิสัตว์ ทรงเครื่องอย่างเทวดา ปางประทานพร แบบอิทธิพลจากศิลปกรรมภาคกลางฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพที่ ๑๕๒-๑๕๓ พระประธานอุโบสถและซุ้มพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพล อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุแหลมลี่ ตำบลปากกาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ สร้างขึ้นตามความเชื่อเนื่องกับการจัดระบบบูชาพระธาตุเมืองลอง ประจำพระเจ้าห้าพระองค์ โดยนับถือว่าพระธาตุแหลมลี่เป็นพระธาตุประจำพระองค์พระพุทธเจ้าโคตมะ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุแหลมลี่ สร้างขึ้นตามแบบพุทธศิลป์สุโขทัย เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ๕ พระองค์ ฐานกลีบคว่ำบัวหงาย ประดับผ้าทิพย์ แสดงสัญลักษณ์สัตว์ประจำองค์พระพุทธเจ้าไว้ที่หน้าฐาน ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องหรือพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยที่กึ่งกลาง ส่วนพระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ครองจีวรเรียบ ประดิษฐานตามลำดับสองข้าง ผนังวิหารเขียนภาพจิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ตามลำดับการประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นการเน้นสำคัญของพระอนาคตพุทธเจ้า ตามแนวคิดที่มักปรากฏในท้องถิ่นภาคกลาง ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ ๒๖ (ภาพที่ ๑๕๔)

ภาพที่ ๑๕๔ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระธาตุแหลมลี่ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ที่มา : สิริษา ลิ้มดวงเด่น

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดกาสา ตำบลแม่จัน อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปประธานของวิหาร ๔ พระองค์ ด้วยพุทธศิลป์ ๓ สมัย ประกอบด้วย พระพุทธรูปศิลปะล้านนา หน้าตัก ๘๐ นิ้ว ตั้งเป็นประธานที่กึ่งกลาง ๑ พระองค์ พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หน้าตัก ๗๒ นิ้ว ๒ พระองค์ และพระพุทธรูปศิลปะอู่ทอง หน้าตัก ๖๐ นิ้ว ๒ พระองค์ ประดิษฐานสองข้าง ขนาดลดหลั่นลงไปตามลำดับ แสดงถึงความนิยมร่วมสมัยในการย้อนกลับมาสร้างพระพุทธรูปตามแบบพุทธศิลป์อย่างโบราณ ที่ผสานเข้ากับกับคติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ (ภาพที่ ๑๕๕)

ภาพที่ ๑๕๕ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดชียงราย

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่ากุ๊ก ตำบลจันจว้าใต้ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย สร้างเป็นพระพุทธรูปกลางแจ้งขนาดใหญ่ แสดงคติพระโต หรือพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสรีรกายขนาดใหญ่ แสดงปางและวรรณะต่างกัน มีจารึกพระนามกำกับด้วยคาถาประจำพระองค์ และพระสมมุตินาม เพื่อสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน คือ องค์ที่ ๑ “พระกุกกุสันธพุทธเจ้า” สมมุตินาม “หลวงพ่อมั่งมี” แสดงปางมารวิชัย ทาสีมุก คาถาประจำพระองค์ “นะ” องค์ที่ ๒ “พระโกนาคะมะนะ” สมมุตินาม “หลวงพ่อบุญทวีทรัพย์” ปางสมาธิ ทาสีเงิน คาถาประจำพระองค์ “โม” องค์ที่ ๓ “พระกัสสะปะ” สมมุตินาม “หลวงพ่อมั่งคั่ง” ปางแสดงธรรม ทาสีทอง คาถาประจำพระองค์ “พุทธ” องค์ที่ ๔ “พระโคตะมะ” สมมุตินาม “หลวงพ่อมั่นคง” ปางมารวิชัย ทาสีนาก คาถาประจำพระองค์ “ธา” องค์ที่ ๕ “พระศรีอาริยะเมตไตร” สมมุตินาม “หลวงพ่อสมปรารถนา” ปางสมาธิ ทาสีหยก คาถาประจำพระองค์ “ยะ” อาจเทียบได้กับพระพุทธรูปพระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา พระเจ้าห้าพระองค์ วัดนพเก้าทายิการาม และวัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี ทั้งนี้คงได้รับแนวคิดและรูปแบบมาจากภาคกลาง ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๑๕๖-๑๖๑)

ภาพที่ ๑๕๖ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดป่ากุ๊ก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๕๗ พระกุกกุสันธพุทธเจ้า-หลวงพ่อมั่งมี วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๕๘ พระโกนาคะมะนะ-หลวงพ่อบุญทวีทรัพย์ วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๕๙ พระกัสสะปะ-หลวงพ่อมั่งคั่ง วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย

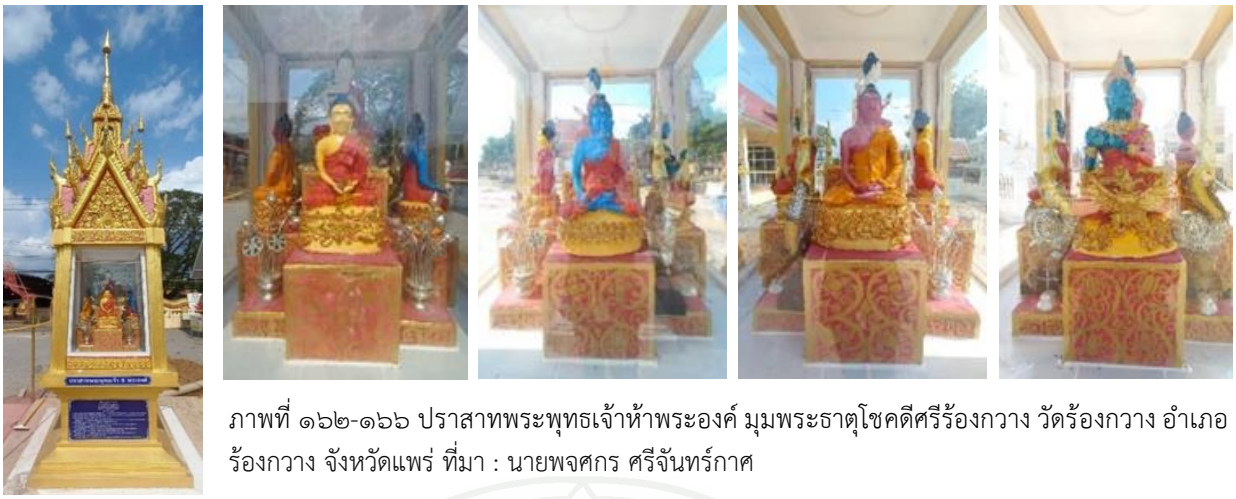

ภาพที่ ๑๖๐ พระโคตะมะ-หลวงพ่อมั่นคง วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๖๑ พระศรีอาริยะเมตไตร-หลวงพ่อสมปรารถนา วัดป่ากุ๊ก จังหวัดเชียงราย

ปราสาทพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดร้องกวาง ตำบลร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ตั้งอยู่บริเวณมุมพระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง ภายในปราสาทประดิษฐานพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับหันพระขนองชนกัน ๔ ทิศ มีลักษณะผสานเข้ากับคติพระธยานิพุทธในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือ องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า วรรณะขาว พระหัตถ์ถือธัมม์ แสดงปางแสดงธรรม ประทับบนบัลลังก์ที่กึ่งกลาง องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า วรรณะน้ำเงิน แสดงปางประทานพร ประทับทางทิศตะวันออก องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า วรรณะแดง แสดงปางสมาธิ ประทับทางทิศตะวันตก องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า วรรณะเหลือง แสดงปางประทานสิ่งของ (แบพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ถือถุงเงินและถุงทอง) ประทับทางทิศใต้ และองค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ วรรณะเขียว แสดงปางประทานอภัย ประทับทางทิศเหนือ ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๓ (ภาพที่ ๑๖๒-๑๖๖)

ภาพที่ ๑๖๒-๑๖๖ ปราสาทพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ มุมพระธาตุโชคดีศรีร้องกวาง วัดร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ที่มา : นายพจศกร ศรีจันทร์กาศ

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระมหาเจดีย์พุทธเจ้าห้าพระองค์ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรมบ้านเมตตาธรรม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัย ๔ พระองค์ คือพระอดีตพุทธเจ้าที่มาตรัสแล้ว ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องอย่างเทวดา ปางประทานอภัย ๑ พระองค์ แสดงว่าทรงประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๑๖๗)

ภาพที่ ๑๖๗ พระเจ้าห้าพระองค์ พระมหาเจดีย์พุทธเจ้า ๕ พระองค์ ในภัทรกัป พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม บ้านเมตตา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

พระปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคกลางและภูมิภาคอื่น ๆ

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๕ พระพุทธรูปที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ระยะแรกพบในท้องถิ่นภาคกลางและที่กระจายสู่ภูมิภาคอื่น ๆ เชื่อว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากปฏิมาในท้องถิ่นภาคเหนือ โดยมักทำเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบขนาดเดียวกันหรือต่างขนาด แบ่งเป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปจตุรทิศ และกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ ประดิษฐานเป็นกลุ่มบนฐานชุกชีเดียวกัน ห้าพระองค์ โดยยังไม่ปรากฏสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พบหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๕ เช่น

พระพุทธรูปปูนปั้นประธานวิหาร วัดเขาบันไดอิฐ ตำบลไร่ส้ม อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปมารวิชัยขนาดใหญ่ ๒ องค์ และขนาดเล็ก ๓ องค์ หันพระปฤษฎางค์เข้าหากันและหันพระพักตร์ไปยังด้านทั้งสี่รวม ๕ พระองค์ ทั้งนี้อาจได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปจตุรทิศของล้านนาศิลปะอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓ อาจสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ (ภาพที่ ๑๖๘)

ภาพที่ ๑๖๘ กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดเขาบันไดอิฐ จังหวัดเพชรบุรี

พระเจ้าห้าพระองค์ ปรางค์ประธาน วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร พระพุทธรูปประธานกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ที่แสดงคติการสร้างชัดเจน ได้แก่ กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ ประดิษฐานภายในปรางค์ประธาน ๓ องค์ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพฯ พิจารณาจากรูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ภายในพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นอย่างสอดคล้องกัน คือ คูหาพระปรางค์องค์กลาง ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิหันพระปฤษฎางค์เข้าหากัน ๔ พระองค์ หันพระพักตร์ไปยังมุขทั้งสี่ ตามแบบพระพุทธรูปจตุรทิศของล้านนา หมายถึงพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ที่ทรงอุบัติแล้วในภัทรกัป เข้าใจว่ารับรูปแบบมาจากภาคเหนือ พระปรางค์ทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธบาทเรียงลดหลั่นกันเป็นลำดับ ๔ รอย หมายถึงรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ส่วนพระปรางค์ทิศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ พระวรกายแสดงผ้าจีวรพาดเฉวียงบ่าพระอังสาซ้ายและพาดชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี แต่ไม่แสดงผ้าจีวรคลุมพระกรซ้ายตามปกติ แต่กลับแสดงช่องว่างระหว่างพระกรคล้ายกับเปลือยพระองค์ท่อนบนเหมือนรูปเทวดา ทั้งนี้น่าจะหมายถึง พระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่บนดุสิตสวรรค์ ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ดังกล่าว สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓-๔ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ แสดงคติพระอนาคตพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจปรากฏในลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่อง (ภาพที่ ๑๖๙-๑๗๐)

ภาพที่ ๑๖๙-๑๗๐ พระเจ้าห้าพระองค์ คูหาพระปรางค์ วัดพิชยญาติการาม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ๔ พระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ในลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ ๑ พระองค์

พระพุทธรูปวัดป่าไชโย (ร้าง) ตำบลหล่มเก่า อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ตั้งอยู่กลางเมืองหล่มเก่า อันเป็นชุมชนของคนเชื้อสายลาวล้านช้าง กลุ่มลาวหลวงพระบาง และกลุ่มคนลาวเวียงจันทน์ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปมารวิชัย ปั้นปูน ทาสี ประทับบนฐานเดียวกัน ๕ พระองค์ องค์กึ่งกลางด้านหลังมีขนาดใหญ่ (พระเจ้าใหญ่) พระพุทธรูปสี่องค์ด้านหน้ามีขนาดเล็ก ฝีมือช่างล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ อาจสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าองค์ที่แพร่กระจายไปสู่กลุ่มลาวล้านช้าง (ภาพที่ ๑๗๑)

ภาพที่ ๑๗๑ พระพุทธรูปวัดป่าไชโย (ร้าง)
อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พระพุทธรูปประธานอุโบสถ วัดอุดมพิชัย ตำบลบางน้ำเชี่ยว อำเภอพรหมบุรี จังหวัดอ่างทอง เรียกกันว่า “พระเจ้าห้าพระองค์” เป็นกลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้นต่างขนาด ตั้งบนฐานชุกชีเดียวกัน ๕ พระองค์ ขนาดใหญ่ ประทับอยู่ด้านหลัง ๒ องค์ ขนาดเล็กประทับด้านหน้า ๓ องค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๑๗๒)

ภาพที่ ๑๗๒ กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ อุโบสถ วัดอุดมพิชัย อำเภอพรหมบุรี จังหวัดอ่างทอง

พระพุทธรูปประธาน อุโบสถ วัดห้วยสะพาน ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี สร้างเป็นพระพุทธรูปกลุ่มห้าพระองค์ พระประธานที่กึ่งกลางแสดงปางมารวิชัยมีขนาดใหญ่ พระพุทธรูปสององค์ด้านข้างตอนในของฐานชุกชีแสดงปางสมาธิขนาดกลาง และพระพุทธรูปสองข้างด้านหน้าแสดงปางมาริชัยและปางสมาธิมีขนาดเล็ก อาจสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้น (ภาพที่ ๑๗๓)

ภาพที่ ๑๗๓ กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ อุโบสถ วัดห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี

พระพุทธรูปประธานอุโบสถ วัดอุโปสถาราม ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยเรียงลดหลั่นกันบนฐานชุกชีห้าพระองค์ องค์กลางมีขนาดใหญ่ อาจหมายถึงพระปัจจุบันพุทธเจ้า พระพุทธรูปสี่องค์ด้านข้างมีขนาดเสมอกัน อาจหมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า ตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ ฝีมือช่างรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพที่ ๑๗๔)

ภาพที่ ๑๗๔ กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดอุโปสถาราม จังหวัดอุทัยธานี

พระเจ้าห้าพระองค์ พระวิหาร วัดหนังราชวรวิหาร แขวงบางค้อ เขตจอมทองกรุงเทพมหานคร ลักษณะเป็นพระพุทธรูปมารวิชัย ซ้ำรูปแบบและขนาด ประดิษฐานบนชุกชีเรียงเป็นแถวเรียงเป็นสองแถว ด้านหน้า ๓ องค์และด้านหลัง ๒ องค์ ฝีมือช่างรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพที่ ๑๗๕)

ภาพที่ ๑๗๕ กลุ่มพระพุทธรูปห้าพระองค์ วิหาร วัดหนังราชวรวิหาร กรุงเทพฯ ที่มา: ธรรมะไทย. **วัดหนัง ราชวรวิหาร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: http://www.Dham mathai.org/watthai/bangkok/watnang.php

เสมาสลักรูปพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา ประติมากรรมขนาดเล็กที่สร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งอาจมีอายุเก่าแก่ที่สุดนอกเหนือจากปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ในท้องถิ่นภาคเหนือ ลักษณะเป็นแผ่นศิลาทรายทรงเสมาสลักนูนสูงรูปพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบบนก้านดอกบัวบาน ภายในซุ้มเรือนแก้ว มีการจัดกลุ่มในแนวตั้งเป็นสามแถวตามรูปทรงเสมา พระพุทธรูปองค์กึ่งกลางด้านบนสุด พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตรด้ามสั้น พระหัตถ์ขวาจับอยู่บนพัดใบตาล สื่อถึงการแสดงธรรม น่าจะหมายถึงพระพุทธเจ้าโคตมะ ผู้ประทานธรรมในพุทธกาลปัจจุบัน ต่อลงไปสองแถวเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ๓ พระองค์ หมายถึง พระอดีตพุทธเจ้าสามพระองค์แรกในภัทรกัป และแถวที่สามด้านขวาสุดเป็นรูปพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องอย่างเทวดา ยกมือขึ้นพนมถือดอกบัว แสดงสักการะแด่พระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ หมายถึงพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งสถิตบนดุสิตสวรรค์และจะมาตรัสรู้ในอนาคต การจัดกลุ่มประติมากรรมดังกล่าวนี้ แสดงอัตลักษณ์ที่พบต่อมาในพื้นที่ภาคกลาง เคยได้รับกำหนดอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙-กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐[๑๖๔] แต่เมื่อพิจารณาว่าเป็นฝีมือช่างพื้นถิ่นที่สร้างขึ้นตามแบบศิลปะอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย ก็อาจกำหนดอายุไว้ไม่เกินกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ เท่านั้น (ภาพที่ ๑๗๖)

พระเจ้าห้าพระองค์สลักบนงาช้างประหลาด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวหงายซ้อนเหนือฐานสิงห์ประดับผ้าทิพย์ในซุ้มเรือนแก้วจำนวน ๕ องค์ หมายถึง พระพุทธเจ้าในกัลป์ปัจจุบัน ได้แก่ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอาริยเมตไตรย แกะสลักบนงาช้างที่บิดเป็นเกลียว ปลายงาแกะเป็นเศียรพญานาค นับถือกันว่า งางอกผิดลักษณะสามัญดังกล่าว เป็นวัตถุมงคล สูงค่า หายาก นิยมนำมาแกะเป็นพระพุทธรูป เช่นเดียวกับคติที่ปรากฏในท้องถิ่นภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (เรียกว่าของค้ำของคูณ) ฝีมือช่างรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๑๗๗)

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดศรีบุญเรือง บ้านโนนรัง ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่นเป็นกลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัย ไม้แกะสลัก ลงรัก ทาชาด ปิดทอง ๕ พระองค์ องค์ประธานอยู่กึ่งกลาง ขนาดตักกว้าง ๙ เซนติเมตร สูงรวมฐาน ๓๖ เซนติเมตร ด้านข้างขนาบด้วยพระพุทธรูป ๒ องค์ และด้านหน้ามีพระพุทธรูปขนาดเล็กลงเป็นลำดับอีก ๒ องค์ เดิมสลักแยกจากกัน สำหรับถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ต่อมาจึงจับเป็นกลุ่มตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ โดยใช้การเจาะรูใส่สลักเชื่อมต่อเข้าด้วยกันบริเวณฐาน ลักษณะพระพุทธรูปสลักเป็นรูปทรงง่าย ๆ พระพักตร์รี พระรัศมีทรงกรวยสูง พระวรกายยืดยาว พระเพลาแคบ ประทับขัดสมาธิราบบนฐานบัว แบบฝีมือช่างท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๑๗๘)

---

[๑๖๔] พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม ๑ พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย** (กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๑) ๒๘๗.

ภาพที่ ๑๗๖ แผ่นเสมาสลักรูปพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวีรวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๑๗๗ พระเจ้าห้าพระองค์สลักบนงาช้างประหลาด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๗๘ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดศรีบุญเรือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ประกอบสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ คติการสร้างปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์เป็นที่นิยมแพร่หลายเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมหล่อโลหะขนาดเล็ก ผลิตขึ้นจำหน่ายในท้องตลาด สำหรับบูชาและถวายไว้ตามอารามทั่วไป สร้างขึ้นหล่อแยกจากกันเป็นชุดห้าพระองค์ แสดงออกโดยประกอบอยู่กับรูปสัตว์ประจำวงศ์ตามคติกาเผือก ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณล้านนา คือ พระกกุสันธะ รูปไก่ พระโกนาคมนะ รูปนาค พระกัสสปะ รูปเต่า พระโคตมะ รูปโค และพระศรีอริยเมตไตรย รูปสิงห์ สร้างด้วยพุทธศิลป์รัตนโกสินทร์แบบประเพณี พระพุทธเจ้าสี่องค์แรกมักทำซ้ำขนาดและรูปแบบ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง หรือครองจีวรลายดอก นิยมแสดงปางอุ้มบาตร ปางสมาธิ และปางมารวิชัย แต่พระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์ที่ห้า มีรูปแบบไม่แน่นอน อาจปรากฏในลักษณะของพระพุทธรูปพระพุทธรูปทรงเครื่อง รูปพระภิกษุ หรือพระภิกษุทรงเครื่อง ก็ได้ โดยปกติทำเป็นรูปภิกษุ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชงฆ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตร ซึ่งน่าจะหมายถึง พระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้และสั่งสอนธรรมในอนาคตกาล

นักวิชาการบางท่านวิเคราะห์ตีความว่า พระโพธิสัตว์ในรูปภิกษุ หมายถึง “พระอชิตภิกษุ” ซึ่งได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าโคตมะว่าจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเมตไตรยถัดจากพุทธกาลปัจจุบัน ปรากฏในต้นเรื่อง คัมภีร์พระอนาคตวงศ์ ฉบับร้อยแก้วซึ่งรจนาขึ้นในประเทศไทย กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงปรารภซึ่งพระอชิตภิกษุ ผู้เป็นหน่อพุทธางกูรอริยเมตไตรยเจ้า เป็นเหตุให้ตรัสเทศนาแสดงพระโพธิสัตว์อันจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ [๑๖๕] และ เรื่องปฐมสมโพธิกถา “เมตไตรยพยากรณ์ปริวัตรบริเฉท” อันแต่งขึ้นเพื่อขยายความ

[๑๖๕] คัมภีร์พระอนาคตวงศ์น่าจะแต่งขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย เพราะในบานแผนกของหนังสือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระยาลิไท ระบุชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ไว้ด้วย ดู ประภาส สุระเสน, คัดถ่ายถอด-แปล, **พระคัมภีร์อนาคตวงศ์** (กรุงเทพฯ: โรง

เรื่องสาฎกทานของพระนางปชาบดี ความว่า “อชิตกุมาร” โอรสของพระเจ้าอชาตศัตรู เกิดด้วยนางกาญจนเทวี อัครมเหสี มีศรัทธาออกบวชเป็นพระภิกษุสาวก ครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ครั้งที่ ๒ พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ให้ทอผ้าสาฎกผืน ๑ อย่างประณีต แล้วนำไปถวายเฉพาะแก่พระพุทธองค์ พระบรมศาสดาทรงปรารภเพื่อความเคารพในพระสงฆ์สาวก จึงไม่ทรงรับผ้าสาฎกนั้น แต่ทรงแนะนำให้ถวายแก่สงฆ์ พระนางทูลวิงวอนไม่เป็นผล จึงถวายแก่พระอัครสาวกและพระอริยเจ้าองค์อื่นก็ไม่มีผู้ใดรับ พระนางถวายไล่เรียงไปจนถึงพระอชิต ผู้เป็นพระภิกษุนวกะบวชใหม่จึงรับผ้านั้นไว้ ทำให้พระนางปชาปดีทรงโทมนัส พระพุทธองค์มีพระประสงค์จะให้พระนางยินดีในอานิสงส์ทาน จึงตรัสเรียกเอาบาตรพุทธบริขารมาทรงอธิษฐาน ให้ลอยไปในอากาศ แล้วตรัสสั่งให้พระอริยสาวกทั้งหลายนำเอาบาตรนั้นกลับลงมา ก็ไม่มีพระสาวกองค์ใดนำบาตรกลับมาได้ จึงตรัสสั่งให้พระอชิตไปนำบาตรนั้นมา พระอชิตภิกษุตั้งความปรารถนาพระโพธิญาณเป็นสัจจาธิษฐาน บาตรนั้นก็เลื่อนลอยลงมายังมือพระอชิต พระนางปชาบดีได้เห็นปาฏิหาริย์ดังนั้นก็ปลื้มฤทัยหายโทมนัส ต่อมาพระพุทธองค์จึงตรัสพยากรณ์ว่าพระอชิตจะได้ตรัสเป็นองค์พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าพระเมตไตรย[๑๖๖]

ประติมากรรมพระศรีอริยเมตไตรยในรูปภิกษุเข้าใจว่าเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมา จึงปรากฏเป็นขนบเฉพาะถิ่น ไม่พบความนิยมสร้างแพร่กระจายไปถึงดินแดนล้านนาและล้านช้าง อาทิ พระศรีอาริย์วัดไลย์ อำเภอท่าวุ้ง จังหวัดลพบุรี อันมีตำนานท้องถิ่นแต่งประกอบไว้ กล่าวว่าพระศรีอาริย์จุติลงมากำเนิดในโลกและบวชเป็นพระสงฆ์ที่วัดไลย์ ได้เป็นใหญ่เป็นอาจารย์ เป็นประธานสำหรับสั่งสอนแก่พระภิกษุและสามเณร เพื่อบำเพ็ญพระบารมีและสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ถ้วนห้าพันพระวัสสา[๑๖๗] รูปพระศรีอริยเมตไตรยวัดไลย์ จึงมิใช่รูป “พระอชิตภิกษุ” แต่สร้างขึ้นโดยคติพระศรีอาริย์เยี่ยมโลกก่อนสิ้นพุทธกาล ๕,๐๐๐ ปี อันเป็นความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เป็นผู้มีบุญมาเกิดในรูปคนสามัญ ซึ่งปรากฏหลักฐานหลายแห่ง[๑๖๘] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วิเคราะห์ว่ารูปพระศรีอาริย์ เปลี่ยนจากรูปเทวดาแบบเก่า อันหมายว่าเป็นรูปพระโพธิสัตว์เมื่ออยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต มาทำเป็นรูปพระภิกษุเป็นความคิดของพระสงฆ์ เพราะรูปเทวดาบูชาไม่ได้เหมือนรูปบรรพชิต (เนื่องจากพระสงฆ์มีภูมิธรรมสูงกว่าเทวดา) ความว่า

“แต่สังเกตรูปพระศรีอาริย์ที่ทำกันในเมืองไทยดูชอบกล แบบเก่าเพียงสมัยพระเจ้าปราสาททองชอบทำเป็นรูปเทวดา ดังเช่นปรากฏอยู่ ณ วัดชุมพลที่เกาะบางปะอิน หมายว่ารูปพระโพธิสัตว์เมื่ออยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต แต่ต่อมาสันนิษฐานตามลักษณะหน้าภาพว่าเมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนไปทำเป็นรูปพระ (อชิต) ภิกษุ

พิมพ์สุรวัฒน์, ๒๕๔๐. ภิกษุสามเณรวัดตรีทศเทพ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมาภรณ์ (สุรพงศ์ ฐานวโร ป.ธ.๕, น.ธ.เอก) เจ้าอาวาสวัดตรีทศเทพและรองเจ้าคณะภาค ๔-๕-๖-๗ (ธรรมยุต) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐).

[๑๖๖] พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๔๓๐. รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐) ๑๘๕-๑๙๔.

[๑๖๗] อภิลักษณ์ เกษมผลกูล และดรณ์ แก้วนัย, “พระศรีอาริย์เมืองลพบุรี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ,” **สยามปกรณ์ปริวรรต ๓** (กรุงเทพฯ: ศูนย์สยามทัศน์ศึกษา คณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗) ๗๕-๙๒.

[๑๖๘] อภิรักษ์ เกษมผลกูล, **ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๒) ๖๐.

เช่นที่วัดไลเมืองลพบุรีและที่วัดมหาธาตุเมืองเพชรบุรี และทำตามกันเช่นนั้นต่อมาจนในกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุที่เปลี่ยนน่าจะเป็นความคิดของสงฆ์ ด้วยเป็นรูปเทวดาบูชาไม่ได้เหมือนเป็นรูปบรรพชิต”[๑๖๙]

ปฏิมากลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ดังกล่าวนี้ พบแพร่กระจายทั่วไปในทุกภูมิภาคของไทย มักปรากฏหลักฐานเหลือเฉพาะพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค และพระศรีอาริย์ สัญลักษณ์รูปสิงห์ อาจเป็นไปได้ว่าได้รับความนับถือมากกว่าองค์อีก ๒ องค์ ในฐานะพระอดีตพุทธเจ้าองค์ปฐม พระปัจจุบันพุทธเจ้า และพระอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งพุทธศาสนิกชนมุ่งหวังจะได้พบกับศาสนาของพระองค์ (ภาพที่ ๑๗๙-๑๙๔)

ภาพที่ ๑๗๙ ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕
ที่มา : สมบัติของเอกชน

ภาพที่ ๑๘๐ พระกกุสันธะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย วัดทรงเสวย จังหวัดชัยนาท

ภาพที่ ๑๘๑ พระกกุสันธะ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ ๑๘๒ พระกกุสันธะ ครองจีวรลายดอก ปางสมาธิ วัดเชิงคีรี จังหวัดสุโขทัย

---

[๑๖๙] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๗**, ๑๐๘-๑๐๙.

ภาพที่ ๑๘๓ พระกกุสันธะ ครองจีวรลายดอก ปางมารวิชัย วัดสนามไชย จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ ๑๘๔ พระโกนาคมนะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย สมบัติของเอกชน

ภาพที่ ๑๘๕ พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางอุ้มบาตร วัดบ้านทราย จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ ๑๘๖ พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ วัดอินทาราม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๑๘๗ พระโคตมะ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย พิพิธ-ภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ ๑๘๘ พระโคตมะ ครองจีวรลายดอก ปางสมาธิ สมบัติของเอกชน

ภาพที่ ๑๘๙ พระโคตมะ ครองจีวรลายดอก ปางมารวิชัย วัดวันอุทิศ จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ ๑๙๐ พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางอุ้มบาตร วัดโชติทายการาม จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ ๑๙๑ พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางมารวิชัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรี อยุธยา

ภาพที่ ๑๙๒ พระศรีอาริย์ ทรงเครื่อง ปางสมาธิ สมบัติของเอกชน

ภาพที่ ๑๙๓ พระศรีอาริย์ รูปพระภิกษุ ถือตาลปัตร ครองจีวรลายดอก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

ภาพที่ ๑๙๔ พระศรีอาริย์ รูปพระภิกษุ ถือตาลปัตร ครองจีวรลายดอก ทรงเครื่อง วัดนาป่าคาย จังหวัดอุตรดิตถ์

ประติมากรรมสำคัญในกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ประกอบกับสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ได้แก่ พระปฏิมาที่สั่งทำขึ้นโดยเฉพาะตามความประสงค์ของผู้สร้าง มิได้สร้างขึ้นเพื่อจำหน่ายในท้องตลาดทั่วไป มีจารึกแสดงคติ ผู้สร้าง และปีสร้างที่ชัดเจน มักประกอบด้วยสัญลักษณ์ประจำพระองค์หลายประการ อาทิ พระนาม ไม้โพธิ์ คาถาประจำพระองค์ และรูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพฯ วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม และวัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี วัดถ้ำคูหาสวรรค์ จังหวัดยะลา เป็นต้น

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดราชสิทธาราม แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวหงายรองรับด้วยฐานหน้ากระดาน ๕ พระองค์ กึ่งกลางฐานหน้ามีจารึกอักขระขอมคาถา “นะโม พุทธายะ” และจารึกปีจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) และ ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖) ทั้งนี้คงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ โดยพระเถราจารย์วัดราชสิทธาราม ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ยังพิพิธภัณฑ์กรรมฐาน คณะ ๕ ประวัติสำหรับใช้เป็นสื่อในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแบบวัดราชสิทธาราม เนื่องจากวัดราชสิทธิรามเป็นวัดอรัญญิกและสำนักวิปัสนาสำคัญของพระนคร ปัจจุบันหายไป ๓ พระองค์ คงเหลือเพียง ๒ พระองค์ (ภาพที่ ๑๙๕-๑๙๖)

ภาพที่ ๑๙๕ พระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ วัดราชสิทธาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฐานมีจารึกคาถาบาลี อักษรขอมว่า “พุท” เป็นคาถาประจำพระองค์พระพุทธเจ้ากัสสปะ

ภาพที่ ๑๙๖ พระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ วัดราชสิทธาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ฐานมีจารึกคาถาบาลี อักษรขอมว่า “ธา” เป็นคาถาประจำพระองค์พระพุทธเจ้าโคตมะ

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพวงมาลัย ตำบลแม่กลอง อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านหน้าฐานมีจารึกระบุว่า “เจ้าคุณวัดพวงมาลัย” (พระครูวินัยธรรมแก้ว พฺรหฺมสโร) สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ลักษณะเป็นพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ในรูปพระภิกษุ ๑ พระองค์ แสดงปางสมาธิ (ปางตรัสรู้) ครองจีวรลายดอก ห่มเฉียง ประทับขัดสมาธิเพชร ประทับบนฐานกลีบบัวหงายเหนือเขามอ มีความหมายพระแท่นรัตนบัลลังก์ ด้านหน้าฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์ของพระพุทธเจ้าทั้งห้า อยู่ภายใต้พระศรีมหาโพธิ์ ไม้โพธิ์ประจำพระองค์ ไม่แสดงลักษณะแตกต่างเพื่อจำแนกได้จากกัน จึงน่าจะให้ความหมายเชิงสัญญะ สะท้อนถึงความนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นคติสืบมาแต่อินเดียโบราณ ดังปรากฏในคัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณ ได้กล่าวบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒๘ พระองค์ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๑๐ ประเภท ของพระอนาคตพุทธเจ้า ๑๐ พระองค์ ความว่า *“ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม บูชา พระศรีมหาโพธิพฤกษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ทรงประทับนั่งตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันประเสริฐล้ำเลิศนั้น”* ต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ คือ ๑. พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้ซึก (สิรีส) ๒. พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้มะเดื่อ (อุทุมพร) ๓. พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้ไทร (นิโครธ) ๔. พระโคตมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ (อสฺสตฺถ) ๕. พระศรีอริยเมตไตรย จักประทับตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้กากะทิง (นาครุกขะ)[๑๗๐] (ภาพที่ ๑๙๗-๒๐๑)

---

[๑๗๐] กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, **พุทธปาทลกฺขณและรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ๒๕๓๖) ๒๒-๒๓.

ภาพที่ ๑๙๗ พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ซึก วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

ภาพที่ ๑๙๘ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้มะเดื่อ วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

ภาพที่ ๑๙๙ พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ไทร วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปเต่าเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

ภาพที่ ๒๐๐ พระโคตมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ที่โคนต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปโคเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

ภาพที่ ๒๐๑ พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย อยู่ในรูปภิกษุ ประทับที่โคนต้นไม้กากะทิง วัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม หน้าฐานมีรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดปรมัยยิกาวาส ตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงจีวรลายดอก ปางสมาธิ ประทับตรัสรู้ที่โพธิบัลลังก์ แสดงถึงพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรย มีรูปเป็นพระภิกษุ พระหัตถ์ซ้ายถือพัดยศ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำเหนือพระชงฆ์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้จะทรงตรัสรู้และสั่งสอนธรรมในอนาคต ๑ พระองค์ ประทับบนฐานบัวหงายประดับผ้าทิพย์ มีรูปสัตว์ประจำวงศ์ที่หน้าฐาน เชิงฐานจารึกพระนามพระพุทธเจ้าและต้นโพธิ์ คือ องค์ที่ ๑ สัญลักษณ์รูปไก่ ฐานมีจารึกว่า “พระกกุสันโท ต้นไม้กร่าง” องค์ที่ ๒ สัญลักษณ์รูปนาค ฐานมีจารึกว่า “พระกะสับโป ต้นไทร” (เข้าใจว่าจารึกผิด) องค์ที่ ๓ สัญลักษณ์รูปเต่า ฐานมีจารึกว่า “พระโกนาคม ต้นไทร” (เข้าใจว่าจารึกผิด) องค์ที่ ๔ สัญลักษณ์รูปโค ฐานมีจารึกว่า “พระสมณโคดม ต้นโพ” และองค์ที่ ๕ สัญลักษณ์รูปนางสิงห์ ฐานมีจารึกว่า “พระสีอริยเมตไตร ต้นกากะทิง” สร้างขึ้นในศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๒๐๒-๒๐๖)

ภาพที่ ๒๐๒ พระกกุสันธะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ ๒๐๓ พระโกนาคมนะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ ๒๐๔ พระกัสสปะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ ๒๐๕ พระโคตมะ วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ ๒๐๖ พระศรีอริยเมตไตรย วัดปรมัยยิกาวาส จังหวัดนนทบุรี

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดถ้ำคูหาสวรรค์ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา สร้างตามแบบแผนประเพณี เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางสมาธิ ขัดสมาธิเพชร ๔ พระองค์ และศรีอาริยเมตไตรยในรูปเทวดา ๑ พระองค์ ประทับขัดสมาธิเพชร ประนมหัตถ์ถวายอัญชลีต่อพระพุทธเจ้าทั้งสี่พระองค์ที่ทรงอุบัติแล้ว หมายถึงพระบรมโพธิสัตว์ซึ่งประทับบนดุสิตสวรรค์ จะทรงอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไปในอนาคต หน้าฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์ประกอบ แต่ชำรุดหักหายไปแล้วเกือบทั้งสิ้น คงเหลือแต่เฉพาะสัญลักษณ์รูปไก่หน้าฐานพระกกุสันธพุทธเจ้า ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานเดียวกัน มีข้อความจารึกว่า “นางโป๋ยิ่น นายสุรินทร์ ศิริยพันธ์ สร้าง ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ หนังสือคูหาภิมุข ยะลา จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ ระบุว่า สิ้นเงิน ๒,๕๐๐ บาท (สองพันห้าร้อยบาท) [๑๗๑] ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคใต้ (ภาพที่ ๒๐๗-๒๑๒)

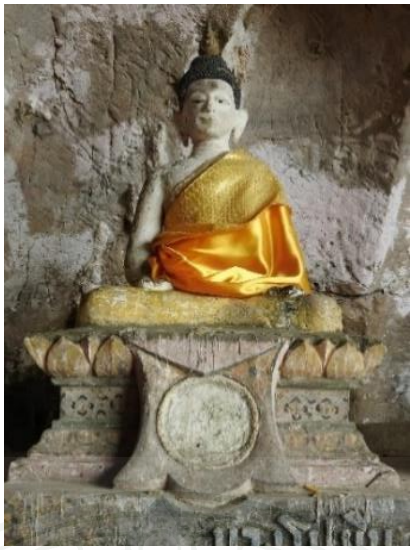

ภาพที่ ๒๐๗ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

[๑๗๑] **คูหาภิมุข ยะลา** (พระนคร: รุ่งนคร, ๒๔๙๖) ๘๑.

ภาพที่ ๒๐๘ องค์ที่ ๑ พระกกุสันธะ ผ้าทิพย์มีสัญลักษณ์รูปไก่เป็นสัตว์ประจำวงศ์ ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

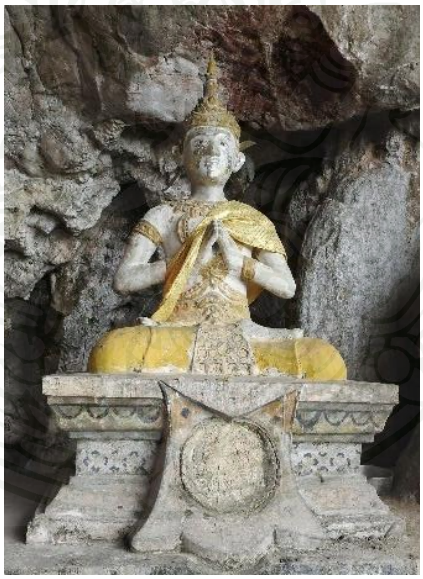
ภาพที่ ๒๐๙ องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

ภาพที่ ๒๑๐ องค์ที่ ๓ พระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

ภาพที่ ๒๑๑ องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

ภาพที่ ๒๑๒ องค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย สัญลักษณ์รูปสัตว์ประจำวงศ์ชำรุดหักหายไปแล้ว ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕-ปัจจุบัน

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์กลุ่มนี้ มีลักษณะสำคัญ คือ ทำพระพุทธรูปไม่ซ้ำแบบ แสดงปางต่างกัน ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางสมาธิ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางปฐมเทศนา พระกัสสปพุทธเจ้า ปางแสดงธรรม หรือประทานอภัย พระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย และพระอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า ปรากฏในรูปเทวดา ทรงเครื่องวิวิธภูษิตา

ภรณ์ หรือในแบบพระพุทธรูปทรงเครื่อง แสดงปางประทานพรด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา กุมพระหัตถ์ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้า มักสร้างประกอบกับรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ บางครั้งแสดงด้วยพุทธศิลป์ต่างรูปแบบกัน และให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้ายิ่งกว่าพระอดีตพุทธเจ้า โดยจัดวางไว้ที่กึ่งกลางกลุ่มพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ทั้งนี้แสดงถึงการปะปนเข้ากับคติพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งประจำอยู่ในสรวงสวรรค์ทั้ง ๕ ทิศ (ทิศทั้ง ๔ และทิศท่ามกลางเป็นประธานของพระพุทธเจ้าทั้งห้า) แสดงมุทรา (ท่ามือ) และวรรณะต่างกัน เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ โดยน่าจะสืบเนื่องจากความสนใจศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่ขยายตัวมากขึ้นนับแต่รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ต้นแบบน่าจะเกิดจากพระบฏฉบับพิมพ์ ซึ่งนิยมเขียนตัวอย่างส่งออกไปตีพิมพ์ที่เมืองนอกและนำส่งจำหน่ายตามร้าน ตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ ๕[๑๗๒] จึงปรากฏแพร่กระจายไปในวงกว้าง กระทั่งเกิดเป็นแบบแผนศิลปกรรมใกล้เคียงกันทั่วประเทศ เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี วัดสังฆราชา กรุงเทพฯ วัดพรหมญาณ จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี วัดคลองพระเจ้า จังหวัดระยอง วัดพลับ จังหวัดจันทบุรี และวัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี มีรายละเอียด ดังนี้

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางแตน ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี สร้างเป็นพระพุทธรูป ๔ ปาง และพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องราชาภรณ์ ๑ พระองค์ มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑ พร้อมด้วยคาถาหัวใจพระเจ้าห้าพระองค์ และรูปสัตว์ประจำวงศ์ประกอบ คือ องค์ที่ ๑ พระกกุสันธะ ประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ คาถาประจำพระองค์ “นะ” ฐานประดับรูปไก่ มีจารึกอักษรไทย ภาษาไทย ความว่า *“นายเสริม วงษเมธา คิดกับคนทั้งหลาย สร้างพระกุกกุสันโท ที่นิพพานต์ไปแล้ว ไว้นมัสการทั่วกัน พ.ศ. ๒๔๗๑”* อักษรขอม ภาษาบาลีความว่า *“พุทฺธสฺส ปรินิพฺพุตํ อตีตํ กุกฺกุสนฺธสฺส นมสฺสิตฺวา วา”* แปลว่า “ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระกกุสันธะสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เสด็จนิพพานผ่านไปแล้ว” องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนะ ประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางประทานปฐมเทศนา คาถาประจำพระองค์ “โม” ฐานประดับรูปนาค จารึกอักษรไทย ภาษาไทย ความว่า *“นายเสริม วงษเมธา คิดกับคนทั้งหลาย สร้างพระโกนาคม ที่นิพพานต์ไปแล้ว ไว้นมัสการทั่วกัน พ.ศ. ๒๔๗๑”* อักษรขอม ภาษาบาลีความว่า *“พุทฺธสฺส ปรินิพฺพุตํ โกนาคมนสฺส อตีตํ นมสฺสิตฺวา วา”* แปลว่า “ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะผู้เสด็จปรินิพพานไปนานแล้ว” องค์ที่ ๓ พระกัสสปะ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางประทานอภัย คาถาประจำพระองค์ “พุท” ฐานประดับรูปเต่า จารึกอักษรไทย ภาษาไทย ความว่า *“นายเสริม วงษเมธา คิดกับคนทั้งหลาย สร้างพระพุทธกัสสป ที่นิพพานต์ไปแล้ว ไว้นมัสการทั่ว ๆ ไป พ.ศ. ๒๔๗๑”* อักษรขอมภาษาบาลี ความว่า *“พุทฺธสฺส ปรินิพฺพุตํ กสฺส-กุปสฺส อตีตํ พุทฺธํ นมสฺสิตฺวา”* แปลว่า “ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เสด็จนิพพานไปนานแล้ว” องค์ที่ ๔ พระสมณโคดม ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย คาถาประจำพระองค์ “ธา” ฐานประดับรูปโค จารึกอักษรไทย ภาษาไทย ความว่า *“นายเสริม วงษเมธา คิดกับคนทั้งหลาย สร้างพระสะมะณะโฆตม ที่พระองค์อยู่เดี๋ยวนี้ ไว้นมัสการทั่วกัน พ.ศ. ๒๔๗๑”* อักษรขอม ภาษาบาลี ความว่า *“พุทฺธสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส เคาตมสฺสทฺธา สรรํ วนฺธม (วนฺทาม)”* แปลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนอบน้อมแด่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเป็นสรณะ” และ องค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องอย่างเทพบุตร ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางประทานพร คาถาประจำพระองค์ “ยะ” ฐานประดับรูปสิงห์ จารึกอักษรไทย ภาษาไทย ความว่า *“นายเสริม วงษ์เมธา คิดกับคนทั้งหลาย สร้างพระศรีอาริเมตไตรย์ไว้บูชากันทั่ว ๆ ไป รวม*

---

[๑๗๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชหัตถเลขาฯ ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาและเรื่องสร้างพระบฏหลวง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖, จาก: https://vajirayana.org/พระราชหัตถเลขาฯ-ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนา-และเรื่องสร้างพระบฏหลวง

๕ องค์ พ.ศ. ๒๔๗๑” อักษรขอม ภาษาบาลีความว่า *“เมตฺตเยฺยา เมเต ธามสิงฺห อนาค ตสฺส อภิ วนฺธิยฺย”* แปลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายขอไหว้พระศรีอริยเมตไตรยผู้มีกำลังดุจราชสีห์ผู้จะมาตรัสรู้ในกาลภายหน้า” ศิลปะรัตนโกสินทร์ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๒๑๓-๒๑๗)

ภาพที่ ๒๑๓ “พระกุกกุสันโท” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ คาถาประจำพระองค์ “นะ” ฐานประดับรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑

ภาพที่ ๒๑๔ “พระโกนาคม” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ คาถาประจำพระองค์ “โม” ฐานประดับรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑

ภาพที่ ๒๑๕ “พระพุทธกัสสป” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานอภัย คาถาประจำพระองค์ “พุท” ฐานประดับรูปเต่าเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑

ภาพที่ ๒๑๖ “พระสะมะณะโฆตม” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย คาถาประจำพระองค์ “ธา” ฐานประดับรูปโคเป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑

ภาพที่ ๒๑๗ “พระศรีอาริยเมตไตรย์” วัดบางแตน จังหวัดปราจีนบุรี ประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานพร คาถาประจำพระองค์ “ธา” ฐานประดับรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดสังฆราชา เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร สร้างประกอบกับรูปสัตว์ประจำวงศ์ มีจารึกนามผู้สร้างและปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๘๑ สร้างอุทิศให้เจ้ากรรมนายเวร ให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ คงเหลือเฉพาะรูปพระกกุสันธะ ประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ ครองจีวรอย่างนักบวช และพระศรีอริยเมตไตรย แสดงรูปทรงเครื่องอาภรณ์อย่างเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระเพลา (ภาพที่ ๒๑๘-๒๑๙)

ภาพที่ ๒๑๘ พระกกุสันธะ วัดสังฆราชา กรุงเทพฯ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วหนา พาดสังฆาฏิเป็นแถบกว้าง ฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย ซ้อนด้วยฐานหน้ากระดานหกเหลี่ยม ประดับรูปไก่เป็นสัญลักษณ์ นางกิมไล้ แก้วประเสริฐ สร้าง พ.ศ. ๒๔๘๑

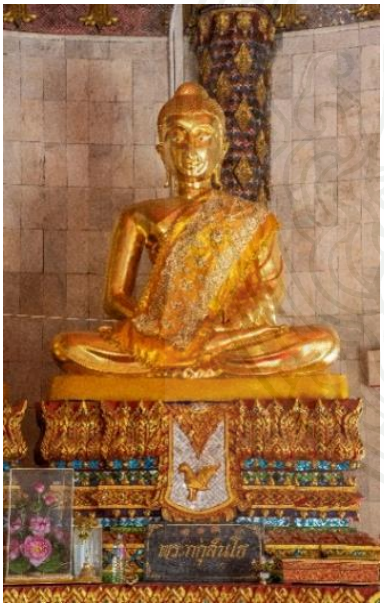

ภาพที่ ๒๑๙ พระศรีอารย์ วัดสังฆราชา กรุงเทพฯ รูปเทวดาทรงภูษายาวประดับเครื่องอาภรณ์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ ฐานสิงห์ ซ้อนด้วยฐานหน้ากระดานหกเหลี่ยม ประดับรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ นางกิมไล้ แก้วประเสริฐ สร้าง พ.ศ. ๒๔๘๑

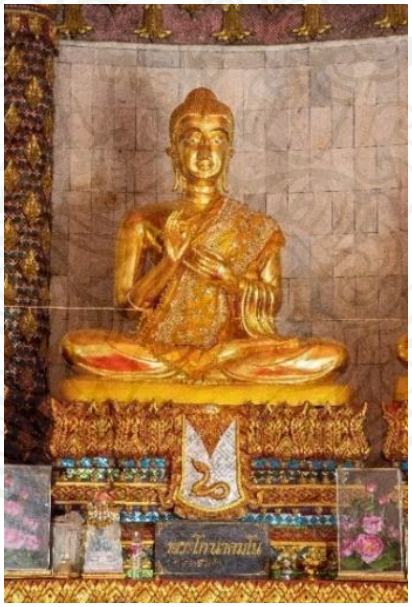
พระเจ้าห้าพระองค์ วัดเขาพรหมสวรรค์ ตำบลหน้าพระลาน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี สร้างเป็นประธานอุโบสถทรงระฆัง ประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิราบ ครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วหนา แสดงปางต่าง ๆ ๔ พระองค์ และพระพุทธรูปทรงเครื่อง ๑ พระองค์ ฐานปัทม์ผ้าทิพย์ประดับรูปสัตว์ประจำวงศ์เป็นสัญลักษณ์ คือ “พระกกุสันโธ” ปางสมาธิ มีรูปไก่ประดับที่ฐาน “พระโกนาคมโน” ปางปฐมเทศนา มีรูปนาคประดับที่ฐาน “พระกัสสโป” ปางประทานอภัย มีรูปเต่าประดับที่ฐาน “พระโคตะโม” ปางมารวิชัย มีรูปนาคประดับที่ฐาน และ “พระศรีอาริยเมตไตย” ปางประทานอภัย มีรูปสิงห์ประดับที่ฐาน ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๒๐-๒๒๕)

ภาพที่ ๒๒๐ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดเขาพรหมสวรรค์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี

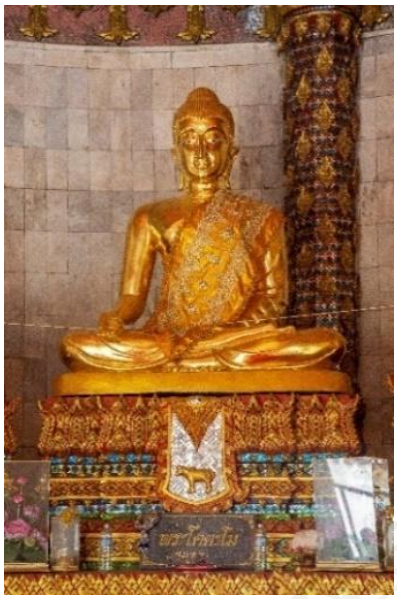
ภาพที่ ๒๒๑ พระกกุสันโธ วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางสมาธิ ฐานรูปไก่

ภาพที่ ๒๒๒ พระโกนาคมโน วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางประทานปฐมเทศนา ฐานรูปนาค

ภาพที่ ๒๒๓ พระกัสสโป วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางแสดงธรรม ฐานรูปเต่า

ภาพที่ ๒๒๔ พระโคตะโม วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี ปางประทานพร ฐานรูปโค

ภาพที่ ๒๒๕ พระศรีอาริยเมตไตย วัดเขาพรหมสวรรค์ จังหวัดสระบุรี พระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานอภัย ฐานรูปสิงห์

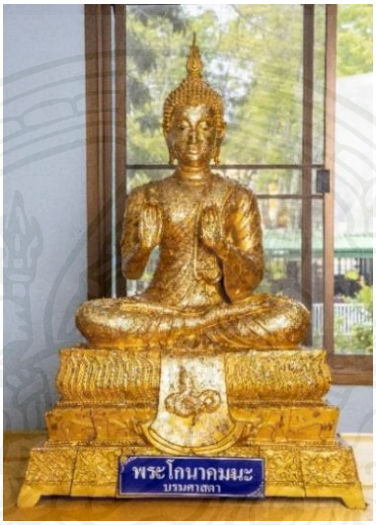
พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าพรหมยาน ตำบลวังเย็น อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา ประดิษฐานภายในศาลาการเปรียญ สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูป ประทับขัดสมาธิเพชร ครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วหนาตามธรรมชาติ และพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิราบ ครองจีวรลายดอก ทรงเครื่อง ๑ พระองค์ แต่ละพระองค์ประทับบนฐานสิงห์ผ้าทิพย์ย่อเก็จ มีขา ๓ ขา หน้าฐานแสดงรูปสัตว์ประจำวงศ์ ชายสังฆาฏิ มีอักษรขอมแสดงคาถาประจำพระองค์ แสดงปางต่าง ๆ กัน คือ พระกกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ มีอักษร “นะ” เป็นคาถาประจำพระองค์ พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค มีอักษร “โม” เป็นคาถาประจำพระองค์ พระกัสสโป ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า มีอักษร “พุท” เป็นคาถาประจำพระองค์ พระสมณโคดม ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค มีอักษร “ธา” เป็นคาถาประจำพระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรย์ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระหัตถ์ขวาถือจักร อาจมีความหมายถึงจะทรงเผยแผ่พระธรรมไปในอนาคต ส่วนพระหัตถ์ซ้ายแสดงปางประทานพร สัญลักษณ์รูปสิงห์ มีอักษร “ยะ” เป็นคาถาประจำพระองค์ ศิลปะรัตนะโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพ ๒๒๖-๒๓๑)

ภาพที่ ๒๒๖ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าพรหมยาน อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๒๒๗ พระกกุสันธะ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา

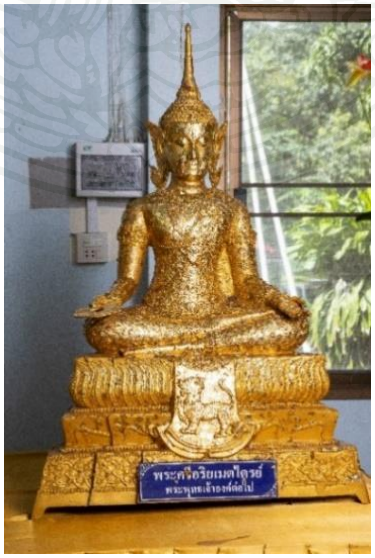

ภาพที่ ๒๒๘ พระโกนาคมนะ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๒๒๙ พระกัสสปะ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๒๓๐ พระสมณโคดม วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ ๒๓๑ พระศรีอริยเมตไตรย์ วัดป่าพรหมยาน จังหวัดฉะเชิงเทรา

พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก ตำบลบ้านกุ่ม อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ประดิษฐานพระศรีอาริย์ในรูปเทวดา เป็นประธานในกลุ่มพระพุทธเจ้าทั้งห้า ประทับขัดสมาธิราบ ทรงเครื่องราชาภรณ์ พระหัตถ์ขวาปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา พระดัชนีชี้ไปเบื้องหน้า ล้อมรอบด้วยพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ (พระกกุสันธะ) ปางประทานปฐมเทศนา (พระโกนาคมนะ) ปางแสดงธรรม (พระกัสสปะ) และปางมารวิชัย (พระโคตมะ) หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป ทั้งห้าพระองค์ประทับบนฐานสิงห์ ประดับผ้าทิพย์ ลายธรรมจักร หมายถึง พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้และสั่งสอนธรรม ศิลปะรัตนะโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๓๒-๒๓๗)

ภาพที่ ๒๓๒ พระเจ้าห้าพระองค์ ภายในวิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๓๓ พระกกุสันธะ ปางสมาธิ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๓๔ พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๓๕ พระกัสสโป ปางแสดงธรรม วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๓๖ พระโคตมะ ปางมารวิชัย วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๓๗ พระศรีอริยเมตไตรย ปางประทานพร ประทับเป็นประธานที่กึ่งกลางวิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดบางสะแก จังหวัดสุพรรณบุรี

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดคลองพระเจ้า ตำบลเนินพระ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ประดิษฐานภายในอาคารปฏิบัติธรรม ตัวอาคารมียอดทรงบัวห้าเหลี่ยม แต่ละด้านมีซุ้มจระนำประกอบด้วยพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฐานซุ้มแต่ละเหลี่ยมประดับภาพสัตว์ประจำวงศ์ ปั้นปูนเขียนสี พระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งตั้งเป็นประธานหล่อด้วยโลหะ ฐานปูนปั้นแสดงรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ เชิงฐานจารึกพระนาม ลำดับจากขวาไปซ้าย คือ “พระกกุสันโธ” พุทธศิลป์ล้านนา ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปไก่ “พระโกนาคมโน” พุทธศิลป์สุโขทัย ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปนาค กึ่งกลางเป็น “พระศรีอริยเมตไตรย” แบบพระพุทธรูปทรงเครื่อง พุทธศิลป์ล้านนา ปางมารวิชัย “พระกัสสโป” พุทธศิลป์สุโขทัย ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปเต่า และ “พระโคตโม” พุทธศิลป์ล้านนา ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปโค พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๓๘)

ภาพที่ ๒๓๘ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดคลองพระเจ้า อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
ที่มา : https://www.google.com/search?q =พระเจ้าห้าพระองค์

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพลับ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ประทับขัดสมาธิเพชร ครองจีวรเป็นริ้วแบบธรรมชาติ แสดงปางสมาธิ (พระกกุสันธพุทธเจ้า) ปางปฐมเทศนา (พระโกนาคมนพุทธเจ้า) ปางแสดงธรรม (พระกัสสปพุทธเจ้า) ปางมารวิชัย (พระโคตมพุทธเจ้า) และพระบรมโพธิสัตว์ (พระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า) ประทับขัดสมาธิเพชร ทรงเครื่องอาภรณ์แบบเทวดา ปางประทานพร ๑ พระองค์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๓๙)

ภาพที่ ๒๓๙ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดพลับ อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี
ที่มา : https://www.facebook.com/photo?fbid=10214064258382111&set=a.10214064242821722

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดทุ่งเกษม ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นพระปฏิมาปูนปั้น ประธานพระอุโบสถ ๕ พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบบนฐานปัทม์ ทำในลักษณะพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และรูปพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ แสดงปางต่าง ๆ กัน ผนังสกัดด้านหลังพระประธานเขียนภาพจิตรกรรมรูปฟองไข่ลอยมาติดริมฝั่งน้ำและรูปแม่สัตว์ทั้งห้าได้เก็บฟองไข่ไปรักษา เป็นสัญลักษณ์ประจำองค์พระพุทธเจ้าทั้งห้า มีจารึกระบุพระนามแต่ละพระองค์ คือ องค์ที่ ๑ “พระพุทธกะกุสันโธ” ปางสมาธิ จิตรกรรมรูปไก่ องค์ที่ ๒ “พระพุทธโกนาคะมะโน” ปางประทานปฐมเทศนา (แบบปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์) จิตรกรรมรูปนาค องค์ที่ ๓ “พระพุทธกัสสะโป” ปางประทานอภัย จิตรกรรมรูปเต่า องค์ที่ ๔ “พระพุทธโคตะโม” ปางมารวิชัย จิตรกรรมรูปโค และองค์ที่ ๕ “พระศรีอริยเมตไตรโย” ปางประทานพร จิตรกรรมรูปสิงโต ศิลปะท้องถิ่นภาคอีสาน พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๔๐-๒๔๕)

ภาพที่ ๒๔๐ พระเจ้าห้าพระองค์ ประธานพระอุโบสถ วัดทุ่งเกษม อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๒๔๑ “พระพุทธกะกุสันโธ” ปางสมาธิ วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๒๔๒ “พระพุทธโกนาคะมะโน” ปางประทานปฐมเทศนา วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๒๔๓ “พระพุทธกัสสะโป” ปางประทานอภัย วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๒๔๔ “พระพุทธโคตะโม” ปางมารวิชัย วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี

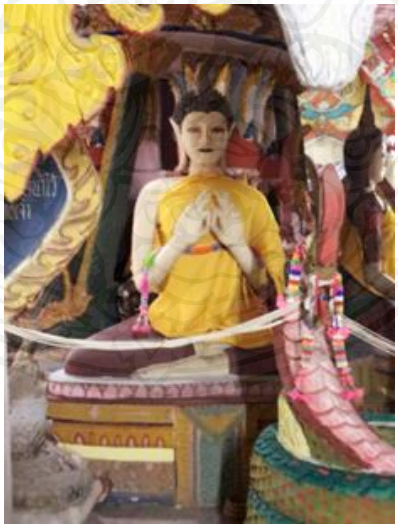

ภาพที่ ๒๔๕ “พระศรีอริยเมตไตรโย” ปางประทานพร วัดทุ่งเกษม จังหวัดอุบลราชธานี

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าโนนสวรรค์ ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด พระครูจันทสุวรรณคุณ (หลวงปู่คำปั่น จนฺทโชโต ปัทถา) สร้างเป็นประธานพระเจดีย์พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นทาสี ประกอบด้วยพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบบนฐานบัว หันพระขนองเข้าหากัน มีรูปสัตว์ประจำวงศ์เป็นสัญลักษณ์ทางด้านหน้า ตกแต่งด้วยพัดยศจารึกพระประวัติ คั่นแต่ละพระองค์ คือ "พระกะกุสันโธ" ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ จารึกข้อความว่า *"พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑ ทรงพระนามว่า กะกุสันโธ พระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี วางศาสนาไว้ ๒,๐๐๐ ปี นามไก่"* "พระโกนาคะมโน" ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปพญานาค จารึกข้อความว่า *"พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ทรงพระนามว่า โกนาคะมโน พระชนมพรรษา ๓๐,๐๐๐ ปี วางศาสนาไว้ ๓๐,๐๐๐ ปี พญานาค"* "พระกัสสะปะ" ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า จารึกข้อความว่า *"พระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓ พระนามว่า กัสสะปะ พระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี วางศาสนาไว้ ๒,๐๐๐ ปี นามเต่า"* "พระโคตะมะ" ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค จารึกข้อความว่า *"พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า พระโคตะมะ (พระโคดม) พระชนมายุ ๘๐ ปี วางศาสนาไว้ ๕,๐๐๐ ปี"* และ "พระศรีอะริยะเมตไตรย์" ทรงเครื่องแบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกำพระหัตถ์ ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้า วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปราชสีห์ จารึกข้อความว่า *"พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ พระนามว่าศรีอะริยะเมตไตรย์ วางศาสนาไว้ ๘๐,๐๐๐ ปี พระชนมพรรษา ๘๐,๐๐๐ ปี ราชสีห์"* (ภาพที่ ๒๔๖-๒๕๐) ส่วนยอดพระเจดีย์ประดิษฐานพระพุทธเจ้าห้าพระองค์หล่อโลหะ (ภาพที่ ๒๕๑) ภายในวัดยังประดิษฐานพระปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ปูนปั้นทาสี ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ เป็นพระพุทธรูปประธานพระอุโบสถ ผูกพัทธสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๙ (ภาพที่ ๒๕๒) จัดเป็นพุทธสถานที่สร้างขึ้นเนื่องกับคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์เป็นสำคัญ

ภาพที่ ๒๔๖ "พระกะกุสันโธ" ปางสมาธิ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา: วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

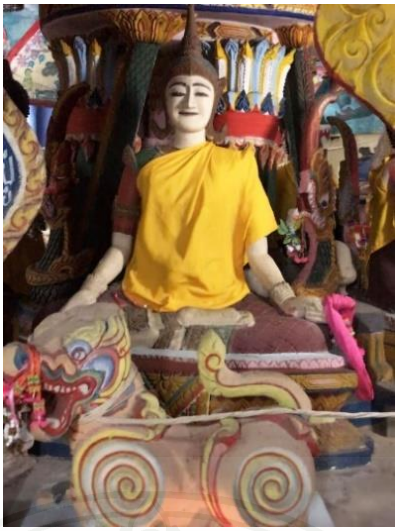
ภาพที่ ๒๔๗ "พระโกนาคะมโน" ปางประทานปฐมเทศนา วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา: วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

ภาพที่ ๒๔๘ "พระกัสสะปะ" ปางแสดงธรรม วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา: วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

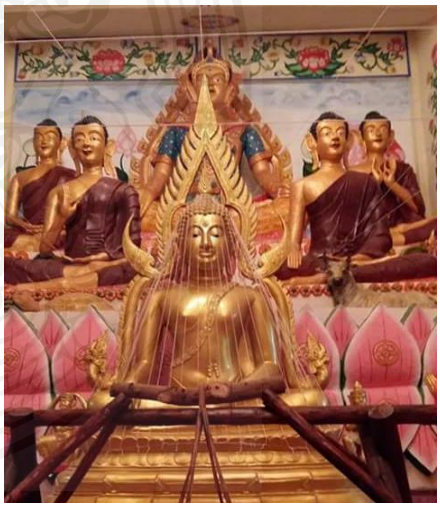
ภาพที่ ๒๔๙ “พระโคตะมะ” ปางมารวิชัย วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา : วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

ภาพที่ ๒๕๐ “พระศรีอะริยะเมตไตรย์” ปางประทานพร วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา : วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

ภาพที่ ๒๕๑ พระเจ้าห้าพระองค์ เจดีย์พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา : วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

ภาพที่ ๒๕๒ พระเจ้าห้าพระองค์ ประธานอุโบสถ วัดป่าโนนสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มา : วัดป่าโนนสวรรค์ หลวงปู่คำปั่น ร้อยเอ็ด

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน คติการสร้างพระเจ้าห้าพระองค์ พบว่าลดน้อยลงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ อย่างไรก็ดี ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ยังคงสร้างสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ปรากฏอยู่บ้างตามหัวเมืองบางแห่ง แบ่งเป็น กลุ่มแบบแผนประเพณี กลุ่มอิทธิพลคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และกลุ่มพระพุทธรูปกลางแจ้งขนาดใหญ่

กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ตามแบบแผนประเพณี ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปซ้ำแบบหรือซ้ำขนาด สร้างเป็นกลุ่มพระพุทธรูป ๕ องค์ ด้วยฝีมือช่างท้องถิ่น หรือย้อนกลับไปใช้พุทธศิลป์โบราณ ตามความนิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๖ อาทิเช่น

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดทุ่งตาพุก ตำบลอ่างทอง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร สร้างเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิ ปางมารวิชัย ห้าพระองค์ ปูนปั้น ทาสี ผิวทาสีขาว เครื่องประดับทาสีทอง ประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวหงาย มีขนาดเสมอกัน มีจารึกพระนามด้านหน้าฐานประดิษฐานเรียงเป็นลำดับ (โดยทั่วไปแสดงพระพุทธรูปทรงเครื่องเฉพาะพระศรีอริยเมตไตรย) ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๓)

ภาพที่ ๒๕๓ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดทุ่งตาพุก อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร

พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดสวนแตง ตำบลสวนแตง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี สร้างเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ฝีมือช่างเรียบง่ายแบบท้องถิ่น ประดิษฐานบนฐานที่ผนังรีข้างละ ๑ องค์ และผนังสกัด ๓ องค์ พระพุทธรูปที่กึ่งกลางมีขนาดใหญ่ อีก ๔ องค์ มีขนาดเสมอกัน ส่วนฐานมีคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ “นะโมพุทธายะ” กำกับ ลำดับจากพระองค์ที่ ๑ พระกกุสันธะ คาถาประจำพระองค์ “นะ” ประทับที่ผนังรีด้านซ้าย องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนะ คาถาประจำพระองค์ “โม” ประทับที่ผนังสกัดด้านซ้าย องค์ที่ ๓ พระกัสสปะ คาถาประจำพระองค์ “พุท” ประทับที่กึ่งกลางผนังสกัด เป็นประธานในกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ องค์ที่ ๔ พระโคตมะ คาถาประจำพระองค์ “ธา” ประทับที่ผนังสกัดด้านซ้าย และองค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย คาถาประจำพระองค์ “ยะ” ประทับที่ผนังรีด้านขวา การกำหนดพระกัสสปะเป็นประธาน การลำดับความสำคัญผิดจากขนบทั่วไป แสดงถึงความเสื่อมคลายของคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์เมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๔)

ภาพที่ ๒๕๔ พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดสวนแตง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มา : ศูนย์ข้อมูลสารสนเทศคณะสงฆ์ภาค ๑๔

ปราสาทพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ สถานปฏิบัติธรรม วัดหนองกลางดง ตำบลชำแระ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี สร้างเป็นกลุ่มพระล้อม ปูนปั้น ทาสี ๕ พระองค์ พระพุทธรูปด้านหลังและด้านข้าง แสดงปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวประดับผ้าทิพย์ ๔ พระองค์ บนผ้าทิพย์มีรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ตามคติกาเผือก สองพระองค์ด้านหลัง แสดงสัญลักษณ์รูปไก่ แทนพระกกุสันธะ และนาค แทนพระโกนาคมนะ สองพระองค์ด้านข้าง แสดงสัญลักษณ์รูปเต่า แทนพระกัสสปะ และโค แทนพระโคตมะ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าสี่องค์แรกในภัทรกัป พระพุทธรูปองค์กลางประทับห้อยพระบาทแสดงปางปฐมเทศนา ตามแบบพระพุทธรูปสมัยทวารวดี มีฐานดอกบัวรองรับพระบาท เชิงฐานมีรูปราชสีห์ แทนพระศรีอริยเมตไตรย หมายถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๕)

ภาพที่ ๒๕๕ ปราสาทพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ สถานปฏิบัติธรรม วัดหนองกลาง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี
ที่มา : https://www.google.com /search?=ปราสาทพระพุทธเจ้าห้าพระองค์

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไสดงวิสุทธิรังสิต ตำบลทุ่งเตาใหม่ อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงด้วยพระพุทธรูปปูนปั้น พุทธศิลป์สุโขทัย ปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย มีจารึกพระนามปรากฏอยู่ด้านหน้า ประดิษฐานเรียงเป็นลำดับ ๕ พระองค์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๖)

ภาพที่ ๒๕๖ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไสดงวิสุทธิรังสิต อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่มา: https://www.google.com/search?q=วัดไสดงวิสุทธิรังสิต

พระเจ้าห้าพระองค์ สำนักสงฆ์ถ้ำพระภูกระแต ตำบลโนนกอก อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ แสดงด้วยพระพุทธรูปพุทธศิลป์สุโขทัย ปางมารวิชัย ๔ พระองค์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้แล้ว ๔ องค์ และพระพุทธรูปปางสมาธิ ๑ พระองค์ ประทับที่กึ่งกลางกลุ่มพระพุทธเจ้าทั้งห้า หมายถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๗)

ภาพที่ ๒๕๗ พระเจ้าห้าพระองค์ สำนักสงฆ์ถ้ำพระภูกระแต อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ที่มา: ไพทูลย์ หาญศึก

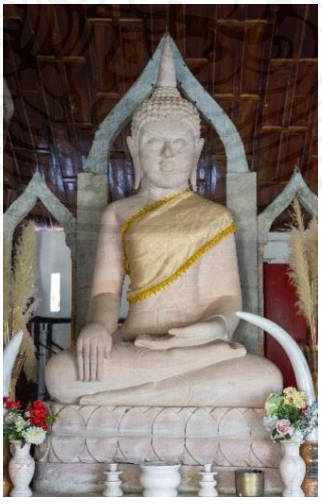
พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด ตำบลนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี แสดงด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัย ๒ พระองค์ พระพุทธรูปปางสมาธิ ๒ พระองค์ และพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิ ๑ พระองค์ สร้างขึ้นคนละคราว ประกอบด้วย องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ปูนปั้น ทาสี ศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อายุพุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖ องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ศิลาทรายสลัก องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก และองค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระจักรพรรดิ ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๕๘-๒๖๓)

ภาพที่ ๒๕๘ พระเจ้าห้าพระองค์ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๒๕๙ องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ปูนปั้น วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖

ภาพที่ ๒๖๐ องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพที่ ๒๖๑ องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพที่ ๒๖๒ องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพที่ ๒๖๓ องค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรย ทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางสมาธิ ศิลาทรายสลัก วัดหนองเป็ด จังหวัดอุบลราชธานี ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖

กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์แบบอิทธิพลคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นตัวแทนของธาตุ หรือกลุ่มพระพุทธรูปซึ่งแสดงวรรณะต่างกัน ตามลักษณะของพระธยานิพุทธเจ้า แสดงถึงแนวคิดการสร้างที่ผสมผสานปะปนกับคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน การกำหนดธาตุ สีกาย ประจำองค์พระพุทธเจ้า และบางครั้งมีการตั้งสมมุตินามเป็นมงคลนามตามความปรารถนาของผู้กราบไหว้ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงคติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ที่เสื่อมคลายไปจากสังคมปัจจุบัน จึงตั้งสมมุตินามเพื่อให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึง และจดจำได้ง่าย เกิดศรัทธาปสาทะในการกราบไหว้สักการบูชาพระปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ อาทิเช่น

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดป่าพรหมยาน ตำบลวังเย็น อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา สร้างเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ทาสี แบบพุทธศิลป์สุโขทัย ตั้งกลางแจ้ง มีขนาดใหญ่ แสดงปาง สีพระวรกาย และมีสมตินามต่างกัน แทนพระอดีตพุทธ ๓ พระองค์ คือ “สมเด็จพระโกนาคมนพุทธเจ้า” สมมุตินาม “หลวงพ่อทันใจ” แสดงปางสมาธิ สีมุก “สมเด็จพระกัสสปพุทธเจ้า” สมมุตินาม “หลวงพ่อสมหวัง” แสดงปางแสดงธรรม สีเขียว และ “สมเด็จพระโคตมพุทธเจ้า” สมมุตินาม “หลวงพ่อสำเร็จ” แสดงปางมารวิชัย สีขาว ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๖๔)

ภาพที่ ๒๖๔ พระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ วัดป่าพรหมยาน อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา ศิลปะร่วมสมัย แบบพุทธศิลป์สุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดนพเก้าทายิการาม ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี เจ้าอธิการผู้สร้างได้รับแรงบันดาลจาก คาถาบูชาหลวงพ่อโสธร คือ “นะ ทรงฟ้า โม ทรงดิน พุท ทรงสินธุ์ ธา ทรงสมุทร ยะ ทรงอากาศ” หล่อคอนกรีตเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องภูษิตาภรณ์ ปางมารวิชัย ๑ พระองค์ และพระพุทธรูปครองจีวรเรียบ ห่มเฉียง ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ๔ พระองค์ ขนาดหน้าตัก ๓ เมตร สูง ๒.๕ เมตร รวม ๕ พระองค์ กำหนดสีพระวรกายต่างกัน มีคติต่างจากปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์โดยมาก คือ กึ่งกลางสร้างเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องอย่างพระจักรพรรดิ พระวรกายสีขาว หมายถึง พระพุทธเจ้าองค์ปฐม หรือ พระกกุสันธพุทธเจ้า เป็นการให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าพระองค์แรก (เทียบได้กับสมเด็จพระพุทธเจ้าองค์ปฐม วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง) พระโกนาคมพุทธเจ้า พระวรกายสีน้ำเงิน พระกัสสปพุทธเจ้า พระวรกายสีเหลือง พระโคตมพุทธเจ้า พระวรกายสีเขียว และพระศรีอริยเมตไตรย พระวรกายสีแดง สร้างระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๙-๒๕๖๐ (ภาพที่ ๒๖๕-๒๗๐)

ภาพที่ ๒๖๕ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดนพเก้าทายิการาม อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๖๖ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระวรกายสีขาว วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๖๗ พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระวรกายสีน้ำเงิน วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๖๘ พระกัสสปพุทธเจ้า พระวรกายสีเหลือง วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๖๙ พระโคตมพุทธเจ้า พระวรกายสีเขียว วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๗๐ พระเมตเตยยพุทธเจ้า พระวรกายสีแดง วัดนพเก้าทายิการาม จังหวัดกาญจนบุรี

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดจันทร์หงาย ตำบลหินดาด อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างเป็นพระพุทธรูปพุทธศิลป์สุโขทัย ๓ พระองค์ และพุทธศิลป์คันธาระ ๒ พระองค์ (เนื่องจากเปลี่ยนช่าง สร้างคนละคราว) ขนาดตักกว้าง ๒.๕ เมตร สูง ๒ เมตร กำหนดปางและสีกายพระพุทธรูปต่างกัน เป็นสีธาตุประจำพระองค์ มีต้นแบบจากพระเจ้าห้าพระองค์ (พระธยานิพุทธเจ้า) ของประเทศไต้หวัน (เพราะผู้สร้างมีภูมิหลังประกอบอาชีพในประเทศไต้หวัน) มีพระนามพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปกำกับ ตามความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ฝ่ายเถรวาทโดยได้รับคติมาจากภาคเหนือ แต่เนื่องจากพระนามพระพุทธรูปจดจำได้ยาก ผู้สร้างจึงกำหนดสมมตินามเป็นสวัสดิมงคลและจดจำได้ง่ายสำหรับผู้สักการบูชา คือ “พระกกุสันโธพุทธเจ้า (หลวงพ่อดวงดี)” ลักษณะประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานพร ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน พระวรกายสีน้ำเงิน พระศกและพระรัศมีทาสีทอง “พระโกนาคมโนพุทธเจ้า (หลวงพ่อโชคดี)” ประทับขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ชาย

สังฆาฏิสั้นเสมอพระถัน พระวรกายสีเขียว พระศกและพระรัศมีทาสีทอง “พระกัสสโปพุทธเจ้า (หลวงพ่อสำเร็จ)” ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ครองจีวรเรียบห่มเฉียง ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี พระวรกายสีแดง พระศกและพระรัศมี ทาสีทอง “พระศากยมุนีโคตโมพุทธเจ้า (หลวงพ่อสมปรารถนา)” ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วหนา พระวรกายสีทอง พระศกเกล้าทาสีทอง “พระศรีอริยเมตตรัยโยพุทธเจ้า (หลวงพ่อทันใจ)” ประทับขัดเสมาธิเพชร ปางแสดงธรรม กายสีขาว ครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วหนา พระวรกายสีขาว พระศกเกล้า ชายสังฆาฏิและผ้าหน้าฐานทาสีทอง สร้างประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๑ (ภาพที่ ๒๗๑-๒๗๖)

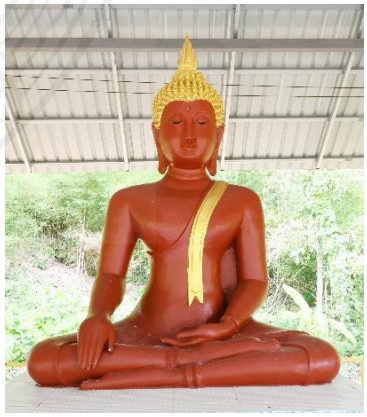
ภาพที่ ๒๗๑ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดจันทร์หงาย อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูป ๕ พระองค์ กำหนดสี ปาง และสมมตินามต่างกัน

ภาพที่ ๒๗๒ พระกกุสันโธพุทธเจ้า (หลวงพ่อดวงดี) ปางพระทานพร พระวรกายสีน้ำเงิน วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๗๓ พระโกนาคมโนพุทธเจ้า (หลวงพ่อโชคดี) ปางสมาธิ พระวรกายสีเขียว วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๗๔ พระกัสสโปพุทธเจ้า (หลวงพ่อสำเร็จ) ปางมารวิชัย พระวรกายสีแดง วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๗๕ พระศากยมุนีโคตโมพุทธเจ้า (หลวงพ่อสมปรารถนา) ปางสมาธิ พระวรกายสีทอง วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๒๗๖ พระศรีอริยเมตตรัยโยพุทธเจ้า (หลวงพ่อทันใจ) ปางแสดงธรรม พระวรกายสีขาว วัดจันทร์หงาย จังหวัดกาญจนบุรี

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดภูเก้า ตำบลหนองสูงใต้ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร สร้างเป็นพระพุทธรูปแบบพุทธศิลป์สุโขทัย พระศกเกลี้ยง มีอุณาโลมรูปพุ่มที่กึ่งกลางพระนลาฏ แสดงปางมารวิชัย หมายถึง พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และแสดงปางสมาธิ หมายถึง พระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ เป็นตัวแทนของธาตุทั้ง ๕ ตามคติจีน คือ องค์ที่ ๑ พระกกุสันธพุทธเจ้า ธาตุไฟ องค์ที่ ๒ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ธาตุน้ำ องค์ที่ ๓ พระกัสสปพุทธเจ้า ธาตุดิน องค์ที่ ๔ พระโคตมพุทธเจ้า ธาตุไม้ และองค์ที่ ๕ พระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า ธาตุทอง สำหรับบูชาตามธาตุปีเกิดของพุทธศาสนิกชน โดยประดิษฐานพระศรีอริยเมตไตรยเป็นประธานในกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๗๗-๒๘๒)

ภาพที่ ๒๗๗ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดภูเก้า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

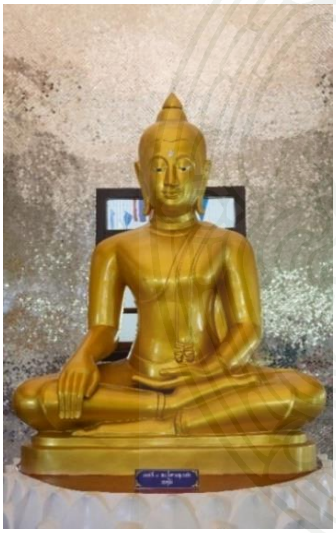
ภาพที่ ๒๗๘ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุไฟ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ ๒๗๙ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุน้ำ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ ๒๘๐ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุดินวัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร

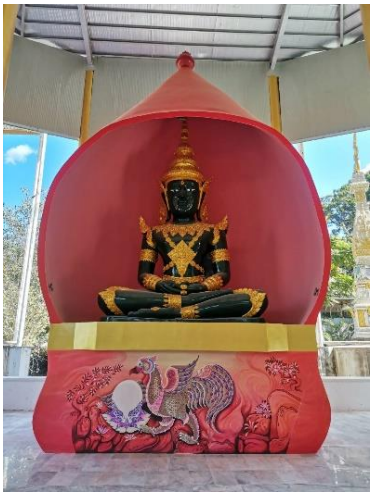

ภาพที่ ๒๘๑ พระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย ธาตุไม้ วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร

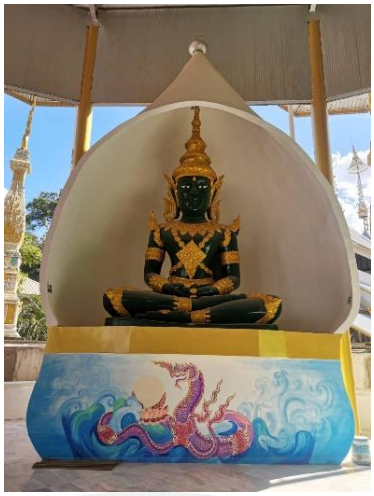

ภาพที่ ๒๘๒ พระศรีอริยเมตไตรย์ ปางสมาธิ ธาตุทอง วัดภูเก้า จังหวัดมุกดาหาร

พระเจ้าห้าพระองค์ พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ ตำบลบ้านเดื่อ อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง (แบบพระมหามณีรัตนปฏิมากรทรงเครื่องฤดูร้อน) ปางสมาธิ ๕ พระองค์ ประดิษฐานโดยรอบพระพุทธเจ้าองค์ปฐมภายในมหาเจดีย์พุทธจักรวาล แท่นบัลลังก์เขียนสีรูปฟองไข่และสัตว์ประจำวงศ์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า บัลลังก์สีแดงเขียนรูปไก่ พระโกนาคมนพุทธเจ้า บัลลังก์สีขาว เขียนรูปนาค พระกัสปะ บัลลังก์สีน้ำเงิน เขียนรูปเต่า พระโคตมพุทธเจ้า บัลลังก์สีเหลือง เขียนรูปโค และพระศรีอริยเมตไตรย บัลลังก์สีเขียว เขียนรูปราชสีห์ อาจมีคติพระธยานิพุทธฝ่ายมหายานเข้ามาเกี่ยวข้อง ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๒๘๓-๒๘๗)

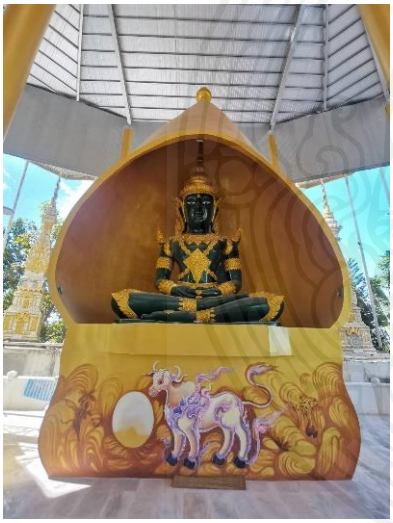
ภาพที่ ๒๘๓ พระกกุสันธพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย ที่มา : พุทธสถานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

ภาพที่ ๒๘๔ พระโกนาคมนพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย ที่มา : พุทธสถานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

ภาพที่ ๒๘๕ พระกัสสปพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย ที่มา : พุทธสถานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

ภาพที่ ๒๘๖ พระโคตมพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย ที่มา : พุทธสถานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

ภาพที่ ๒๘๗ พระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า พุทธสถานพระเจ้าห้าพระองค์ จังหวัดหนองคาย ที่มา : พุทธสถานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

กลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์แบบพระโต คือพระพุทธรูปกลางแจ้งขนาดใหญ่ สร้างเพื่อแสดงคติความเหนือโลกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์และตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งกำหนดพระวรกายขนาดใหญ่กว่ามนุษย์สามัญทั่วไป อันแสดงถึงอิทธิปาฏิหาริย์และความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าในภัทรกัป การสร้างพระเจ้าห้าพระองค์ตามคติพระโตแสดงการฟื้นฟูคติพระเจ้าห้าพระองค์ โดยมีการสร้างสรรค์รูปใหม่ ให้เกิดความงามเป็นการสร้างความศรัทธาแก่ศาสนิกชนไปพร้อมกับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไผ่โรงวัว และวัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น

พระเจ้าห้าพระองค์ วัดไผ่โรงวัว ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี พระครูอุทัยภาคาธร (หลวงพ่อขอม) เป็นผู้นำสร้าง ประสงค์สร้างเป็นพระโต โดยตั้งใจที่จะทำสถิติให้มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก อิริยาบถนั่ง นอน และยืน คือ “พระพุทธโคดม” หล่อด้วยโลหะผสม ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ศิลปะแบบสุโขทัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๒๐.๒๕ เมตร สูงเฉพาะองค์พระ ๑๔ เมตร รวมทั้งบัลลังก์ ๒๖ เมตร น้ำหนักประมาณ ๕๐ ตัน “พระกกุสันโธ” ก่อด้วยอิฐและคอนกรีตเสริมเหล็ก ทาสี ปางมารวิชัย ศิลปะแบบสุโขทัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๕๐ เมตร สูง ๕๗ เมตร “พระโกนาคมนะ” เป็นพระพุทธรูปยืน ปางประทานพร ศิลปะประยุกต์ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ทาสีทอง สูง ๑๘ เมตร “พระกัสสปะ” ปางไสยาสน์ ยาว ๘๐ เมตร การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ และพระศรีอริยเมตไตรย์ มีรูปเป็นพระโพธิสัตว์ นุ่งภูษายาว เกล้าผมทรงชฎามกุฏ ประทับชันเข่า สูง ๑๕ เมตร[๑๗๓] (ภาพที่ ๒๘๘-๒๙๑)

ภาพที่ ๒๘๘ พระกกุสันโธ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๘๙ พระโกนาคมนะ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ๒๙๐ พระพุทธโคดม วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี

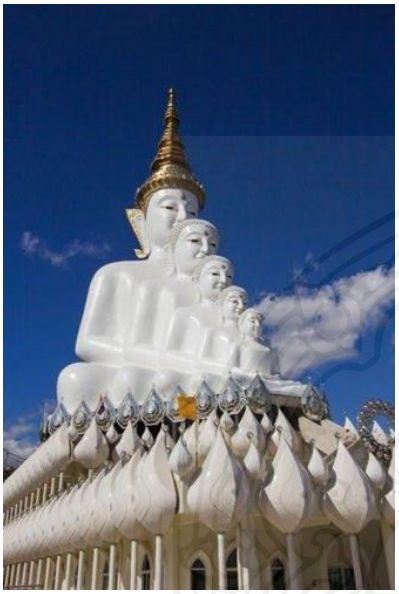
ภาพที่ ๒๙๑ พระศรีอริยเมตไตรย์ วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดผาซ่อนแก้ว ตำบลแคมป์สน อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีแนวคิดการสร้างโดยการจัดสรรค์รูปทรงประติมากรรมแบบใหม่ ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ สีขาว ประทับซ้อนกันอยู่บนฐานดอกบัว ๕ พระองค์ ลดหลั่นกันเป็นลำดับตามขนาดของพระวรกายพระพุทธเจ้าในภัทรกัป โดยคำนึงถึงความงามทางทัศนศิลป์ ยิ่งกว่าสะท้อนคติตามเนื้อความในคัมภีร์ทางศาสนา ดังตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระวรกายสูงกว่ามนุษย์สามัญ คือ พระกกุสันธะ สูง ๔๐ ศอก พระโกนาคมนะ สูง ๓๐ ศอก พระกัสสปะ สูง ๒๐ ศอก พระโคตมะ สูง ๑๘ ศอก และพระศรีอาริยเมตไตรย สูง ๘๐ ศอก พระพุทธรูป ๔ พระองค์แรก จึงหมายถึง พระโคตมะ พระกัสปะ พระโกนาคมนะ และพระกกุสันธะ ตามลำดับ และพระองค์สุดท้ายเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง สวมศิราภรณ์สีทอง หมายถึงพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะเสด็จมาตรัสรู้ในอนาคตกาล มิติทางความงามเชิงประติมากรรม มีลักษณะผสานเข้ากับภูมิสถาปัตยกรรม โดยประดิษฐานอยู่เหนือมหาวิหารพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นอาคารสูง ๖ ชั้น ตั้งอยู่บนเนินเขาสูง รายล้อมด้วยทิวเขาสลับซับซ้อน สามารถมองเห็น

---

[๑๗๓] พระครูอนุกูลปัญญากร (สุชิน สิริปญฺโญ), **บทบาทการเผยแผ่ธรรมของวัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี**, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๔, ๗๖-๙๓.

ทัศนียภาพจากรอบด้าน เกิดเป็นจุดเด่นที่งดงามตระการตา สร้างความประทับใจแก่ผู้ชม ให้ผลสำเร็จทั้งในเชิงสร้างความศรัทธาต่อดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา และการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (ภาพที่ ๒๙๒) ความสำเร็จดังกล่าวทำให้เกิดการจำลองสร้างพระเจ้าห้าพระองค์ตามรูปแบบศิลปกรรมวัดผาซ่อนแก้วแพร่กระจายไปอย่างกว้างขวาง อาทิ พระเจ้าห้าพระองค์ ปูนปั้นประดับหน้าบันอุโบสถหลังใหม่ วัดโพธิ์กรุ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วัดวังหว้า อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี และพระเจ้าห้าพระองค์ วัดสาขลา อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น (ภาพที่ ๒๙๓-๒๙๔)

ภาพที่ ๒๙๒ มหาวิหารพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดผาซ่อนแก้ว อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์

ภาพที่ ๒๙๓ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดวังหว้า อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี สร้างขึ้นตามแบบศิลปกรรมวัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์

ภาพที่ ๒๙๔ พระเจ้าห้าพระองค์ วัดสาขลา จังหวัดสมุทรปราการ สร้างขึ้นตามแบบศิลปกรรมวัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ เกิดจากความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปในท้องถิ่นภาคเหนือ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นต้นมา โดยต้นแบบอาจมาจากประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ของพุกาม ซึ่งมีการพัฒนาโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมรูปสถูปห้าเหลี่ยมเพื่อรองรับคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ ต่อมาจึงมีพัฒนาการด้านรูปแบบและสุนทรียภาพมาโดยลำดับ โดยผนวกเข้ากับคติเรื่องกาเผือก โดยเฉพาะมีการพัฒนารูปแบบขึ้นในท้องถิ่นภาคกลาง ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ จนเกิดเป็นแบบแผนความนิยมที่แพร่กระจายไปทั่วประเทศ

ประติมากรรมกาเผือก

ประติมากรรมกาเผือก สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระเจ้าห้าพระองค์ และใช้เป็นสื่อเล่าเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ตามคติกาเผือก ประกอบวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะในท้องถิ่น โดยเฉพาะท้องถิ่นภาคเหนือที่เชื่อว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์เนื่องด้วยพระเจ้าห้าพระองค์ อาทิ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง และวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

วัดพระเกิด ตำบลทุ่งฮั้ว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เชื่อว่าเป็นบริเวณที่เกิดตำนานกาเผือก มีเรื่องเล่าประกอบภูมินามของท้องถิ่นใกล้เคียงความว่า สมัยต้นปฐมกัป มีพญากาเผือกสองผัวเมีย ทำรังอยู่ที่ต้นมะเดื่อริมฝั่งแม่น้ำ พระโพธิสัตว์ได้ทรงปฏิสนธิเกิดในครรภ์แม่พญากาเผือก ๕ พระองค์ เมื่อครบถ้วนทศมาส แม่กาเผือกออกไข่ที่รังบนต้นมะเดื่อ ๕ ฟอง สถานที่แห่งนี้ต่อมาเรียกว่า “วัดพระเกิด” เพราะพระโพธิสัตว์มาเกิดในที่นี้ แม่กาเผือกเฝ้าดูแลรักษาไข่อย่างดี วันหนึ่งแม่กาเผือกออกไปหากินแดนไกล จึงไปหลงในที่นั้น ที่แห่งนั้นเรียกว่า “เวียงกาหลง” ระหว่างนั้นเกิดลมพายุใหญ่ พัดรังแม่กาตกลงสู่แม่น้ำ แม่กาได้บินเลียบหาไข่ทั้งห้า บริเวณใกล้ ๆ จึงชื่อว่า “บ้านแม่เลียบ” ห่างออกไปอีกเรียก “บ้านฮ้องไฮ้” สถานที่รังไข่ของแม่กาตกค้างอยู่ เรียกว่า “วัดป่าบง” ห่างออกไปแม่กาได้บินวนไปวนมา ตามหาไข่ไม่พบ เรียกว่า “บ้านวังมน” ห่างออกไปอีกแม่กาได้บินไปตามหาฟองไข่จนรู้สึกเศร้าใจ เรียกว่า “บ้านทัพป่าเส้า” จึงล่องไปตามแม่น้ำวัง ผ่านอำเภอวังเหนือ ไปถึงอำเภอแจ้ห่ม แม่กาตรอมใจถึงแก่อกแตกตาย จึงเรียกว่า “วัดพระอักโขชัยคีรี” ชาวล้านนาเชื่อว่ารัศมีหนึ่งร้อยกิโลเมตรเป็นดินแดนพุทธภูมิของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ “วัดพระเกิด” เป็นวัดตั้งมาแต่โบราณ ครูบาศรีวิชัยเป็นผู้นำบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ หลังจากนั้นมีพระครูนันตามาทำการบูรณะต่อจนแล้วเสร็จ และได้มีการฉลองในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ถือเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ในเขตอำเภอวังเหนือ[๑๗๔] เจดีย์สถานและงานประเพณีวัดพระเกิดจึงล้วนสร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระเจ้าห้าพระองค์ทั้งสิ้น มีโบราณสถานที่สำคัญ คือ พระธาตุเจดีย์ ล้อมรอบด้วยเจดีย์บริวารทั้ง ๔ ด้าน ส่วนบนสุดของพระธาตุเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารต่อจากฉัตร มีแม่กาทองหล่อโลหะเป็นสัญลักษณ์ อุโบสถด้านหน้าพระธาตุเจดีย์ สลักภาพประติมากรรมและเขียนภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานกาเผือก บริเวณวัดสร้างขึ้นเป็นอุทยานพระเจ้าห้าพระองค์ มีกิจกรรมสรงน้ำพระบรมธาตุเจดีย์และขบวนแห่ท้าวฆฏิการมหาพรหมและพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เนื่องในประเพณีแปดเป็ง (วัดวิสาขบูชา) เป็นการรำลึกถึงพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป เพื่อส่งเสริมศรัทธาทางพุทธศาสนาของชุมชน (ภาพ ๒๙๕-๓๐๖)

---

[๑๗๔] อ้างอิงจากป้ายคำอธิบายของวัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๒๙๕ แม่กาเผือกทองเหนือยอดฉัตรพระเจดีย์บริวาร วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง แสดงสัญลักษณ์ของตำนานพื้นถิ่น

ภาพที่ ๒๙๖ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปฐมในภัทรกัป (พระกกุสันธพุทธเจ้า) ปางบรมมหาจักรพรรดิประดิษฐานหน้าพระเจดีย์ วัดศรีเกิด จังหวัดลำปาง ฐานมีรูปแม่ไก่กับไข่แม่กาเผือกเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์

ภาพที่ ๒๙๗ ประติมากรรมแม่กาเผือกกับไข่ทั้งห้าฟองหน้าพระปฏิมาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปฐม เล่าเรื่องการเกิดพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๒๙๘ ประติมากรรมแม่กาเผือกกับไข่ทั้งห้าฟอง วัดพระเกิด จังหวัดลำปางแสดงตำนานกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์ของท้องถิ่น

ภาพที่ ๒๙๙ ประติมากรรมแม่กาเผือก วัดศรีเกิด เล่าเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก

ภาพที่ ๓๐๐ ประติมากรรมฆฏิการมหาพรหม (พระแม่กาขาว) ใช้นำออกแห่ในกิจกรรมประเพณีแปดเป็ง

ภาพที่ ๓๐๑ รูปแม่ไก่นำไข่ใบแรกของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กกุสันธะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖

ภาพที่ ๓๐๒ รูปแม่นาคนำไข่ใบที่สองของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโกนาคมนะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖

ภาพที่ ๓๐๓ รูปแม่เต่านำไข่ใบที่สามของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กัสสปะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖

ภาพที่ ๓๐๔ รูปแม่โคนำไข่ใบที่สี่ของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์กัสสปะ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖

ภาพที่ ๓๐๕ รูปแม่สิงห์นำไข่ใบที่ห้าของแม่กาเผือกไปรักษา เกิดเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้างบรรจุหัวใจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖

ภาพที่ ๓๐๖ ฤๅษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง สร้าง พ.ศ. ๒๕๖๕

วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ตั้งอยู่ในพื้นที่เมืองโบราณเวียงกาหลง อันมีตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์ตามคติเรื่องกาเผือก ซึ่งให้คติธรรมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จึงมีการจัดผังภูมิสถาปัตยกรรมให้สอดคล้องและกลมกลืนกับตำนานและภูมินามของท้องถิ่น เช่น ลานแม่กา สวนรุกขธรรม และบุคลาธิษฐานตามท้องเรื่องแม่กาเผือก เช่น รูปหล่อแม่กาเผือก พระฤๅษีโพธิสัตว์ สำหรับเป็นสื่อคำสอนเกี่ยวกับตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ เสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณเวียงกาหลง และวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแม่กาเผือกและพระเจ้าห้าพระองค์ เพื่อการเผยแผ่พระธรรม สร้างความเชื่อและศรัทธาแก่คนในชุมชน ให้เกิดความเลื่อมใส ตั้งมั่นในคุณงามความดี นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ และตั้งเป็นวัด พ.ศ. ๒๕๕๕ จนถึงปัจจุบัน[๑๗๕] (ภาพที่ ๓๐๗-๓๐๘)

ภาพที่ ๓๐๗ รูปหล่อแม่กาเผือก อุทยานธรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๓๐๘ ฤๅษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ อุทยานธรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย

[๑๗๕] ชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์ และรัตนา ปานเรียนแสน, “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์: กรณีศึกษาวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย,” **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์** ๑๕, ๒ (พฤษภาคม–สิงหาคม, ๒๕๖๒): ๑๗๖-๑๘๖.

วัดอินทรวิหาร แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร หล่อโลหะรูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์กับไข่แม่กาเผือก ประดิษฐานโดยรอบพระอุโบสถ เป็นสัญลักษณ์แทนพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป เข้าใจว่าตั้งขึ้นเพื่อเสริมสร้างปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับคติหลวงพ่อโต พระพุทธรูปสำคัญของวัด อันเป็นรูปแทนพระศรีอริยเมตไตรยพระอนาคตพุทธเจ้า (ภาพที่ ๓๐๙-๓๑๓)

ภาพที่ ๓๐๙ แม่ไก่กับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระกกุสันธพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๓๑๐ แม่นาคกับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระโกนาคมนพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๓๑๑ แม่เต่ากับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระกัสสปพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๓๑๒ แม่โคกับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระโคตมพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๓๑๓ แม่ราชสีห์กับไข่แม่กาเผือก สัญลักษณ์แทนพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ

ประติมากรรมติดที่พระเจ้าห้าพระองค์

ประติมากรรมนูนต่ำประกอบสถาปัตยกรรม เทคนิคปั้นปูน หรือไม้แกะสลัก แสดงภาพเล่าเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ พบหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔-ปัจจุบัน ปรากฏใน ๔ ลักษณะ คือ

๑. ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์
๒. ภาพพระเจ้าห้าพระองค์
๓. ภาพเล่าเรื่องกาเผือก
๔. ภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

ประติมากรรมติดที่ภาพสัตว์ประจำวงศ์ มักพบในท้องถิ่นภาคเหนือ นอกจากนี้ พบกระจายไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง ทำเป็นรูปแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ บางครั้งประกอบอยู่กับรูปกาเผือกและฟองไข่ที่กำเนิดพระโพธิสัตว์ ตามคติเรื่องกาเผือก เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระเมตเตยยะ ตามลำดับ หรือบางครั้งทำเฉพาะภาพสัตว์ประจำวงศ์ ๔ รูป คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าที่เสด็จมาอุบัติแล้ว ๔ พระองค์ แต่ไม่แสดงเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ เพราะยังไม่เสด็จมาตรัสรู้ โดยมักประดับที่บริเวณหน้าบัน แผงใต้หน้าบัน หรือบานประตู-หน้าต่าง อุโบสถ วิหาร ส่วนมากพบในกลุ่มสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์เมืองแพร่ ซึ่งมีอายุระหว่างครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕-๒๖ สะท้อนถึงความแพร่หลายของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกในท้องถิ่นภาคเหนือ ซึ่งนอกจากจะเล่าเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์แล้ว ยังแสดงถึงบริเวณอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอ้างอิงอานุภาพของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เพื่อป้องกันอันตรายแก่พุทธสถาน และอำนวยความสวัสดีแก่พุทธศาสนิกชนด้วย เช่น

หน้าบัน พระอุโบสถ วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ตกแต่งด้วยปูนปั้นประดับกระเบื้องลายครามเป็นภาพสัตว์ประจำวงศ์ กับกอบัว สัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้า อยู่ภายในซุ้มโค้งห้าซุ้ม การลำดับภาพให้ความสำคัญกับภาพราชสีห์ที่กึ่งกลาง อันเป็นสัญลักษณ์ของพระศรีอริยเมตไตรย ริมด้านขวาเป็นรูปไก่และนาค สัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้ากกุสันธะ และพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ด้านซ้ายเป็นรูปเต่าและโค สัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้ากัสสปะ และพระพุทธเจ้าพระโคตมะ ตามประวัติระบุว่า พระอุโบสถสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทอดผ้าพระกฐินวัดจักรวรรดิราชาวาส ได้ทอดพระเนตรเห็นพระวิหารพระบางสูงกว่าพระอุโบสถ จึงมีรับสั่งทักท้วงเจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ทางด้านเหนือของพระอุโบสถเดิม พระอุโบสถเดิมจึงกลายเป็นพระวิหารมาจนถึงปัจจุบันนี้[๑๗๖] การประดับตกแต่งรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ในท้องถิ่นภาคกลางนับว่าเป็นคติที่ต่างไปจากพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานครโดยทั่วไป ทั้งนี้น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากกลุ่มลาวที่ถูกกวาดต้อนมาในสงครามเจ้าอนุวงศ์ สมัยรัชกาลที่ ๓ ฝีมือช่างที่ปรากฏในปัจจุบันอาจซ่อมแซมบูรณะขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ (ภาพที่ ๓๑๔-๓๑๙)

[๑๗๖] หอสมุดวังท่าพระ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร. **ท่องวัดผ่านเว็บ, วัดจักรวรรดิราชาวาส**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.thapra.lib.su.ac.th/web-temple/index.php?option=com_content&view=article&id=36&Itemid=33

ภาพที่ ๓๑๔-๓๑๙ หน้าบันพระอุโบสถ วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร รูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์
ที่มา : กลุ่มทะเบียน คลังพิพิธภัณฑ์ และสารสนเทศ

ภาพประดับแผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดเกาะแก้ววาลุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง เทคนิคปูนปั้นทาสี รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค แม่ราชสีห์ ยืนอยู่บนฐานกลีบบัว ภายในซุ้มโค้ง ๕ ซุ้ม ตามลำดับ ตัวภาพทาสีทอง พื้นทาสีแดง (เดิมเป็นสีขาว) ส่วนบนลายกระหนกก้านขดออกเป็นเศียรนาค ศิลปะผสมผสานระหว่างไทย ล้านนา และพม่า สร้างขึ้นประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๓๒๐-๓๒๑)

ภาพที่ ๓๒๐ อุโบสถ วัดเกาะแก้ววาลุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๓๒๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ บริเวณแผงใต้หน้าบันอุโบสถ วัดเกาะแก้ววาลุการาม จังหวัดลำปาง

กลุ่มสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์เมืองแพร่ เขตอำเภอเมือง อำเภอสูงเม่น อำเภอร้องกวาง อำเภอสอง และอำเภอลอง อายุระหว่าง ๒๔๙๐-ปัจจุบัน นิยมทำโก่งคิ้วหรือแผงใต้หน้าบัน (คอกีด) รูปสัตว์สัญลักษณ์พระเจ้าห้าพระองค์เป็นพิเศษ ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับตำนานพระธาตุท้องถิ่น เช่น พระธาตุเมืองลอง ซึ่งมีการจัดระบบบูชาพระธาตุประจำพระเจ้าห้าพระองค์ คือ พระธาตุไฮสร้อย (วัดพระธาตุไฮสร้อย ตำบลปากกาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่) เป็นพระธาตุประจำพระกกุสันธะและพระโกนาคมนะ พระธาตุขวยปู (วัดชัยสิทธิ์ ตำบลแม่ป้าก อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่) เป็นพระธาตุประจำพระกัสสปะ พระธาตุแหลมลี่ (วัดพระธาตุแหลมลี่ อำเภอลอง จังหวัดแพร่) เป็นพระธาตุประจำพระโคตมะ และเป็นสถานแสดงธรรมชื่อว่า “สารัมมะจิตตะสูตร” ของพระพุทธเจ้าในภัทรกัปทุกพระองค์ และพระธาตุปูตั๊บ (วัดพระธาตุปูตั๊บ ตำบลทุ่งแล้ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่) เป็นพระธาตุประจำพระศรีอริยเมตไตรย (องค์ที่ ๕)[๑๗๗] ตำนานพระธาตุท้องถิ่นดังกล่าวนี้ น่าจะสร้างความรับรู้เรื่องราวของพระเจ้าห้าพระองค์ให้แพร่กระจายไปยังชุมชนใกล้เคียง และเป็นแรงบันดาลใจในการแสดงภาพเล่าเรื่องประกอบไว้ตามอาคารสถาน โดยงานศิลปกรรมระยะแรกมักเป็นงานไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ส่วนงานระยะหลังเป็นงานปั้นปูนทาสี ประดับกระจก องค์ประกอบภาพของแหล่งศิลปกรรมแต่ละแห่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ นิยมทำรูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าอยู่ภายในกรอบวงรูปจักร ซึ่งน่าจะสื่อความหมายถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ผู้ตรัสรู้และสั่งสอนธรรม หรือการเคลื่อนพระธรรมจักรให้ปรากฏในโลก ระยะหลังมักทำรูปวงกลมกลีบบัว ซึ่งอาจหมายถึงนิมิตการกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ หรือทำอยู่ภายในซุ้มโค้งยอดแหลม แทนปราสาท หมายถึงความมีศักดิ์สูง หรือทำอยู่ภายในช่องสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง บางครั้งทำประกอบกับรูปไข่พญากาเผือก กับพญากาเผือก ๒ ตัว ผัวเมีย เป็นการย้ำคติตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกที่ปรากฏในภาคเหนือ ศิลปกรรมที่มีองค์ประกอบใกล้เคียงกันนี้อาจเกี่ยวข้องกับความนิยมของสกุลช่างในท้องถิ่นด้วยโดยปรากฏกลุ่มช่างแกะสลักไม้และกลุ่มช่างปั้นปูน อยู่ที่ตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง และตำบลบ้านกวาง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่[๑๗๘] หลักฐานที่พบ แบ่งเป็นกลุ่มแกะสลักไม้ และปั้นปูน (ภาพที่ ๓๒๒-๓๕๙) ได้แก่

โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดกุญชรนิมิต ตำบลบ้านกวาง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้า ๔ พระองค์ คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า และแม่โค ยืนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ กับไข่แม่กาเผือก ส่วนบนประดับด้วยลายเมฆ อยู่ภายในวงจักร ระหว่างวงจักรตกแต่งลายดอกซีกดอกซ้อน มีรูปพญากาเผือกผัวเมียอยู่สองข้างทางด้านบนและด้านล่างวงจักร และรูปเทวดาพนมมือถือดอกบัวเหาะอยู่เหนือก้อนเมฆแสดงอัญชลีอยู่สองข้าง สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ (ภาพที่ ๓๒๒-๓๒๓)

---

[๑๗๗] ภูเดช แสนสา, “ประเพณีล่องสะเปาวัดใต้ เมืองลอง,” **ร่มพะยอม** ๑๗, ๑ (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๘): ๑๖.

[๑๗๘] จังหวัดแพร่. **ตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.wungfon.com.

ภาพที่ ๓๒๒ อุโบสถ วัดกุญชรนิมิต อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๒๓ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ บริเวณโก่งคิ้ว อุโบสถ วัดกุญชรนิมิต จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดสำเภา ตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ทำด้วยไม้แกะสลัก เดิมพื้นทาสีชาด ตัวภาพปิดทอง มีการซ่อมบูรณะใหม่ พื้นประดับกระจกสีเขียว ตัวภาพทาสีทอง เป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ พร้อมไข่แม่กาเผือก ประกอบกับลายเมฆและลายกระหนกเปลวในกรอบรูปวงจักร ตกแต่งด้วยลายกระหนก ระหว่างกรอบรูปวงจักรที่กึ่งกลางมีรูปพญากาเผือกผัวเมีย จับอยู่ที่กิ่งไม้ หน้าบันมีจารึกวันเดือนปีสร้าง (หรืออาจได้แก่ปีซ่อมบูรณะ) วันที่ ๑๖ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ (16:6:15) (ภาพที่ ๓๒๔-๓๒๕)

ภาพที่ ๓๒๔ อุโบสถวัดสำเภา อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๒๕ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ บริเวณโก่งคิ้ว อุโบสถ วัดสำเภา จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดแม่หล่าย ตำบลแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ หน้าบันอุโบสถเดิมเป็นไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง มีการสร้างเสริมมุขต่อออกมา ปิดบังลวดลายจำหลักเดิม ซึ่งสลักเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ประกอบกับลายเมฆ อยู่ภายในวงรูปจักร มีพญากาเผือก ๒ ผัวเมีย จับอยู่ระหว่างวงรูปจักร ต้นและท้าย คงแลเห็นเฉพาะรูปแม่ไก่และรูปแม่ราชสีห์ สองข้างเป็นรูปนักษัตรปีมะแมและปีชวด (ภาพที่ ๓๒๖-๓๒๗)

ภาพที่ ๓๒๖ โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ แกะสลักเป็นภาพแม่ไก่อยู่ในกรอบรูปวงจักร ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๒๗ โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ แกะสลักเป็นภาพแม่ราชสีห์อยู่ในกรอบรูปวงจักร ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดร่องซ้อ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ไม้แกะสลัก พื้นทาสีชาด ตัวภาพทาสีทอง รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่แม่กาเผือก ประกอบด้วยลายเมฆ อยู่ภายในวงรูปจักร ระหว่างวงจักรประดับด้วยลายประจำยามครึ่งซีก และพญากาเผือกผัวเมีย จับอยู่ระหว่างวงจักรต้นและท้าย สร้างสมัยพระอธิการฮ่อน กิตติสาโร (พ.ศ. ๒๔๙๖–๒๕๑๙) (ภาพที่ ๓๒๘-๓๒๙)

ภาพที่ ๓๒๘ อุโบสถ วัดร่องซ้อ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๒๙ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบันอุโบสถ วัดร่องซ้อ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดร้องกวาง ตำบลร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่พญากาเผือก เบื้องบนเป็นรูปพญากาเผือกผัวเมีย อยู่ภายในวงรูปจักร ระหว่างวงจักรประดับด้วยลายประจำยามครึ่งซีก (ภาพที่ ๓๓๐-๓๓๑)

ภาพที่ ๓๓๐ อุโบสถ วัดร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๓๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดร้องกวาง จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน วิหาร วัดศรีมูลเรือง ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ไม้แกะสลัก ทาสีทองทึบ รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ กับไข่พญากาเผือก ภายในกรอบรูปวงจักร และกรอบทรงสี่เหลี่ยม ล้อมรอบด้วยลายค้างคาวที่มุมทั้งสี่ ใต้ช่องภาพบริเวณโก่งคิ้ว ๒ ข้าง เป็นรูปพญากาเผือกผัวเมีย (ภาพที่ ๓๓๒-๓๓๓)

ภาพที่ ๓๓๒ วิหาร วัดศรีมูลเรือง อำเภอสอง จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๓๓ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน วิหาร วัดศรีมูลเรือง จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดหนองแขม ตำบลป่าแดง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสี ประดับกระจก ตัวภาพทาสีทอง พื้นทาสีขาว รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่แม่กาเผือก อยู่ภายในกรอบรูปวงกลมลายกลีบบัว ระหว่างวงจักรประดับด้วยลายประจำยามครึ่งซีก มีรูปพญากาเผือกผัวเมียประดับอยู่สองข้างทางเบื้องใต้ (ภาพที่ ๓๓๔-๓๓๕)

ภาพที่ ๓๓๔ อุโบสถ วัดหนองแขม อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๓๕ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดหนองแขม จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

โก่งคิ้ว อุโบสถ วัดนาบุญ ตำบลหัวทุ่ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสี ประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ลำดับภาพจากซ้ายไปขวา รูปราชสีห์ โค เต่า นาค และไก่ อยู่ภายในวงกลมรูปจักร ระหว่างวงรูปจักรตกแต่งลายดอกซีกดอกซ้อน พื้นทาสีฟ้า (ภาพที่ ๓๓๖)

ภาพที่ ๓๓๖ อุโบสถ วัดนาบุญ อำเภอลอง จังหวัดแพร่

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดโศภนาลัย ตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน เขียนสี ประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ ภายในกรอบวงกลม ประดับกระจกรูปกลีบบัว เหนือกรอบวงกลมแสดงภาพกาเผือกผัวเมียอยู่ระหว่างลำน้ำและไม้ใหญ่ริมฝั่งน้ำ เล่าเรื่องกาเผือกซึ่งอาศัยอยู่บริเวณต้นมะเดื่อริมแม่น้ำคงคา (ภาพที่ ๓๓๗-๓๓๘)

ภาพที่ ๓๓๗ อุโบสถ วัดโศภนาลัย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๓๘ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดโศภนาลัย จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดทุ่งโห้งเหนือ ตำบลทุ่งโฮ้ง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่พญากาเผือก พื้นเป็นลายคลื่นน้ำแสดงฝั่งแม่น้ำคงคา ด้านบนประกอบด้วยลายดาว อยู่ภายในกรอบรูปวงจักร และกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง ล้อมรอบด้วยลายค้างคาวที่มุมทั้งสี่ พื้นทาสีแดง บริเวณโก่งคิ้วใต้ช่องภาพเป็นรูปพญากาเผือกผัวเมีย และรูปเทพนมบูชาพระพุทธเจ้าอยู่ ๒ ข้าง หน้าบันมีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๕๐๘ (ภาพที่ ๓๓๙-๓๔๐)

ภาพที่ ๓๓๙ อุโบสถ วัดทุ่งโห้งเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๔๐ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดทุ่งโห้งเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวนเขื่อน ตำบลสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสีประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าสี่พระองค์ ยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ กับไข่พญากาเผือก ภายในกรอบรูปวงกลม และแนวเส้นตั้งแบ่งภาพออกเป็น ๔ ช่อง พื้นทาสีแดง ลำดับภาพจาก รูปโค เต่า นาค และไก่ (ภาพที่ ๓๔๑-๓๔๒)

ภาพที่ ๓๔๑ อุโบสถ วัดสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๔๒ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวนเขื่อน อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ ตำบลแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสีประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าสี่พระองค์ คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า และแม่โค กับพญากาเผือก อยู่ภายในกรอบรูปวงกลมลายกลีบบัว และกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๔ ช่อง ล้อมรอบด้วยลายค้างคาวที่มุมทั้งสี่ พื้นทาสีแดง หน้าบันมีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๕๒๓ (ภาพที่ ๓๔๓-๓๔๔)

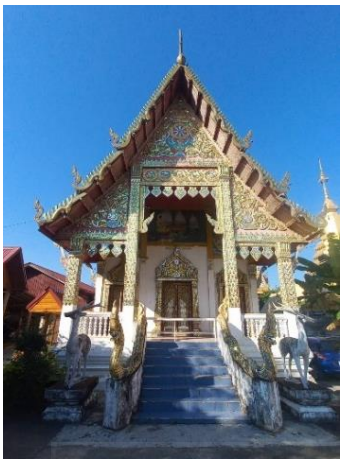

ภาพที่ ๓๔๓ อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๔๔ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แผงหน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน วิหาร วัดมงคลถาวร ตำบลบ้านกวาง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ปั้นปูน ทาสี ประดับกระจก ภายในกรอบรูปวงกลมลายกลีบบัว ระหว่างกรอบรูปวงกลมตกแต่งลายดอกประจำยามครึ่งซีก ลำดับภาพจาก รูปไก่ โค เต่า นาค และสิงห์ (สลับลำดับระหว่างนาคกับโค) ศิลปะใกล้เคียงกันกับ อุโบสถ วัดกาซ้องเหนือ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ น่าจะสร้างขึ้นในระยะใกล้เคียงกันราว พ.ศ. ๒๕๒๐ (ภาพที่ ๓๔๕-๓๔๖)

ภาพที่ ๓๔๕ วิหาร วัดมงคลถาวร อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๔๖ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน วิหาร วัดมงคลถาวร อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้อง ตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปูนปั้น ตัวภาพทาสี พื้นประดับกระจกสีเขียว รูปแม่สัตว์ทั้งห้า คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ ยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ กับไข่แม่กาเผือก ด้านบนประกอบด้วยลายเมฆ อยู่ภายในกรอบซุ้มโค้งยอดแหลม ๕ ซุ้ม ระหว่างซุ้มประดับรูปหน้าขบ (ภาพที่ ๓๔๗-๓๔๘)

ภาพที่ ๓๔๗ อุโบสถ วัดกาซ้อง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๔๘ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดกาซ้อง จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดแม่คำมีรัตนปัญญา ตำบลแม่คำมี อำเภอหนองม่วงไข่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสี รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่แม่กาเผือก พื้นเป็นลำน้ำสีขาว ประกอบด้วยลายเมฆบนท้องฟ้า อยู่ภายในกรอบซุ้มยอดแหลม และกรอบเสาทรงสี่เหลี่ยม สองข้างด้านบนซุ้มตกแต่งลายหูช้าง (ภาพที่ ๓๔๙)

ภาพที่ ๓๔๙ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดแม่คำมีรัตนปัญญา จังหวัดแพร่

แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดพงหัวหาด ตำบลบ้านปง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ตัวภาพทาสี พื้นประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ ด้านบนประดับลายเมฆ อยู่ภายในซุ้มหยักแหลมและกรอบช่องแนวเสา แบ่งเป็น ๕ ช่อง (ภาพที่ ๓๕๐-๓๕๑)

ภาพที่ ๓๕๐ อุโบสถ วัดพงหัวหาด อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๕๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดพงหัวหาด จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวรรคนิเวศ ตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ตัวภาพทาสีทอง พื้นประดับกระจกสีเขียว รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ ด้านล่างเป็นรูปไข่แม่กาเผือก ด้านบนตกแต่งด้วยลายพุ่ม อยู่ภายในซุ้มยอดแหลมห้าซุ้ม และกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง สองข้างด้านบนซุ้มตกแต่งลายหูช้าง (ภาพที่ ๓๕๒-๓๕๓)

ภาพที่ ๓๕๒ อุโบสถ วัดสวรรคนิเวศ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๕๓ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดสวรรคนิเวศ ตำบลทุ่งกวาว จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดบวกโป่ง ตำบลน้ำชำ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสี ประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ รูปแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ กับไข่พญากาเผือก ประดับลายเมฆ ภายในกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง ใต้ช่องภาพมีจารึกเวลาสร้าง วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๔ (ภาพที่ ๓๕๔-๓๕๕)

ภาพที่ ๓๕๔ อุโบสถ วัดบวกโป่ง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๕๕ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดบวกโป่ง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดหาดลี่ ตำบลสบสาย อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ประดับกระจก รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ อยู่ภายในซุ้มหยักแหลม และกรอบช่องเสา ๕ ช่อง การลำดับภาพมีลักษณะคลี่คลายไปจากคติดั้งเดิม คือ มีรูปพระพุทธเจ้าเป็นประธานที่กึ่งกลางภาพ ซึ่งน่าจะหมายถึงพระกัสสปะพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๓ ในภัทรกัป เนื่องจากตามลำดับภาพจัดเป็นพระพุทธเจ้าองค์กลาง และไม่มีรูปเต่าเป็นสัตว์ประจำวงศ์ประกอบอยู่ด้วยในภาพ รูปสัตว์ประจำวงศ์สองข้างพระพุทธรูป ลำดับจาก รูปไก่ รูปสิงห์ (เป็นภาพซ้ำ ควรทำเป็นรูปโค) รูปนาค และรูปสิงห์ มีจารึกสร้าง พ.ศ. ๒๕๑๖ ซึ่งน่าจะเป็นระยะที่คติพระเจ้าห้าพระองค์เริ่มเสื่อมคลาย หรือรับรู้น้อยลงในชุมชน (ภาพที่ ๓๕๖-๓๕๗)

ภาพที่ ๓๕๖ อุโบสถ วัดหาดลี่ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๓๕๗ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าสี่พระองค์ แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดหาดลี่ จังหวัดแพร่
ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

แผงใต้หน้าบันด้านหลัง อุโบสถ วัดศรีดอนคำ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ปิดทอง พื้นประดับกระจกสีน้ำเงิน รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ และไข่พญากาเผือก อยู่ภายในกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง (ภาพที่ ๓๕๘)

ภาพที่ ๓๕๘ อุโบสถ วัดศรีดอนคำ อำเภอลอง จังหวัดแพร่

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดศรีดอนไชย ตำบลทุ่งแล้ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ปั้นปูน ทาสี พื้นประดับกระจกสีเขียว รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ กับไข่แม่กาเผือก อยู่ภายในกรอบทรงสี่เหลี่ยม ๕ ช่อง (ภาพที่ ๓๕๙)

ภาพที่ ๓๕๙ อุโบสถ วัดศรีดอนไชย อำเภอลอง จังหวัดแพร่

แผงใต้หน้าบัน อุโบสถ วัดเวียงตั้ง ตำบลวังธง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ปั้นปูน พื้นทาสีเขียว ตัวภาพทาสีทอง รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ อยู่ภายในช่องเสา ๕ ช่อง ประวัติระบุว่าสร้างระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๗ (ภาพที่ ๓๖๐)

ภาพที่ ๓๖๐ อุโบสถ วัดเวียงตั้ง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่

ภาพประดับหน้าบันและบานหน้าต่างไม้แกะสลัก วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระพุทธบาทตากผ้า พระอารามหลวง ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน หน้าบันวิหารพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาสี ปิดทอง ประดับกระจก เป็นรูปช่องกระจกแบบม้าต่างไหม แบ่งออกเป็น ๗ ช่อง ช่องบนสุดเป็นรูปพระธรรมจักร สัญลักษณ์การเผยแพร่พระธรรม ต่อลงมาเป็นรูปพระพรหม อาจได้แก่ ฆฏิการพรหม มารดาของพระพุทธเจ้าทั้งห้า ซึ่งเกิดเป็นท้าวมหาพรหม ถัดลงมาเป็นภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค สิงห์ ตามลำดับ บานหน้าต่างไม้แกะสลัก ทาชาด ปิดทอง ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ กับลายกระหนก ประกอบเป็นภาพเล่าเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งประดิษฐานเป็นประธานภายในพระวิหาร ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๖๑-๓๖๖)

ภาพที่ ๓๖๑ หน้าบัน วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ภาพที่ ๓๖๒-๓๖๖ บานหน้าต่าง วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระบาทตากผ้า จังหวัดลำพูน ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖

ภาพประดับหน้าบัน วิหาร วัดสุคันธวารี ตำบลแม่งอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ไม้แกะสลัก ทาสี ปิดทอง แบ่งเป็นช่องลูกฝักแบบม้าต่างไหม ช่องบนสุดกระดับรูปพระธรรมจักร สัญลักษณ์การเผยแพร่พระธรรม ต่อลงมาเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ๕ ช่อง ประกอบด้วยรูปไก่ นาค เต่า โค สิงห์ ถัดลงมาอีก ๔ ช่องเป็นรูปสัตว์ประจำทิศทั้งสี่ คือ ช้าง ม้า โค และสิงห์ อาจหมายถึงศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ซึ่งเผยแผ่ไปทั่วทุกทิศ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๖๗-๓๖๘)

ภาพที่ ๓๖๗ วิหาร วัดสุคันธวารี อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มา : https://www.facebook.com/ pages/วัดสุคันธวารี

ภาพที่ ๓๖๘ หน้าบันไม้แกะสลักภาพพระธรรมจักร สัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ และสัตว์ประจำทิศ วิหาร วัดสุคันธวารี จังหวัดเชียงใหม่ ที่มา : https://www.google.com/maps/place/Wat+Sukhanthawari

ภาพประดับแผงใต้หน้าบัน หอพระแก้วพันธุมติรัตนอะณาเขรษบุรี วัดมังคลถาวราราม (วัดขัวแคร่) ตำบลบ้านดู่ อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย ไม้แกะสลัก ทาสี ตัวภาพปิดทอง หน้าบันเป็นตราสัญลักษณ์ ๑๒๐ ปี วัดขรัวแคร่ แผงใต้หน้าบันเป็นสลักรูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้า ๔ พระองค์ ถ่ายทอดจากคติโบราณของล้านนา คือ ความนิยมสร้างศิลปกรรมพระเจ้า ๔ พระองค์ที่บังเกิดแล้วในภัทรกัป ไม่แสดงสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสในอนาคต รูปสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าสี่พระองค์ คือ รูปแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า และแม่โค อยู่ในกรอบช่องกระจกประกอบด้วยวงโค้ง ๖ วง สลับกับหม้อดอกในกรอบช่องกระจกประกอบด้วยวงโค้ง ๔ วง สร้างเนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๒๐ ปี วัดขรัวแคร่ พ.ศ. ๒๕๕๙ (ภาพที่ ๓๖๙-๓๗๐)

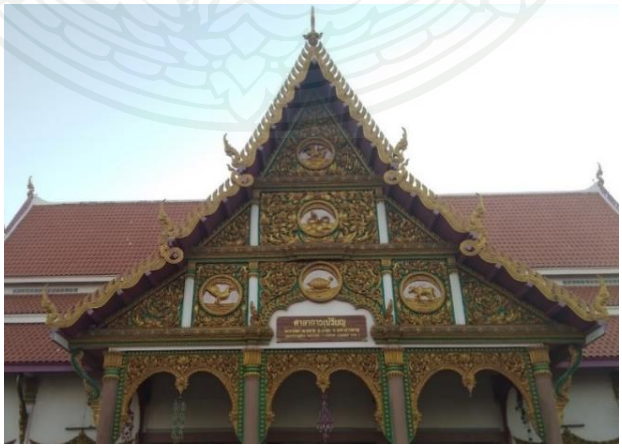

ภาพที่ ๓๖๙ หอพระแก้วพันธุมติรัตนอะณาเขรษบุรี วัดมังคลถาวราราม (วัดขัวแคร่) อำเภอเมือเชียงราย จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๓๗๐ หน้าบันหอพระแก้วพันธุมติรัตนอะณาเขรษบุรี วัดมังคลถาวราราม (วัดขัวแคร่) จังหวัดเชียงราย

ภาพประดับหน้าบัน ศาลาการเปรียญ วัดสามัคคี ตำบลตลาด อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม มุข ๓ ด้าน ปั้นปูนทาสี แบ่งเป็นช่องประดับภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์อยู่ภายในกรอบวงกลม ๓ ชั้น ชั้นล่างและชั้นกลางเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์พระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป รูปไก่ รูปนาค รูปเต่า และรูปโค ด้านบนสุดเป็นรูปราชสีห์ เป็นการให้ความสำคัญกับพระศรีอริยเมตไตรยอนาคตพุทธเจ้า (ภาพที่ ๓๗๑)

ภาพที่ ๓๗๑ ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ปูนปั้น ทาสี ประดับหน้าบัน ศาลาการเปรียญ วัดสามัคคี อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม ที่มา : https://www.google.com/search?qวัดสามัคคี

บานประตู วิหาร วัดพระแก้วเชียงของ ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ไม้แกะสลักทาชาด ปิดทอง ทำเป็นภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ลำดับจากล่างขึ้นบน รูปไก่ นาค เต่า และโค อุสุภราช เหนือสัตว์ประจำวงศ์เป็นรูปเทพนม ประทับอยู่ใต้ฉัตร มีรูปกอบัวแผ่ออกเป็นพระรัศมี อยู่ท่ามกลางลายเครือเถา หมายถึง พระศรีอริยเมตไตรย (ภาพที่ ๓๗๒)

ฐานใบเสมา วัดนครสวรรค์ อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ เทคนิคปูนซีเมนต์ปั้น ทาสีปิดทอง พื้นประดับกระจก ทำเป็นใบเสมาติดกับกึ่งกลางผนังอุโบสถด้านหน้าและด้านหลัง ลักษณะเป็นฐานปัทม์ประดับผ้าทิพย์ซ้อน ๒ ชั้น ชั้นบนรูปสามเหลี่ยมตกแต่งลายกอบัวปิดทอง แสดงนิมิตกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป กึ่งกลางเป็นดอกบัวตูม ๑ ดอก อยู่ท่ามกลางดอกบัวบาน ๔ ดอก หมายถึง พระพุทธเจ้าที่จะตรัสในอนาคต ๑ และองค์ และพระพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสแล้ว ๔ พระองค์ ชั้นล่างชายผ้าเป็นรูปสี่เหลี่ยม กึ่งกลางประดับรูปพระธรรมจักร สัญลักษณ์ของพระธรรม หรือการเผยแผ่พระธรรม ล้อมรอบด้วยสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ หมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ลำดับจากด้านขวาวนมาทางด้านซ้าย รูปไก่ นาค เต่า โค และราชสีห์ ศิลปะร่วมสมัย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ (ภาพที่ ๓๗๓)

ภาพที่ ๓๗๒ บานประตู วิหาร วัดพระแก้วเชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

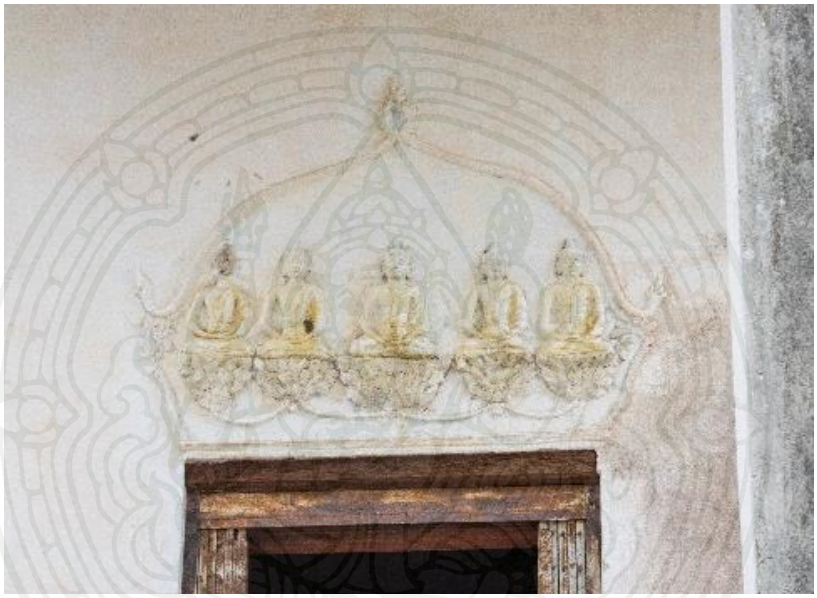
ภาพที่ ๓๗๓ ฐานเสมา อุโบสถ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์

ประติมากรรมติดที่ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ มักพบในพื้นที่ภาคกลางและกระจายสู่ทุกภูมิภาค แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) พระเจ้าห้าพระองค์ลักษณะซ้ำรูปแบบ
๒) พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลพระบฏฉบับพิมพ์
๓) พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลของปฏิมากรรมลอยตัวร่วมสมัย

พระเจ้าห้าพระองค์ลักษณะซ้ำรูปแบบ มักทำเป็นพระพุทธรูปปางเดียวกัน ๕ พระองค์ หรือทำพระพุทธรูปปางเดียวกัน ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ วางในแนวระนาบ ตามลำดับพุทธกาล ส่วนใหญ่ประกอบอยู่กับสัตว์ประจำวงศ์ตามคติเรื่องกาเผือก เพื่อแสดงสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ตามแบบแผนประเพณี เช่น

ซุ้มประตูวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าวุ้ง จังหวัดลพบุรี ปั้นปูน แสดงในลักษณะพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ ๕ พระองค์ ประทับบนฐานบัวกลุ่ม มีก้านบัวเชื่อมต่อกันเป็นวงโค้ง แสดงกำเนิดร่วมกันในภัทรกัป อยู่ภายในซุ้มนาคเกี้ยว ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคกลาง มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๒๘ (ภาพที่ ๓๗๔)

ภาพที่ ๓๗๔ พระเจ้าห้าพระองค์ ปูนปั้น ซุ้มประตูวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี

แผงใต้หน้าบันมุขอุโบสถ (เก่า) วัดกิ่งแก้ว ตำบลราชาเทวะ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ปั้นปูน ปิดทอง ประดับกระจก เป็นพระพุทธรูป ปางสมาธิ ๔ พระองค์ หมายถึง พระอดีตพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสแล้วสี่พระองค์แรกในภัทรกัป และพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องอย่างเทวดา ประนมหัตถ์ถวายอัญชลีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระองค์ พระปฏิมาทั้งห้าประทับขัดสมาธิราบบนกลีบบัวบาน อยู่ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านล่างเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์ตามคติกาเผือก รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ เรียงเป็นแถวตามลำดับ มีจารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๕ (ภาพที่ ๓๗๕)

ภาพที่ ๓๗๕ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ กับสัตว์ประจำวงศ์ ประดับแผงใต้หน้าบันมุข อุโบสถ (เก่า) วัดกิ่งแก้ว จังหวัดสมุทรปราการ

หน้าบันซุ้มประตู–หน้าต่างอุโบสถ วัดปากบาง ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ประดับด้วยประติมากรรมปูนปั้น ทาสี ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ปางประทานพร ๑ พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ มีศิรประภาล้อมรอบพระเศียร ฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย รองรับด้วยขาสิงห์ ประกอบด้วยรูปสัตว์ประจำวงศ์ ตกแต่งลวดลายกอบัวสัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้า พร้อมจารึกพระนาม จำนวน ๕ ซุ้ม ลำดับจากหน้าต่างด้านทิศใต้บานแรกนับจากประตู เป็นภาพพระพุทธเจ้า “กุกุสนโท” และสัตว์ประจำวงศ์รูปแม่ไก่ หน้าต่างด้านทิศเหนือบานที่สองนับจากประตู ภาพพระพุทธเจ้า “โกนาคมนะ” และสัตว์ประจำวงศ์รูปแม่นาค (จารึกพระนามผิดเป็นพระกัสสะโป) หน้าต่างด้านทิศใต้บานที่สองนับจากประตู ภาพพระพุทธเจ้า “กัสสะโป” และสัตว์ประจำวงศ์รูปแม่เต่า หน้าต่างด้านทิศเหนือบานแรกนับจากประตู ภาพพระพุทธเจ้า “โคตโม” และสัตว์ประจำวงศ์รูปแม่โค และซุ้มประตูด้านหน้า ภาพพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ในรูปแบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์ ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้าวางบนพระเพลา และสัตว์ประจำวงศ์รูปแม่ราชสีห์ มีลักษณะสร้างขึ้นตามแบบแผนประเพณีผสมสานกับแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๓๗๖-๓๘๑)

ภาพที่ ๓๗๖ อุโบสถหลังเก่า วัดปากบาง อำเภอพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๗๗ พระกกุสันธะ ปางสมาธิ กับแม่ไก่ ซุ้มหน้าต่างด้านทิศใต้บานแรก วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๗๘ พระโกนาคมนะ ปางสมาธิ กับแม่นาค ซุ้มหน้าต่างด้านทิศเหนือ บานที่สอง วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๗๙ พระกัสสปะ ปางสมาธิ กับแม่เต่า ซุ้มหน้าต่างด้านทิศใต้บานที่สอง วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๘๐ พระโคตมะ ปางสมาธิ กับแม่โค ซุ้มหน้าต่างด้านทิศเหนือบานแรก วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ ๓๘๑ พระศรีอริยเมตไตรย ปางประทานพร กับแม่ราชสีห์ ซุ้มประตูด้านหน้า วัดปากบาง จังหวัดกาญจนบุรี

แผงใต้หน้าบันมุขอุโบสถ วัดเกาะหงษ์ ตำบลตะเคียนเลื่อน อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ปั้นปูน ทาสี รูปพระเจ้าห้าพระองค์ กึ่งกลางเป็นรูปศรีอริยเมตไตรยในรูปแบบเทวดา ประทับขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์ ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้าวางบนพระเพลา หมายถึง พระบรมโพธิสัตว์ซึ่งปัจจุบันสถิตยังดุสิตสวรรค์ มีรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ สองข้างขนาบด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ ๒ องค์ ด้านขวามีรูปโคเป็นสัญลักษณ์ หมายถึงพระพุทธเจ้าโคตมะ ด้านขวามีสัญลักษณ์รูปเต่า หมายถึงพระพุทธเจ้ากัสสปะ ด้านซ้ายและด้านขวาสุดเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ ๒ องค์ องค์ด้านซ้ายมีสัญลักษณ์รูปไก่ หมายถึง พระพุทธเจ้ากกุสันธะ และด้านขวาสัญลักษณ์รูปนาค หมายถึง พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ แบบประเพณีผสมสานกับแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๘๒)

แผ่นภาพไม้แกะสลัก ผนังอุโบสถ วัดโมกข์ ตำบลตลาด อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แสดงปางสมาธิ ประทับบนฐานกลีบบัวภายในซุ้มเรือนแก้ว เหนือสระโบกขรณี ฝีมือช่างภาคกลางร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๘๓)

ภาพที่ ๓๘๒ หน้าบันปูนปั้นทาสี ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดเกาะหงษ์ อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ ๓๘๓ แผ่นไม้แกะสลัก ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ทาชาด ปิดทอง ผนังอุโบสถ วัดโมกข์ จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพประดับหน้าบัน วิหารพระเจ้าใหญ่ ๕ พระองค์ วัดหนองเป็ด ตำบลนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ไม้แกะสลัก ทาสี ปิดทอง ด้านทิศใต้ เป็นภาพพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย พระพุทธรูปสององค์แรกแสดงปางมารวิชัย พระพุทธรูปสององค์ต่อมาแสดงปางสมาธิ และพระองค์สุดท้ายรูปเทวดาแสดงปางสมาธิ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ และพระบรมโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้ในอนาคต ๑ พระองค์ ด้านทิศเหนือภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ได้แก่ ไก่ นาค เต่า โค และสิงโต อยู่ภายในกรอบเส้นตั้งแบ่งเป็นช่องภาพ เคล้ากับลายกระหนก ตามลำดับ ศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๘๔-๓๘๕)

ภาพที่ ๓๘๔ หน้าบันด้านทิศใต้ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๓๘๕ หน้าบันด้านทิศเหนือ วิหารพระเจ้าห้าพระองค์ วัดหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพประดับหน้าบัน ศาลาการเปรียญ วัดบูรพาราม ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ปั้นปูน ทาสี ภาพพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ประทับบนฐานหน้ากระดาน แสดงปางสมาธิ ใต้ฐานภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ลำดับด้านขวามาทางด้านซ้ายรูป ไก่ นาค โค เต่า อยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ๔ ช่อง หมายถึง พระพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และโคตมะ ด้านบนเป็นรูปเทวดายืนพนมมือนมัสการพระพุทธเจ้าทั้งสี่พระองค์ อยู่ระหว่างลายกระหนกเทพพนม ซึ่งน่าจะหมายถึงพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ แสดงความสำคัญของพระอนาคตพุทธเจ้าในกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๓๘๖)

ภาพที่ ๓๘๖ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์กับสัตว์ประจำวงศ์หน้าบันศาลาการเปรียญ วัดบูรพาราม จังหวัดนครพนม ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลพระบฏฉบับพิมพ์ แสดงการผสมผสานเข้ากับคติพระธยานิพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยพระพุทธเจ้าทั้งห้าแสดงปางต่างกันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ มักลำดับภาพพร้อมสัตว์ประจำวงศ์เป็นกลุ่มในแนวตั้ง เป็น ๓ แถว คล้ายกับการประดิษฐานประจำทิศในมณฑล เน้นให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้า ที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของพระโพธิสัตว์หรือเทวดา โดยได้รับการจัดวางไว้เป็นประธานที่กึ่งกลางตอนบนของภาพ ส่วนพระอดีตพุทธเจ้าเรียงต่อลงมา ๒ แถว ๔ พระองค์ อาจประกอบอยู่กับกอบัวอันเป็นสัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้า พัดเครื่องหมายยศที่เบื้องล่าง และกลุ่มเทวดาบรรเลงดุริยดนตรีถวายที่เบื้องบน ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ซึ่งน่าจะผลิตจำหน่ายตั้งแต่ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จึงเกิดการสร้างศิลปกรรมเป็นแบบแผนปรากฏขึ้นซ้ำ ๆ กระจายไปทั่วทุกภูมิภาค เช่น

หน้าบันอุโบสถ วัดห้วยเขน ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาค จังหวัดพิจิตร เขียนสีประกอบปูนปั้น ประดับกระจก ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัว ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ มีศิรประภาล้อมรอบเบื้องหลังพระเศียร ใต้ฐานเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์อยู่ภายในกรอบรูปวงกลม อยู่ท่ามกลางลายกระหนกก้านขดปลายก้านขดเป็นดอกบัวบาน กึ่งกลางด้านบนสุดเป็นพระโพธิสัตว์เมตเตยยะ ประทับขัดสมาธิราบ ทรงเครื่องภูษิตาภรณ์แบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปสิงห์ ถัดลงมาเป็นพระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ จัดวางเป็น ๒ แถว ลำดับจากบนลงล่าง แถวบน คือ พระกกุสันธะ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนะ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางประทานอภัยสองพระหัตถ์ (ปางปฐมเทศนา) สัญลักษณ์รูปนาค ประทับอยู่สองข้างทางด้านนอก แถวล่างคือพระกัสสปะ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ ประทับขัดสมาธิราบ ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปโค ประทับอยู่สองข้างด้านใน สองข้างตอนล่างของภาพประดับด้วยพัดยศ คั่นด้วยกรอบเส้นสินเทา ด้านข้างตอนบนเป็นรูปเทวดาบรรเลงเครื่องสังคีตและฟ้อนรำถวายข้างละ ๓ องค์ นิยมใช้สีครามทาเป็นสีพื้น ประวัติบอกเล่าระบุว่า พระครูพิทักษ์ศีลคุณ (ล้อม โลหะทัศน์) เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดห้วยเขน และเจ้าคณะอำเภอบางมูลนากรูปแรก ซึ่งเป็นผู้สร้าง หลวงพ่อเงิน วัดบางคลาน จังหวัดพิจิตร มาช่วยอุปถัมภ์การระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๖๐ (ภาพที่ ๓๘๗)

หน้าบันอุโบสถ วัดโคกเดื่อ ตำบลโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เทคนิคปูนปั้นเขียนสีประดับกระจก ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ลักษณะภาพเช่นเดียวกับวัดห้วยเขน จังหวัดพิจิตร แต่มีลักษณะภาพแตกต่างกันบ้าง คือกึ่งกลางตอนบนของภาพเป็นรูปพระโพธิสัตว์เมตเตยยะ ประทับขัดสมาธิเพชร ทรงเครื่องภูษิตาภรณ์แบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปสิงห์ พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ จัดวางเป็น ๒ แถว แถวบนด้านซ้าย คือ พระกกุสันธะ ประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวา คือ พระโกนาคมนะ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางประทานอภัยสองพระหัตถ์ (ปางปฐมเทศนา) สัญลักษณ์รูปนาค แถวล่างด้านซ้าย คือ พระกัสสปะ ประทับขัดสมาธิเพชร แสดงปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า ด้านขวา คือ พระโคตมะ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค อยู่ท่ามกลางลายกระหนกเปลว ด้านข้างตอนบนเป็นรูปเทวดาบรรเลงเครื่องสังคีตและฟ้อนรำถวาย มีอายุร่วมสมัยกับอุโบสถวัดห้วยเขน พระครูนิวาสธรรมขันธ์ (เดิม พุทฺธสโร) กับพระใบฎีกาโหมด อสฺสุสโก อดีตเจ้าอาวาสวัดโคกเดื่อพร้อมชาวบ้านโคกเดื่อ เป็นผู้สร้าง ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖[๑๗๙] (ภาพที่ ๓๘๘)

---

[๑๗๙] **วัดโคกเดื่อ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕, จาก: https://th.wikipedia.org/wiki/วัดโคกเดื่อ

หน้าบันอุโบสถ วัดบ้านหว้า ตำบลยางตาล อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ปั้นปูนเขียนสี ประดับกระจก ลักษณะภาพเช่นเดียวกับหน้าบันอุโบสถวัดโคกเดื่อ แต่มีรายละเอียดลดน้อยลง มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัวหงายรองรับด้วยฐานหน้ากระดานเตี้ย ๆ มีศิรประภาขนาดเล็กล้อมรอบพระเศียร ไม่มีรูปเทวดาบรรเลงดุริยดนตรีถวายประกอบที่ด้านข้าง รูปพระโพธิสัตว์เมตเตยยะ ประทับขัดสมาธิราบ ทรงเครื่องภูษิตาภรณ์แบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปสิงห์ วางที่กึ่งกลางตอนบนของภาพ พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ จัดวางเป็น ๒ แถว แถวบนด้านซ้าย คือ พระกกุสันธะ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวา คือ พระโกนาคมนะ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางประทานอภัยสองพระหัตถ์ (ปางปฐมเทศนา) สัญลักษณ์รูปนาค แถวล่าง ด้านซ้าย คือ พระกัสสปะ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า ด้านขวา คือ พระโคตมะ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค อยู่ท่ามกลางลายกระหนกก้านขด สันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระครูนิวาสธรรมขันธ์ (เดิม พุทฺธสโร) สร้างขึ้นประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๓๘๙)

หน้าบันอุโบสถ วัดป่าช้า ตำบลอุทัยเก่า อำเภอหนองฉาง จังหวัดอุทัยธานี ด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เทคนิคเขียนสีประกอบปูนปั้น ประดับกระจก ลักษณะลดรายละเอียดภาพลงเช่นเดียวกับหน้าบันวัดนาหว้า จังหวัดนครสวรรค์ แต่จัดองค์ประกอบอยู่ภายในกรอบรูปสามเหลี่ยมของหน้าบัน รูปพระเมตไตรยประทับที่เบื้องบนสุดทรงเครื่องอาภรณ์แบบเทวดา ประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวหงาย ใต้ฐานมีรูปปราชสีห์อยู่ในกรอบทรงกลมเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พระอดีตพุทธ ๔ พระองค์ประทับเป็น ๒ แถว เรียงลงมาตามลำดับ แถวบน คือ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ ประทับขัดสมาธิเพชร สัญลักษณ์ประจำพระองค์รูปไก่ และพระโกนาคมนะ แสดงปางประทานอภัยสองพระหัตถ์ (ปางประทานปฐมเทศนา) ประทับขัดสมาธิราบ สัญลักษณ์ประจำพระองค์รูปนาค แถวล่าง คือ พระกัสสปะ ประทับขัดสมาธิเพชร (แสดงปางแสดงธรรม) สัญลักษณ์ประจำพระองค์รูปเต่า และพระโคตมะ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์ประจำพระองค์รูปโค อยู่ท่ามกลางลายกระหนก บานประตูมีจารึกปีสร้าง ในปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙ (ภาพที่ ๓๙๐)

ภาพที่ ๓๘๗ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร

ภาพที่ ๓๘๘ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ ๓๘๙ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดบ้านหว้า อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ ๓๙๐ หน้าบันปูนปั้น เขียนสี ประดับกระจก อุโบสถ วัดป่าช้า อำเภอหนองฉาง จังหวัดอุทัยธานี

หน้าบันวิหาร วัดกิ่งแก้ว อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาสี ร่องกระจก ภาพพระเจ้าห้าพระองค์กับสัตว์ประจำวงศ์ เคล้ากับลายกระหนกก้านขด ปลายก้านออกเป็นรูปดอกบัวตูมและดอกบัวบาน พื้นประดับกระจกสีทอง ลำดับภาพเป็น ๓ แถว จากด้านล่างขึ้นสู่ด้านบน สองแถวล่างเป็นพระอดีตพุทธเจ้าประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัว แสดงปางสมาธิ ๔ องค์ คือ พระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค ส่วนบนสุดเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย รูปเทพนม ประทับในซุ้มเรือนแก้ว พื้นกระจกสีขาว สัญลักษณ์รูปสิงห์ แสดงความสำคัญสูงสุดในกลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ น่าจะสร้างขึ้นร่วมสมัยกับอุโบสถหลังเก่าในรัชกาลที่ ๖ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๕ (ภาพที่ ๓๙๑)

ภาพที่ ๓๙๑ หน้าบันวิหาร วัดกิ่งแก้ว ตำบลราชาเทวะ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ

หน้าบันอุโบสถ วัดควนโส ตำบลรัตภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา ลักษณะตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นเขียนสี ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบบนฐานปัทม์ พร้อมสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ ในกรอบทรงกลมประกอบอยู่เบื้องใต้ฐาน ลำดับภาพเป็น ๓ แถว แถวล่าง คือ พระกกุสันธะ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปนาค แถวกลางเป็นรูปพระกัสสปะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปโค ทั้งนี้พระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์แรก แสดงปางมารวิชัย หมายถึงทรงตรัสรู้และผ่านพุทธกาลของพระองค์ไปแล้ว ส่วนพระปัจจุบันพุทธเจ้าแสดงปางสมาธิ แสดงว่าอยู่ในช่วงพุทธกาลของพระองค์ ตอนบนสุดของภาพเป็นพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์ วางบนพระชานุและชี้นิ้วพระหัตถ์ไปทางด้านข้าง หมายถึงพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ในอนาคต ปัจจุบันประทับในสวรรค์ชั้นดุสิต สัญลักษณ์รูปสิงห์ อยู่ท่ามกลางลายเครือเถาปลายเถาออกเป็นรูปเทพนม แสดงอัญชลีต่อพระพุทธเจ้า ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคใต้ กำหนดอายุปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ลักษณะลวดลายเนื่องกันกับศิลปะภาคกลาง (ภาพที่ ๓๙๒-๓๙๓)

ภาพที่ ๓๙๒ อุโบสถ วัดควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

ภาพที่ ๓๙๓ หน้าบันอุโบสถ วัดควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา

หน้าบันอุโบสถ วัดโพธิ์ทอง อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก เทคนิคปั้นปูน ทาสี แสดงความนิยมประดับภาพพระเจ้าห้าพระองค์สืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยดัดแปลงเป็นภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ประทับบนก้านดอกบัวบาน ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ลำดับภาพเป็น ๓ แถว ที่กึ่งกลางตอนบนเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรย เกล้าผมทรงชฎามกุฎ ทรงภูษาขาวอย่างนักบวช และทรงเครื่องราชาภรณ์ สื่อถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ถัดลงมาสองแถวเป็นพระปัจจุบันพุทธเจ้า ปางประทานปฐมเทศนา ๑ พระองค์ และพระอดีตพุทธเจ้า ปางสมาธิ ๓ พระองค์ โดยไม่มีภาพสัตว์ประจำวงศ์กำกับ สร้างแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๕๖๖ (ภาพที่ ๓๙๔-๓๙๖)

ภาพที่ ๓๙๔ อุโบสถ วัดโพธิ์ทอง อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ ๓๙๕-๓๙๖ หน้าบันอุโบสถ วัดโพธิ์ทอง จังหวัดพิษณุโลก

หน้าบันอุโบสถ วัดเขาน้อย ตำบลคมบาง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี เทคนิคปั้นปูน ทาสี (ภาพที่ ๓๙๗) *หน้าศาลาการเปรียญ วัดแก้วฟ้า* ตำบลบ้านปรก อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม จัดองค์ประกอบภาพตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ (ภาพที่ ๓๙๘) และ*หน้าบันอุโบสถ วัดถ้ำโพงพาง* ตำบลหาดทรายรี อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร เทคนิคปั้นปูนเพชร จัดองค์ประกอบภาพพระเจ้าห้าพระองค์ อยู่ท่ามกลางกอบัว ด้านล่างประกอบด้วยรูปพญานาค และด้านข้างประกอบด้วยเหล่าสาวก แสดงการสร้างสรรค์เพิ่มเติมขึ้นจากรูปแบบดั้งเดิม (ภาพที่ ๓๙๙)

ภาพที่ ๓๙๗ หน้าบันอุโบสถ วัดเขาน้อย อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี

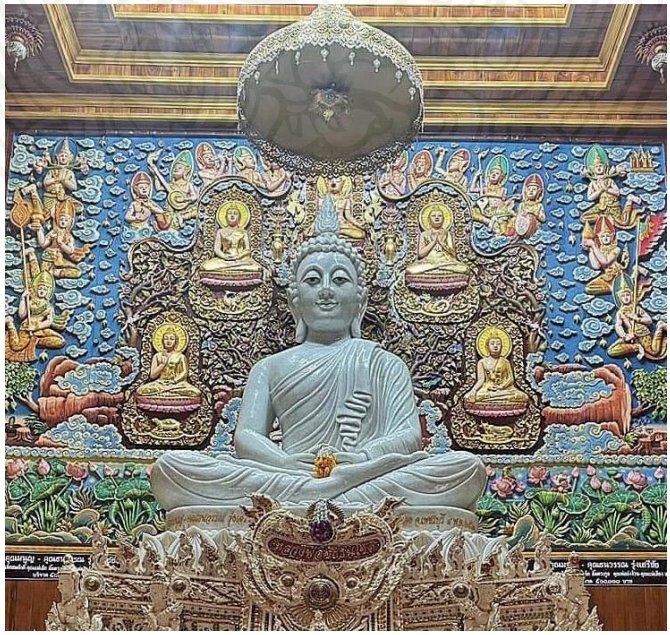

ภาพที่ ๓๙๘ หน้าบันศาลาการเปรียญ วัดแก้วฟ้า อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ ๓๙๙ หน้าบันอุโบสถ วัดถ้ำโพงพาง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

ภาพปูนปั้นประดับผนัง *พระธาตุฉิมพลี วัดข่อย* ตำบลคลองกระแชง อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี ทำขึ้นที่บริเวณผนังหลังพระประธาน เพื่อเป็นที่สักการบูชา และแสดงภาพเล่าเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ องค์ประกอบหลักของภาพเช่นเดียวกับพระบฏฉบับพิมพ์ แต่ลวดลายพื้นหลัง ทำเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาแทนที่ลายกอบัว แสดงถึงอิทธิพลของศิลปกรรมภาพพิมพ์ที่ปรากฏในพื้นที่ภาคกลางในปัจจุบัน (ภาพที่ ๔๐๐)

ภาพที่ ๔๐๐ ผนังหลังพระประธาน พระธาตุฉิมพลี วัดข่อย อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

ภาพปูนปั้น ทาสี ประดับผนังอุโบสถ ก่ออิฐถือปูน แบบสิมญวน ศิลปะท้องถิ่นภาคอีสานเหนือ หลายแห่งประดับตกแต่งเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ตามแบบอิทธิพลจากพระบฏฉบับพิมพ์อาทิ เช่น

ภาพประดับหน้าบัน *อุโบสถ วัดหนองบัวสร้าง* ตำบลอุ่มจาน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ภายในกรอบหน้าบัน เป็นรูปพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ในรูปเทวดา ประทับบนดอกบัวบาน ใต้ฐานมีรูปสิงห์เป็นสัญลักษณ์ประจำองค์อยู่ภายในกรอบทรงกลม ตกแต่งด้วยลายใบไม้และลายเครือเถา แวดล้อมด้วยลายกอบัว สองข้างเป็นภาพเทวดาเป่าสังข์ แผงใต้หน้าบันระหว่างเสาคู่ในเป็นภาพพระกกุสันธะ ปางสมาธิ มีสัญลักษณ์รูปไก่ อยู่ภายในกรอบลายใบไม้ทรงกลม และพระโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พื้นที่ระหว่างเสาคู่นอกด้านซ้ายเป็นภาพพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า และข้างขวาเป็นภาพพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค ทั้งหมดอยู่ท่ามกลางลายกอบัว แวดล้อมด้วยเหล่าเทวดาบรรเลงดุริยดนตรีถวาย ด้านล่างตกแต่งด้วยพัดยศ สร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๔๙๔[๑๘๐] (ภาพที่ ๔๐๑-๔๐๒)

ภาพที่ ๔๐๑ อุโบสถวัดหนองสร้าง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ที่มา: วัดหนองสร้าง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ ๔๐๒ หน้าบันอุโบสถวัดหนองสร้าง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ที่มา: https://www.google.com/search?q=อุโบสถวัดหนองสร้าง

ผนังสกัดด้านหน้า อุโบสถ วัดโพธิ์ชัย ตำบลนางัว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ปั้นปูน ทาสีเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์ มีรูปพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดาประทับบนฐานกลีบบัวที่กึ่งกลาง ใต้ฐานมีรูปสิงห์อยู่ภายในกรอบลายใบไม้ทรงกลม ตกแต่งด้วยลายเครือเถา ล้อมรอบด้วยกอบัว เป็นสัญลักษณ์ประจำองค์ ถัดลงมาเป็นภาพพระอดีตพุทธเจ้า แสดงปางต่างกัน ประทับขัดสมาธิบนฐานบัว ประดับด้วยลายกอบัว แวดล้อมด้วยเทวดาแสดงดุริยดนตรีถวาย สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๐[๑๘๑] (ภาพที่ ๔๐๓)

---

[๑๘๐] **บ้านหนองบัวสร้าง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕, จาก: https://nongbuahome.wordpress.com/

[๑๘๑] ศูนย์สารสนเทศคณะสงฆ์ภาค ๑๐. **วัดโพธิ์ชัย บ้านนางัว**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕, จาก: https://www.คณะสงฆ์ภาค10.com/index.php?url=temple&id=6616

ภาพที่ ๔๐๓ ประติมากรรมนูนปั้นปูน ทาสี ประดับผนังสกัดด้านหน้าพระอุโบสถ วัดโพธิ์ชัย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

และ*ภาพปูนปั้นประดับหน้าบันและผนังสกัดด้านหลัง อุโบสถ วัดศรีมงคล* ตำบลนาหว้า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ส่วนหน้าบัน กึ่งกลางด้านบนเป็นรูปพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยประทับบนกลีบบัวบาน ด้านล่างเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำองค์รูปสิงห์ อยู่ภายในกรอบทรงกลมลายใบไม้ตกแต่งด้วยลายเครือเถาสีทอง ล้อมรอบด้วยลายกอบัว แผงใต้หน้าบันด้านซ้ายเป็นภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ ปางสมาธิ เบื้องล่างมีสัตว์สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวาภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา เบื้องล่างมีสัตว์สัญลักษณ์รูปนาค ส่วนผนังสกัดด้านนอกอุโบสถ ด้านซ้ายเป็นภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ ปางประทานอภัย มีสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์รูปเต่า ด้านขวาภาพพระพุทธเจ้าโคตมะ ปางมารวิชัย มีสัตว์สัญลักษณ์รูปโค ตกแต่งด้วยลายกอบัว แวดล้อมด้วยเหล่าเทวดาแสดงดุริยดนตรีถวาย ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หน้าบันด้านหน้า มีจารึกว่าซ่อมเสร็จ พ.ศ. ๒๔๙๑ (ภาพที่ ๔๐๔-๔๐๗) เป็นต้น

ภาพที่ ๔๐๔-๔๐๗ ประติมากรรมปูนปั้นภาพพระเจ้าห้าพระองค์และสัตว์ประจำวงศ์ ประดับตกแต่งอุโบสถ วัดศรีมงคล อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ตามแบบอิทธิพลจากพระบฏฉบับพิมพ์ นิยมสลักประดับบนบานประตูในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น *วิหารครูบาเจ้าปินตา ภินทสุส วัดศรีบุญโยง* ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาสี ปิดทอง ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ประทับบนฐานปัทม์ รองรับด้วยกลีบบัวบาน ใต้ฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์อยู่ภายในกรอบทรงกลม อยู่ท่ามกลางกอบัว สัญลักษณ์การเกิดของพระพุทธเจ้า กึ่งกลางด้านบนสุดเป็นรูปพระศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องอย่างเทวดา แสดงปางประทานพรด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปสิงห์ ถัดลงไปเป็นพระอดีตพุทธเจ้าอีก ๒ แถว แถวละ ๒ องค์ ลำดับจากบนลงล่าง คือ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ แสดงปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ แสดงปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค มีการจัดวางองค์ประกอบตามแบบอิทธิพลของพระบฏฉบับพิมพ์ของภาคกลาง บานด้านขวาสลักกลับด้านจากบานด้านซ้าย มีจารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. ๒๕๕๓ (ภาพที่ ๔๐๘)

บานประตู มหาวิหารพระหยก วัดสะแล่ง ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ไม้แกะสลัก ปิดทอง ประดับกระจกสี ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ประทับบนดอกบัวบาน ภายในเรือนแก้ว พร้อมรูปสัตว์ประจำวงศ์อยู่บนดอกบัวบานภายในกรอบทรงกลมเบื้องใต้พระองค์ ท่ามกลางลายเครือเถาและดอกบัว สัญลักษณ์การเกิดของพระพุทธเจ้า กึ่งกลางด้านบนสุดเป็นรูปพระศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องอย่างเทวดา พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์ถือดอกบัว สัญลักษณ์รูปสิงห์ ถัดลงไปเป็นพระอดีตพุทธเจ้าอีก ๒ แถว แถวละ ๒ องค์ ลำดับจากบนลงล่าง คือ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ แสดงปางปฐมเทศนา

สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ แสดงปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค ตอนล่างสุดของบานประตูเป็นรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม ส่วนบนของภาพเป็นรูปเทวดาประนมหัตถ์และถือเครื่องบูชาเหาะมาสักการะพระพุทธเจ้า มีภาพพระจันทร์ภายในมีสัญลักษณ์รูปกระต่าย และพระอาทิตย์สัญลักษณ์รูปนกยูง อยู่ตอนบนสุดของภาพ จัดวางองค์ประกอบตามแบบอิทธิพลพระบฏฉบับพิมพ์ของภาคกลาง บานด้านขวาสลักกลับด้านจากบานด้านซ้าย สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖ (ภาพที่ ๔๐๙)

บานประตู อุโบสถ วัดศรีโพธิ์ ตำบลศิลา อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ไม้แกะสลัก ปิดทองทึบ สลักเรื่องราวต่างกัน บานซ้ายสลักภาพพุทธประวัติปางมารผจญและปางขับธิดาพญามาร บานขวาภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัวบาน ผ้าทิพย์หน้าฐานมีสัตว์ประจำวงศ์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์อยู่ท่ามกลางลายเครือก้านขด ปลายก้านเป็นรูปดอกไม้และเทพนมแสดงการสักการบูชาพระพุทธเจ้า ลำดับภาพจากด้านล่างขึ้นสู่ด้านบน คือ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางคว่ำบนพระชงฆ์ (ปกติควรแสดงปางปฐมเทศนา) สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า พระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค และพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางคว่ำบนพระชานุ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘[๑๘๒] (ภาพที่ ๔๑๐)

บานประตู อุโบสถ วัดสว่างหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ ไม้แกะสลักทาสีน้ำตาลเหลือบสีทอง บานซ้ายภาพฤาษีโพธิสัตว์ นั่งพับขาข้างขวาและห้อยขาซ้ายบนเขามอหรือแท่นศิลา หน้าฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์ แสดงตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แต่ปฐมกัปตามคติเรื่องกาเผือก และบานขวาภาพพระเจ้าห้าพระองค์ประทับขัดสมาธิเพชรบนเขามอ รองรับด้วยดอกบัวบาน หรือรัตนบัลลังก์ แสดงภาวะของพุทธะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ แล้วหรือจะตรัสรู้ในอนาคต ด้านหน้าฐานเป็นสัตว์ประจำวงศ์ อยู่ท่ามกลางลายเครือเถา ลำดับภาพจากส่วนล่างขึ้นสู่ส่วนบน คือ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า พระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค และพระศรีอริยเมตไตรย รูปเทวดา พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางหงายบนพระชงฆ์ สร้างระหว่าง พ.ศ.๒๕๕๒-๒๕๖๑[๑๘๓] (ภาพที่ ๔๑๑)

---

[๑๘๒] ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. **วัดโพธิ์ศรี**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.m-culture.in.th/album/view/138141/#:~:text

[๑๘๓] ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. **ประวัติวัดสว่างหัวนาคำ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.m-culture.in.th/album/195112/ชุมชนคุณธรรมบ้านหัวนาคำ_ตำบลหัวนาคำ_อำเภอยางตลาด_จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ ๔๐๘ บานประตูไม้จำหลัก วิหารครูบาเจ้าปินตา ภินทสส วัดศรีบุญโยง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๔๐๙ บานประตูไม้จำหลัก วิหาร วัดสะแล่ง จังหวัดแพร่ที่มา : พจศกร ศรีจันทร์กาศ

ภาพที่ ๔๑๐ บานประตูไม้แกะสลัก วัดโพธิ์ศรี จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๔๑๑ บานประตูไม้แกะสลัก อุโบสถ วัดสว่างหัวนาคำ จังหวัดกาฬสินธุ์

พระเจ้าห้าพระองค์จากอิทธิพลของประติมากรรมลอยตัวร่วมสมัย งานประติมากรรมติดที่ร่วมสมัยบางแห่งมีการจัดรูปแบบใหม่ตามแบบอิทธิพลของประติมากรรมลอยตัว เช่น

หน้าบันอุโบสถ (หลังใหม่) วัดโพธิ์กรุ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี หน้าบันด้านหน้า จัดวางโครงสร้างภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ประทับซ้อนลดหลั่นกันเป็นลำดับ โดยคำนึงถึงความงามทางทัศนศิลป์ ตามแบบปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ วัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นต้นแบบศิลปกรรมที่ได้รับถ่ายทอดไปหลายแห่ง ส่วนหน้าบันหลัง แสดงการสร้างสรรค์ใหม่ ไม่ซ้ำรูปแบบกัน โดยทำเป็นภาพพระพุทธเจ้ายืนอุ้มบาตรขนาดใหญ่อยู่ที่กึ่งกลาง ขนาบด้วยพระพุทธรูปนั่งขนาดเล็ก ๔ พระองค์ พระพุทธรูปยืนอุ้มบาตรน่าจะหมายถึงพระศรีอริยเมตไตรย โดยอาจได้รับแรงบันดาลใจจากพระศรีอริยเมตไตรยยืนอุ้มบาตร (หลวงพ่อโต) วัดอินทรวิหาร กรุงเทพฯ พระพุทธรูปนั่งแสดงปางมารวิชัย ๑ พระองค์ หมายถึงพระปัจจุบันพุทธเจ้า และพระพุทธรูปนั่งแสดงปางสมาธิ ๓ พระองค์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าสามพระองค์แรกในภัทรกัป สร้างแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๕๖๕ (ภาพที่ ๔๑๒-๔๑๓)

ภาพที่ ๔๑๒ หน้าบันด้านหน้า อุโบสถหลังใหม่ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๔๑๓ หน้าบันด้านหลัง อุโบสถหลังใหม่ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

ซุ้มประตูวัดน้ำตกธรรมรส ตำบลป่ายุบใน อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง ประติมากรรมนูนสูงเทคนิคปูนปั้นทาสี ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ กึ่งกลางเป็นปฏิมาปางรำพึงขนาดใหญ่ ยืนบนฐานบัวเบื้องล่างมีสัญลักษณ์รูปโคหมายถึงพระโคตมะ พระปัจจุบันพุทธเจ้า อาจได้รับแรงบันดาลใจจากการสร้างพระโต ล้อมรอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ เบื้องซ้าย คือ พระกกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนะ ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปนาค เบื้องขวา คือ พระกัสสปะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปเต่า และพระเมตเตยยะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปสิงห์ ศิลปะท้องถิ่นภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๔๑๔)

ภาพที่ ๔๑๔ ซุ้มประตู วัดน้ำตกธรรมรส อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง

ประติมากรรมติดที่ภาพเล่าเรื่องกาเผือก พบในพื้นที่ภาคเหนือและภาคกลาง จากความแพร่หลายของวรรณกรรมกาเผือก อันเป็นที่นิยมในท้องถิ่นภาคเหนือ โดยพบหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เช่น

หน้าบัน วิหารพระนาก วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เทคนิคปั้นปูนประดับกระเบื้องลายคราม สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๗๐ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เดิมเป็นหอพระที่ประดิษฐานพระบางครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้อัญเชิญมาจากนครหลวงเวียงจันทร์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานพระบางกลับไปประดิษฐานที่นครหลวงพระบาง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระนาก จากหอพระในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีพุทธลักษณะคล้ายคลึงกันมาประดิษฐานไว้ในวิหารแทน จึงเรียกวิหารหลังนี้ว่า “วิหารพระนาก”[๑๘๔] การประดับตกแต่งหน้าบันอาจได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่างฝีมือเทียบได้กับหน้าบันพระอุโบสถ วัดจักรวรรดิราชาวาส ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกัน มีลักษณะอันเป็นพิเศษที่แสดงตำนานเรื่องกาเผือก ซึ่งนิยมในกลุ่มลาว หน้าบันด้านหลัง (ทิศใต้) เป็นรูปพญากาเผือกผัวเมียอาศัยทำรังที่ต้นมะเดื่อริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระโพธิสัตว์ปฏิสนธิในฟองไข่แม่กาเผือก ๕ ฟอง ภายหลังแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ นำไปเลี้ยงดูรักษา และฟักออกมาเป็นทารก เมื่อเติบใหญ่บุตรแม่กาเผือกได้บวชเป็นฤๅษีทั้ง ๕ ตน หน้าบันด้านหลัง (ทิศเหนือ) เล่าเรื่องฤๅษีโพธิสัตว์ทั้งห้ามาพบกันที่ใต้ต้นนิโครธ ที่เขากันทรบรรพต

---

[๑๘๔] กองโบราณคดี. **การบูรณะวิหารพระนาก วัดจักรวรรดิ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: https://www.finearts.go.th/archae/view/32731-การบูรณะวิหารพระนาก-วัดจักรวรรดิ์

และร่วมตั้งสัจอธิษฐานให้ได้พบแม่บังเกิดเกล้า พญากาเผือกซึ่งตายไปบังเกิดเป็นท้าวฆฏิการพรหม จึงจำแลงกายเป็นกาเผือกมาเล่าเรื่องราวในอดีตให้บุตรทั้งห้าฟัง (ภาพที่ ๔๑๕-๔๑๖)

ภาพที่ ๔๑๕ หน้าบันทิศใต้ วิหารพระนาก วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร รูปพญากาเผือกอาศัยบนต้นมะเดื่อ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา

ภาพที่ ๔๑๖ หน้าบันทิศเหนือ วิหารพระนาก วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร รูปฆฏิการพรหมจำแลงเป็นแม่กาเผือกมาพบบุตรฤษีโพธิสัตว์ทั้งห้า

หน้าบันอุโบสถ วัดพระเกิด ตำบลทุ่งฮั้ว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ทำด้วยไม้แกะสลัก ทาสีปิดทอง สลักภาพเล่าเรื่องฆฏิการพรหมนิมิตกายเป็นแม่กาเผือกมาพบบุตร คือ ฤษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ ส่วนบนสุดเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิ น่าจะหมายถึงพระพุทธเจ้าองค์ปฐมในภัทรกัป แผงใต้หน้าบัน สลักเป็นภาพสัตว์ประจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ ซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้าสองข้างเป็นรูปพ่อกาและแม่กาเผือก และดอกบัวห้าดอก สัญลักษณ์แสดงนิมิตกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์ สร้างแล้วเสร็จประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๗ (ภาพที่ ๔๑๗-๔๑๘)

ภาพที่ ๔๑๗ อุโบสถ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๔๑๘ หน้าบันอุโบสถ วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง ไม้แกะสลักปิดทองทาสี ภาพเล่าเรื่องกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ตามตำนานท้องถิ่น

หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท วัดพริบพลี ตำบลท่าราบ อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี เทคนิคปูนปั้นเพชร เล่าเรื่องครั้งฤษีโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ ครั้งยังบำเพ็ญพระบารมีเพื่อแสวงหาโมกขธรรม ได้มาพบกันที่ใต้ต้นนิโครธ (ต้นไทร) ดอยสิงคุตตระ และท้าวมหาพรหมได้นิมิตกายเป็นกาเผือกเพื่อมาพบกับบุตรทั้งห้าในที่นั้น แสดงถึงการฟื้นฟูคติเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกในพื้นที่ภาคกลาง ฝีมือช่างท้องถิ่นเพชรบุรี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๔๑๙-๔๓๑)

ภาพที่ ๔๑๙ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพฤษีโพธิสัตว์ ๓ ตน

ภาพที่ ๔๒๐ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพฤษีโพธิสัตว์ ๒ ตน

ภาพที่ ๔๒๑ ฤษีโพธิสัตว์กกุสันธะ บุตรเลี้ยงแม่ไก่ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๒๒ ฤษีโพธิสัตว์โกนาคมนะ บุตรเลี้ยงแม่นาค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๒๓ ฤษีโพธิสัตว์กัสสปะ บุตรเลี้ยงแม่เต่า หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๒๔ ฤษีโพธิสัตว์โคตมะ บุตรเลี้ยงแม่โค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔๒๕ ฤษีโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย บุตรเลี้ยงแม่ราชสีห์ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔๒๖ ฤษีโพธิสัตว์โคตมะ บุตรเลี้ยงแม่โค หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔๒๗ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศใต้ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพการบำเพ็ญบารมีของฤษีโพธิสัตว์

ภาพที่ ๔๒๘ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ วัดเพชรพลี จังหวัดเพชรบุรี ภาพท้าวมหาพรหมจากพรหมโลกนิมิตร่างเป็นกาเผือกมายังดอยสิงคุตตระ

ภาพที่ ๔๒๙ ฤษีโพธิสัตว์ที่ดอยสิงคุตตระ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๓๐ ท้าวมหาพรหมจำแลงเป็นกาเผือกมาพบบุตรฤษีโพธิสัตว์ทั้งห้า หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔๓๑ ฤษีโพธิสัตว์ที่ดอยสิงคุตตระ หน้าบันอาคารพิพิธภัณฑ์วชิรปราสาท ด้านทิศเหนือ

ประติมากรรมติดที่ภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ประติมากรรมติดที่บางแห่งแสดงเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ อันมีลักษณะพิเศษ ไม่ปรากฏในที่แห่งอื่น เช่น ประติมากรรมปูนปั้นติดผนังด้านในอุโบสถ วัดสวนหลวง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช แสดงภาพมหาภิเนษกรมณ์ของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป คือ บริเวณผนังด้านทิศเหนือ มุมทิศตะวันออก ภาพพระกกุสันธะ ทรงราชรถออกมหาภิเนษกรมณ์ ผนังกึ่งกลางด้านทิศตะวันออก ภาพพระโกนาคมนะ ทรงคชสารออกมหาภิเนษกรมณ์ ผนังด้านทิศใต้ มุมทิศตะวันออก ภาพพระสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้าโคตมะ) ทรงม้ากัณฐกะออกมหาภิเนษกรมณ์ มีลักษณะคล้ายคลึงกับประติมากรรมวิหารพระทรงม้า หรือวิหารพระมหาภิเนษกรมณ์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช ผนังด้านทิศใต้ มุมทิศตะวันตก ภาพพระกัสสปะ หรือพระเมตเตยยะ ทรงปราสาทออกมหาภิเนษกรมณ์ ส่วนผนังด้านทิศเหนือ มุมทิศตะวันตก ไม่ปรากฏภาพประติมากรรม อาจจะชำรุด หรือสร้างไม่แล้วเสร็จ ภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์นี้ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการแสวงหาโมกขธรรม หรือการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพื่อสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคใต้พุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๔๓๒-๔๓๕)

ภาพที่ ๔๓๒ พระกกุสันธะ ทรงราชรถออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ นครศรีธรรมราช

ภาพที่ ๔๓๓ พระโกนาคมนะ ทรงคชสารออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ นครศรีธรรมราช

ภาพที่ ๔๓๔ พระสิทธัตถะ ทรงม้ากัณฐกะออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ นครศรีธรรมราช

ภาพที่ ๔๓๕ พระกัสสปะหรือพระเมตเตยยะ ทรงปราสาทออกมหาภิเนษกรมณ์ อุโบสถ วัดสวนหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๑ นครศรีธรรมราช

ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ประกอบสถาปัตยกรรมดังกล่าวมาในเบื้องต้น แสดงถึงความนิยมแพร่กระจายไปทุกภูมิภาค โดยภาคเหนือและภาคตะวันเฉียงเหนือ นิยมแสดงคติเรื่องกาเผือก ส่วนภาคกลางนิยมแสดงเรื่องศักราชพระเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งนอกจากเล่าเรื่องสะท้อนถึงคติศาสนาแล้ว ยังสร้างประกอบความเชื่อเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นการสร้างปริมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ ในความคุ้มครองของพระพุทธเจ้าทั้งห้าในภัทรกัป ให้ปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ตลอดจนอำนวยสวัสดิมงคลแก่พุทธศาสนิกชน รวมทั้งงานศิลปกรรมร่วมสมัยยังคำนึงถึงแบบแผนทางความงามอันเป็นเครื่องตกแต่งศาสนาสถานอีกประการหนึ่งด้วย

ตุงพระเจ้าห้าพระองค์

สร้างขึ้นในเครื่องบูชาในท้องถิ่นภาคเหนือ ลักษณะเป็นธงแขวน เป็นรูปแถบยาว ทำถวายไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นคู่ ตัวธงแบ่งเป็นห้าช่อง สลักเป็นภาพพระเจ้าห้าองค์ หรือสัตว์พระจำวงศ์พระเจ้าห้าพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และราชสีห์ เป็นเครื่องหมายแทน พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตรมะ และพระศรีอาริยเมตไตรย ตามคติเรื่องกาเผือก พบเฉพาะแห่ง ทำขึ้นเป็นเครื่องบูชา หรือระลึกถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์โดยเฉพาะ บางแห่งทำยอดเสาตุงเป็นกาเผือก แทนรูปหงส์ เช่น ตุงกระด้าง วัดพระเกิด ตำบลทุ่งฮั้ว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง อันเป็นพุทธสถานที่มีตำนานท้องถิ่นเนื่องกับการกำเนิดของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ (ภาพที่ ๔๓๖-๔๓๗) ตุงกระด้าง วัดกลางเวียง ตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ ๔๓๘-๔๓๙) กาเผือกยอดเสาตุง วัดสูงเม่น ตำบลสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ (ภาพที่ ๔๔๐) เป็นต้น

ภาพที่ ๔๓๖-๔๓๗ ตุงพระเจ้าห้าพระองค์ วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ภาพที่ ๔๓๘-๔๓๙ ตุงพระเจ้าห้าพระองค์ วัดกลางเวียง อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๔๔๐ กาเผือกยอดเสาตุง วัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่

งานจิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์

คือ ภาพจิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ที่เขียนบนผืนผ้า (เขียนหรือพิมพ์บนวัสดุประเภทผ้าหรือกระดาษ ก็เรียกว่าพระบฏ) พระบฏมาจากภาษาบาลีว่า “ปฏ” (อ่านว่า ปะ-ตะ) แปลว่า ผ้าทอ หรือ ผืนผ้า ใช้สำหรับแขวนในพิธีกรรมแสดงภาพเล่าเรื่อง หรือใช้เป็นรูปเคารพแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป นับถือกันว่าการบูชาพระพุทธเจ้าทั้งห้า มีอานุภาพอำนวยสิริมงคล ความสำเร็จ ความแคล้วคลาด ปลอดภัย ให้แก่ผู้เคารบูชา พบหลักฐานนิยมสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๔–๒๕ อาจเขียนเล่าเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ หรือเขียนร่วมกับภาพเล่าเรื่องอื่น ๆ การลำดับภาพ อาจลำดับภาพในแนวตั้ง ตามแนวยาวของพระบฏ หรือลำดับภาพตามแนวนอน แสดงภาพพระเจ้าห้าพระองค์ตามลำดับ โดยมักเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าทั้งห้าประทับอยู่ภายใต้โพธิบัลลังก์ ประกอบอยู่กับรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำวงศ์ แสดงถึงอิทธิพลแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมกาเผือก ตกแต่งด้วยลวดลายกอบัว สื่อถึงการกำเนิดของพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป กลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เฉพาะพระศรีอริยเมตไตรย อาจเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องอาภรณ์อย่างเทวดา บางครั้งแสดงความสำคัญยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น โดยวางตำแหน่งไว้ที่กึ่งกลางหรือตอนบนสุดของภาพ เป็นประธานในกลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เข้าใจว่าพระบฏเป็นต้นแบบแรงบันดาลใจในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังและภาพพิมพ์ เช่น

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เลขทะเบียน ๘/๒๕๔๒) เขียนสีบนแผ่นกระดาษ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัว ภายในเรือนแก้ว ภายใต้โพธิพฤกษ์ ประกอบด้วยสัตว์ประจำวงศ์ภายใต้ฐาน พร้อมกับจารึกพระนามพระพุทธเจ้าและนามของต้นโพธิ์จัดวางในรูปมณฑล เน้นความสำคัญของพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยในรูปเทพนม โดยประทับบนฐานปัทม์ทรงสูง ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ มีสัญลักษณ์รูปราชสีห์ ยืนอยู่เหนือหม้อน้ำปักด้วยก้านดอกและใบบัว วางไว้กึ่งกลางกลุ่มล้อมรอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้า ประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ ๔ พระองค์ เบื้องล่างด้านซ้าย คือ พระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ เบื้องบนด้านซ้าย คือ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค เบื้องบนด้านขวา คือ พระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า และเบื้องบนด้านขวา คือ พระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค พื้นหลังตกแต่งลายบนพื้นสีคราม อาจเป็นต้นแบบแนวคิดในการสร้างพระบฏฉบับพิมพ์ ฝีมือช่างรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๑)

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ วัดซันเนจิ ประเทศญี่ปุ่น เขียนสีบนแผ่นผ้า เขียนภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย บนรัตนบัลลังก์ ภายใต้โพธิพฤกษ์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์เบื้องใต้ฐาน องค์กลางพระศรีอริยเมตไตรย สัญลักษณ์รูปราชสีห์ มีขนาดใหญ่ ส่วนพระอดีตพุทธสี่องค์ด้านข้างมีขนาดเล็กเสมอกัน ลำดับภาพออกจากกึ่งกลาง ด้านขวา คือพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านซ้าย คือ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค ด้านขวาสุด คือพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า และด้านซ้ายสุด คือ พระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค แสดงถึงการให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้า ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๒)

ภาพที่ ๔๔๑ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๔๒ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ วัดซันเนจิ ประเทศญี่ปุ่น

พระบฏเล่าเรื่องตำนานกาเผือก จากบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (Museum number 1959,1010,0.8) เขียนสีบนผ้า แบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนล่างเล่าเรื่องกาเผือกผัวเมียค้นไม่พบฟองไข่ที่หายไป จึงจบชีวิตลงด้วยความตรอมใจ ต่อมาแม่กาเผือกเกิดเป็นท้าวมหาพรหม ได้นิมิตกายเป็นกาเผือกมาพบกับฤๅษีโพธิสัตว์ บุตรที่เกิดจากฟองไข่ทั้งห้า เพื่อเล่าเรื่องราวกำเนิดแต่หนหลังให้ฟัง ตอนบนเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิ บนรัตนบัลลังก์ ภายใต้โพธิพฤกษ์ ประกอบด้วยสัตว์ประจำวงศ์เบื้องใต้ฐาน พระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรก ลำดับภาพเป็น ๒ แถว จากแถวล่างด้านซ้าย ภาพพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวา ภาพพระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค แถวกลาง ด้านซ้าย ภาพพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า ด้านขวา ภาพพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค ตกแต่งด้วยช่อดอกบัวบาน สื่อถึงพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้แล้ว กึ่งกลางด้านบนสุด ภาพพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา สัญลักษณ์รูปราชสีห์ ตกแต่งด้วยช่อดอกบัวตูม สื่อถึงพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ในอนาคต ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๓)

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (Museum number 1919,0715,0.11) เขียนสีบนผ้า แบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนล่างเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนบนเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานกลีบบัวรองรับด้วยฐานสิงห์ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ แสดงปางสมาธิ ประกอบด้วยรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำวงศ์ แบ่งภาพออกเป็น ๓ แถว แถวบนตอนกลางเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา ประทับภายในเรือนแก้ว สัตว์สัญลักษณ์รูปราชสีห์ แถวกลางเป็นภาพพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค แถวล่างเป็นภาพพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค พระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกประทับภายใต้โพธิพฤกษ์ แสดงว่าเสด็จมาทรงตรัสรู้แล้ว ตกแต่งด้วยด้วยช่อดอกและใบบัว แสดงกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ พื้นหลังตกแต่งลายดอกไม้ร่วง เป็นเครื่องสักการบูชา และเบื้องบนสุดเป็นภาพพระจันทร์ มีรูปกระต่ายเป็นสัญลักษณ์อยู่ภายใน และภาพพระอาทิตย์ มีรูป

นกยูงเป็นสัญลักษณ์อยู่ภายใน แสดงความเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลของพระพุทธเจ้าทั้งห้า ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๔)

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากพิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (Museum number 2006.27.122.9) เขียนสีบนผ้า แบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนล่าง เล่าเรื่องพุทธประวัติปางปรินิพพาน ตอนบนเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ประทับบนรัตนบัลลังก์ ภายในเรือนแก้ว ภายใต้โพธิพฤกษ์ บนพื้นสีคราม ประกอบด้วยสัตว์ประจำวงศ์ภายใต้ฐานจัดวางในรูปมณฑล กึ่งกลางเป็นรูปพระกกุสันธพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปไก่ แถวบนเป็นรูปพระโกนาคมนพระพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปนาค และพระกัสสปพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปเต่า แถวล่างรูปพระโคตมพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปโค และพระเมตเตยยพุทธเจ้า สัญลักษณ์รูปราชสีห์ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าองค์ปฐมในภัทรกัป ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๕)

ภาพที่ ๔๔๓ พระบฏเล่าเรื่องตำนานกาเผือก จากบริติชมิวเซียม ที่มา : The British Museum กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

ภาพที่ ๔๔๔ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากบริติชมิวเซียม ที่มา : The British Museum กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

ภาพที่ ๔๔๕ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ จากพิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ที่มา : Asian Art Museum of San Francisco ประเทศสหรัฐอเมริกา

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เขียนสีบนแผ่นผ้า ลักษณะภาพแบ่งเป็น ๒ แถว แถวบนเป็นภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ปางสมาธิ ประทับขัดสมาธิราบ บนรัตนบัลลังก์ ภายในเรือนแก้ว ภายใต้โพธิพฤกษ์ เรียงเป็นลำดับในแนวระนาบ ๕ พระองค์ แถวล่างเป็นภาพเทวดามาสักการะบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างขึ้นแทนรูปเคารพ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๔๖)

ภาพที่ ๔๔๖ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์

ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เทคนิคการพิมพ์มีความเจริญก้าวหน้าขึ้น จึงเกิดการพิมพ์พระบฏลงในแผ่นกระดาษ แต่ยังเรียกว่าพระบฏดังเดิม การพิมพ์พระบฏลงบนกระดาษเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังปรากฏในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ทรงเล่าเรื่องพระบฏฉบับพิมพ์ว่า *“ในกาลครั้งหนึ่ง กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ทรงพระดำริทำพระบฏเล็ก ๆ ขายให้พระวรรณวาดวิจิตร (ทอง) เขียนตัวอย่าง เป็นปางมารประจญ แล้วส่งออกไปตีพิมพ์ที่เมืองนอก ครั้นได้เข้ามาก็ส่งไปจำหน่ายตามร้าน เป็นที่ต้องตาต้องใจคนเป็นอันมาก ขายดีเล่าลือจนทราบถึงพระกรรณ ตรัสถามถึงลักษณพระบฏนั้น ฉันจึงไปซื้อมาถวายแผ่นหนึ่งก็พอพระราชหฤทัย ต่อมากรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเห็นว่าขายดีมีกำไรมาก จึงทรงจัดให้ช่างเขียนขึ้นอีกหลายแบบ ส่งออกไปให้ทำเข้ามาอีก แล้วคนอื่นก็สั่งทำเข้ามาขายด้วย ต่างคิดค้นหาแบบเก่าใหม่ ที่หวังว่าคนจะชอบ ส่งไปเป็นตัวอย่าง เป็นการแย่งขายแย่งประโยชน์กันตามเคย พระบฏต่าง ๆ*

จึ่งมีทอย ๆ กันเข้ามามาก ฝ่ายฉันเห็นว่ามีพระราชหฤทัยใฝ่อยู่ในพระบฏที่เขาทำเข้ามาขายนั้น เวลาเที่ยวเดินเล่นตามถนนเห็นแบบที่ทำเข้ามาใหม่ ก็ซื้อส่งขึ้นถวายต่อไปเนือง ๆ”[๑๘๕]

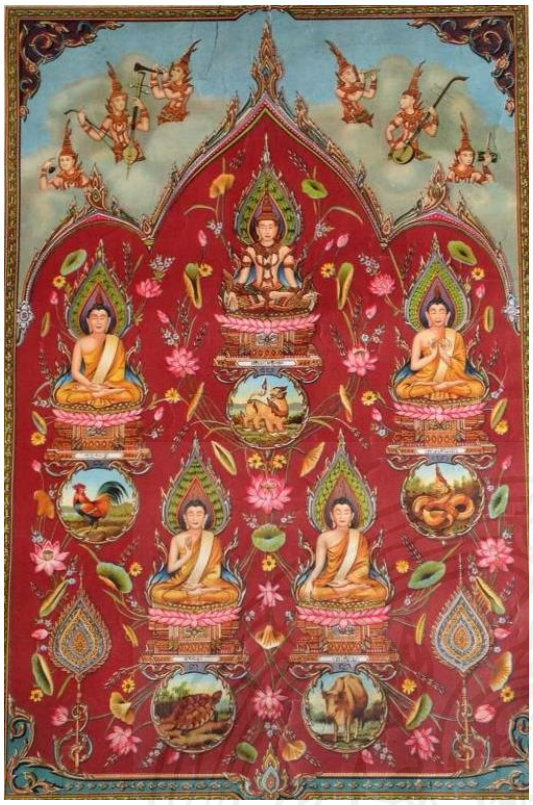
พระบฏฉบับพิมพ์บนแผ่นกระดาษผลิตขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๔๖[๑๘๖] เป็นต้นมา อันเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีทำจากการเขียนภาพลงบนผืนผ้าทีละผืน มาเป็นการเขียนภาพเป็นแบบ แล้วส่งไปถ่ายบล็อกมาพิมพ์ลงบนกระดาษที่ต่างประเทศ ทำให้ผลิตได้คราวละจำนวนมาก มีรูปแบบสวยงาม มีราคาถูก ส่งเข้ามาจำหน่ายในท้องตลาด พระบฏฉบับพิมพ์บนแผ่นกระดาษ จึงเข้ามามีแทนที่พระบฏเขียนมือบนแผ่นผ้า ที่ใช้ต้นทุนการผลิตสูง และใช้เวลานานในการผลิต ทำให้คลายจากความนิยมไปในที่สุด พระบฏฉบับพิมพ์จึงมีบทบาทในการส่งต่อคติความเชื่อ ตลอดจนรูปแบบทางศิลปกรรมไปอย่างกว้างขวางในทุกภูมิภาค

พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ฉบับพิมพ์ที่ปรากฏแพร่หลายในท้องตลาดกระทั่งถึงปัจจุบัน แสดงด้วยภาพพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องราชาภรณ์ ๑ พระองค์ จัดเป็นกลุ่มมณฑลลดหลั่นกัน ๓ แถว พระพุทธจ้าแถวบนประทับขัดสมาธิราบ แถวกลางประทับขัดสมาธิเพชร และแถวล่างประทับขัดสมาธิราบ พระพุทธเจ้าทั้งห้าประทับบนฐานกลีบบัว ซ้อนเหนือฐานปัทม์ เชิงฐานมีพระนามและอักขระคาถาประจำพระองค์ ใต้ฐานมีช่องกระจกทรงกลมแสดงภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประกอบด้วยฉัพพรรณรังสีแผ่ออกจากเบื้องพระเศียรเป็นรูปพุ่มโพธิพฤกษ์ พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องอย่างเทวดาประทับอยู่กึ่งกลางแถวบนสุด พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระซ้ายกำพระหัตถ์ วางบนพระเพลาพระดัชนี ชี้ไปเบื้องหน้า สัตว์ประจำวงศ์รูปราชสีห์ คาถาประจำพระองค์ “ยะ” เป็นการเน้นความสำคัญของพระพุทธเจ้าที่จะตรัสในอนาคต แถวกลางด้านซ้าย คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า ลำดับที่ ๑ แสดงปางสมาธิ สัตว์ประจำวงศ์รูปไก่ คาถาประจำพระองค์ “นะ” ด้านขวาคือ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ลำดับที่ ๒ แสดงปางประทานปฐมเทศนา สัตว์ประจำวงศ์รูปนาค คาถาประจำพระองค์ “โม” แถวที่สามด้านซ้าย คือ พระกัสสปพุทธเจ้า ลำดับที่ ๓ แสดงปางประทานอภัย สัตว์ประจำวงศ์รูปเต่า คาถาประจำพระองค์ “พุท” และด้านขวาคือ พระโคตมพุทธเจ้า ลำดับที่ ๔ แสดงปางมารวิชัย สัตว์ประจำวงศ์รูปโค คาถาประจำพระองค์ “ธา” ประทับท่ามกลางลายเครือพรรณพฤกษาและช่อดอกและใบบัว สัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้า ด้านบนคั่นด้วยเส้นสินเทาหยักแหลม จากส่วนบนของภาพซึ่งทำเป็นรูปเทวดาบรรเลงดุริยดนตรี อยู่ระหว่างก้อนเมฆ ข้างละ ๓ องค์ ด้านล่างของภาพเป็นเครื่องสูง บังสูรย์หรือพัดยศประกอบอยู่สองข้าง แสดงฐานานุศักดิ์ถวายแด่พระพุทธเจ้า การแสดงปางพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ต่างกัน แทนขนบการสร้างพระพุทธรูปซ้ำแบบ อาจได้รับอิทธิพลจากคติของพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พระบฏฉบับพิมพ์ดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าเขียนส่งไปพิมพ์ยังต่างประเทศ และเผยแพร่ตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ ต่อมาได้ส่งอิทธิพลให้กับงานศิลปกรรมประเภทจิตรกรรมและประติมากรรมอย่างมาก รวมถึงได้ส่งอิทธิพลต่องานพิมพ์อื่น ๆ ตั้งแต่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ กระทั่งถึงปัจจุบัน (ภาพที่ ๔๔๗-๔๕๓)

---

[๑๘๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลาขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหีนยานกับมหายานและเรื่องสร้างพระบฏหลวง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๖) ๑๘.

[๑๘๖] อ้างจากหนังสือสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทูลเกล้าฯ ถวายพระบฏ ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) เรื่องเดียวกัน, ๒๒.

ภาพที่ ๔๔๗ พระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ ฉบับพิมพ์บนกระดาษ ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕

ภาพที่ ๔๔๘ ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ บนฉายาบัตรพระสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ จากอิทธิพลของพระบฏฉบับพิมพ์
ที่มา : ศรัณย์ ทองปาน, “พส. ๑๐๑ ความรู้เบื้องต้นว่าด้วยพระสงฆ์,” **สารคดี** (กุมภาพันธ์, ๒๕๖๕): ๓๐.

ภาพที่ ๔๔๙-๔๕๓ ภาพพิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ประกอบหนังสือ รายพระนามพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางไล้ ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ พระนคร ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๐

จิตรกรรมฝาผนังพระเจ้าห้าพระองค์

จิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพเล่าเรื่องและภาพประดับตกแต่งอาคารศาสนาสถาน เพื่อพุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงคติศาสนาได้อย่างง่าย สะท้อนถึงประเพณีวิถีชีวิต และความเชื่อของคนในชุมชน มีลักษณะถ่ายทอดมาจากวรรณกรรมทางศาสนา และประเพณีนิยมในท้องถิ่น จำแนกได้ตามลักษณะภาพและการเล่าเรื่อง คือ

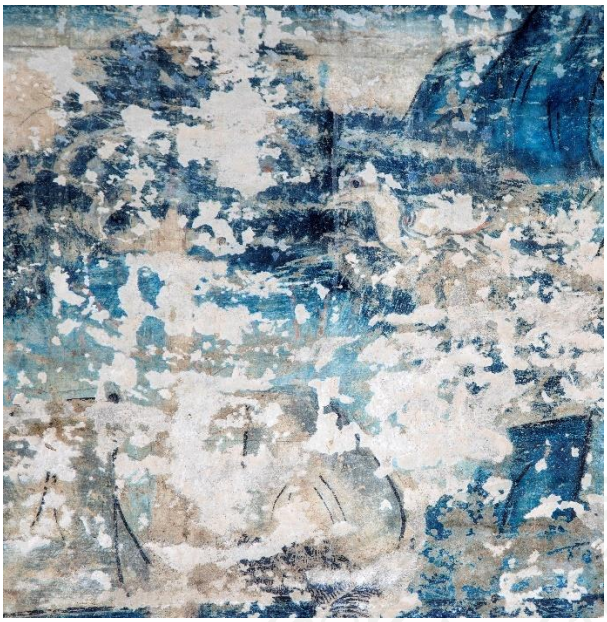
๑. จิตรกรรมเล่าเรื่องกาเผือก
๒. จิตรกรรมเล่าเรื่องกาเผือกกับพระเจ้าห้าพระองค์
๓. จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์
๔. จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์
๕. จิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์
๖. จิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานพระธาตุ
๗. จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห
๘. จิตรกรรมเล่าเรื่องกำเนิดภัทรกัป

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก แสดงภาพเล่าเรื่องตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ถึงปัจจุบัน นิยมสร้างในท้องถิ่นภาคเหนือ โดยเฉพาะแหล่งที่มีประวัติหรือตำนานเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าห้าพระองค์ เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดเขาน้อย จังหวัดจันทบุรี จิตรกรรม วิหาร วัดพระเกิด จังหวัดลำปาง และจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่ เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดท่าข้าม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังชุดนี้ แบ่งเรื่องเป็นสามส่วนโดยใช้เส้นแบ่งในแนวนอน ภาพที่ตอนกลางและตอนล่าง เป็นเรื่องแม่กาเผือกให้กำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประกอบด้วย พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า และพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า เริ่มเล่าเรื่องที่กึ่งกลางภาพ เป็นเรื่องของแม่กาเผือกอาศัยทำรังอยู่บนต้นไม้ริมฝั่งน้ำ ขณะเกิดพายุใหญ่ ทำให้ฟองไข่แม่กาเผือกพลัดตกจากรังลอยไปตามลำน้ำ แม่สัตว์ทั้ง ๕ คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ (หรือช่างซักผ้า) นำฟองไข่ไปดูแลและฟักออกมาเป็นทารกชาย จึงฟูมฟักเลี้ยงดูร่วมกับลูกของตน กระทั่งเติบใหญ่ขึ้นเป็นมานพทั้งห้า ตามภาพแสดงเฉพาะแม่ไก่และแม่โค ตอนล่างของภาพมีรูปหญิงชรา อาจหมายถึงช่างซักผ้า ซึ่งเก็บฟองไข่ใบที่ห้าไปเลี้ยงดูแล จิตรกรรมตอนบนเขียนเป็นภาพพระโพธิสัตว์ทั้งห้า ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า จึงลาแม่เลี้ยงออกบวช แม่กาเผือกมารดาของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์เกิดเป็นฆฏิการพรหม นิมิตรูปเป็นพญากาเผือกมาพบกับบุตร ปรากฏในร่างพระเทวี และฆฏิการพรหมจะได้นำเครื่องอัฐบริขารถวายเป็นทานให้แก่บุตร เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัป เขียนแทนด้วยตุง ๕ หลังอยู่ภายในดอกบัวตรงกลางภาพ ภาพจิตรกรรมสะท้อนถึงวัฒนธรรมพม่า-ไทยใหญ่ ร่วมกับวัฒนธรรมชาวล้านนาเชียงใหม่ เช่น ภาพพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์ ทรงสวมเครื่องทรงเทวดาแบบพม่า พระมารดาพระพุทธเจ้าสวมเสื้อมีครีบติดเหนือไหล่แบบเครื่องทรงพระมหาเทวีพม่า เกล้ามวยสูงแบบหญิงชาวพม่าไว้ด้านหลัง และนุ่งซิ่นต่ำ มีลวดลายเส้นในแนวขวาง อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่นิยมในหมู่หญิงไทยวนในดินแดนล้านนา จิตรกรรมวิหาร วัดท่าข้าม จึงน่าจะเขียนขึ้นในช่วงหลังจากการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ โดยการกวาดต้อนและรวบรวมผู้คนจากหัวเมืองตอนเหนือ ประกอบด้วยคนไทกลุ่มต่าง ๆ หลากเผ่าพันธุ์ อาทิ กลุ่มไทใหญ่ ไทลื้อ ไทเขิน ฯลฯ เข้ามาสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับเมืองเชียงใหม่ โดยฝีมือช่างสกุลพม่า–ไทยใหญ่ อันเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหัวเมืองเหนือ และแสดงออกถึงวัฒนธรรมและรูปแบบศิลปกรรมอย่างเด่นชัด กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (ภาพที่ ๔๕๔-๔๖๑)

ภาพที่ ๔๕๔ จิตรกรรมตำนานแม่กาเผือก วิหาร วัดท่าข้าม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๕๕ ภาพแม่กาเผือกอาศัยบนต้นต้นโพธิ์ทะเลริมฝั่งน้ำ จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๕๖ ภาพแม่ไก่และแม่โค เก็บฟองไข่แม่กาเผือกไปเลี้ยงดูแล เติบโตเป็นบุรุษ จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๕๗ ภาพหญิงชรา อาจหมายถึงช่างซักผ้า ที่นำฟองไข่ใบที่ ๕ ไปดูแล จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๕๘ ภาพบุตรแม่กาเผือกลาแม่เลี้ยงไปบวช แสวงหาโมกขธรรม จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๕๙ ภาพบุตรแม่กาเผือกทั้งห้ามาพบกัน จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๖๐ ภาพแม่กาเผือกเกิดเป็นท้าวมหาพรหม จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ ๔๖๑ ภาพพระเจ้าห้าพระองค์ แสดงในลักษณะบุรุษทั้งห้า และภาพปรากฏในร่างสตรีไปพบบุตรทั้งห้า จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม จังหวัดเชียงใหม่

จิตรกรรมวิหาร วัดเขาน้อย อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี[๑๘๗] เขียนภาพประกอบเพดานวิหารเล่าเรื่องแม่กาเผือกบินตามหาฟองไข่ทั้งห้าซึ่งพายุพัดตกกระจายจากรัง ประกอบกับดวงดาราในท้องฟ้า แสดงสภาวะของพระโพธิสัตว์ ซึ่งถือกำเนิดในฟองไข่แม่กาเผือก แม่กาเผือกตามหาฟองไข่ไม่พบ จึงตรอมใจตาย ไปเกิดเป็นท้าวมหาพรหมในพรหมโลก ศิลปะแบบไทยประเพณี สมัยรัชกาลที่ ๔–๕ (ภาพที่ ๔๖๒)

[๑๘๗] ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **จิตรกรรมประเพณี, ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๔) ๑๕๙.

ภาพที่ ๔๖๒ จิตรกรรมบนเพดาน วิหาร วัดเขาน้อย
จังหวัดจันทบุรี ที่มา : กองโบราณคดี

จิตรกรรมวิหาร วัดพระเกิด ตำบลทุ่งฮั้ว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เขียนเรื่องกาเผือกบนแผ่นผ้าบรรจุในกรอบภาพ จำนวน ๑๐ ภาพ ติดกับผนังภายในวิหาร เล่าเรื่องตำนานวัดพระเกิด สถานที่เกิดของพระเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะสมัยใหม่ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ คือ

๑. ภาพท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาส ลงมาดูนิมิตที่กอบัวบริเวณโพธิบัลลังก์ เมื่อต้นกัป แลเห็นดอกบัวห้าดอก เป็นนิมิตว่ากัปนี้จะมีพระพุทธเจ้ามากำเนิดห้าพระองค์ เรียกว่าภัทรกัป และในต้นภัทรกัปพระโพธิสัตว์ทั้งห้าถือกำเนิดในฟองไข่แม่กาเผือก ซึ่งทำรังบนคาคบไม้อุทุมพรริมฝั่งแม่น้ำ

๒. ภาพแม่กาเผือกออกไปหาอาหารและหลงไปในระหว่างเกิดพายุใหญ่ ตามตำนานเวียงกาหลง

๓. ภาพพายุพัดไม้มะเดื่อโค่นล้มลง ไข่แม่กาเผือกทั้งห้าตกกระจายลงสู่แม่น้ำ แม่กาเผือกบินวนตามหาฟองไข่ไม่พบ ตรอมใจตาย เกิดเป็นฆฏิการพรหม

๔. ภาพแม่สัตว์ทั้งห้า คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่สิงห์ เก็บฟองไข่ไปเลี้ยงตามลำดับ

๕. ภาพพระโพธิสัตว์ทั้งห้าออกบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในที่ต่างกัน

๖. ภาพฤาษีโพธิสัตว์กกุสันธะ บุตรเลี้ยงของแม่ไก่ สัญลักษณ์รูปไก่

๗. ภาพฤาษีโพธิสัตว์โกนาคมนะ บุตรเลี้ยงของแม่นาค สัญลักษณ์รูปนาค

๘. ภาพฤาษีโพธิสัตว์กัสสปะ บุตรเลี้ยงของแม่เต่า สัญลักษณ์รูปเต่า

๙. ภาพฤาษีโพธิสัตว์โคตมะ บุตรเลี้ยงของแม่โค สัญลักษณ์รูปโค

๑๐. ภาพฤาษีโพธิสัตว์เมตไตรย บุตรเลี้ยงของแม่สิงห์ สัญลักษณ์รูปสิงห์ (ภาพที่ ๔๖๓-๔๗๒)

ภาพที่ ๔๖๓-๔๗๒ จิตรกรรม วิหาร วัดพระเกิด อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เล่าเรื่องตำนานกาเผือก หรือตำนานวัดพระเกิด

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดนาแหลมเหนือ ตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ผนังสกัดหลังพระประธาน เขียนเรื่องกาเผือก แบ่งภาพออกเป็น ๓ ตอน ผนังด้านซ้ายเล่าเรื่องครั้งต้นกัป เมื่อพระโพธิสัตว์ทั้งห้าเสวยพระชาติเป็นไก่ อีเห็น เต่า โค และนายพราน ช่วยกันสร้างพระเจดีย์ทราย และตั้งความปรารถนาเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ต่อมาได้เกิดในครรภ์นางกาเผือกซึ่งอาศัยอยู่บนคาคบต้นไม้ใหญ่ ริมฝั่งน้ำ เกิดมีพายุจัดพัดเอาฟองไข่ตกลงสู่ลำน้ำ ผนังตอนกลางเล่าเรื่องกาเผือก เมื่อแม่สัตว์ทั้งห้า คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่สิงห์นำฟองไข่ไปรักษา เกิดเป็นทารก เมื่อเติบโตขึ้นเป็นบุรุษหนุ่ม ได้ลามารดาเลี้ยงไปบวชเป็นฤาษีเพื่อแสวงหาโมกขธรรม แม่สัตว์ทั้งห้าจึงฝากนามไว้เมื่อบรรลุธรรม ผนังด้านขวา พระฤาษีทั้งห้าต่างบำเพ็ญบารมี กระทั่งมาพบกันโดยบังเอิญที่ดอยสิงคุตตระ เมื่อปราศรัยกัน ก็ทราบว่าต่างเป็นบุตรของแม่กา จึงพากันอธิษฐานขอพบมารดาบังเกิดเกล้า ฌฏิการมหาพรหมจึงเนรมิตกายเป็นกาเผือกมาพบบุตรทั้งห้า เล่าเรื่องกำเนิดแต่หนหลังแก่พระโพธิสัตว์ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ วิหารมีจารึกระบุวันที่สร้าง ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๘ แสดงคติพระเจ้าพระองค์อันเป็นที่รับรู้ในท้องถิ่นภาคเหนือในสมัยปัจจุบัน (ภาพที่ ๔๗๓-๔๗๗)

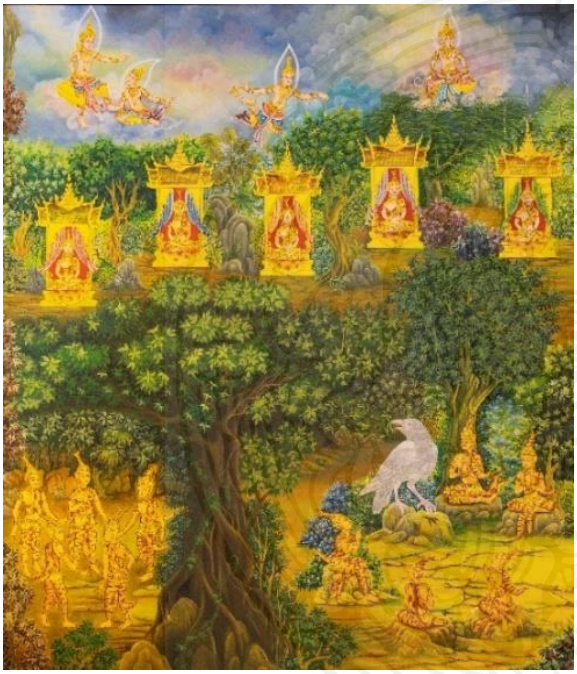

ภาพที่ ๔๗๓ จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก ครั้งต้นกัป วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่

ภาพที่ ๔๗๔ จิตรกรรมผนังหลังพระประธาน วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่

ภาพที่ ๕๗๕-๕๗๖ จิตรกรรมเล่าเรื่องกาเผือก ผนังหลังพระประธาน วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่

ภาพที่ ๔๗๗ จิตรกรรมเล่าการพบกันของฤๅษีทั้งห้าและกาเผือกพบบุตร วิหาร วัดนาแหลมเหนือ จังหวัดแพร่

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพญาเผือกและพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ แสดงภาพเล่าเรื่องตำนานกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก และลำดับของพระพุทธเจ้าทั้งห้าตามแบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์ นิยมเขียนในท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลาง โดยเฉพาะในท้องถิ่นชุมชนไทยวน เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดผักราก จังหวัดอุตรดิตถ์ จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จิตรกรรมคอสอง ศาลาการเปรียญ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย จิตรกรรมพระมหาเจดีย์พระเมตตาศรีอาริยเมตไตรยพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป พุทธสถานลานปฏิบัติธรรมบ้านเมตตาธรรม จังหวัดน่าน และจิตรกรรมวิหาร วัดต้นตาล จังหวัดสระบุรี เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดผักราก ตำบลแม่พูล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ภาพพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระมาลัย และชาดกเวสสันดร โดยใช้สีสกัดจากธรรมชาติ สภาพค่อนข้างลบเลือน ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เขียนบนผนังสกัดด้านหน้า ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าประทับขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัวบาน คั่นด้วยเครื่องสูง ท้องฟ้าเบื้องบนระบายสีคราม เบื้องใต้เขียนเป็นรูปลำน้ำ แม่สัตว์และนางมนุษย์ทั้งห้าพบฟองไข่แม่กาเผือกบริเวณริมฝั่งน้ำ จึงจะนำไปเลี้ยงรักษาไว้ ตามคติตำนานพระเจ้าห้าองค์แบบกาเผือกสำนวนภาคเหนือ คือ ไข่ฟองแรกแม่ไก่นำไปเลี้ยง ไข่ฟองที่สองแม่โคชื่อโกนาคมโนนำไปเลี้ยง ไข่ฟองที่สามแม่เต่าชื่อกัสสโปนำไปเลี้ยง ไข่ฟองทีสี่แม่งูหลวงนำไปเลี้ยง (ตามตำนานกล่าวว่า นางซักผ้าชื่อโคตมะนำไปเลี้ยง) และไข่ฟองที่ห้านางซักผ้าเก็บมาเลี้ยง (ตามตำนานกล่าวไว้เป็น ๒ ประการว่า แม่งูใหญ่ชื่ออริยเมตไตยโย หรือนางซักผ้าชื่อโคตรมะนำไปเลี้ยง) ตามลำดับ คติภาพจิตรกรรมวัดผักรากจึงนับว่าต่างจากจิตรกรรมที่อื่นโดยมาก ที่ระบุว่าแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ นำฟองไข่ไปเลี้ยงดูตามลำดับ ต่อจากภาพฟองไข่และแม่สัตว์และนางซักผ้าทั้งห้าเป็นรูปดอกบัว สัญลักษณ์การกำเนิดของพระเจ้าห้าพระองค์ พระพุทธเจ้าตรัสแล้ว ๔ พระองค์เป็นรูปดอกบัวบาน แสดงว่ามาตรัสรู้แล้ว ส่วนพระอนาคตพุทธเจ้า แสดงด้วยดอกบัวตูม หมายถึงจะเสด็จมาตรัสรู้ภายหลัง ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคเหนือ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๔๗๘)

ภาพที่ ๔๗๘ จิตรกรรมฝาผนัง วิหาร วัดผักราก ตำบลแม่พูล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลานใต้ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนบนผนังรีในองค์ประกอบภาพชาดกเรื่องต่าง ๆ แบ่งเป็นช่องภาพ ๖ ช่อง จำนวน ๒ แถว ห้าช่องแรกแถวบนเขียนเป็นพระพุทธเจ้าปางสมาธิสี่พระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตรปางมารวิชัย ๑ พระองค์ ประทับภายใต้โพธิบัลลังก์ แถวล่างเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ รูปไก่ นาค เต่า โค และสิงห์ ตามลำดับ มีแจกันปักดอกบัวบานองค์ละ ๑ ดอก เป็นเครื่องหมายของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ เปรียบเสมือนดอกบัวพ้นน้ำ เบิกบาน

พ้นจากกิเลสมลทินทั้งปวง ส่วนพระศรีอริยเมตไตรย เขียนรูปดอกบัวตูม ๑ ดอก แสดงภาวะของพระบรมโพธิสัตว์ซึ่งยังแสวงหาหนทางไปสู่การตรัสรู้ เปรียบดังดอกบัวตูมเตรียมแย้มบานต่อไป ช่องภาพที่ ๖ แถวบนเขียนภาพพญากาเผือกผัวเมีย แถวล่างเป็นภาพฟองไข่ทั้งห้าตกลงสู่ลำน้ำ แสดงกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ตามคติเรื่องกาเผือก ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคกลาง ชื่อนายเจิ่ม สุวรรณ์ เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕[๑๘๘] (ภาพที่ ๔๗๙-๔๘๕)

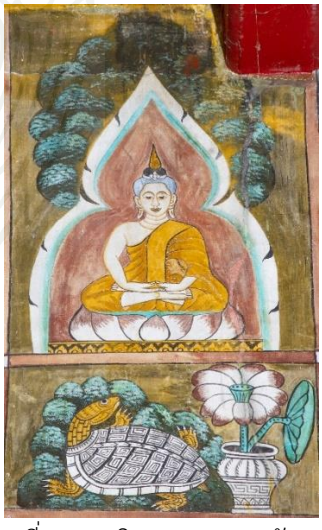
ภาพที่ ๔๗๙ จิตรกรรมอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลานใต้ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๘๐ จิตรกรรมพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๘๑ จิตรกรรมพระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

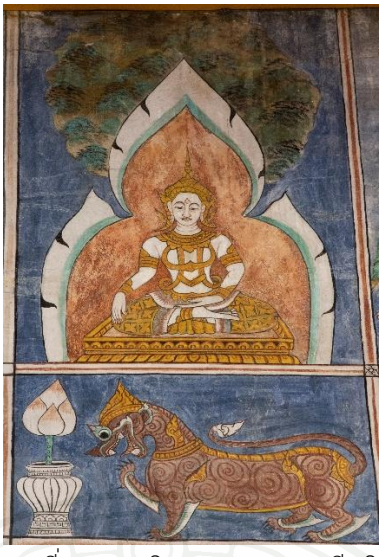

ภาพที่ ๔๘๒ จิตรกรรมพระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

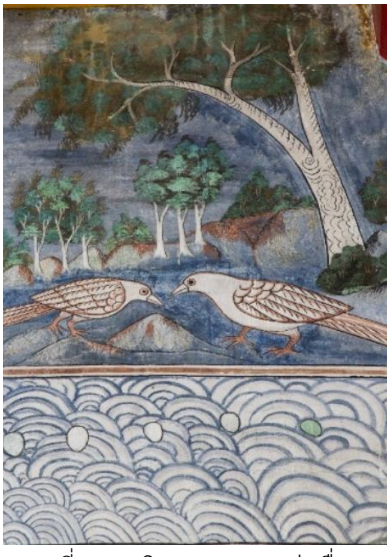
[๑๘๘] ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **จิตรกรรมฝาผนังจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ชุดที่ ๑๐๑ เล่มที่ ๖** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๘) ๑๖๙.

ภาพที่ ๔๘๓ จิตรกรรมพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๘๔ จิตรกรรมพระศรีอริยเมตไตรย สัญลักษณ์รูปราชสีห์ วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔๘๕ จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องกาเผือก วัดตาลานใต้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมคอสอง ศาลาการเปรียญ วัดบูรพ์ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา เขียนบนแผ่นสังกะสี ย้ายจากศาลาการเปรียญเดิมมาติดยังศาลาการเปรียญหลังใหม่ มีความยาวต่อเนื่องกันหลายแผ่น แบ่งเป็น ๒ แถว แถวบนเขียนเรื่องตำนานกาเผือก เริ่มจากพญากาเผือกผัวเมียอาศัยทำรังบนต้นไม้ใหญ่ เกิดไข่ ๕ ฟอง วันหนึ่งเกิดพายุใหญ่พัดฟองไข่ตกลงสู่แม่น้ำ แม่สัตว์ทั้งห้า มีแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ ได้นำเอาไข่แม่กาเผือกไปเลี้ยงดูจนเติบใหญ่ ต่อมากุมารบุตรเลี้ยงของแม่สัตว์ได้บวชเป็นฤษีบำเพ็ญเพียรอยู่ในที่ต่างกัน แถวล่างเขียนเรื่องกาเผือกและพระเจ้าห้าพระองค์ ลำดับจากฤษีทั้งห้าได้มาพบกัน และตั้งสัจอธิษฐานให้ได้พบกับมารดา ท้าวมหาพรหมจึงจำแลงเป็นพญากาเผือกผัวเมียมาพบกับพระโพธิสัตว์ทั้งห้า ซึ่งต่อมาได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ มาตรัสแล้ว ๔ พระองค์ และจะมาตรัสในอนาคต ๑ พระองค์ แสดงด้วยพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัว ภายใต้โพธิพฤกษ์ มีจารึกประกอบที่ฐาน แสดงพระนาม พระนคร พระชนมายุ และคาถาประจำพระองค์ แต่ชำรุดเลือนหายไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ คือ ๑. “พระกักกุสันโธ” ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ “พระชนได้ ๔ หมื่นปี” ๒. “พระโกนาคม” ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค คาถาประจำพระองค์ “โม” “ลงมาเกิดที่เมืองโสภิต” “พระชนยืน ๓ หมื่นปี” ๓. พระกัสสปะ ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า คาถาประจำพระองค์ “พุท” (ลงมาเกิดที่) “เมืองพาราณสี” (พระชนม์) “๒ หมื่นปี” ๔. “พระสมณ” (โคดม) ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค (ลงมา) “เกิดที่เมืองกบิลพัส” ๕. พระศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องราชาภรณ์ พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา พระดัชนีชี้ไปเบื้องหน้า สัญลักษณ์รูปสิงห์ คาถาประจำพระองค์ “ธา” จากรูปแบบพระเจ้าห้าพระองค์เทียบได้กับพระบฏฉบับพิมพ์ จึงน่าจะมีกำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ รัชกาลที่ ๖-๗ (ภาพที่ ๔๘๖-๕๐๐)

ภาพที่ ๔๘๖ ภาพแม่สัตว์ทั้ง ๕ เก็บฟองไข่แม่กาเผือกไปเลี้ยงดู วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๘๗ ภาพแม่ไก่เลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๘๘ ภาพแม่นาคเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๘๙ ภาพแม่เต่าเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

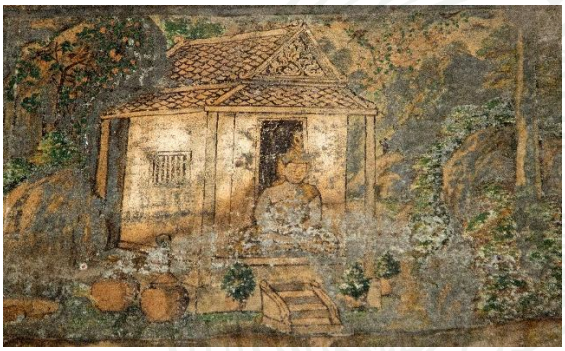
ภาพที่ ๔๙๐ ภาพแม่โคเลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

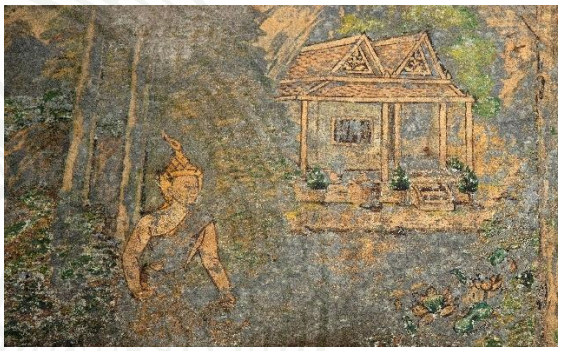
ภาพที่ ๔๙๑ ภาพแม่ราชสีห์เลี้ยงดูกุมาร วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

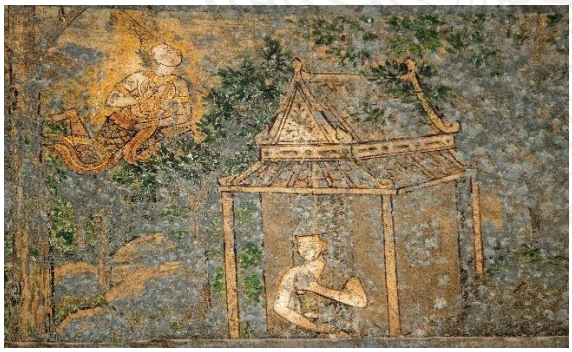
ภาพที่ ๔๙๒ ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๓ ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๔ ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๕ ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๖ ภาพบุตรแม่กาเผือกบวชเป็นฤาษี วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๗ ภาพท้าวมหาพรหมนิมิตกายปรากฏรูปเป็นแม่กาเผือก มาพบบุตรฤาษีทั้งห้า วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๘ ภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๔๙๙ ภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๕๐๐ ภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๕๐๑ ภาพพระพุทธเจ้าโคตมะ วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๕๐๒ ภาพพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย วัดบูรพ์ จังหวัดนครราชสีมา

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เล่าตำนานเวียงกาหลง จำนวน ๑๕ ช่องภาพ คือ

๑. ภาพพญากาเผือกคู่ผัวเมีย และภูมิสถานบริเวณเวียงกาหลง ที่ตั้งวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย

๒. ภาพพญากาเผือกสองตัวผัวเมีย ทำรังอยู่ที่ใต้ต้นมะเดื่อริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระโพธิสัตว์ได้ปฏิสนธิเกิดในครรภ์แม่พญากาเผือก พร้อมกันทั้ง ๕ พระองค์ เมื่อครบทศมาส แม่กาเผือกก็ออกไข่ ณ ที่รังต้นมะเดื่อ จำนวน ๕ ฟอง

๓. ภาพพระโพธิสัตว์กกุสันธะ เกิดจากไข่แม่กาเผือกใบที่หนึ่ง แม่ไก่เก็บไปดูแลรักษา

๔. ภาพพระโพธิสัตว์โกนาคมนะ เกิดจากไข่ใบที่สอง เป็นบุตรเลี้ยงของแม่นาค

๕. ภาพพระโพธิสัตว์กัสปะ เกิดจากไข่ใบที่สาม เป็นบุตรเลี้ยงของแม่เต่า

๖. ภาพพระโพธิสัตว์โคตมะ เกิดจากไข่ใบที่สี่ เป็นบุตรเลี้ยงของแม่โค

๗. ภาพพระโพธิสัตว์เมตไตรย เกิดจากไข่ใบที่ห้า เป็นบุตรเลี้ยงของแม่สิงห์

๘. ภาพฆฏิการพรหมเนรมิตกายเป็นแม่กาเผือกมาพบบุตรทั้งห้า ใต้ต้นนิโครธ ดอยสิงคุตตระ

๙. ภาพแม่กาเผือกให้ด้ายตีนกาแก่บุตรสำหรับจุดประทีปบูชาเป็นเครื่องระลึกถึงแม่กาเผือก

๑๐. ภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ

๑๑. ภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ

๑๒. ภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ

๑๓. ภาพพระพุทธเจ้าโคตมะ

๑๔. ภาพพระพุทธเจ้าศรีอริยเมตไตรย

๑๕. การสร้างสรรค์พัฒนาพื้นที่วัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง เป็นสถานที่บำเพ็ญธรรม และสถานเรียนรู้ศึกษาดูงาน เรื่องราวอุทยานธรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะสมัยใหม่ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นต้นมา[๑๘๙] (ภาพที่ ๕๐๓-๕๑๗)

๑.

[๑๘๙] ชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์ และรัตนา ปานเรียนแสน, “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์: กรณีศึกษาวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย,” **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**: ๑๗๖-๑๘๖.

๒.

๓.

๔.

๕.

๖.

๗.

๘

๙.

๑๐.

๑๑.

๑๒.

๑๓.

๑๔.

๑๕.

ภาพที่ ๕๐๓-๕๑๗ จิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานเวียงกาหลง และประวัติวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

จิตรกรรมเพดานพระมหาเจดีย์พระเมตตาศรีอาริยเมตไตรยพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป

พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม บ้านเมตตาธรรม ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เขียนเรื่องกาเผือก เริ่มจากเกริ่นนำเรื่องครั้งพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นไก่เถื่อน ได้พบกับพระพุทธเจ้ามีความศรัทธาใคร่จะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง จึงเข้าไปถามธรรมในการเกิดเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อได้รับเทศนาธรรมเพื่อการบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงไปถือศีล สร้างเจดีย์ทราย พร้อมเอ่ยบูชาพระรัตนตรัย ต่อมาอีเห็น เต่า โค และนายพรานเดินมาพบ มีความสงสัยไต่ถามไก่เถื่อนแล้ว เกิดศรัทธาจึงร่วมกันสร้างพระเจดีย์จนเสร็จสมบูรณ์ แล้วตั้งจิตอธิษฐานเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามลำดับ ครั้นสิ้นชีพไป ได้ปฏิสนธิในฟองไข่แม่กาเผือกทั้ง ๕ ต่อมาเกิดพายุใหญ่พัดฟองไข่พลัดตกลงยังแม่น้ำ แม่สัตว์ทั้งห้านำไข่แม่กาเผือกไปรักษา ฟักออกมาเป็นมนุษย์ ได้บวชเป็นฤาษี ๕ ตน บำเพ็ญธรรม ต่อมาจึงเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งอุบัติแล้ว ๔ องค์ ตามลำดับ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๖ (ภาพที่ ๕๑๘-๕๒๗)

ภาพที่ ๕๑๘-๕๒๐ จิตรกรรมเล่าเรื่องต้นกำเนิดกาเผือก เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ทั้งห้า ตั้งความปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน

ภาพที่ ๕๒๑-๕๒๓ จิตรกรรมเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์เกิดในฟองไข่กาเผือกใน ได้รับการเลี้ยงดูโดยแม่สัตว์ทั้งห้า และได้บวชเป็นฤาษีเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน

ภาพที่ ๕๒๔-๕๒๗ จิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ พุทธสถานลานปฏิบัติธรรม จังหวัดน่าน

จิตรกรรมวิหาร วัดต้นตาล ตำบลต้นตาล อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี เขียนบนผนังสกัดด้านหน้าตอนล่างเล่าเรื่องพญากาเผือกผัวเมียอาศัยอยู่ยังต้นไม้ชายน้ำ ตอนบนของภาพเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วางตำแหน่งลดหลั่นลงมาเป็นลำดับ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ คือ กึ่งกลางเป็นรูปพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ปางประทานพร ประทับบนเขามอ เชิงฐานเป็นฤาษีโพธิสัตว์ และสัตว์ประจำวงศ์รูปราชสีห์ ด้านซ้ายถัดลงมาเป็นพระพุทธเจ้ากกุสันธะ ปางสมาธิ เชิงฐานเป็นฤาษีโพธิสัตว์ และสัตว์ประจำวงศ์รูปไก่ ด้านขวาเป็นพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา เชิงฐานเป็นฤาษีโพธิสัตว์ และสัตว์ประจำวงศ์รูปนาค ต่อมาด้านขวาเป็นพระพุทธเจ้ากัสสปะ ปางประทานอภัย เชิงฐานเป็นฤาษีโพธิสัตว์ และสัตว์ประจำวงศ์รูปเต่า ด้านขวาเป็นพระพุทธเจ้าโคตมะ ปางมารวิชัย เชิงฐานเป็นฤาษีโพธิสัตว์ และสัตว์ประจำวงศ์รูปโค ฝีมือช่างชาวไทยวน ที่อพยพโยกย้ายมาจากเมืองเชียงแสน แสดงถึงประเพณีวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นชาวไทยวน เนื่องกับประเพณีเทศนากาเผือก ตามประเพณียี่เป็งของล้านนา (เทศกาลลอยกระทงในวันเพ็ญเดือนสองของล้านนา) เขียนขึ้นใหม่หลังการบูรณะวิหาร ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นหลักฐานการแพร่กระจายของวรรณกรรมกาเผือกจากภาคเหนือลงสู่ภาคกลาง เนื่องจากการอพยพย้ายถิ่น (ภาพที่ ๕๒๘)

ภาพที่ ๕๒๘ จิตรกรรมวิหาร วัดต้นตาล อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ฝีมือช่างท้องถิ่นชาวไทยวน

จิตรกรรมพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ อาจเขียนขึ้นเฉพาะเรื่องพระพุทธเจ้าสี่องค์แรกในภัทรกัป ทรงอุบัติแล้ว คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ เช่น จิตรกรรมช่องแหวะเพดาน ศาลาการเปรียญ วัดทุ่งคมบาง จังหวัดราชบุรี จิตรกรรมฝาผนังมณฑปพระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง หรือเขียนประกอบกับปฏิมาภายในอุโบสถ-วิหาร อันมีความหมายถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ห้า เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดหนองบัว จังหวัดน่าน จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดต้นผึ้ง จังหวัดลำพูน จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดต้นม่วงคีรี จังหวัดแพร่ จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดป่างิ้ว จังหวัดปทุมธานี จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดธรรมจริยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดนาคนิมิตร กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ผนังสกัดหลังพระประธาน ด้านบนเขียนภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบบนปัทมอาสน์ ภายในเรือนแก้ว ๔ พระองค์ คั่นด้วยดอกบัวตูม อาจมีความหมายเกี่ยวข้องกับนิมิตการอุบัติของพระพุทธเจ้าในกัปปัจจุบัน และผนังด้านล่างเป็นภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องยืน ๔ พระองค์ หมายถึง พระพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้แล้ว ๔ องค์ นับรวมกับพระพุทธรูปประธาน ๑ องค์ อาจมีหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ เขียนโดยช่างฝีมือชาวไทยลื้อ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (ภาพที่ ๕๒๙)

ภาพที่ ๕๒๙ จิตรกรรมฝาผนัง วิหารวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

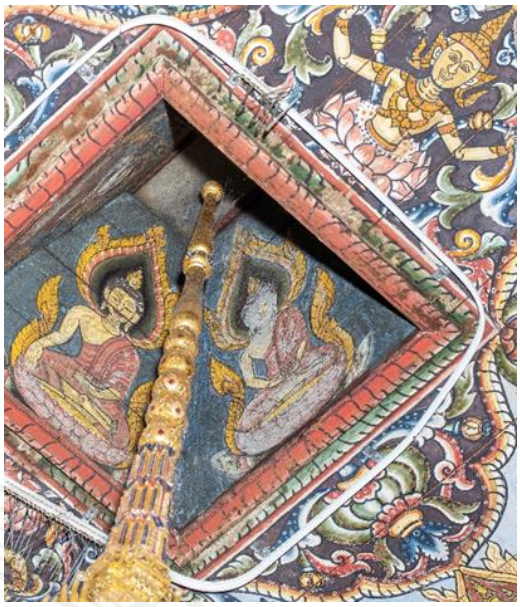
จิตรกรรมฝาผนังมณฑปพระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะวาลุการาม ตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ผนังทั้งสี่มุมของมณฑปเขียนภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประทับภายใต้โพธิบัลลังก์ พร้อมทั้งพระสาวก และสัตว์ประจำวงศ์ ตามตำนานกาเผือก ประกอบด้วยภาพทิวทัศน์และท้องฟ้า ซึ่งมีเหล่าเทพยดาเหาะมาระหว่างก้อนเมฆ เพื่อสักการบูชาพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ ตอนบนของภาพประดับด้วยลายเฟื่องอุบะ จิตรกรรมเริ่มจากมุมด้านซ้ายข้างส้นพระบาท เวียนทักษิณาวรรตไปโดยรอบ คือ พระกกุสันธะ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค ประกอบคติการสร้างพระพุทธบาทสี่รอย ซึ่งสร้างถวายโดย หลวงกำจรวานิช-นางบุญชู สินานนท์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ทั้งนี้จิตรกรรมคงเขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน ในรัชกาลที่ ๖-๗ (ภาพที่ ๕๓๐-๕๓๓)

ภาพที่ ๕๓๐-๕๓๓ ภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประกอบคติพระพุทธบาทสี่รอย จิตรกรรมมณฑปพระพุทธบาทสี่รอย วัดเกาะแก้ววาลุการาม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง

จิตรกรรมศาลาการเปรียญ วัดทุ่งคมบาง ตำบลดอนแร่ อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี บริเวณช่องแหวะเพดาน รับยอดธรรมาสน์ ศาลาการเปรียญ ทรงรูปสี่เหลี่ยมมุมสอบ ๔ ด้าน เขียนภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป แสดงปางปฐมเทศนา ๑ องค์ อาจหมายถึง พระกกุสันธะ พุทธเจ้าองค์ปฐม แสดงปางสมาธิ ๒ พระองค์ อาจหมายถึง พระโกนาคมนอดีตพุทธเจ้า และพระกัสสปอดีตพุทธเจ้า และแสดงปางมารวิชัย ๑ พระองค์ อาจหมายถึง พระโคตมะ พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน จิตรกรรมแห่งนี้ มีจารึกเขียนภาพโดยครูชื่น น่าจะมีอายุร่วมสมัยกับธรรมาสน์ สร้างประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๑ (ภาพที่ ๕๓๔-๕๓๕)

ภาพที่ ๕๓๔-๕๓๕ จิตรกรรมบริเวณช่องแหวะเพดาน ศาลาการเปรียญ วัดทุ่งคมบาง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

จิตรกรรมฝาผนัง วิหาร วัดต้นผึ้ง ตำบลเหมืองง่า อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ผนังสกัดหลังพระประธาน เขียนภาพพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานปัทม์ ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ มีศิรประภาเบื้องหลังพระเศียร และตกแต่งด้วยลายกระหนกแทนฉัพพรรณรังสีที่แผ่ออกจากพระวรกาย ใต้ฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์อยู่ภายในกรอบรูปวงกลมเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ลำดับภาพเป็น ๒ แถว แถวบนด้านซ้ายเป็นภาพพระกกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ฐานมีจารึกพระนามว่า “พระกกุสันโธ พุทธเจ้า” ด้านขวา ภาพพระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค ฐานมีจารึกพระนามว่า “พระโกนาคมโน พุทธเจ้า” แถวล่างด้านซ้าย ภาพพระกัสสปะ ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า ฐานมีจารึกพระนามว่า “พระกัสสโป พุทธเจ้า” ด้านขวา ภาพพระเมตเตยยะ ในลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่อง (แบบล้านนา) ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปสิงห์ ฐานมีจารึกพระนามว่า “พระศรีอาริยเมตไตรโย พุทธเจ้า” สื่อถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ด้านบนสุดของภาพเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ แสดงลักษณะเหนือจักรวาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วยภาพพระพรหม พระอินทร์ และเหล่าเทวดาถือดอกไม้เหาะมาสักการบูชาทางด้านข้าง จิตรกรรมพระพุทธเจ้าสี่พระองค์หมายรวมกับพระปฏิมาประธานปางมารวิชัย ซึ่งเป็นรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าโคตมะในพุทธกาลปัจจุบัน สื่อถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๓๖)

ภาพที่ ๕๓๖ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ วิหาร วัดต้นผึ้ง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ที่มา : อาทิตย์ ชมกลิ่น ศิลปานนท์

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดต้นม่วงคีรี ตำบลบ่อเหล็กลอ ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ผนังด้านข้างบริเวณเหนือบานประตู-หน้าต่างอุโบสถ ติดกับผนังสกัดหลังพระประธานสองข้าง เขียนภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ข้างละ ๒ พระองค์ ลักษณะประทับขัดสมาธิราบ บนฐานกลีบบัวบาน ภายในเรือนแก้ว ภายใต้โพธิพฤกษ์ พระพุทธรูป ๓ องค์แรกแสดงปางมารวิชัย และพระองค์ที่ ๔ อยู่ในลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางประทานพร สื่อถึงพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์แรกในภัทรกัป และพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ มีภาพเทวดาเฝ้าอยู่ ๒ ข้าง พระประธานภายในอุโบสถ มีความแทนพระปัจจุบันพุทธเจ้า ๑ พระองค์ มีความหมายถึง พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๓๗)

ภาพที่ ๕๓๗ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดต้นม่วงคีรี อำเภอลอง จังหวัดแพร่

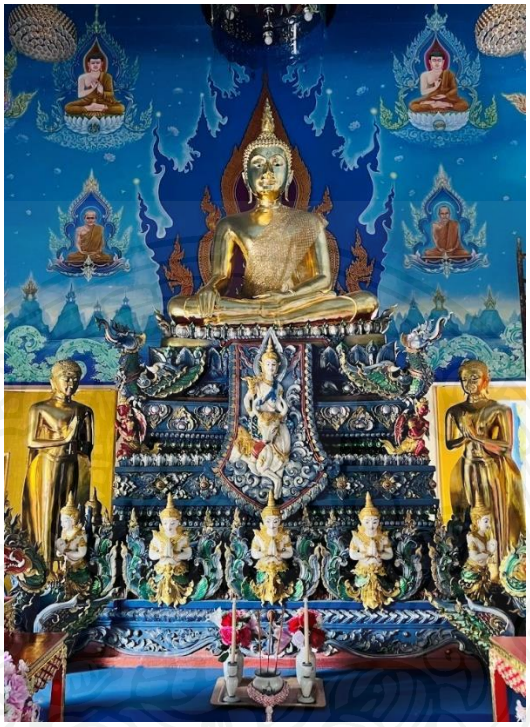
จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดป่างิ้ว ตำบลบ้านงิ้ว อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี เขียนภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ประกอบกับพระปฏิมาประธานที่ผนังสกัดหลัง จัดองค์ประกอบภาพเป็น ๒ แถว แถวบนด้านซ้ายและขวา คือ พระพุทธเจ้ากกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระพุทธเจ้าเมตเตยยะ สัญลักษณ์รูปราชสีห์ ประทับภายในซุ้มพระวิมาน ถัดลงมาแถวล่างด้านซ้ายและขวา คือ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค และพระพุทธเจ้ากัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า ประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว พระอดีตพุทธเจ้าสามพระองค์ และพระปฏิมาประธาน ซึ่งมีความหมายแทนพระปัจจุบันพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าโคตมะ) แสดงปางสมาธิ หมายถึง พระพุทธเจ้าที่เสด็จมาตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ ส่วนพระเมตเตยยะ แสดงปางมารวิชัย สื่อถึงพระพุทธเจ้าที่จะเสด็จมาตรัสรู้ในอนาคต ๑ พระองค์ รวมห้าพระองค์ ศิลปะแบบไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๓๘-๕๔๐)

ภาพที่ ๕๓๘-๕๔๐ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถวัดป่างิ้ว จังหวัดปทุมธานี

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดธรรมจริยา ตำบลข้าวงาม อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผนังสกัดหลังพระประธานเขียนรูปพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประทับบนฐานกลีบบัวบานภายในเรือนแก้ว ด้านหน้าฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์เป็นสัญลักษณ์ เรียงในแนวระนาบ จากเบื้องซ้ายไปเบื้องขวา คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปาง

สมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปพุทธเจ้า ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า และพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา สัญลักษณ์รูปสิงห์ สื่อถึงพระอนาคตพุทธเจ้า พระประธานแสดงปางมารวิชัย ผ้าทิพย์หน้าฐานประดับรูปพระศุกร์ทรงโค เป็นสัญลักษณ์ของพระโคตมะ พระปัจจุบันพุทธเจ้า รวมเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๔๑)

ภาพที่ ๕๔๑ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ
วัดธรรมจริยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดนาคนิมิตร แขวงจอมทอง เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ผนังด้านข้างเหนือบานประตู-หน้าต่างอุโบสถ ติดกับผนังสกัดหลังพระประธาน ๒ ข้าง แถวบนสุดเขียนภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย มีรูปเทวดาแสดงอัญชลีอยู่ด้านข้าง สื่อถึงพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป นับรวมพระประธานพระอุโบสถ ปางมารวิชัย สื่อความหมายถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ศิลปะแบบไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๔๒)

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดโพธิ์ชัย ตำบลนางัว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ผนังด้านข้างและผนังสกัดหลังพระพุทธรูปประธาน เขียนภาพพระเจ้าสี่พระองค์ ประกอบกับพระปฏิมาประธาน ลักษณะประทับบนฐานกลีบบัวบาน ล้อมรอบด้วยประภามณฑล (ฉัพพรรณรังสี) ตกแต่งด้วยลายเครือเถาช่อดอกและใบบัว แสดงสัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ผนังด้านซ้ายติดกับผนังสกัดหลัง เขียนภาพพระกกุสันธะ ปางสมาธิ ผนังสกัดหลังข้างซ้ายพระประธาน ภาพพระโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา ผนังสกัดหลังข้างขวาพระประธาน ภาพพระกัสสปะ ปางประทานอภัย และผนังด้านขวาติดผนังสกัดหลัง เขียนภาพพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา ปางประทานพร สื่อถึงพระอนาคตพุทธเจ้า มีพระอัครสาวกยืนอัญชลีประกอบอยู่สองข้าง

จิตรกรรมพระพุทธเจ้าทั้งสี่ กับพระปฏิมาประธาน ซึ่งมีความหมายแทนพระโคตมะ ปางมารวิชัย หมายถึงพระพุทธเจ้าในภัทรกัปห้าพระองค์ ฝีมือช่างท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๔๓)

ภาพที่ ๕๔๒ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดนาคนิมิตร กรุงเทพฯ

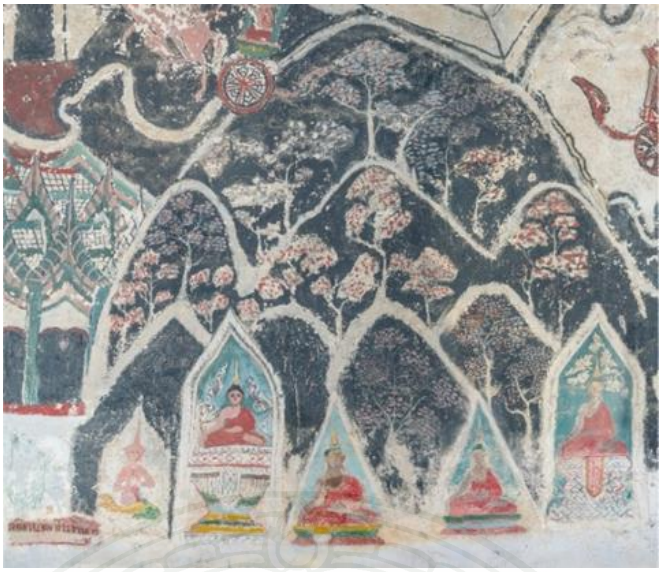

ภาพที่ ๕๔๓ จิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดโพธิ์ชัย อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ หลักฐานจิตรกรรมช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ มักเขียนขึ้นตามแบบแผนประเพณี คือ เขียนเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบ ๕ พระองค์ หรือเขียนพระพุทธรูป ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องภูษิตาภรณ์อย่างเทวดา ๑ พระองค์ เช่น จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดร้องแง จังหวัดน่าน จิตรกรรมฝาผนังวิหารพระนอน วัดศิริธาดา (วัดนาเตา) จังหวัดน่าน จิตรกรรมบานหน้าต่างด้านใน อุโบสถหลังเก่า วัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดประตูสาร จังหวัดสุพรรณบุรี และจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ (หลังเก่า) วัดบ้านโนนประดู่ จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

ต่อมาจิตรกรรมฝาผนังช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๖ มักเขียนตามแบบอิทธิพลของพระบฏพระเจ้าห้าพระองค์ฉบับพิมพ์ เช่น จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดแก้วฟ้า จังหวัดสมุทรสงคราม จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดช้าง (ช้างให้) จังหวัดอ่างทอง จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดพระศรีอาริย์ จังหวัดราชบุรี จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดลำมหาเมฆ จังหวัดปทุมธานี จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดคลองขวาง จังหวัดนนทบุรี จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทธิวราราม กรุงเทพฯ จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดร้องแง จังหวัดน่าน จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดสวนดอก จังหวัดน่าน และจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดภูเขาทอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดร้องแง ตำบลวรนคร อำเภอปัว จังหวัดน่าน เขียนที่บริเวณผนังสกัดหลังพระประธาน เขียนเป็นรูปภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ แสดงปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบ ภายในเรือนแก้ว บนฐานปัทม์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ในภัทรกัป และภาพพระบรมโพธิสัตว์ในรูปเทวดา ๑ พระองค์ ถวายอัญชลีต่อพระพุทธเจ้าทั้งสี่ สื่อความหมายถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฝีมือช่างไทยลื้อ พุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพที่ ๕๔๔)

ภาพที่ ๕๔๔ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วิหาร วัดร้องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่มา : หอภาพถ่ายล้านนา

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดศิริธาดา (วัดนาเตา) ตำบลริม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ผนังสกัดหลังพระประธานปางไสยาสน์ เขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ปางมารวิชัย รัศมีรูปเปลว ครองจีวรเป็นริ้วหนา ห่มเฉียง พาดสังฆาฏิเหนืออังสาซ้ายเป็นแถบกว้าง ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานกลีบบัว มีดอกปทุมประดับ ๒ ข้างฐาน อยู่ภายใต้โพธิพฤกษ์ มีเทวดาพนมมือถือดอกไม้ แสดงการสักการบูชาอยู่สองข้าง ฝีมือช่างพื้นถิ่นภาคเหนือ เขียนอย่างเรียบง่ายบนพื้นสีขาว จากความในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร จังหวัดน่าน ระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕[๑๙๐] (ภาพที่ ๕๔๕)

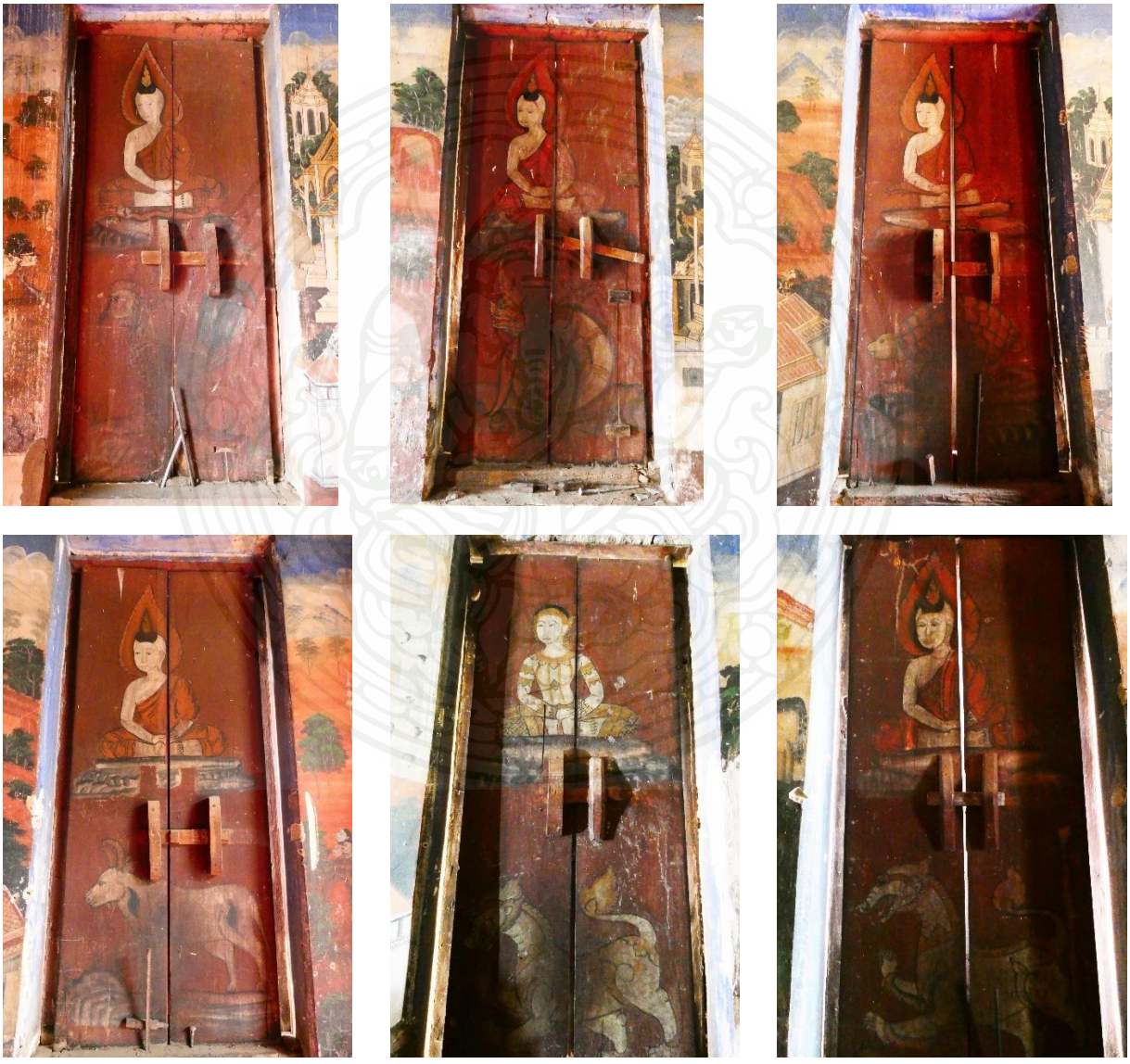

ภาพที่ ๕๔๕ วิหารพระนอน วัดศิริธาดา (วัดนาเตา) อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ที่มา : อาทิตย์ ชมกลิ่น ศิลปานนท์

---

[๑๙๐] สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดน่าน, กองพุทธศาสนสถาน, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร จังหวัดน่าน** (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.) ๓๙๙.

จิตรกรรมอุโบสถ (หลังเก่า) วัดโบสถ์ ตำบลวัดโบสถ์ อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก เขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ เบื้องล่างเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์ บนบานหน้าต่างด้านในจำนวน ๖ บาน (๓ คู่) ลำดับภาพเวียนจากซ้ายไปขวา คือ บานแรกด้านซ้าย ภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ บานที่สองด้านซ้าย ภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค บานที่สองด้านขวา ภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า บานแรกด้านขวา ภาพพระพุทธเจ้าโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค บานที่สามด้านซ้าย ภาพพระโพธิสัตว์เมตไตรย ทรงเครื่องภูษิตาภรณ์ สวมอุณหิศ (กระบังหน้า) บานที่สามด้านขวา ภาพพระพุทธเจ้าเมตไตรย สัญลักษณ์รูปสิงห์ จิตรกรรมแห่งนี้ น่าจะเขียนพร้อมกับการก่อสร้างอาคาร ซึ่งมีจารึกระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ (ภาพที่ ๕๔๖-๕๕๑)

ภาพที่ ๕๔๖-๕๕๑ จิตรกรรมบนบานหน้าต่างอุโบสถ วัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก

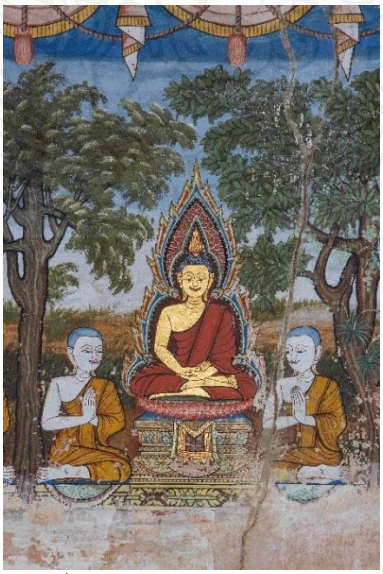
จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดโพธิ์กรุ ตำบลหน้าเมือง อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ผนังสกัดด้านบนหลังพระพุทธรูปประธาน เขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประกอบด้วย พระอดีตพุทธเจ้า ปางสมาธิ ๔ พระองค์ และพระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตรปางสมาธิ ๑ พระองค์ ทุกพระองค์ประทับบนฐานปัทม์ (รัตนบัลลังก์) มีฉัพพรรณรังสีล้อมรอบพระวรกาย ประกอบด้วยพระอัครสาวกนั่งพนมมือแสดงสักการะ ๒ ข้าง อยู่ระหว่างโพธิพฤกษ์ แสดงต้นไม้ต่างพันธุ์ตามประเภทของไม้โพธิ์ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ คือ พระกกุสันธะ ไม้ซึก พระโกนาคมนะ ไม้มะเดื่อ พระกัสสปะ ไม้ไทร พระโคตมะ ไม้อัสสัตถะ และพระเมตเตยยะ ไม้กากะทิง ใต้ภาพมีรูปสัตว์ประจำวงศ์กำกับ และมีภาพลำน้ำ อาจแสดงภาพเล่าเรื่องกาเผือก แต่ภาพลบเลือนไปแล้ว อาจเขียนขึ้นครั้งบูรณะอาคารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ (ภาพ ๕๕๒-๕๕๗)

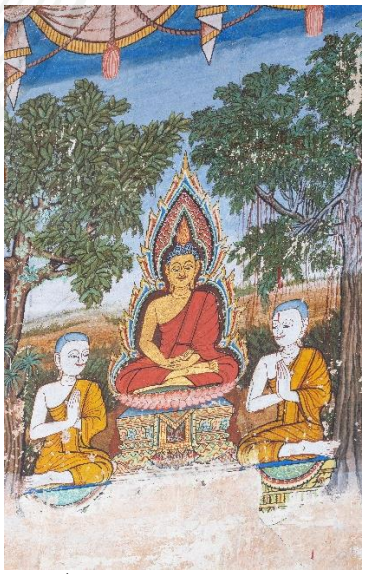
ภาพที่ ๕๕๒ จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดโพธิ์กรุ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๕๕๓ จิตรกรรมพระกกุสันธะประทับใต้ต้นซึก วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

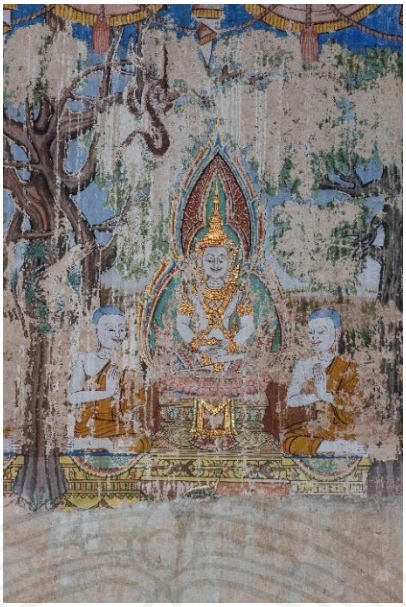
ภาพที่ ๕๕๔ จิตรกรรมพระโกนาคมนะประทับใต้ต้นมะเดื่อ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๕๕๕ จิตรกรรมพระกัสสปะประทับใต้ต้นไทร วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๕๕๖ จิตรกรรมพระโคตมะประทับใต้ต้นอัสสัตถะ วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ ๕๕๗ จิตรกรรมพระเมตเตยยะประทับใต้ต้นกากะทิง วัดโพธิ์กรุ จังหวัดเพชรบุรี

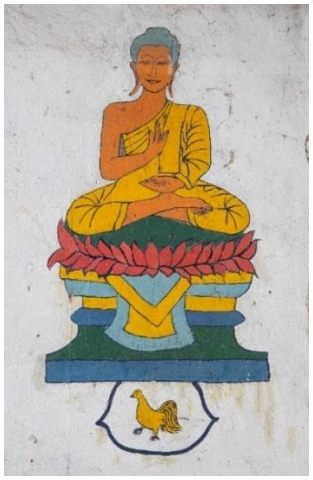
จิตรกรรมอุโบสถ วัดประตูสาร ตำบลท่าระหัด อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ผนังสกัดทิศตะวันตก เขียนภาพพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ทรงยืนแสดงปางประทานอภัย อยู่ในซุ้มหลังพระประธาน อยู่ระหว่างภาพอดีตพุทธทรงนั่งบริเวณผนังรี ได้รับการตีความว่า อาจได้แก่พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป ศิลปะแบบไทยประเพณี อายุของอุโบสถและจิตรกรรมน่าจะสร้างขึ้นร่วมสมัยกับพระพุทธรูปประธาน ซึ่งมีจารึกระบุปีสร้าง พุทธศักราช ๒๔๒๖ (ภาพที่ ๕๕๘)

ภาพที่ ๕๕๘ จิตรกรรมพระพุทธรูปยืนห้าพระองค์ วัดประตูสาร อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ (หลังเก่า) วัดบ้านโนนประดู่ อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา เขียนบนผนังรีและผนังหุ้มกลอง หลังพระประธาน เป็นภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิเพชร ประทับบนฐานกลีบบัวคว่ำกลีบบัวหงายซ้อนเหนือฐานปัทม์ (รัตนบัลลังก์) ใต้ฐานพระพุทธรูปมีภาพสัตว์ประจำวงศ์ ตามตำนานกาเผือกกำกับ เรียงตามลำดับจากซ้ายไปขวา ลำดับแรก พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปไก่ เขียนบนผนังรีด้านซ้าย ลำดับที่สอง พระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปนาค เขียนบนผนังหุ้มกลองด้านซ้าย ลำดับที่สาม พระกัสสปพุทธเจ้า ปางสมาธิ ประทับที่กึ่งกลาง สัญลักษณ์รูปเต่า ลำดับที่ ๔ พระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค เขียนบนผนังหุ้มกลองด้านขวา ลำดับที่ห้า พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องอย่างเทพบุตร ปางประทานพร สัญลักษณ์รูปสิงห์ ระหว่างองค์พระพุทธรูปองค์ริม คั่นด้วยพระสาวกนั่งถวายอัญชลีบนตั่งสี่ขา ๒ ข้าง ระหว่างพระพุทธรูปองค์กลางคั่นด้วยแจกันปักดอกและใบบัวถวายเป็นพุทธบูชา อาจเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงการกำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้า ฝีมือช่างพื้นถิ่นภาคอีสาน เขียนด้วยลายเส้นตัดขอบอย่างเรียบง่าย ไม่ระบายสีพื้น ประวัติบอกเล่าระบุว่าเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ มีลักษณะผสมผสานระหว่างแบบแผนประเพณีกับแบบพระบฏฉบับพิมพ์ (ภาพที่ ๕๕๙-๕๖๑)

ภาพที่ ๕๕๙-๕๖๑ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ (หลังเก่า) วัดบ้านโนนประดู่ จังหวัดนครราชสีมา

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดแก้วฟ้า ตำบลบ้านปรก อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม ผนังเหนือบานประตู ด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ คือ กึ่งกลางส่วนบน เป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรย ในรูปเทวดา ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานกลีบบัวซ้อนเหนือสิงห์ ประดับด้วยผ้าทิพย์ พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์ วางบนพระเพลา เชิงฐานมีสัญลักษณ์รูปราชสีห์ในกรอบทรงกลม มีแถบแพรจารึกพระนามว่า “พระศรีอริยเมยไตรโย” ถัดลงมาแถวกลางด้านนอก เป็นภาพพระพุทธเจ้ากกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ มีแถบแพรจารึกนามว่า “พระกกุสันโธ” และภาพพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค มีแถบแพรจารึกนามว่า “พระโกนาคมโน” ต่อลงมาแถวล่างด้านใน เป็นภาพพระพุทธเจ้ากัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า มีแถบแพรจารึกนามว่า “พระกัสสโป” และพระพุทธเจ้าโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค มีแถบแพรจารึกนามว่า “พระโคตโม” พื้นหลังทาสีแดง (เช่นเดียวกับภาพต้นแบบ) ตกแต่งด้วยลวดลายกอบัวสัญลักษณ์การกำเนิดของพระพุทธเจ้า ด้านล่างตกแต่งด้วยพัดยศ แสดงฐานานุศักดิ์สูง ภาพพระพุทธเจ้าทั้งห้าคั่นด้วยกรอบหยักโค้ง ด้านบนภาพประกอบด้วยเหล่าเทวดาบรรเลงดุริยดนตรีถวาย ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๒)

ภาพที่ ๕๖๒ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดแก้วฟ้า อำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม

จิตรกรรมอุโบสถ วัดพระศรีอาริย์ ตำบลบ้านเลือก อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ผนังสกัดหลังพระประธาน เขียนรูปพระเจ้าห้าพระองค์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ คือ จัดวางกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ในแนวตั้ง ประกอบด้วยพระพุทธเจ้าประทับภายในเรือนแก้ว ภายใต้โพธิบัลลังก์ ๔ พระองค์ แสดงถึงพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ประทับภายใต้ฉัตร แสดงถึงพระอนาคตพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ในอนาคต ๑ พระองค์ พระเมตไตรยโพธิสัตว์ ประทับที่กึ่งกลางด้านบนสุดของภาพ ทรงเครื่องราชาภรณ์แบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้า เบื้องล่างมีสัญลักษณ์รูปราชสีห์ ด้านซ้ายเป็นภาพพระกกุสันธพุทธเจ้า ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวา ภาพพระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค แถวล่างด้านซ้าย ภาพพระกัสสปพุทธเจ้า ปางประทานอภัย สัญลักษณ์

รูปเต่า ด้านขวา ภาพพระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค มีเหล่าเทวดาเหาะมาบูชาสองข้าง ตอนบนของภาพคั่นด้วยแนวเส้นสินเทา เหนือขึ้นไปเป็นภาพเหล่าเทวดาเหาะมาบูชาพระพุทธเจ้าในท้องฟ้า มีพระอาทิตย์ (สัญลักษณ์รูปสิงห์) พระจันทร์ (สัญลักษณ์รูปม้า) เป็นองค์ประกอบที่ด้านบนสุดของภาพ ศิลปะแบบไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๓)

ภาพที่ ๕๖๓ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดพระศรีอาริย์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

จิตรกรรมฝาผนังมณฑปจตุรมุข วัดลำมหาเมฆ ตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี ผนังสกัดหลังพระประธาน “หลวงพ่อศรีอาริย์” เขียนรูปพระเจ้าห้าพระองค์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ จัดองค์ประกอบภาพเป็นกลุ่มในแนวตั้ง ประกอบด้วยพระเมตไตรยโพธิสัตว์ทรงเครื่องราชาภรณ์ประทับบนฐานกลีบบัวบาน ที่กึ่งกลางด้านบนสุดของภาพ พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ชี้พระดัชนีไปเบื้องหน้า ด้านล่างมีสัญลักษณ์รูปราชสีห์ แถวที่สองต่อลงมาด้านซ้ายเป็นภาพพระกกุสันธพุทธเจ้า ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวาภาพพระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค แถวล่างด้านซ้ายภาพพระกัสสปพุทธเจ้า ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า ด้านขวาภาพพระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค ตกแต่งด้วยลายดอกไม้ร่วงเป็นพุทธบูชา เบื้องบนคั่นด้วยแนวเส้นหยักโค้ง (เส้นฮ่อ) แบ่งแยกจากภาพเบื้องหลัง เป็นฉากท้องฟ้ามีลายดอกไม้ร่วง และเทวดาถือดอกไม้เหาะมาบูชาพระพุทธเจ้าอยู่สองข้าง กึ่งกลางภาพเขียนรูปช่อดอกบัวที่เกิดจากก้านเดียวกัน ตามนิมิตการกำเนิดของพระพุทธเจ้า และภาพโพธิพฤกษ์ประกอบเบื้องหลังหลวงพ่อหลวงพ่อศรีอาริย์ พระประธานของมณฑปจตุรมุข แสดงถึงการให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้า ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๔)

ภาพที่ ๕๖๔ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ มณฑปจตุรมุข วัดลำมหาเมฆ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดช้าง (ช้างให้) ตำบลบ้านอิฐ อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัดอ่างทอง ผนังสกัดด้านหลังพระประธาน เขียนรูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ประกอบด้วยพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา แสดงปางประทานพร สัญลักษณ์รูปราชสีห์ ที่กึ่งกลางด้านบนสุดของภาพ ต่อลงมาสองข้างเป็นรูปพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์ ลำดับเป็น ๒ แถว แถวบนด้านซ้ายและขวา คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค แถวล่างด้านซ้ายและขวา คือ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค ตอนบนของภาพคั่นด้วยแนวเส้นหยักโค้ง เหนือขึ้นไปเป็นภาพพระอินทร์และเหล่าเทวดาเหาะมาเฝ้าสักการบูชาพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๕)

ภาพที่ ๕๖๕ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์อุโบสถ วัดช้าง (ช้างให้) อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัดอ่างทอง

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดคลองขวาง ตำบลคลองขวาง อำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี ผนังสกัดด้านหลังพระประธาน เขียนภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ทรงยืน แสดงปางประทานอภัย ล้อมรอบด้วยประภามณฑล ขนาบด้วยพระอัครสาวกยืน ถวายอัญชลีสองข้าง อยู่ภายในกรอบกระหนกเปลวทรงพุ่มสีทองและเขียนสี เพื่อสร้างมิติความแตกต่างในองค์ประกอบภาพ พื้นหลังเขียนลายผ้า ช่องว่างประดับด้วยดารา เบื้องบนกั้นฉัตร อยู่ท่ามกลางท้องฟ้าประกอบด้วยหมู่เมฆเหลือบสีอ่อนบาง มีเหล่าพรหมและเทพยดา ถือดอกไม้เหาะมาบูชาพระพุทธเจ้า เบื้องบนสุดเป็นพระพุทธเจ้าประทับแสดงปางมารวิชัย ๗ พระองค์ นับเป็นการจัดองค์ประกอบภาพโดยสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ตามปรัมปราคติ แบบศิลปะไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๖)

ภาพที่ ๕๖๖ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ผนังสกัดหลังพระประธาน
อุโบสถ วัดคลองขวาง อำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดสุทธิวราราม แขวงยานนาวา เขตสาทร กรุงเทพมหานคร ผนังด้านหลังพระประธานเขียนรูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ลักษณะเป็นพระพุทธรูป ๔ ปาง ประทับขัดสมาธิเพชรเหนือฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย ภายใต้พระศรีมหาโพธิ์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ คือ พระกกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค ส่วนพระศรีอริยเมตไตรย แสดงเฉพาะส่วนเศียรพระโพธิสัตว์ทรงเครื่องราชาภรณ์ ขนาดใหญ่ ที่กึ่งกลางภาพ เหนือมงกุฎประดับด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ สื่อถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งจะตรัสรู้ในอนาคต ถัดจากพุทธกาลปัจจุบัน ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากพระธยานิโพธิสัตว์ในคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเชื่อว่ามีกำเนิดจากพระธยานิพุทธเจ้า จึงมีรูปพระธยานิพุทธเจ้าประดับที่ศิราภรณ์เป็นเครื่องหมายประจำพระองค์ รูปแบบโดยทั่วไป ได้รับแรงบันดาลใจจากพระบฏฉบับพิมพ์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๗-๕๖๘)

ภาพที่ ๕๖๗ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดสุทธิวราราม กรุงเทพมหานคร

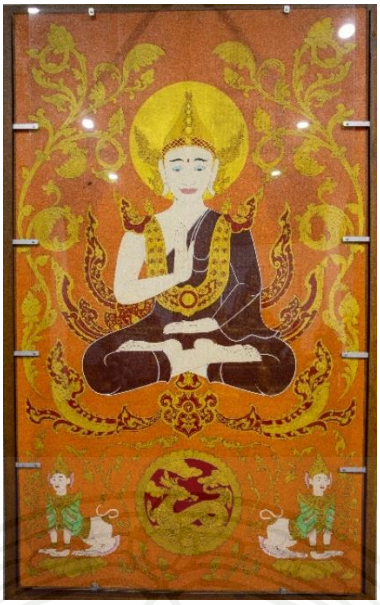

ภาพที่ ๕๖๘ จิตรกรรมภาพพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ อุโบสถ วัดสุทธิวราราม กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ พิพิธภัณฑ์วัดสังกัสรัตนคีรี ตำบลน้ำซึม อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี เขียนบนแผ่นผ้าบรรจุในกรอบภาพ จำนวน ๕ ภาพ ด้วยศิลปกรรมต่างรูปแบบ คือ พระพุทธเจ้ากกุสันธะปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ เขียนตามแบบไทยประเพณี พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ ปางประทานอภัย สัญลักษณ์รูปนาค เขียนตามแบบศิลปะพม่า พระพุทธเจ้ากัสสปะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปเต่า เขียนตามแบบศิลปะจีน พระพุทธเจ้าโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค เขียนตามแบบศิลปะอินเดีย และพระพุทธเจ้าเมตเตยยะ ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปสิงห์ เขียนตามแบบศิลปะจีน พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๖๙-๕๗๓)

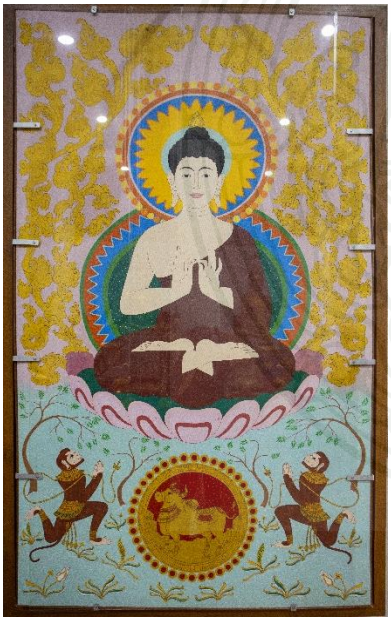
ภาพที่ ๕๖๙ จิตรกรรมพระกกุสันธพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ ๕๗๐ จิตรกรรมพระโกนาคมนพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ ๕๗๑ จิตรกรรมพระกัสสปพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ ๕๗๒ จิตรกรรมพระโคตมพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ ๕๗๓ จิตรกรรมพระเมตเตยยพุทธเจ้า พิพิธภัณฑ์ วัดสังกัสรัตนคีรี จังหวัดอุทัยธานี

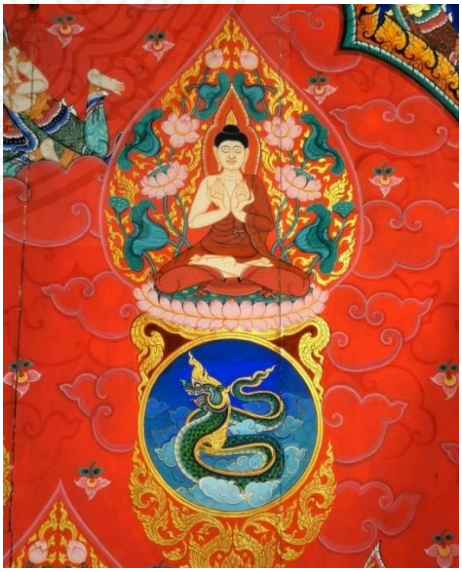
จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดร้องแง ตำบลวรนคร อำเภอปัว จังหวัดน่าน ผนังสกัดหลังพระประธานเขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ จัดองค์ประกอบภาพเป็นกลุ่มในแนวตั้ง ประกอบด้วยพระศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องราชาภรณ์ในรูปเทวดา พระหัตถ์ทั้งสองข้างแสดงปางประทานพร ประทับขัดสมาธิเพชร บนฐานกลีบบัวบาน มีประภามณฑลทรงพุ่มตกแต่งลายกระหนกสีทองรอบพระวรกาย

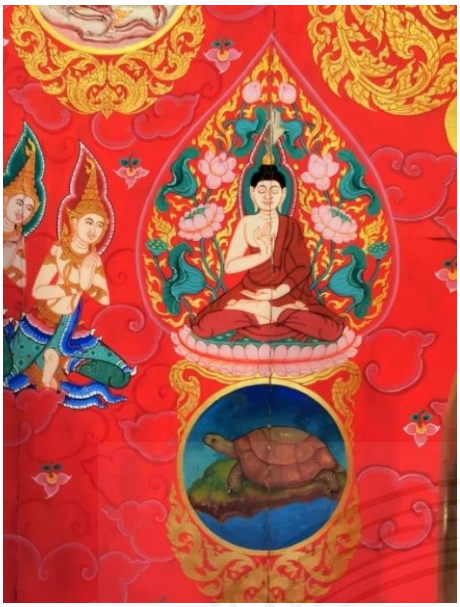
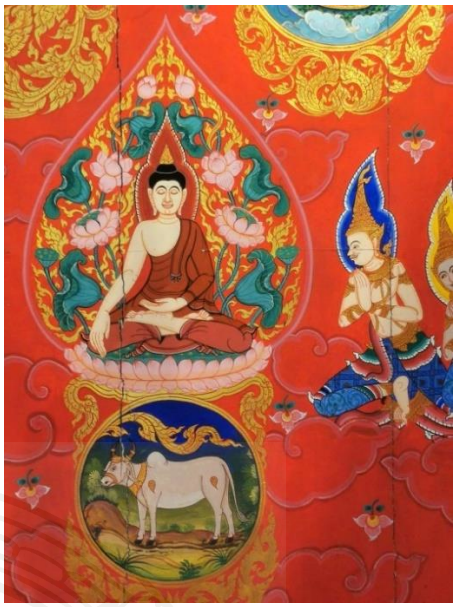
ด้านล่างมีสัญลักษณ์รูปราชสีห์ อยู่ที่กึ่งกลางด้านบนสุดของภาพ และพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์ ประทับขัดสมาธิเพชร บนฐานกลีบบัวบาน มีประภามณฑลทรงพุ่มตกแต่งลายกระหนกเปลวสีทอง เคล้ากับลายช่อดอกบัวและใบบัวแสดงนิมิตกำเนิดของพระพุทธเจ้าในภัทรกัปรอบพระวรกาย เบื้องล่างเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์ วางต่อลงมาเป็น ๒ แถว แถวบนคือ พระกกุสันธพุทธเจ้า ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนพุทธเจ้า ปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค วางอยู่ทางด้านนอก แถวล่าง คือ พระกัสสปพุทธเจ้า ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมพุทธเจ้า ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค วางอยู่ทางด้านใน ตกแต่งด้วยลายเมฆ ลายดอกไม้ร่วง และเหล่าเทวดาเหาะมาบูชาพระพุทธเจ้าทั้งสองข้าง แสดงท้องฟ้าด้วยพื้นสีแดง ตอนบนของภาพแบ่งด้วยกรอบลายเส้นหยักโค้ง แสดงภาพสรวงสวรรค์ประกอบด้วยพระจันทร์ (สัญลักษณ์รูปกระต่าย) พระอาทิตย์(สัญลักษณ์รูปนกยูง) และเหล่าเทวดาแสดงอัญชลีบูชาพระเจ้าทั้งห้าพระองค์ เขียนตามแบบแผนประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๗๔-๕๗๙)

ภาพที่ ๕๗๔-๕๗๙ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วัดร้องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่มา : อาทิตย์ ชมกลิ่น ศิลปานนท์

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดสวนดอก ตำบลวรนคร อำเภอปัว จังหวัดน่าน ผนังสกัดด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ ภายในเรือนแก้ว บนฐานกลีบบัวบาน ซ้อนเหนือฐานปัทม์ ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ อยู่เหนือเขามอ แทนรัตนบัลลังก์ เชิงฐานมีรูปสัตว์ประจำวงศ์อยู่ภายในกรอบทรงกลม แบ่งเป็น ๓ ช่องภาพ ผนังตอนกลางเหนือประตูทางเข้า แสดงภาพพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ กึ่งกลางเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องอาภรณ์แบบเทวดา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายกุมพระหัตถ์วางบนพระเพลา สัญลักษณ์รูปราชสีห์ ด้านซ้ายเป็นภาพพระกกุสันธะ ปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ ด้านขวาเป็นพระโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค ผนังส่วนลาดหลังคาปีกนก เหนือบานหน้าต่างด้านซ้าย เขียนภาพพระกัสสปะ ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า และผนังส่วนลาดหลังคาปีกนก เหนือบานหน้าต่างด้านขวา เขียนภาพพระโคตมะ ปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค มีภาพเหล่าเทวดาบรรเลงดุริยดนตรีถวายระหว่างกลุ่มก้อนเมฆ ศิลปะแบบไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๘๐)

ภาพที่ ๕๘๐ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ผนังสกัดด้านหน้าพระประธาน อุโบสถ วัดสวนดอก อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่มา : อาทิตย์ ชมกลิ่น ศิลปานนท์

จิตรกรรมฝาผนังวิหารเจ้าดารารัศมี วัดพระพุทธบาทสี่รอย ตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เขียนเรื่องตำนานพระพุทธบาทในที่ต่าง ๆ ผนังสกัดหลังพระประธานเขียนภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์แสดงด้วยภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ๕ องค์ ประทับขัดสมาธิราบ บนฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงาย ภายใต้โพธิพฤกษ์ เบื้องล่างเป็นสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้า คือ พระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า พระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค และพระเมตเตยยะ สัญลักษณ์รูปราชสีห์ เรียงลำดับจากซ้ายไปขวา ศิลปะท้องถิ่นภาคเหนือ พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๘๑)

ภาพที่ ๕๘๑ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ วิหารเจ้าดารารัศมี วัดพระพุทธบาทสี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ที่มา : อาทิตย์ ชมกลิ่น ศิลปานนท์

จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดภูเขาทอง ตำบลแม่น้ำ อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผนังสกัดด้านหน้าพระประธาน เหนือบานหน้าต่าง ด้านบนสุดเขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ กึ่งกลางเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรยในรูปเทวดา ปางสมาธิ ประทับบนฐานกลีบบัว รองรับด้วยฐานสิงห์ ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ มีประภามณฑลตกแต่งด้วยลายกระหนกล้อมรอบ ข้างบัลลังก์มีเทพกัญญาถือพัดโบกและแส้จามรเป็นเครื่องหมายยศ สองข้างเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ๔ องค์ ประทับเหนือก้านดอกบัวบาน มีประภามณฑลล้อมรอบ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป ถัดลงไปเป็นวิมานอยู่เหนือยอดเขาพ้นจากสมุทร อาจหมายถึงสัตบริภัณฑ์ (เขาวงแหวนทั้ง ๗ ซึ่งมีมหาปฐพีต่อเนื่องระหว่างโลกมนุษย์และสวรรค์ ตามระบบภูมิจักรวาล) มีความหมายแทนสรวงสวรรค์ มีเทวดาเหาะมาบูชาสองข้าง แสดงถึงความสำคัญของพระอนาคตพุทธเจ้า ศิลปะแบบไทยประเพณี พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๘๒)

ภาพที่ ๕๘๒ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ อุโบสถ วัดภูเขาทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จิตรกรรมสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เขียนเฉพาะรูปสัตว์ประจำวงศ์สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าทั้งห้า เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระวิหาร วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร และวิหารวัดสวนตาล อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังพระวิหาร วัดปทุมวนาราม แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร เขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นรูปสัตว์สัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในภัทรกัปห้าพระองค์ สัมพันธ์กับคติพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์และพระธยานิโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยตอนบนสุดของภาพเขียนเป็นรูปอุณาโลม ภายในมีอักษร *“อะ อุ มะ”* เป็นพระคาถาแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย ถัดลงมาเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับแสดงปางสมาธิ ในซุ้มเรือนแก้ว ภายใต้โพธิบัลลังก์ เหนือภาพมีอักษรขอมกำกับความว่า *“ธยานิพุทธา”* ใต้ภาพมีอักษรขอมแสดงพระนามลำดับจากซ้ายไปขวา คือ *“ไวโรจะ”* (พระธยานิพุทธเจ้าประจำทิศท่ามกลาง) *“อักโษภยะ”* (พระธยานิพุทธเจ้าประจำทิศตะวันออก) *“รัตนสัมภวะ”* (พระธยานิพุทธเจ้าประจำทิศใต้) *“อมิตาภะ”* (พระธยานิพุทธเจ้าประจำทิศตะวันตก) และ *“อโมฆสิทธิ”* (พระธยานิพุทธเจ้าประจำทิศเหนือ) ถัดลงไปเป็นภาพพระธยานิโพธิสัตว์ทั้งห้า ทรงเครื่องราชาภรณ์ มีอักษรขอมแสดงพระนามใต้ภาพ คือ *“สมันตภัทร”* (พระธยานิโพธิสัตว์กำเนิดจากพระไวจนะ) *“วชิรปาณี”* (พระธยานิโพธิสัตว์กำเนิดจากพระอักโษภยะ) *“รัตนปาณี”* (พระธยานิโพธิสัตว์กำเนิดจากพระรัตนสัมภวะ) *“ปัทมปาณี”* (พระธยานิโพธิสัตว์กำเนิดจากพระอมิตาภะ) และ*“วิศวปาณี”* (พระธยานิโพธิสัตว์กำเนิดจากพระอโมฆสิทธิ) ตามลำดับ ต่อลงไปเป็น

ภาพสัตว์สัญลักษณ์ประจำองค์พระพุทธเจ้าในภัทรกัปทั้ง ๕ คือ “ไก่” แทนพระกกุสันธพุทธเจ้า (ฝ่ายมหายานเรียกว่า พระกรกุจฉันทะ) “นาค” แทนพระโกนาคมนพุทธเจ้า (ฝ่ายมหายานเรียกว่า พระกนกมุนี) “เต่า” แทนพระกัสสปพุทธเจ้า (ฝ่ายมหายานเรียกว่า พระกาศยปะ) “โค” แทนพระโคตมพุทธเจ้า (ฝ่ายมหายานเรียกว่า พระศากยมุนี) และ “ราชสีห์” แทนพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า (ฝ่ายมหายานเรียกว่า พระไมเตรยะ)

ความหมายของภาพ แสดงระบบกายทั้งสามของพระพุทธเจ้า ตามคติฝ่ายมหายาน คือ “ธรรมกาย” หรือกายสูงสุดในรูปของพระอาทิพุทธเจ้า ผู้กำเนิดก่อนเป็นปฐม พระอาทิพุทธเจ้าทรงบันดาลด้วยอำนาจฌานให้เกิดพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ คือ “สัมโภคกาย” หรือกายอันเป็นทิพย์ ประทับบนสรวงสรรค์ ณ พุทธมณฑลประจำทิศทั้งห้า และพระธยานิพุทธเจ้าทรงบันดาลให้เกิดพระธยานิโพธิสัตว์ และพระมนุษิพุทธเจ้า หรือ “นิรมาณกาย” คือกายอันแปรผันได้โลกมนุษย์ ได้แก่ พระธยานิพุทธเจ้าไวโรจนะ ทรงบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์สมันตภัทร และพระพุทธเจ้ากกุสันธะ (พระกรกุจฉันทะ) พระธยานิพุทธเจ้าอักโษภยะ ทรงบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์วชิรปาณี และพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ (พระกนกมุนี) พระธยานิพุทธเจ้ารัตนสัมภวะ ทรงบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์รัตนปาณี และพระพุทธเจ้ากัสสปะ (พระกาศยปะ) พระธยานิพุทธเจ้าอมิตาภะ ทรงบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และพระพุทธเจ้าโคตมะ (พระศากยมุนี) และพระธยานิพุทธเจ้าอโมฆสิทธิ ทรงบันดาลให้เกิดพระโพธิสัตว์วิศวปาณี และพระพุทธเจ้าเมตเตยยะ (พระไมเตรยะ)

อย่างไรก็ดี แม้ว่าองค์ประกอบภาพจะสะท้อนถึงคติกายทั้งสามของพระพุทธเจ้า ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่ภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าย่อมได้รับแรงบันดาลใจจากคติฝ่ายเถรวาท ตามตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกเป็นสำคัญ นับเป็นคติที่แตกต่างไปจากจิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์โดยทั่วไป และสะท้อนว่าในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการศึกษาและนำคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมาประกอบในงานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ด้วย (ภาพที่ ๕๘๓-๕๘๔)

ภาพที่ ๕๘๓ ผนังด้านหลังพระประธาน วิหาร วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ เขียนรูปพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระโพธิสัตว์ห้าพระองค์ และสัตว์ประจำตระกูลพระเจ้าทั้งห้า

ภาพที่ ๕๘๔ จิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์ เครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป วิหาร วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดสวนตาล อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ผนังหลังพระประธานเขียนเป็นภาพพระอนันตพุทธเจ้า (พระอดีตพุทธเจ้าจำนวนมาก) ตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน ซึ่งล้านนาน่าจะได้รับสืบเนื่องมาศิลปะพม่า ด้านบนสุดของภาพระหว่างแถวพระอดีตพุทธเจ้าเขียนลายคำเป็นรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ รูปโค เต่า นาค ไก่ กับรูปพญากาเผือก (แม่กาขาว) แสดงกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป และพระอดีตพุทธเจ้าที่ทรงอุบัติแล้วในภัทรกัป ๔ พระองค์ อิงกับคติตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก ฝีมือช่างล้านนาร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๘๕)

ภาพที่ ๕๘๕ จิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์พระอดีตพุทธเจ้า ๔ พระองค์ในภัทรกัป วิหาร วัดสวนตาล อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในยันต์ตรีนิสิงเห ยันต์ตรีนิสิงเห ลักษณะเป็นยันต์รูปสี่เหลี่ยมแบ่งเป็นช่องบรรจุเลข ทรงสี่เหลี่ยมที่กึ่งกลาง ๔ ช่อง และทรงสามเหลี่ยมที่มุม ๘ ช่อง รวม ๑๒ ช่อง ภายในช่องยันต์ประกอบด้วยเลข ๑-๙ กึ่งกลางเป็นเลข ๕ จำนวน ๔ ตัว การลงเลขยันต์ตรีนิสิงเหเริ่มจากเลข ๓ และลำดับโดยเว้นช่องไปตามกลการเดินม้าหมากรุก เป็น ๓๗๕ ๔๖๕ ๑๙๕ ๒๘๕ เสกด้วยคาถาหรือสูตรกำกับในการลงเลข คือ

“ตฺรีนิสิงฺเห สตฺตนาเค ปญฺจเพฺชรฺฉลูกญฺเจว (ปญฺจวิสณุกรรม) จตุเทวา ฉวจฺฉราชา ปญฺจอินทฺรานเมวจ เอกยกฺขา นวเทวา ปญฺจพฺรหฺมาสหมฺปติ ทเวราชา (เทวราชา) อฏฺฐอรหนฺตา ปญฺจพุทฺธา นมามิหำ”[๑๙๑]

มีความหมายแทนสิ่งมงคล ตามความในสูตรคาถา คือ สิงห์ทั้ง ๓ นาคทั้ง ๗ พระวิษณุทั้ง ๕ (พระเพชรฉลูกรรมทั้ง ๕) จตุโลกบาลทั้ง ๔ เทวดาในฉกามาพจรทั้ง ๖ พระอินทร์ทั้ง ๕ ยักษ์ ๑ เทพพระเคราะห์ทั้ง ๙ พระพรหมทั้ง ๕ พระอาทิตย์ เทวดาทั้ง ๒ พระอรหันต์ทั้ง ๘ และพระพุทธเจ้าในภัทรกัปทั้ง ๕

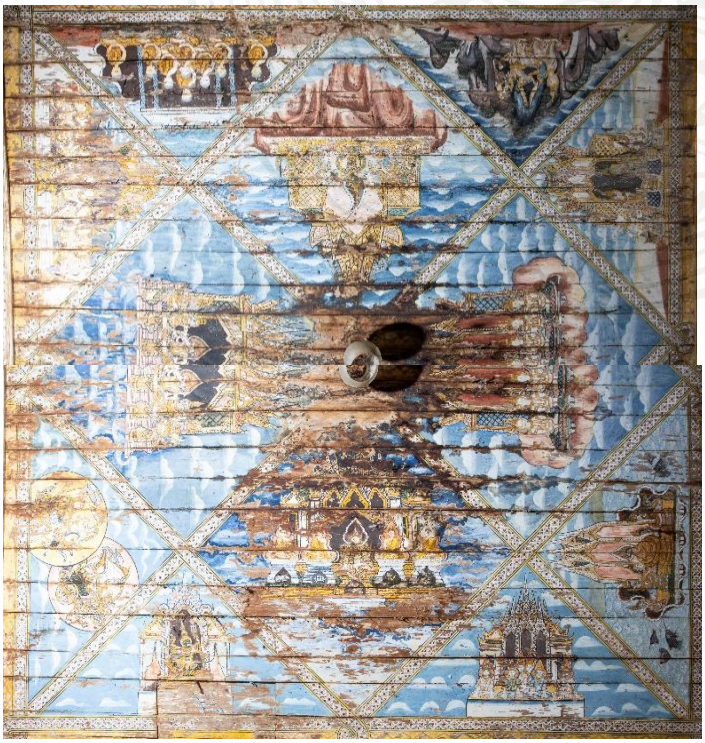
เชื่อว่ายันต์ตรีนิสิงเห มีอำนาจป้องกันสิ่งชั่วร้าย ภูติผีปีศาจ จึงใช้สำหรับปิดกันเขตพิธีกรรม ใช้ลงอิฐฤกษ์ในการสร้างเรือนหลวง สำหรับกันไฟไหม้ ฟ้าผ่า ใช้ลงหลังพระเครื่อง และลงแผ่นยันต์ต่าง ๆ มีคุณด้านคงกระพันชาตรี เมตตา มหานิยม รูปยันต์ตรีนิสิงเหบางท้องถิ่น โดยเฉพาะภาคกลาง เขียนเป็นภาพจิตรกรรมแทนเลข

---

[๑๙๑] วรพล ไม้สน, “ดวงพิไชยสงครามหลังพระพุทธปรมาสโย,” **ประวัติศาสตร์ศิลปะบันดาลใจ** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๕๗) ๖๙. หนังสือรวมบทความวิชาการในวาระเจริญอายุครบ ๖ รอบของรองศาสตราจารย์ ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์

ยันต์เหนือเพดานอาคารศาสนสถาน เพื่อผลในการคุ้มครองป้องกันภยันตราย สิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไรต่าง ๆ สะท้อนถึงการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นมงคลทั้งหลาย กับทั้งพระคุณของ “พระพุทธเจ้าห้าพระองค์” มาใช้เชิงพุทธาคม เช่น จิตรกรรมเพดานหอไตร วัดป่าไผ่ จังหวัดราชบุรี จิตรกรรมเพดานอุโบสถ วัดแก้วตะเคียนทอง จิตรกรรมเพดานศาลาการเปรียญ วัดเจ้าขาว และจิตรกรรมเพดานศาลาการเปรียญ วัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

จิตรกรรมเพดานหอไตร วัดป่าไผ่ ตำบลคลองตาคต อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี หอไตรลักษณะเป็นอาคารไม้มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบอาคารเรือนยอดทรงปราสาทหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จำนวน ๕ ชั้น มีชายคาปีกนกคลุมโดยรอบทั้งสี่ด้าน คล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมทางภาคเหนือ ซึ่งได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบพม่าผสมผสานกับสถาปัตยกรรมล้านนา เพดานไม้เขียนภาพพระเจ้าห้าพระองค์ในตารางยันต์ตรีนิสิงเห ประกอบด้วยพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย อยู่ภายในซุ้มปราสาท กับรูปสัตว์ประจำวงศ์ที่ส่วนฐานพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยทรงเครื่องราชาภรณ์แบบพม่าประทับอยู่กึ่งกลาง สัญลักษณ์รูปสิงห์ แสดงความสำคัญยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ด้านขวาเป็นภาพพระโคตมะ สัญลักษณ์รูปโค และพระกัสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า เขียนแบบสะดุ้งกลับ คือ ครองจีวรห่มเฉียง ปิดพระอังสาขวา เปิดพระอังสาซ้าย พาดชายสังฆาฏิเป็นแถบกว้างเหนือพระอังสาขวา พระชงฆ์ด้านซ้ายวางทับอยู่เหนือพระชงฆ์ขวา และพระหัตถ์ด้านขวาวางหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุ เป็นลักษณะกลับด้านจากลักษณะประติมานวิทยาทั่วไป มีคติว่ากลับร้ายกลายดี เข้าใจว่าเป็นการจัดองค์ประกอบภาพให้เกิดความสมดุล ด้านขวาเป็นภาพพระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ และพระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค ฝีมือช่างพื้นถิ่นชาวมอญ เขียนขึ้นประมาณรัชกาลที่ ๖ เกิดด้วยพระเถราจารย์ผู้ทรงวิทยาคุณกำหนดสร้าง จัดเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะ ซึ่งน่าเป็นแรงบันดาลใจให้กับจิตรกรรมในท้องถิ่นภาคกลางหลายแห่ง (ภาพที่ ๕๘๖-๕๘๗)

ภาพที่ ๕๘๖-๕๘๗ จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานไม้ หอไตร วัดป่าไผ่ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

จิตรกรรมเพดานอุโบสถ วัดแก้วตะเคียนทอง ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี เพดานอุโบสถ เขียนเป็นภาพยันต์และตำราโหราศาสตร์ต่าง ๆ แบ่งเป็น ๕ ช่องภาพ ช่องที่ ๓ กึ่งกลางเพดานเขียนจิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห ในช่องตาราง ๑๒ ช่องภาพ พร้อมจารึกสูตรเสกเลขยันต์ แต่มิได้ลำดับตามช่องตารางยันต์ตรีนิสิงเห องค์ประกอบภาพแบ่งตามแนวนอนเป็น ๓ แถว และแนวตั้ง ๔ แถว ลำดับได้ดังนี้

แถวที่ ๑ ประกอบด้วยภาพ “ปัญจะพุทธา ๕” (พระพุทธเจ้าทั้ง ๕) “ปัญจพรหมาสหบดี ๕” (พระพรหมทั้ง ๕) “ปัญจะอินถรา ๕” (พระอินทร์ทั้งห้า) และ“ปัญจะเพ็ชฉลูกัลป์ ๕” (พระเพชรฉลูกรรมทั้ง ๕)

แถวที่ ๒ ประกอบด้วยภาพ “ฉวัชชราชา ๖” (เทวดาฉกามาพจรทั้ง ๖) “สัตตะนาเค ๗” (พญานาคทั้ง ๗) “อัตถอรหันตา ๘” (พระอรหันต์ทั้ง ๘) และ“นะวะเทวา ๙” (เทพพระเคราะห์ทั้ง ๙)

แถวที่ ๓ ประกอบด้วยภาพ “ท์เวราชา ๒” (เทวดาทั้ง ๒) “เอกะยักขา ๑” (ยักษ์ ๑) “จตุเทวา ๔” (จตุโลกบาลทั้ง ๔) และ“กรีนิสิงเห ๓” (สิงห์ทั้ง ๓)

แสดงคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ที่บรรจุอยู่ในยันต์ตรินิสิงเห มีจารึกปีสร้างระบุว่า “พระอธิการปลื้มเป็นผู้จัดการ” “สร้างตั้งแต่เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๘๐” (ภาพที่ ๕๘๘)

ภาพ ๕๘๘ จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเหเพดานอุโบสถ วัดแก้วตะเคียนทอง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

จิตรกรรมเพดานศาลาการเปรียญ วัดเจ้าขาว ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี แบ่งตามช่วงเสาเป็น ๗ ช่องภาพ สองช่องแรกเขียนตำราโหราศาสตร์ สามช่องต่อมาเขียนเรื่องพระพุทธประวัติ ๓ ตอน คือ ปางโปรดพระพุทธมารดา ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ และปางถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ สองช่องด้านในเขียนภาพยันต์ตรีนิสิงเห และยันต์อรหันต์แปดทิศ ช่องภาพยันต์ตรีนิสิงเห แบ่งตามแนวนอนเป็น ๓ แถว และแนวตั้ง ๔ แถว จำนวน ๑๒ ช่องภาพ จุดตัดระหว่างเส้นแบ่งช่องภาพที่มุมทั้งสี่ เขียนเป็นรูปยันต์เฑาะว์ ๔ ตัว ยอด ๒ ข้าง เป็นอุณาโลมกลับด้านสลับกัน ภายในยันต์เฑาะว์ยังมีอักขระขอมอีก ๓ ตัว คือ “พุ นะ อะ” มีลักษณะการลำดับภาพ พร้อมกับจารึกสูตรเสกคาถา เช่นเดียวจิตรกรรมเพดานอุโบสถ วัดแก้วตะเคียนทอง แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างดังนี้

แถวที่ ๑ ประกอบด้วยภาพ “ปัญจะพุทธา ๕” (พระพุทธเจ้าทั้ง ๕) “ปัญจะพรห์มา ๕” (พระพรหมทั้ง ๕) “ปัญจะอินทรา ๕” (พระอินทร์ทั้งห้า) และ “ปัญจะเพชฉลูกัณฑ์ ๕” (พระเพชรฉลูกัลป์ทั้ง ๕)

แถวที่ ๒ ประกอบด้วยภาพ “ฉออัฏฐะราช ๖” (ราชาแห่งม้าทั้ง ๖) “สัตตะนาเค ๗” (พญานาคทั้ง ๗) “อัฏฐะถอรหันตา ๘” (พระอรหันต์ทั้ง ๘) และ“นะวะเทวา ๙” (เทพพระเคราะห์ทั้ง ๙)

แถวที่ ๓ ประกอบด้วยภาพ “เท์เวราชา ๒” (เทวดาทั้ง ๒) “เอกยักขา ๑” (ยักษ์ ๑) “จตุเทวา ๔” (จตุโลกบาลทั้ง ๔) และ“ตรีนิสิงเห ๓” (สิงห์ทั้ง ๓)

มีจารึกปีสร้างและความปรารถนาในการสร้างความว่า “รูปภาพนี้นายเอม นางเพียน กับนายยา นางเริญ สร้างไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้กับนางปานภรรยา พระนาคบุตร์ ผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย เทอญ ฯะ” (ภาพที่ ๕๘๙)

ภาพที่ ๕๘๙ จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานศาลาการเปรียญ วัดเจ้าขาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

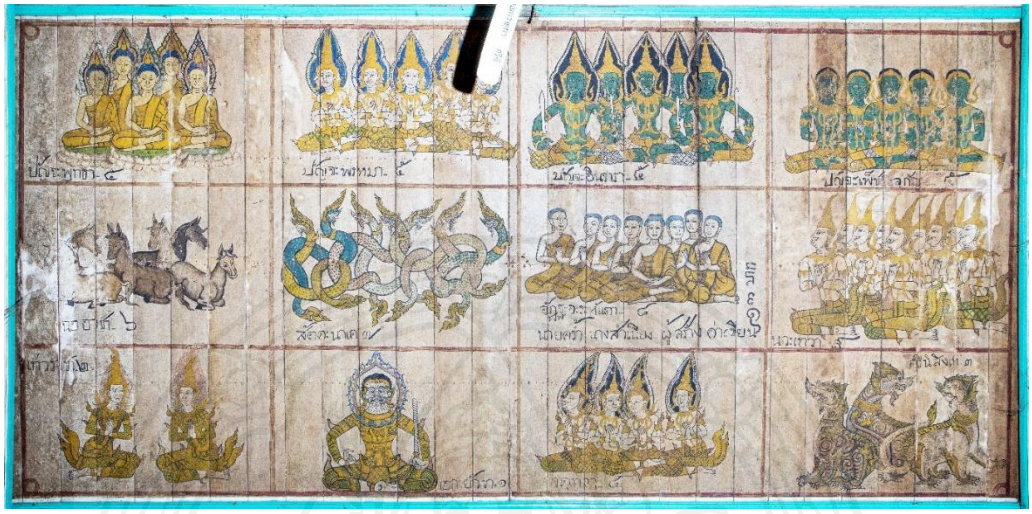
จิตรกรรมเพดานศาลาการเปรียญ วัดชีปะขาว ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี แบ่งตามช่องเสาเป็น ๗ ช่องภาพ เขียนเป็นภาพยันต์ การทำนายตามตำราโหราศาสตร์ต่าง ๆ ยันต์ตรีนิสิงเห เขียนอยู่ในช่องภาพที่ ๔ แบ่งเป็น ๑๒ ช่องภาพ พร้อมกับจารึกสูตรเสกคาถา ลักษณะภาพเช่นเดียวจิตรกรรมเพดานอุโบสถ วัดเจ้าขาว แต่การตกแต่งภาพลดทอนรายละเอียดลง คือ

แถวที่ ๑ ประกอบด้วยภาพ “ปัญจะพุทธา ๕ (พระพุทธเจ้าทั้ง ๕) “ปัญจะพรหมา ๕” (พระพรหมทั้ง ๕) “ปัญจะอินทรา ๕” (พระอินทร์ทั้งห้า) และ “ปัญจะเพ็ชฉลูกัญ ๕” (พระเพชรฉลูกัลป์ทั้ง ๕)

แถวที่ ๒ ประกอบด้วยภาพ “ฉออาชา ๖” (ราชาแห่งม้าทั้ง ๖) “สัตตะนาเค ๗” (พญานาคทั้ง ๗) “อัฏฐะฐะอะระหันตา ๘” (พระอรหันต์ทั้ง ๘) และ“นวะเทวา ๙” (เทพพระเคราะห์ทั้ง ๙)

แถวที่ ๓ ประกอบด้วยภาพ “เท้าราชา ๒” (เทวดาทั้ง ๒) “เอกะยักขา ๑” (ยักษ์ ๑) “จตุเทวา ๔”(จตุโลกบาลทั้ง ๔) และ“ตรีนิสิงเห ๓” (สิงห์ทั้ง ๓)

มีจารึกผู้สร้างความว่า “นายครั้ำ นางสำเนียง ผู้สร้าง ค่าเขียน ๑๓ บาท” อาจเป็นฝีมือช่างเดียวกับวัดเจ้าขาว น่าจะสร้างในเวลาใกล้เคียงกัน ประมาณ พ.ศ. ๒๕๘๐ (ภาพที่ ๕๙๐)

ภาพที่ ๕๙๐ จิตรกรรมยันต์ตรีนิสิงเห เพดานศาลาการเปรียญ วัดชีปะขาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

จิตรกรรมตำนานพระธาตุ คือเรื่องราวที่แสดงถึงการสถาปนาพระธาตุแห่งต่าง ๆ อันมีคติเชื่อมโยงกับพระเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป โดยพระปัจจุบันพุทธเจ้าได้ประทานพระธาตุ หรือทรงพยากรณ์ว่า พระธาตุของพระองค์จะไปประดิษฐานไว้ยังสถานที่สถาปนาพระธาตุร่วมกันกับพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ที่ผ่านมา ซึ่งในอนาคตพระอนาคตพุทธเจ้าก็จะสถาปนาพระธาตุไว้ในที่แห่งเดียวกันด้วย เป็นตำนานที่สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาในความคุ้มครองของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ และสะท้อนถึงความตั้งมั่นยั่งยืนของพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนั้น ที่เชื่อว่ามีมาแล้วตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบัน และต่อเนื่องไปถึงอนาคตกาล จิตรกรรมตำนานพระธาตุมักเล่าเรื่องพระธาตุศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพอย่างกว้างขวาง หรือเขียนขึ้นในสถานที่ตั้งพระธาตุ เพื่อแสดงประวัติความเป็นมาของพระธาตุแห่งนั้น เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี และจิตรกรรมฝาผนังพระวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าวุ้ง จังหวัดลพบุรี ผนังสกัดหลังพระพุทธรูปประธานด้านซ้าย เขียนภาพเล่าเรื่องตำนานพระธาตุดอยสิงคุตตระ (พระธาตุตะโค่ง) หรือเจดีย์ชเวดากอง เมืองหงสาวดี อันเป็นที่เคารพของชาวมอญ-พม่า จากตำนานพระเจ้าเลียบโลก กัณฑ์ที่ ๒ ว่าด้วยตำนานพระธาตุดอยสิงคุตตระ กล่าวว่าเมื่อครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุติสุขภายหลังจากตรัสรู้ภายใต้ไม้ราชายตนะ พ่อค้าเกวียนสองพี่น้อง ชื่อตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถวายข้าวสตูก้อนแก่พระพุทธเจ้า และน้อมรับพระพุทธเจ้าไว้เป็นสรณะ จึงได้เป็นอุบาสกแรกเริ่มในพระพุทธศาสนา และได้รับพระเกศาธาตุ ๘ เส้น ให้มาบรรจุไว้ยังดอยสิงคุตตระ เมืองอุปลนคร (เมืองหงสาวดี) ซึ่งเป็นบริโภคเจดีย์ที่ประดิษฐานพระธาตุของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ล่วงแล้วบรรจุไว้ร่วมกัน คือ เป็นที่บรรจุ “พระธัมมกรก” (ที่กรองน้ำ) ของพระพุทธเจ้ากกุสันธะ “ธารพระกร” (ไม้เท้า) ด้ามทองคำ ของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ “ผ้าจีวร” ของพระพุทธเจ้ากัสสปะ “พระเกศา

ธาตุ ๘ องค์” ของพระพุทธเจ้าโคตมะ และในอนาคตภายหน้าจะเป็นที่บรรจุ “กระดูกพระนลาฏ” (กระดูกหน้าผาก) ของพระศรีอริยเมตไตรย[๑๙๒] แต่คำบูชาพระเจดีย์ชเวกากองของมอญ และคำวันทาพระและเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ ของไทย กล่าวต่างออกไป ระบุถึงการบูชาพระธาตุของพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ และพระธาตุของพระเจ้าห้าพระองค์ คือ พระเจดีย์ดอยสิงคุตตระที่บรรจุพระธัมมกรกของพระกกุสันธะ รัดประคดของพระโกนาคมนะ ผ้าจีวรของพระกัสสปะ และพระเกศา ๘ เส้น ของพระโคตมะ และกระดูกพระนลาฏของพระเมตเตยยะ ดังนี้

คำบูชาพระเจดีย์ชเวกากองของมอญ

“นะกาโร กกฺกุสนฺโธ ธมฺมกรกำ โกนาคมโน กายพนฺธนำ
สาฏกำ กสฺสโป พุทฺธา โคตโม อตฺตฏฺฐ ธาตุเกสา
สิงฺคุตฺตรฏฺฐานำ อหำวนฺทามิ ทูรโต อหำวนฺทามิ สพฺพโส ฯ”[๑๙๓]

คำวันทาพระแลเจดีย์ที่ประดาฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ

“กุกกุสันโธ ธัมมะการะกัง โกนาคะมะโน กายะพันธะนัง
กัสสะโป พุทโธ อุทะกะสาฏะกัง โคตะโม พุทโธ อัฏฐะธุเกสะธาตุโย
เมตเตยโย นะลาตะธาตุ สิงคุตตะรัง อิทัง ฐานัง นะมามิหัง”[๑๙๔]

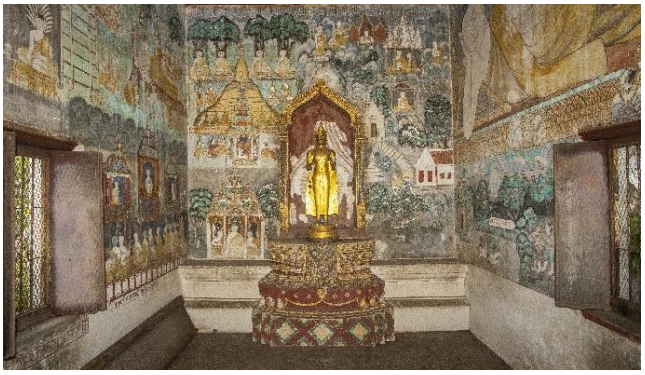
ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา แสดงพระธาตุเจดีย์ชเวดากองไว้ที่กึ่งกลางภาพ ซุ้มทางเข้าพระเจดีย์ระบุนามว่า “พระเจดีย์เขาสิงขุดตร” (ดอยสิงคุตตระ) มีเทวดาหรือกษัตริย์แวดล้อมนมัสการ แสดงถึงการสถาปนาหรือการเสด็จมาบูชาพระธาตุ ส่วนบนของภาพเป็นพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์ อันพระธาตุบรรจุไว้ยังพระธาตุดอยสิงคุตตระ น่าจะสร้างขึ้นตามคติมอญ ยิ่งกว่าพระเจ้าเลียบโลกของล้านนา ฝีมือช่างพม่า-มอญ ภายในวิหารมีจารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๒๒ (ภาพที่ ๕๙๑-๕๙๓)

---

[๑๙๒] **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง** (เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๕) ๔๑-๕๐.

[๑๙๓] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔) ๒๓๗-๒๓๘.

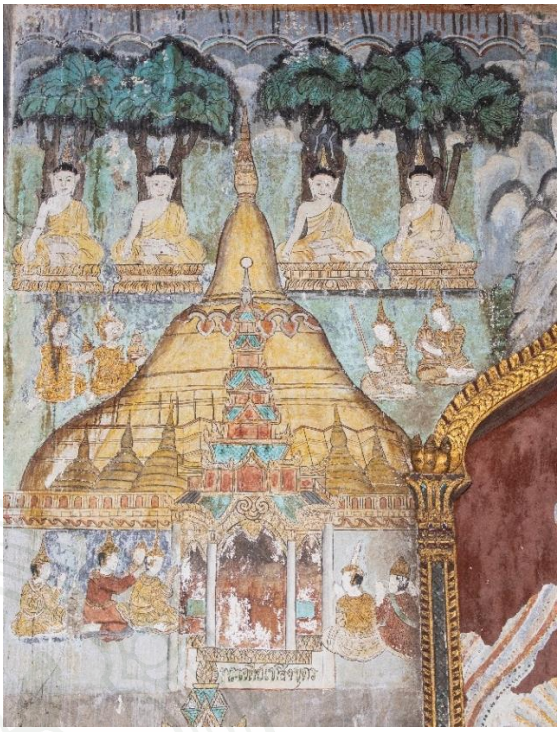
[๑๙๔] “วันทาพระแลเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ,” **หนังสือพระเจ้า ๕ พระองค์ มีสวดมนต์ไหว้พระ ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น สวดพระไตรลักษณ์ โพธิปักขิยะธรรม ๓๗ แลพระอาการะวัตตาสูตร มีพร้อมทั้งยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณแม่ห่วง อิ่มเดชา ณ ฌาปนสถาน กองทัพอากาศ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน พระนคร วันเสาร์ที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๑๐** (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารอากาศ, ๒๕๑๐) ๑๙.

ภาพที่ ๕๙๑ จิตรกรรมผนังสกัดวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ ๕๙๓ ภาพจิตรกรรมพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัปซึ่งนำพระธาตุมาบรรจุไว้ยังพระธาตุเจดีย์ดอยสิงคุตตระ วิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี

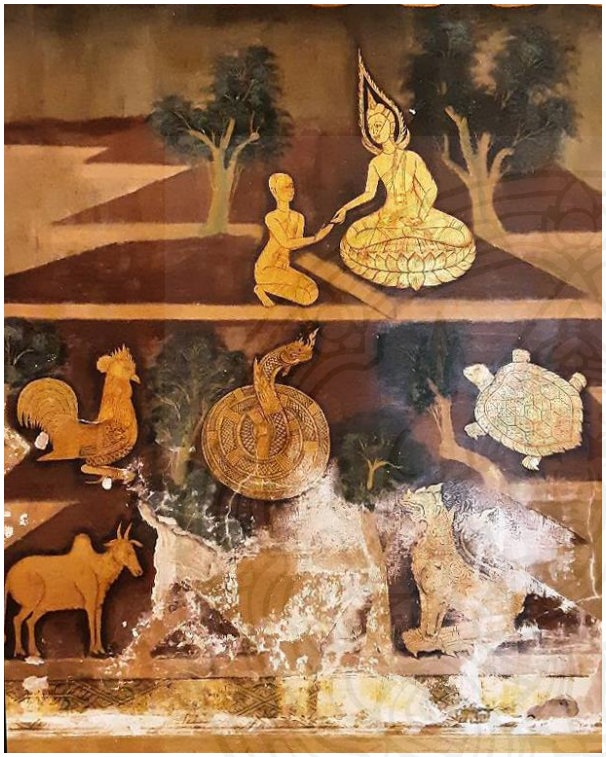

ภาพที่ ๕๙๒ ภาพจิตรกรรมตำนานพระธาตุดอยสิงคุตตระวิหาร วัดถ้ำตะโกพุทธโสภา จังหวัดลพบุรี

จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารใหญ่ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ผนังแปรระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพเล่าเรื่องปัญจพุทธพยากรณ์ หรือตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ และพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ จำนวน ๒ ช่องภาพ ภาพตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ แบ่งภาพเป็น ๒ ตอน ตอนล่างเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕ องค์ คือพระกกุสันธโพธิสัตว์ ครั้งเสวยพระชาติเป็นไก่เถื่อน พระโกนาคมนโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นนาคราช พระกัสสปโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นเต่า พระโคตมโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นโคอุศุภราช และพระเมตไตรยโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ มีความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า จึงมาบำเพ็ญศีลร่วมกัน ระหว่างชอกเขากันทรบรรพต และกระทำปฏิญญาแก่กันว่าผู้ใดตรัสรู้ก่อนต้องมาประกาศความเป็นพระพุทธเจ้าให้ปรากฏในที่แห่งนี้ ภาพตอนบนแสดงเรื่องครั้งพระกกุสันธะตรัสรู้เป็นพุทธเจ้าองค์ปฐมในภัทรกัป ได้เสด็จมาประทับยังแผ่นศิลา ณ กันทรบรรพต (พระแท่นศิลาอาสน์) ทรงประทานพระเกศาธาตุแก่พระอรหันต์ ต่อมาได้บรรจุไว้ยังพระบรมธาตุทุ่งยั้ง (ภาพที่ ๕๙๔)

ส่วนภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ สื่อถึงบริโภคเจดีย์ของพระพุทธเจ้าทั้งห้า ประกอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้าสี่พระองค์ในภัทรกัป และพระโพธิสัตว์ พระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ พร้อมด้วยรูปสัตว์ประจำวงศ์ที่ฐาน ตามคติเรื่องกาเผือก ลำดับภาพพระโคตมะ ปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปโค วางไว้ตอนบนสุดกึ่งกลางของ

ภาพ แสดงความสำคัญของพุทธกาลปัจจุบัน ต่อลงมาเป็นพระอดีตพุทธเจ้าตามลำดับคือ พระกกุสันธะ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ สัญลักษณ์รูปเต่า แสดงปางมารวิชัยทั้งสามพระองค์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าซึ่งมาตรัสรู้แล้ว และพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ทรงเครื่องอย่างเทวดา แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปสิงห์ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ในอนาคต ตกแต่งด้วยลายกอบัว แสดงนิมิตกำเนิดของพระพุทธเจ้า (ภาพที่ ๕๙๕) จิตรกรรมวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เขียนโดยพระครูเฉลิมศิลป์ ชยเปาโล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นต้นมา

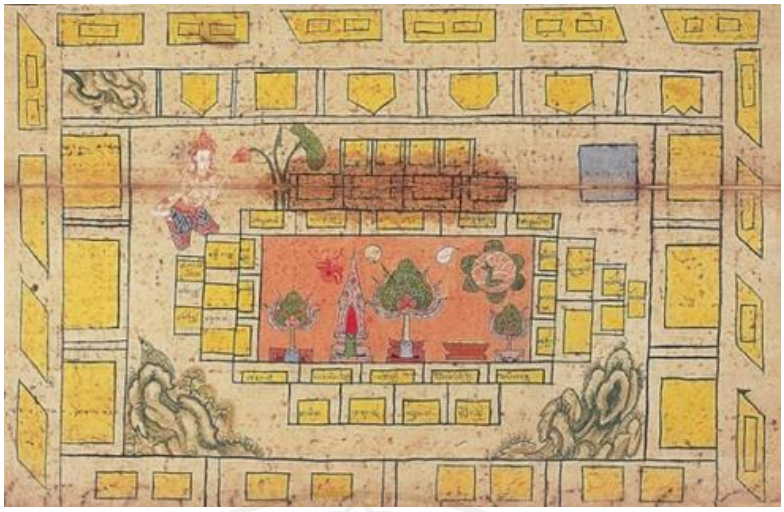

ภาพที่ ๕๙๔ ภาพจิตรกรรมเรื่องปัญจพุทธพยากรณ์ หรือตำนานพระแท่นศิลาอาสน์ และพระบรมธาตุทุ่งยั้ง พระวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์

ภาพที่ ๕๙๕ ภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ พระวิหาร วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์

จิตรกรรมเล่าเรื่องกำเนิดพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป เล่าเรื่องท้าวสุธาวาสพรหมเสด็จจากพรหมโลกมาดูกอบัวบุพพนิมิตบริเวณ “ศีรษะปฐพี” หรือ “ปฐวีโปกขรสีสะสถาน” หมายถึง จอมดินอันเป็นที่แรกเกิดของสระบัว หรือโพธิ์บัลลังก์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัปปัจจุบันนี้ เกิดดอกบัวติดในช่อเดียวกันถึง ๕ ดอก เป็นนิมิตว่าจะมีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติ ๕ พระองค์ เรียกกัปปัจจุบันนี้ว่า “ภัททกัป” หรือ “ภัทรกัป” หมายถึง กัปที่เจริญ ประเสริฐ และดีงาม โดยมากเป็นภาพประกอบเล่าเรื่องในสมุดภาพไตรภูมิ อาทิเช่น สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เล่มที่ ๑ และสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอมหมายเลข ๗ เก็บรักษา ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ เป็นต้น (ภาพที่ ๕๙๖) ภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนน้อยแห่ง เช่น จิตรกรรมอุโบสถ วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี และจิตรกรรมเพดานพระธาตุมหาเจดีย์ พุทธรัตนะเจดีย์ ศรีพนัสนิคม วัดนามะตูม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

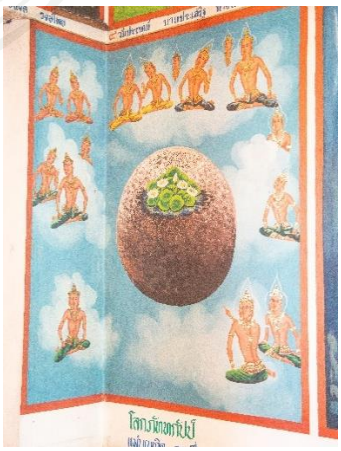

ภาพที่ ๕๙๖ จิตรกรรมภาพพระพรหมเสด็จจากพรหมโลกลงมาดูดอกบัวนิมิตยังโพธิบัลลังก์ ในแคว้นมคธ เมื่อต้นกัป จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม เลขที่ ๑ ภาพจาก : **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗) ๑๔๑.

ภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดปราสาททอง ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี เขียนภาพ “โลกภัททกัป” ประกอบในภาพชุดพุทธประวัติ แสดงภาพท้าวสุทธาวาสพรหมเสด็จลงมาสอดส่องโลกธาตุที่เกิดขึ้นใหม่ เพื่อดูนิมิตจากกอบัวบริเวณที่ตั้งของโพธิบัลลังก์ ที่เรียกว่า “ศีรษะปฐพี” หรือ “ปฐวีโปกขรสีสะสถาน” หมายถึงพื้นปฐพี อันเป็นที่แรกเกิดของดอกบัว อันเป็นจอมดิน กำลังแวดล้อมดูกอปทุมภายในสระ โบกขรณี เกิดดอกบัวสีขาว ๕ ดอก เป็นสัญลักษณ์การอุบัติของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในกัปปัจจุบัน เรียกว่า “ภัททปกัป” เขียนเป็นดอกบัวบาน ๔ ดอก เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าทรงอุบัติและตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ และดอกบัวตูม ๑ ดอกเป็นสัญลักษณ์ของพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ อันจะมาตรัสรู้ภายภาคหน้า ได้รับอิทธิพลจากภาพพิมพ์ ศิลปะร่วมสมัย พุทธศตวรรษที่ ๒๖ (ภาพที่ ๕๙๗-๕๙๘)

ภาพที่ ๕๙๗ ภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงภาพพุทธประวัติ ซึ่งได้รับรูปแบบจากภาพพิมพ์

ภาพที่ ๕๙๘ จิตรกรรมภาพภัททกัป บริเวณมุมผนังสกัดด้านหลังพระประธานอุโบสถ วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี

จิตรกรรมเพดานพระธาตุมหาเจดีย์ พุทธรัตนะเจดีย์ ศรีพนัสนิคม วัดนามะตูม ตำบลนามะตูม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี องค์ประกอบภาพอยู่ในกรอบรูปทรงกลม กึ่งกลางภาพเป็นรูปดอกบัวห้ากลีบ ระหว่างกลีบบัวทั้งห้าเป็นรูปพระเจ้าห้าพระองค์ ประทับบนฐานดอกบัวบาน ซ้อนเหนือฐานสิงห์ ตกแต่งด้วยผ้าทิพย์ เชิงฐานมีรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำวงศ์อยู่ภายในกรอบวงกลม เหนือก้านดอกบัวบานภายในสระโบกขรณี พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ สัญลักษณ์รูปไก่ พระโกนาคมนะ แสดงปางปฐมเทศนา สัญลักษณ์รูปนาค พระกัสสปะ แสดงปางแสดงธรรม สัญลักษณ์รูปเต่า และพระโคตมะ แสดงปางมารวิชัย สัญลักษณ์รูปโค และพระศรีอารยเมตไตรยอยู่ในรูปเทวดา แสดงปางประทานพร สัญลักษณ์รูปราชสีห์ แต่ละพระองค์มีเทวดาถวายอัญชลีอยู่ ๒ ข้าง แสดงถึงนิมิตการกำเนิดของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัป (ภาพที่ ๕๙๙-๖๐๐)

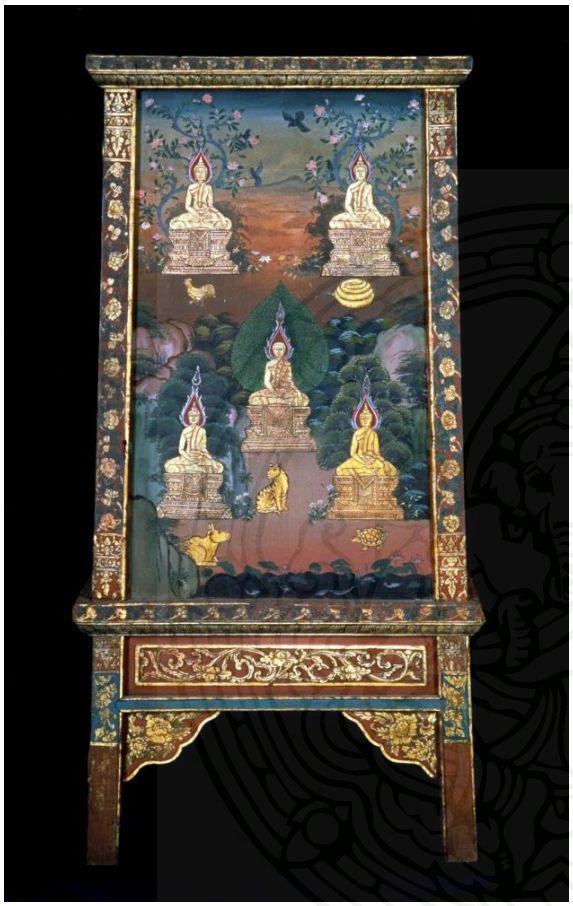
ภาพที่ ๕๙๙-๖๐๐ จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ เพดานพระธาตุมหาเจดีย์ พุทธรัตนะเจดีย์ ศรีพนัสนิคม วัดนามะตูม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

งานประณีตศิลป์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์

พบหลักฐานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ตกแต่งในงานประณีตศิลป์ ซึ่งสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา นอกจากเป็นภาพเหล่าเรื่องแล้วยังอาจสื่อความหมายถึงความศักดิ์สิทธิ์ เช่น

ภาพเขียนสีประดับตู้พระธรรม ไม้ เขียนสี ลงรักปิดทอง เก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (Museum number 2006.27.6) บานตู้ด้านหน้าและผนังด้านหลังเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ผนังด้านข้าง ด้านซ้ายและด้านขวา เขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ประทับบนรัตนบัลลังก์ พร้อมสัตว์ประจำวงศ์ แสดงปางมารวิชัยกลับด้าน คือพระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำเหนือพระชานุ พระพุทธเจ้า รัตนบัลลังก์ และสัตว์ประจำวงศ์

ปิดทอง พื้นเขียนสีเป็นฉากทิวทัศน์ป่าเขาตามธรรมชาติ มีสระโบกขณี และลำน้ำอยู่เบื้องหน้า อาจแสดงถึงบริเวณที่ตั้งรัตนบัลลังก์ หรือริมฝั่งแม่น้ำคงคา อันเป็นที่กำเนิดของพระพุทธเจ้าทั้งห้า รูปพระศรีอริยเมตไตรยแสดงอยู่ที่กึ่งกลางกลุ่ม มีลักษณะพิเศษคือ ประทับภายใต้โพธิพฤกษ์ ปรากฏอยู่ในรูปพระภิกษุ มีความหมายถึง พระบรมโพธิสัตว์ ซึ่งยังบำเพ็ญพระบารมีอยู่ อันเป็นแบบแผนที่นิยมสร้างในศิลปะรัตนโกสินทร์ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ สัตว์ประจำวงศ์รูปเสือ เป็นแบบแผนความนิยมที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมประเทศกัมพูชา (ภาพที่ ๖๐๑-๖๐๒)

ภาพที่ ๖๐๑ ผนังข้างซ้าย ตู้พระธรรม พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ที่มา : Asian Art Museum of San Franciscoประเทศสหรัฐอเมริกา

ภาพที่ ๖๐๒ ผนังข้างขวา ตู้พระธรรม พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ที่มา : Asian Art Museum of San Franciscoประเทศสหรัฐอเมริกา

ภาพที่ ๖๐๓ พัดรองพระเจ้าห้าพระองค์ ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

พัดรองพระเจ้าห้าพระองค์ เทคนิคปักด้ายสีบนผืนผ้า ลำดับภาพเป็น ๓ แถว แถวบนกึ่งกลางภาพพระศรีอริยเมตไตรยบรมโพธิ์สัตว์ ทรงเครื่องราชาภรณ์ แสดงปางมารวิชัย ประทับบนฐานกลีบบัว ซ้อนเหนือฐานสิงห์ เชิงฐานปักแผ่นโลหะจารึกพระนาม “พระศรีอริยเมตไตรโย” ประทับเป็นประธานในกลุ่มพระเจ้าห้าพระองค์ แถวที่สอง ภาพพระกกุสันธะ ปางสมาธิ เชิงฐานจารึกพระนาม “พระกกุสันโธ” และพระโกนาคมนะ ปางประทานปฐมเทศนา เชิงฐานจารึกพระนาม “พระโกนาคมโน” ประทับต่อลงมาทางด้านนอก แถวที่สาม ภาพพระกัสสปะ ปางแสดงธรรม เชิงฐานจารึกพระนาม “พระกัสสโป” และพระโคตมะ ปางมารวิชัย เชิงฐานจารึกพระนาม “พระโคตโม” ตัวภาพตกแต่งด้วยลายกระหนกเครือเถาไขว้รูปดอกบัวและใบบัว ศิลปกรรมได้รับแรงบันดาลใจจากพระบฏฉบับพิมพ์ (ภาพที่ ๖๐๓)

บทที่ ๖
บทสรุป วิเคราะห์ คติ วรรณกรรม และศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

วรรณกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

วรรณกรรมพุทธประวัติ แสดงถึงการนับถือพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ จำนวนพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นที่นับถือในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีวิวัฒนาการจากการนับถือพระพุทธเจ้าเนื่องในพุทธวงศ์ปัจจุบันจำนวน ๗ องค์ ๒๕ พระองค์ และ ๒๘ พระองค์ ไปสู่การนับถือพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ๕ พระองค์

จากการศึกษาพบว่าคติเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ซึ่งแต่งขึ้นในอินเดียและลังกา แต่จำนวนพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ไม่มีคัมภีร์ใดกล่าวถึงโดยเฉพาะในพระไตรปิฎกและไม่พบการขยายรายละเอียดในพระไตรปิฎกมากนัก คัมภีร์บาลีสำคัญที่กล่าวถึงพระเจ้าห้าพระองค์ คือ **คัมภีร์พุทธวงศ์**และ**มธุรัตถวิลาสินี** (อรรถกถาพุทธวงศ์) คติพระเจ้าห้าพระองค์ได้รับการขยายความในวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นล้านนาประเภทตำนานพระธาตุ พระบาท เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก กล่าวอ้างถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ได้เสด็จมายังภูมิสถานบ้านเมืองต่าง ๆ แสดงความเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนาเป็นนิรันดร์ ในอดีตกาล ปัจจุบัน และอนาคต กระทั่งมีการแต่ง**ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์**เป็นปกรณ์พิเศษนอกพระไตรปิฎกขึ้นเป็นการเฉพาะ เนื้อหาแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ คือ **แบบศักราชพระพุทธเจ้าห้าพระองค์** มีโครงสร้างการเล่าเรื่องประวัติของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปเป็นลำดับ เช่นเดียวกับเนื้อหาใน**คัมภีร์พุทธวงศ์**และ**คัมภีร์อนาคตวงศ์** จึงน่าจะได้รับกระแสอิทธิพลจากคัมภีร์ทั้งสองเป็นสำคัญ โดยน่าจะมีจุดเริ่มต้นจาก**คัมภีร์พุทธศักราชวรรณนา**ของล้านนา ซึ่งอาจแต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ปรากฏชื่อเรื่องและสำนวนภาษาแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค แพร่หลายในแถบภาคกลางและภาคใต้ และ**แบบกาเผือก** เล่าเรื่องกำเนิดพระเจ้าห้าองค์ย้อนไปเมื่อครั้งพระบรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ทั้งห้าได้มาบำเพ็ญบารมีร่วมกัน ต่อมาจึงเกิดร่วมอุทรในฟองไข่ของแม่กาเผือก อันเป็นแนวคิดแบบท้องถิ่นในการอธิบายความเป็นมาและความสัมพันธ์ของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ในภัทรกัป วรรณกรรมกาเผือกมีหลายสำนวน ทั้งนี้น่าจะมีจุดเริ่มต้นวิวัฒน์มาจาก**คัมภีร์ปัญจพุทธพยากรณ์**ของล้านนา (ตำนานพระแท่นศิลาอาสน์) หรือ **หนังสืออานิสงค์ศีล** (ตำนานพระธาตุตะโก้ง) ของมอญ ตำนานเหล่านี้ไม่ปรากฏรวบรวมอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก จึงอาจแต่งขึ้นภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๒๑ พบแพร่กระจายในแถบภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เป็นที่มาของคติสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ทั้งนี้อาจได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์ประจำทิศหรือนักษัตรประจำพระธาตุปีเกิด โดยได้รับผ่านมาทางพม่า มอญ และจีน

อิทธิพลต่อขนบประเพณี วิถีชีวิต

คติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์มีอิทธิพลต่อขนบประเพณีวิถีชีวิตของชาวสยามทุกชนชั้น ดังปรากฏคติแทรกอยู่ในปูมราชธรรมหรือประมวลข้อธรรมสำหรับกษัตริย์ และพบในกฎหมายอันเกี่ยวข้องกับการปกครองบ้านเมืองและมีผลต่อคนทุกระดับ ความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ มีบทบาทก่อให้เกิดแบบแผนประเพณีในแต่ละท้องถิ่น เช่น ประเพณียี่เป็ง และประเพณีทานตุงของล้านนา ประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีใต้ประทีป และเทศน์แม่ข้าวในท้องถิ่นอีสาน เป็นต้น

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ ยังผสมผสานเข้ากับความเชื่อเชิงไสยศาสตร์ ในรูปแบบของคาถาอาคม บทสวด และเลขยันต์ โดยนับถือกันว่าบทนมัสการพระพุทธเจ้าของอินเดียและลังกาแต่โบราณ คือ คาถา **นะโม พุทธายะ** อันเป็นบาลีภาษา ที่เชื่อว่าเป็นคำประเสริฐสูงสุด หมายถึง **ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า** เป็นคาถาประจำองค์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ คือ “นะ” หมายถึง พระกกุสันธะ “โม” หมายถึง พระโกนาคมนะ “พุท” หมายถึง พระกัสสปะ “ธา” หมายถึง พระโคตมะ และ “ยะ” หมายถึง พระเมตเตยยะ เรียกกันว่า **หัวใจพระเจ้าห้าพระองค์** หรือ **คาถาพระเจ้าห้าพระองค์** ในรูปแบบของเลขยันต์ คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ มักเขียนด้วยอักขระขอม ๕ ตัว เมื่ออยู่ในระบบตัวเลข แทนที่ด้วย เลข “๕” และเมื่ออยู่ในลักษณะรูปภาพ แทนด้วย “องค์พระ” ๕ องค์ ใช้สำหรับสักลงบนผิวหนัง หรือลงบนเครื่องราง ของขลัง อาวุธ สมุนไพร และหม้อยารักษาโรค ฯลฯ คาถาพระเจ้าห้าพระองค์ ถือเป็นแม่บทของคาถาทั้งหลาย มีกำเนิดขึ้นพร้อมกับโลกธาตุ และมีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าคาถาทั้งปวง มีคุณวิเศษครอบคลุมครบทุกด้าน ทั้งด้านเมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี และการขับไล่สิ่งอัปมงคลทั้งหลาย ความนับถือเชิงไสยศาสตร์ดังกล่าวนี้ เชื่อว่าเกิดขึ้นเมื่อมีการประมวลบทมนต์ คาถา และระบบเลขยันต์ ขึ้นเป็นหมวดหมู่ โดยมีการกำหนดรูปแบบและพิธีกรรมขึ้นอย่างเป็นระบบแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

การแสดงออกเชิงศิลปกรรมของพระเจ้าห้าพระองค์ สัมพันธ์กับวรรณกรรมศาสนา ซึ่งมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ คือ ระยะแรกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป ปรากฏรูปเคารพในลักษณะของพระพุทธบาทสี่รอยและปฏิมาพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ โดยเฉพาะในท้องถิ่นล้านนา ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมศาสนาเนื่องกับคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงวงศ์ของพระโคตมะพุทธเจ้า ซึ่งได้รับพยากรณ์จากพระอดีตพุทธเจ้าเนื่องมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทีปังกรเป็นลำดับถึงพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ในภัทรกัป ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ จึงปรากฏการสร้างปฏิมาพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ในศิลปะล้านนาและอยุธยา ทั้งนี้จากอิทธิพลของวรรณกรรมเนื่องกับคัมภีร์พุทธวงศ์และพระอนาคตวงศ์ โดยพระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์ที่ห้า จะปรากฏในรูปของพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์จึงปรากฏหลักฐานอย่างแพร่หลาย ทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม โดยพบกระจายไปทุกภูมิภาคของไทย แสดงออกถึงอิทธิพลแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือกอย่างเด่นชัด รวมถึงอิทธิพลจากตำราไสยศาสตร์ที่แสดงถึงคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์ในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ โดยงานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์มักปรากฏร่วมกับสัตว์ประจำวงศ์ตามคติเรื่องกาเผือก และยันต์หรือคาถาพระเจ้าห้าพระองค์ พระพุทธเจ้าพระองค์ที่ห้าหรือพระอนาคตพุทธเจ้าได้ทวีความสำคัญขึ้นในช่วงเวลานี้ โดยเฉพาะในท้องถิ่นภาคกลาง มักให้ความสำคัญกับพระศรีอริยเมตไตรยยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าที่ล่วงมาแล้วสี่พระองค์ ดังปรากฏการสร้างหลากหลายรูปแบบ ทั้งในรูปพระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงเครื่อง พระโพธิสัตว์ และพระภิกษุ ตั้งแต่ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา รูปแบบศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ได้รับต้นแบบสำคัญจากพระบฏฉบับพิมพ์ ซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับพระอนาคตพุทธเจ้าในรูปพระโพธิสัตว์ แม้ว่าช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๖ คติความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์จะปรากฏลดน้อยลงเป็นลำดับ แต่งานศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์ยังคงสร้างสรรค์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คือ

พระพุทธบาทสี่รอย

เป็นรูปเคารพแทนพระพุทธเจ้าสี่พระองค์แรกในภัทรกัป ตามคติเรื่องพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ที่ปรากฏขึ้นก่อนศิลปกรรมประเภทอื่น เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ขณะที่หลักฐานลายลักษณ์อันแสดงถึงแหล่งพระพุทธบาทที่สำคัญ อาทิ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก รวบรวมขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ โดยคติการสร้างพระพุทธบาทสี่รอยน่าจะสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ โดยรับคติความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังลังกาและประทานพระธาตุและพระบาทไว้ยังแหล่งต่าง ๆ จนเกิดเป็นโสฬสสถาน (สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ๑๖ แห่งของลังกา) อันเป็นที่จาริกแสวงบุญสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ที่ไปจากถิ่นฐานต่าง ๆ ทำให้เกิดการสร้างตำนานพระธาตุ พระบาทในท้องถิ่นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามตำนานของลังกา เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ภูมิสถานบ้านเมืองที่รับนับถือพระพุทธศาสนา ดังตำนานพระเจ้าเลียบโลก ระบุว่าพระพุทธเจ้าได้เดินทางมายังแผ่นดินตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้ประทานรอยพระพุทธบาทไว้ ในบริเวณที่พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ในอดีตเคยประทับรอยพระบาทมาก่อน พระปัจจุบันพุทธเจ้ามาประทับเป็นรอยที่ ๔ มีขนาดลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ และเชื่อว่าในอนาคตกาลพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ จะเสด็จมาเหยียบรอยพระบาทสี่รอย ให้กลายเป็นรอยเดียว จึงนับถือว่าแหล่งพระพุทธบาทสี่รอย เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในความคุ้มครองของพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยรูปแบบของพระบาทสี่รอย ไม่เคยปรากฏมาก่อนในอินเดียและศรีลังกา แต่มีความใกล้ชิดกับศิลปกรรมในประเทศพม่า จึงเชื่อกันว่าคติและรูปแบบของพระพุทธบาทสี่รอยน่าจะเกิดขึ้นในแถบพม่าและดินแดนตอนเหนือของไทยเป็นปฐม ต่อมาจึงแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ โดยรูปลักษณ์มีขนาดใหญ่เกินกว่าเท้ามนุษย์สามัญ เน้นให้เห็นถึง คติความเชื่อเรื่องความเหนือโลกของพระพุทธเจ้า แสดงออกในเชิงรูปธรรมของพระสรีรกายที่ใหญ่โตเกินกว่ามนุษย์ทั่วไป และมักปรากฏลายลักษณ์มงคล ๑๐๘ เต็มฝ่าพระบาท ตามแบบอุดมคติ มีวิวัฒนาการเชิงศิลปกรรมเนื่องด้วยการจัดระบบลายลักษณ์ ๑๐๘ มงคล และลักษณะการเหยียบรอยพระบาทเป็นสำคัญ โดยพระพุทธสี่รอยที่เชื่อว่าเก่าแก่ที่สุด คือ พระพุทธบาทรังรุ้ง อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ขอบบาทเป็นรอยเว้าเหมือนเท้ามนุษย์และไม่ปรากฏลายลักษณ์มงคล ๑๐๘ ลักษณะการเหยียบรอยพระบาท เหยียบซ้อนรอยกันบริเวณมุมด้านขวา มีขนาดรอยบาทแต่ละรอยต่างกันมาก พระพุทธบาทสี่รอยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ มักทำรูปทรงขอบพระบาทตรงเป็นทรงสี่เหลี่ยม ปลายนิ้วพระบาทมักเสมอกัน ซ้อนลดหลั่นกันที่ส้นพระบาท มีลายลักษณ์ ๑๐๘ มงคล อยู่ในช่องตารางเต็มฝ่าพระบาท พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ พระพุทธบาทสี่รอยพบสร้างแพร่หลายขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง เนื่องจากมีการค้นพบและสถาปนาพระพุทธบาทเมืองสระบุรีตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาตอนกลาง อันเชื่อว่าเป็นบริโภคเจดีย์สำคัญ ๑ ใน ๕ แห่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้บนยอดเขาสัจพันธ์คีรี จนเกิดประเพณีขึ้นพระบาท (เทศกาลสักการพระพุทธบาท) เป็นประจำทุกปี เมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลายแล้ว ได้มีการบูรณะพระพุทธบาทและฟื้นฟูประเพณีขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งโดยคติเชื่อว่า พระพุทธบาทแห่งนี้เป็นพระพุทธบาทสี่รอย ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ย่อมมาประทับรอยพระบาทไว้ ทว่ารูปแบบศิลปกรรมพระพุทธบาทสี่รอยที่สำคัญ ได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธบาทรังรุ้ง เมืองเชียงใหม่ ซึ่งในต้นกรุงรัตนโกสินทร์เชื่อว่า เป็นบริโภคเจดีย์ ๑ ใน ๕ แห่ง ที่ได้รับการบันทึกไว้ในนามพระพุทธบาทที่โยนกบุรี มีลักษณะเป็นพระบาทขนาดใหญ่เหยียบทับซ้อนกันที่มุมด้านขวา พระพุทธบาทสี่รอยในชั้นหลังต่อลงมามักทำซ้อนลดหลั่นกันเป็นคั่นบันได ลักษณะรอยพระบาทเหยียบชิดเสมอกันด้านใดด้านหนึ่ง หรือเหยียบรอยพระบาทตรงกันเต็มทั้งพระบาท ซึ่งยังคงสร้างต่อเนื่องกันมาถึงปัจจุบัน

ปฏิมาพระเจ้าสี่พระองค์

พระพุทธรูปที่สร้างตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ระยะแรก พบในศิลปะล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ นิยมสร้างเป็นกลุ่มพระพุทธสี่พระองค์ สัมพันธ์กับทิศหลัก ๔ ทิศ คือสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงยืนหรือประทับหันพระขนองชนกันและหันพระพักตร์ไปยังด้านทั้ง ๔ เรียกว่า **พระพุทธรูปจตุรทิศ** หรือ **พระพุทธรูปสี่ทิศ** ทั้งนี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมประเภทเจติยวิหารของพม่าและมอญ ซึ่งสร้างประติมากรรมขนาดใหญ่ประดิษฐานที่เสาแกนหลักรับน้ำหนักองค์ระฆังไว้กึ่งกลางคูหาเจดีย์ เชื่อมต่อกับวิหารที่สามารถมองเห็นพระพุทธรูปจากทุกทิศ พระพุทธรูปสี่ทิศจึงมักอิงอยู่กับแกนหลังขนาดใหญ่ มีคติหมายถึงพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ๔ พระองค์ ซึ่งคติดังกล่าวนี้ ปรากฏในโคลงนิราศหริภุญชัย ซึ่งแต่งขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ (พ.ศ. ๒๐๖๐) แม้ในสถูปจำลองและประติมากรรมพระปฏิมาสี่พระองค์ขนาดเล็ก ก็สะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับการอิงอยู่กับแกนหลัง กับการจัดวางพระพุทธรูปเนื่องกับทิศหลักทั้งสี่เช่นเดียวกัน

คตินิยมสร้างพระปฏิมาสี่พระองค์ก็เช่นเดียวกับคติพระพุทธบาทสี่รอย ซึ่งนับถือตามตำนานพระพุทธเจ้าเลียบโลกว่า พระอนาคตพุทธเจ้ายังไม่ถือกำเนิด จึงปรากฏรอยพระพุทธบาทอันเป็นบริโภคเจดีย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาเหยียบไว้ซ้อนกัน ๔ รอย แรงบันดาลใจในการสร้างพระพุทธบาทและพระปฏิมาสี่พระองค์ คงเนื่องกับวรรณกรรมพระพุทธศาสนาร่วมสมัย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ อันได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พุทธวงศ์เป็นสำคัญ ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้าโคตมะ ซึ่งได้รับพยากรณ์จากพระอดีตพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มาเป็นลำดับ จนถึงพุทธกาลปัจจุบัน มีเนื้อหากล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้าและพระปัจจุบันพุทธเจ้าโดยละเอียด แต่ไม่ให้รายละเอียดความสำคัญกับอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งจะมาตรัสรู้ในอนาคต กับทั้งทำตามคติในพระไตรปิฎกซึ่งนับถือว่า ในโลกธาตุหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว จึงให้ความสำคัญกับพระโคตมพุทธเจ้าในพุทธกาลปัจจุบัน และสร้างปฏิมาพระพุทธเจ้าที่ล่วงมาแล้วถึงปัจจุบันเพียง ๔ พระองค์ ปรากฏความนิยมสร้างโดยเฉพาะในท้องถิ่นล้านนาต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์

ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างปฏิมาพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ เริ่มปรากฏในศิลปะล้านนา ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นต้นมา โดยพบในประติมากรรมพระพุทธรูปสี่ทิศสลักจากแก้วผลึกขนาดเล็กบางพระองค์มีการสลักแท่งแกนหลังเป็นพระพุทธรูปองค์ที่ห้า มีความหมายถึงพระพุทธรูปห้าพระองค์ในภัทรกัป แต่พบตัวอย่างในกลุ่มนี้จำนวนน้อย กระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ จึงพบประติมากรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์สร้างขึ้นอย่างแพร่หลายกระจายทุกภูมิภาคทั่วประเทศ

ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคเหนือ นิยมสร้างพระพุทธรูปประธานตั้งเรียงบนฐานเดียวกันห้าพระองค์ พระพุทธรูปองค์กลางมีขนาดใหญ่ หมายถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และพระพุทธรูปสองข้างมีขนาดลดหลั่นไปตามลำดับ ๔ พระองค์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าและพระอนาคตพุทธเจ้า หรือสร้างเป็นพระพุทธรูป ๔ พระองค์ หมายถึงพระอดีตพุทธเจ้าที่ล่วงลับแล้ว ๔ พระองค์ และรูปพระโพธิสัตว์ (ทรงเครื่องอย่างเทวดา) ๑ พระองค์ หมายถึงพระอนาคตพุทธเจ้า ประติมากรรมขนาดเล็กนิยมสร้างในลักษณะสถูปจำลองทรงห้าเหลี่ยม หรือสถูปทรงกลม ประดับด้วยจระนำประดิษฐานพระพุทธรูป ๕ ซุ้ม แทนพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ซึ่งน่าจะ

ได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมประเภทคูหาเจดีย์ทรงห้าเหลี่ยมในศิลปะพุกามของพม่า ที่เชื่อว่าสร้างเนื่องกับคติพระเจ้าห้าพระองค์เช่นเดียวกัน

ประติมากรรมติดที่ประกอบกับสถาปัตยกรรม มักทำรูปสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ตามคติกาเผือก คือ “ไก่” เป็นสัญลักษณ์ของพระกกุสันธพุทธเจ้า “นาค” เป็นสัญลักษณ์ของพระโกนาคมนพุทธเจ้า “เต่า” เป็นสัญลักษณ์ของพระกัสสปพุทธเจ้า “โค” เป็นสัญลักษณ์ของพระโคตมพุทธเจ้า และ “ราชสีห์” เป็นสัญลักษณ์ของพระศรีอริยเมตไตรย มักประดับที่หน้าบันอุโบสถ วิหาร บานประตู-หน้าต่าง และสลักบนตุงกระด้าง บางครั้งแสดงสัตว์สัญลักษณ์ของพระอดีตพุทธเจ้าเพียง ๔ พระองค์ เนื่องจากพระอนาคตพุทธเจ้ายังไม่ถือกำเนิดตามคติเนื่องกับวรรณกรรมบาลีในล้านนา นิยมสร้างเป็นพิเศษในกลุ่มช่างเมืองแพร่ ตั้งแต่ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา ซึ่งนอกจากจะใช้ประดับตกแต่งอาคารเพื่อแสดงภาพเล่าเรื่องในพุทธศาสนาแล้ว เชื่อว่าอ้างอิงอาศัยอานุภาพของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์เป็นเครื่องป้องกันอันตรายและอำนวยสวัสดิมงคลแก่ชาวพุทธด้วย ทั้งนี้คงเนื่องกับอิทธิพลของวรรณกรรมกาเผือกผ่านทางแบบแผน ประเพณี พิธีกรรม การเทศนา (การบอกเล่าเชิงมุขปาฐะ) เช่น การเทศนาธรรมกาเผือก อานิสงส์ประทีป หรือมูลประทีป

แหล่งศิลปกรรมที่มีคติเกี่ยวข้องกับตำนานกำเนิดพระเจ้าห้าพระองค์ในท้องถิ่นภาคเหนือ เช่น วัดพระเกิด เมืองเวียงกาหลง ก็มักสร้างประติมากรรมบุคลาธิษฐานเล่าเรื่องแม่กาเผือก เป็นสื่อในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งให้คติธรรมด้านต่าง ๆ อาทิ ความกตัญญู หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) หลักพรหมวิหาร (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ฯลฯ รวมทั้งใช้เป็นสื่อในการสร้างสรรค์กิจกรรมทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรม เป็นการสร้างความสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนท้องถิ่น

ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ท้องถิ่นภาคกลาง ระยะแรกมีร่องรอยว่าน่าจะได้รับคติความเชื่อและรูปแบบมาจากภาคเหนือ คือปรากฏในลักษณะของพระพุทธรูปจตุรทิศ โดยทำเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบประทับหันพระขนองเข้าหากันบนฐานเดียวกัน ๕ พระองค์ เช่น พระประธานวิหารวัดเขาบันไดอิฐ จังหวัดเพชรบุรี พระพุทธรูปซ้ำแบบประทับหันพระขนองเข้าหากัน ๔ พระองค์ กับพระพุทธรูปทรงเครื่อง ๑ พระองค์ ประดิษฐานภายในคูหาพระพุทธปรางค์ประธาน วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ เป็นต้น ต่อมาพระพุทธรูปประดิษฐานบนฐานชุกชีเดียวกัน ๕ พระองค์ ก็ได้รับความนับถือว่าสร้างขึ้นตามคติพระเจ้าห้าพระองค์ด้วย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์หล่อโลหะเป็นชุดขนาดเล็กพบสร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก และแสดงเอกลักษณ์อันเป็นลักษณะพิเศษของภาคกลาง คือ มักสร้างเป็นพระพุทธรูปซ้ำแบบครองจีวรลายดอก หรือทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประทับบนฐานสิงห์ประดับด้วยผ้าทิพย์ มีรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำวงศ์กำกับไว้บนผ้าทิพย์ที่ฐาน แสดงการผนวกเข้ากับคติเรื่องกาเผือก ทั้งนี้อาจมีความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวตามปีนักษัตรสำหรับถวายไว้ในพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานด้วย เข้าใจว่าเนื่องจากมีสัญลักษณ์ประจำพระองค์ที่สื่อความหมายและสามารถจำแนกคติการสร้างได้อย่างชัดเจน จึงไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบหรือแสดงปางอย่างเจาะจง จึงพบรูปแบบค่อนข้างหลากหลาย โดยนิยมทำปางอุ้มบาตร ปางสมาธิ และปางมารวิชัย เฉพาะรูปพระศรีอาริย์ มักมีรูปแบบเจาะจงต่างจากพระพุทธรูปสี่พระองค์แรก คือมักสร้างเป็นรูปพระภิกษุ หรือพระภิกษุทรงเครื่อง (สวมศิราภรณ์แบบอุณหิศหรือรัดเกล้า) แสดงปางสมาธิ หรือถือตาลปัตรในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาวางคว่ำลงบนพระชงฆ์ ซึ่งได้รับการอธิบายว่า หมายถึง “พระอชิตภิกษุ” ผู้ได้รับพยากรณ์จาก

พระปัจจุบันพุทธเจ้าว่า จะตรัสเป็นพระศรีอริยเมตไตรยต่อจากพุทธกาลของพระองค์ ตามคติที่ปรากฏในคัมภีร์อนาคตวงศ์และปฐมสมโพธิกถา หรืออาจหมายถึงพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยที่จุติลงมาบำเพ็ญบารมีในพุทธกาลของพระโคตมพุทธเจ้า ซึ่งเชื่อว่าจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี ตามคติท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ประติมากรรมพระเจ้าห้าพระองค์ที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษในกลุ่มนี้ บางครั้งประกอบอยู่กับต้นพระศรีมหาโพธิ์ จารึกคาถาประจำพระองค์ และสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าทั้งห้า

ปฏิมาพระเจ้าห้าพระองค์ตั้งแต่ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีต้นแบบสำคัญมาจากพระบฏฉบับพิมพ์ ซึ่งสันนิษฐานว่า เขียนขึ้นในกรุงเทพฯ และส่งไปพิมพ์ยังต่างประเทศตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ มีแบบแผนอย่างใหม่ที่แสดงถึงผสมผสานเข้ากับคติพระธยานิพุทธเจ้าห้าพระองค์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ลักษณะไม่นิยมแสดงรูปแบบซ้ำ แต่จะแสดงปางต่างกัน ได้แก่ พระกกุสันธะ แสดงปางสมาธิ พระโกนาคมนะ แสดงปางปฐมเทศนา พระกัสสปะ แสดงปางประทานธรรม พระโคตมะ แสดงปางมารวิชัย และพระเมตเตยยะ แสดงปางประทานพร ทั้งนี้พระอนาคตพุทธเจ้ามักแสดงอยู่ในรูปของเทวดา ตามคติว่าปัจจุบันสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต และจัดวางอยู่ในตำแหน่งประธานของกลุ่มพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ แสดงคติที่เน้นความสำคัญของพระอนาคตพุทธเจ้า ต่างกับคติท้องถิ่นภาคเหนือที่ให้ความสำคัญกับพระปัจจุบันพุทธเจ้า ประติมากรรมร่วมใหม่ นอกจากสร้างซ้ำรูปแบบตามประเพณีนิยมแล้ว ยังนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยให้ความสำคัญกับการจัดองค์ประกอบให้เกิดความงามเชิงทัศนศิลป์ ประสานกับสภาพภูมิทัศน์โดยรอบ เพื่อสร้างสรรค์ความงามอันน่าประทับใจ ซึ่งส่งผลต่อความเลื่อมใสศรัทธาของสาธุชน ควบคู่ไปกับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา อาทิ พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ วัดผาซ่อนแก้ว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น

งานประติมากรรมติดที่อันเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม ก็เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ ระยะแรกช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ทำเป็นรูปสัตว์ประจำวงศ์และภาพเล่าเรื่องกาเผือกประดับที่บริเวณหน้าบันอุโบสถ วิหาร ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากอิทธิพลความแพร่หลายของตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก ตามคติของล้านนาและล้านช้างที่กระจายเข้ามาสู่พื้นที่ภาคกลาง โดยเฉพาะจากปัจจัยการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของคนกลุ่มไทยวนและลาวจากเหตุสงครามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ระยะครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา งานประติมากรรมติดที่นิยมแสดงภาพพระพุทธเจ้าห้าพระองค์แสดงปางต่างกัน ประกอบกับภาพสัตว์ประจำวงศ์จัดวางเป็นกลุ่มในแนวตั้งคล้ายกับการประดิษฐานประจำทิศในมณฑล เน้นความสำคัญของพระศรีอริยเมตไตรย โดยกำหนดไว้ที่กึ่งกลางตอนบนสุดของภาพ ตามแบบพระบฏฉบับพิมพ์ ในพื้นที่ภาคกลางนิยมสร้างด้วยเทคนิคปูนปั้นเขียนสี ประดับกระจก โดยใช้สีครามหรือสีฟ้าเป็นองค์ประกอบหลักของภาพ ปรากฏความนิยมกระจายไปถึงภาคอีสานและภาคใต้ นิยมตกแต่งประติมากรรมปูนปั้นทาสีสดอย่างศิลปกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้น่าสะท้อนถึงการแสดงความปรารถนาจะได้พบกับศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย อันเป็นยุคของโลกแห่งความสุขตามอุดมคติในอนาคตเบื้องหน้า เนื่องจากเป็นช่วงกึ่งพุทธกาลตามความเชื่อเรื่องปัญจอันตรธาน ซึ่งเป็นเวลาที่มนุษย์ปต้องระสบกับความทุกข์ยากต่อสภาพความเป็นอยู่เฉพาะหน้า เพราะเชื่อว่าคุณธรรมลดลงลำดับเวลา สำหรับงานประติมากรรมร่วมสมัยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ก็มีการจัดวางองค์ประกอบใหม่ที่สะท้อนถึงความคิดสร้างสรรค์ที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น

จิตรกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

สร้างขึ้นเป็นภาพประดับตกแต่งอาคารพุทธสถานและประกอบการเล่าเรื่องทางศาสนา ปรากฏในสมุดไทย พระบฏ จิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมบนตู้พระธรรม รวมถึงภาพพิมพ์ ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ แสดงออกทางรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายมากกว่างานศิลปกรรมประเภทอื่น คือ เขียนเป็นภาพจิตรกรรมพระเจ้าสี่พระองค์ โดยจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เขียนขึ้นเป็นภาพพระอดีตพุทธเจ้า ๓ พระองค์ กับพระอนาคตพุทธเจ้า ๑ พระองค์ โดยหมายรวมพระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถ-วิหาร ซึ่งมีความหมายแทนพระปัจจุบันพุทธเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ห้า ตามคติพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในภัทรกัปด้วย จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ นิยมประกอบอยู่กับภาพเล่าเรื่องกาเผือก หรือสัตว์ประจำวงศ์ตามตำนานกาเผือก จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตามตำนานกาเผือก หรือจิตรกรรมภาพสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าห้าพระองค์ นอกจากนี้ ยังเขียนในภาพจิตรกรรมที่มีคติเกี่ยวข้องกับพระเจ้าห้าพระองค์ในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น จิตรกรรมพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในยันต์ตรีนิสิงเห ซึ่งเป็นจิตรกรรมที่เขียนนิยมไว้บนเพดานของอาคารพุทธสถานในท้องถิ่นภาคกลาง ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์เชิงไสยศาสตร์ ที่นำมาปรับใช้ในงานจิตรกรรมในรูปแบบของยันต์ เพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และป้องกันภยันตรายต่าง ๆ จิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานพระธาตุ ซึ่งเป็นบริโภคเจดีย์ของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ภาพจิตรกรรมแสดงนิมิตกำเนิดของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ในต้นภัทรกัป เป็นต้น จิตรกรรมที่มีลักษณะพิเศษในช่วงเวลานี้ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังอันแสดงคติผสมผสานระหว่างพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ตามคติแบบเถรวาทกับพระธยานิพุทธเจ้าตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ปรากฏที่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สะท้อนถึงสภาพการณ์ของพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาดังกล่าวอันเป็นสมัยฟื้นฟูการพระพุทธศาสนา จึงน่าจะเป็นเวลาริเริ่มสนใจศึกษาเปรียบเทียบและสอบค้นความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายานอย่างกว้างขวาง กระทั่งปรากฏการแสดงออกในเชิงศิลปกรรม

จิตรกรรมช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้รับแรงบันดาลใจสำคัญจากพระบฏฉบับพิมพ์ เนื่องจากเทคโนโลยีการพิมพ์ที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตภาพพิมพ์บนกระดาษขึ้นทดแทนพระบฏที่เขียนบนผ้าด้วยมือ อย่างช้าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นต้นมา เพราะสามารถผลิตได้ครั้งละจำนวนมาก จึงปรากฏแพร่กระจายไปอย่างกว้างขวาง ประกอบด้วยภาพพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้แล้ว ๔ พระองค์ และพระอนาคตพุทธเจ้าในรูปพระโพธิสัตว์ ๑ พระองค์ ฐานประกอบด้วยพระนาม คาถาประจำพระองค์ และสัตว์ประจำวงศ์พระพุทธเจ้าทั้งห้า จัดวางเป็น ๓ แถว แถวบนสุดกึ่งกลางภาพ คือ พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย แถวกลางและแถวล่างประกอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้าและพระปัจจุบันพุทธเจ้า เรียงลงมาตามลำดับ ตัวภาพประกอบอยู่กับลายกอบัวและลายพรรณพฤกษา ตอนบนของภาพมีเส้นสินเทาคั่นเป็นฉากท้องฟ้า มีรูปเทวดาขับร้องบรรเลงดนตรีถวายพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ รูปแบบดังกล่าว ได้กลายเป็นต้นแบบที่มีการจำลองไปใช้กับงานจิตรกรรมประติมากรรม ภาพพิมพ์ และประณีตศิลป์ อย่างมากมาย ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๖

สรุปศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์

จากหลักฐานด้านศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์สะท้อนว่า ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เป็นช่วงสมัยรุ่งเรืองของคติพระเจ้าห้าพระองค์ จากอิทธิพลของวรรณกรรมตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ แบบศักราชพระเจ้าห้าพระองค์ และตำนานพระเจ้าห้าพระองค์แบบกาเผือก ทั้งนี้โดยผ่านทางแบบแผน ประเพณี วิถีชีวิต เช่น ประเพณีการสักการบูชาพระพุทธบาทสี่รอย การเทศน์กาเผือก การสวดธรรม การคัดลอกคัมภีร์ การอัญเชิญคุณและอานุภาพของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ใช้ในทางการแพทย์ และในเชิงพุทธาคมต่าง ๆ ฯลฯ เป็นผลให้คติพระเจ้าห้าพระองค์แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง มีบทบาทและอิทธิพลในการสร้างศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์เป็นอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕

ต่อมาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ การสร้างรูปพระเจ้าห้าพระองค์ปรากฏน้อยลง อาจสืบเนื่องมาจากคติแบบสัจนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลลดทอนความเชื่อถือศรัทธาเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ หันมาให้ความสำคัญกับหลักพุทธธรรมอันเป็นแก่นแท้ทางศาสนามากขึ้นตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ดี คติพระเจ้าห้าพระองค์ยังเป็นที่เคารพนับถือในสังคมอย่างไม่เสื่อมคลาย เนื่องจากความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพื้นฐานความเชื่อในสังคมชาวพุทธ ปัจจุบันคติพระเจ้าห้าพระองค์ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย โดยเฉพาะในแหล่งที่มีตำนานเป็นต้นกำเนิดหรือเกี่ยวข้องกับพระเจ้าห้าพระองค์ มีการสร้างสรรค์ศิลปกรรมพระเจ้าห้าพระองค์เป็นสื่อการเรียนรู้ตำนานและประเพณีท้องถิ่น และใช้เป็นสื่อในการสั่งสอนธรรมะเพื่อให้เกิดความยึดมั่นในคุณงามความดี และการปฏิบัติธรรมตามรอยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งห้า เพื่อการบรรลุธรรม อันเป็นเป้าหมายในการสร้างศิลปกรรมในพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความ

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. **พุทธปาทลกฺขณและรอยพระพุทธบาทในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ๒๕๓๖.

เกรียงไกร เกิดศิริ. **พุกาม การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา**. กรุงเทพฯ: อีที พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑.

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และบริษัทพีทีที โกบอล เคมีคอล จำกัด (มหาชน). **โครงการวิจัยด้านเอกสารโบราณเมืองระยอง STUDY OF MANUSCRIPTS OF RAYONG PROVINCE**. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.. (เอกสารอัดสำเนา)

คูหาภิมุข ยะลา. พระนคร: รุ่งนคร, ๒๔๙๖.

คำอธิบายราชภัณฑ์ในราชพิพิธภัณฑ์ของกรรมการและอนุกรรมการจัดการราชพิพิธภัณฑ์. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๔.

ชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์ และรัตนา ปานเรียนแสน. “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระเจ้าห้าพระองค์: กรณีศึกษาวัดพระยอดขุนพลเวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย.” **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์** ๑๕, ๒ (พฤษภาคม–สิงหาคม, ๒๕๖๒): ๑๗๖-๑๘๖.

ชุมนุมเหรียญ ๑+๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ, ๒๕๕๐.

ชุมนุมเหรียญ ๓+๔. กรุงเทพฯ: นิตยสารไทยพระ และ ศึกษาและสะสม, ๒๕๓๗.

โชติ กัลยาณมิตร. **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง**. กรุงเทพฯ: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.

โชติมา จตุรวงค์. **วิหารพระพุทธรูป สถาปัตยกรรมเปรียบเทียบไทย เมียนมา และศรีลังกา**. กรุงเทพฯ: อี.ที. พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๖๓.

จวน คงแก้ว. “พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธบาท.” **วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย** ๑๑, ๔ (๒๕๕๙): ๗๔-๗๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลาขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหีนยานกับมหายานและเรื่องสร้างพระบฏหลวง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.

จุฬาเกษม ชินะผา, อาทิตยา จารุจินดา และกิตติกร ดาวพิเศษ. **ตุงทางภาคเหนือของไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น, ๒๕๓๙.

จูฬพุทธโฆส. **โสตัตถกีมหานิทาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๖. (งานออกเมรุ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จนฺทสิริมหาเถร) วัดสุทัศนเทพวราราม ๑๗ ธันวาคม ๒๕๒๖).

เฉลิมไตรภพ. กรุงเทพฯ: สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.

ชลดา โกพัฒตา. “คติความเชื่ออดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๔.” **วารสารศิลปศาสตร์** ๑๓, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๗๗-๑๐๓.

ชินมหานิทาน เล่ม ๒. ภาคภาษาไทย. (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๐. (จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐).

ชุ่ม จันโท. **ตำราวิชาไสยศาสตร์ เรียนหรือปฏิบัติด้วยตนเอง**. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

โชติแพทยาคม (โชติ บุรณศิริ), หลวง. **แนะนำคาถาบูชาพระตามบ้านทางพระพุทธศาสนา ของพระอาจารย์และอาจารย์ต่าง ๆ**. พระนคร: ธนะการพิมพ์, ๒๔๙๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต. หลวงโชติแพทยาคม (โชติ บุรณศิริ) ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๙๙).

ณัฐธัญ มณีรัตน์. **เลขยันต์ : แผนผังอันศักดิ์สิทธิ์**. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓.

ดนัย เทียนพุฒ. **ตำราพิไชยสงครามเมืองเพชรบูรณ์**. เพชรบูรณ์: ไทยมีเดียเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖.

ดวงหทัย ลือดัง. **การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๔.

“ตำนานพระแก้วดอนเต้า ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ทะเบียนเลขที่ ๑๑๙ มีชื่อหัวตำนานว่า ตำนานพระแก้วเวียงเต้าเวียงดิน เมืองกุกกุตนคร.” **ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่ตุ่น แซ่แต้ ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๓ เมรุชั่วคราว หน้าวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์คนเมืองเหนือ, ๒๕๔๓.

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคมพุทธศักราช ๒๕๑๘).

ตำรายันต์เล็ก อิทธิคุณโต. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

ตำราวิชายันต์ คาถาสายล้านนา พม่า เขมร รวมเมตตา มหาเสน่ห์. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

ตำราสร้างเครื่องรางของขลัง. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

เทพย์ สาริกบุตร. **ประชุมมหายันต์ ๑๐๘**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๓๘.

_____. **พระคัมภีร์พระเวทย์ พุทธศาสตราคม ฉบับสมบูรณ์**. ศิลปาบรรณาคาร, ม.ป.ป..

_____. **พุทธรัตน์ มหายันต์ ๑๐๘ และนะพิสดาร**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณคาร, ๒๕๒๔.

_____. **วิชาอาถรรพณ์**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๓๘.

เทิม มีเต็ม. “พระเครื่องฯ พิมพ์พระเจ้าห้าพระองค์.” **พุทธเวทย์ ฉบับเปิดโลก** ๓, ๔ (กรกฎาคม-๒๕๒๒): ๕๗-๖๖.

เธียรชาย อักษรดิษฐ์. **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา**. (โครงการวิจัยย่อยในกรอบของโครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน ทุนเมธีวิจัยอาวุโส สกว และทุนสนับสนุนฝ่ายชุมชนและสังคม สกว ประจำปี ๒๕๔๘).

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____. **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

นันทนา ชุติวงศ์. **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๓.

บุญศรี ตาแก้ว. **เวทย์มนต์อีสานฉบับพิสดาร**. กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป..

บำรุง คำเอก. "คำสอนในใบลานภาษามอญ." **ภาษา-จารึก ฉบับที่ ๑๑**. กรุงเทพฯ: ภาคภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒: ๔๓๓-๔๔๐.

ปรมานุชิตชิโนรส, พระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๔๓๐. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐).

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔. (พิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร ป.ธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔).

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๙. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑๐. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประไพ แก้วนารี. **การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ฉบับสำนวนภาคใต้กับฉบับสำนวนภาคกลาง**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (สายวรรณคดี) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ๒๕๓๖.

ประภาส สุระเสน, คัดถ่ายถอด-แปล. **พระคัมภีร์อนาคตวงศ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัฒน์, ๒๕๔๐. (ภิกษุสามเณรวัดตรีทศเทพ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวัชรธรรมาภรณ์ (สุรพงศ์ ฐานวโร ป.ธ.๕, น.ธ.เอก) เจ้าอาวาสวัดตรีทศเทพและรองเจ้าคณะภาค ๔-๕-๖-๗ (ธรรมยุต) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐).

ประเสริฐ ณ นคร. **โคลงนิราศหริภุญชัย**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๗.

ประวัติศาสตร์ศิลปะบันดาลใจ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๕๗. (หนังสือรวมบทความวิชาการในวาระเจริญอายุครบ ๖ รอบของรองศาสตราจารย์ ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์).

ปิยะณัฐ สุขสมาน. **สล่าสักยาและการสักยันต์ของไทใหญ่: กรณีศึกษา: พระอาจารย์แม้ว วัดขุนคง อ. หางดง และพระอาจารย์ผดุง วัดล้านตอง อ. สันกำแพง จ. เชียงใหม่**. ภาคนิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิตสาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๔.

ผาสุข อินทราวุธ. **รูปเคารพในศาสนาฮินดู**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๒.

ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร. **จิตรกรรมประเพณี, ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **จิตรกรรมฝาผนังจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ชุดที่ ๑๐๑ เล่มที่ ๖**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิกถา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔.

พรทิพย์ โพธิ์ทอง และจรัญ ทองวิไล. **องค์ความรู้และภูมิปัญญาจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้**. สงขลา: หอสมุดกาญจนาภิเษก สงขลา, ๒๕๕๗.

พรรณนิภา ปิณฑวณิช. **การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๔๖.

พระธงชัย สิริมงฺคโล (บุญเป็ง). **ศึกษาความเชื่อและอิทธิพลของความเชื่อที่มีต่อพระพุทธบาท ๔ รอยของชาวล้านนา**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๒.

พระปลัดนิรันดร์ อภิวฑฺโน (ขันธิมา). **ตุงล้านนาภูมิปัญญาของบรรพชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่: อนุพงษ์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว). **อุรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม พิศดาร)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์ พ. พิทยาคาร, ๒๔๙๖.

พระมหาสุขพัฒน์ อนนฑ์จารย. **กว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าห้าพระองค์**. กรุงเทพฯ: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๗.

พระยากาเผือก. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๗๑.

พัชราณี วัฒนชัย. **การศึกษาวิเคราะห์ลวดลายผ้ามัดหมี่ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวครั่งในจังหวัดภาคกลางของประเทศไทย**. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๔๖.

พิชัย ห่อทองคำ. บรรณาธิการ. **พระธาตุเจดีย์และรอยพระพุทธบาทอันศักดิ์สิทธิ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: อาคเนย์การพิมพ์, ๒๕๕๐.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ลักษณะไทย เล่ม ๑ พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๑.

พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับชำระสะสาง. เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พุทธตำนานพระพุทธบาทสี่รอย วัดพระพุทธบาทสี่รอย อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ ตำนานพระมหาบรมธาตุเจ้าดอยเกิ้ง วัดพระมหาบรมธาตุเจ้าดอยเกิ้ง อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพฯ: กองทุนดอกบัวบัวกลางน้ำ, ๒๕๕๔.

ภาณุพงษ์ เลาหสม, "พระพุทธบาทไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์: นวัตกรรมด้านศิลปะในช่วงล้านนายุคทอง," **วารสารศิลป์ พีระศรี** ๕, ๒ (๒๕๖๑): ๒๐๖-๒๔๑.

ภูเดช แสนสา. "ประเพณีล่องสะเปาวัดใต้ เมืองลอง." **ร่มพะยอม** ๑๗, ๑ (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๘): ๑๖-๒๓.

มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี. **โครงการวิจัยด้านเอกสารโบราณเมืองระยอง**. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

ยศพล ไชยโกษี และนที สาครยุทธเดช. บรรณาธิการ. **ตำนานพญากาเผือก ฉบับอักษรธรรมล้านนาและฉบับอักษรไทย**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๔.

รายพระนามพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางไล้ ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ พระนคร ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๐. พระนคร: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๑๐.

วสุธา เลิศล้ำสมบัติ. "ตะกรุด หลวงพ่อพรหม วัดช่องแค." **ศึกษาและสะสม** ๑๔ (ตุลาคม-พฤศจิกายน, ๒๕๕๖): ๓๐-๓๔.

วิราภรณ์ สุวดีปฐมพงศ์. **ประเด็นใหม่ : ระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธบาทในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔**. การค้นคว้าอิสระตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๒.

วิโรจน์ อินทนนท์. "แนวคิดเรื่องพระเมตเตยยะในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา." **วารสารวิชาการธรรมทัศน์** ๒๒, ๑ (มกราคม-มีนาคม, ๒๕๖๕): ๓๑๙-๓๓๐.

ศรัณย์ ทองปาน. "พส. ๑๐๑ ความรู้เบื้องต้นว่าด้วยพระสงฆ์." **สารคดี** (กุมภาพันธ์, ๒๕๖๕): ๒๗-๔๗.

ศิรพงศ์ ศักดิ์สิทธิ์. **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๔.

ศึกษาและสะสมฉบับพิเศษ "หลากหลายพระหลักนิยม" ๒. กรุงเทพฯ: ศึกษาและสะสม, ๒๕๔๘.

สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สรุปการสัมมนาวิชาการเรื่อง เครื่องราง ของขลัง วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ วันที่ ๑๙-๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓ ณ อาคารอเนกประสงค์ สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติท่าเตียน**. กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

สันติ วงศ์จรูญลักกษณ์. **การศึกษาวิเคราะห์นิทานพรรณนาพระเจ้า ๒๘ พระองค์**. เอกสารประกอบการพิจารณาเข้ารับการประเมินผลงานในตำแหน่งนักภาษาโบราณ ระดับชำนาญการ. (เอกสารอัดสำเนา)

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และ ณัฐพงษ์ ปัญจบุรี ปริวรรตและอรรถาธิบาย. **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดพระเกิด ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน**. กรุงเทพฯ: แผนงานวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส (สกว.) พ.ศ. ๒๕๕๘ ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในบริบทวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-ปัจจุบัน), ๒๕๖๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. และสันติ เล็กสุขุม. **เที่ยวดงเจดีย์ ที่พม่าประเทศทางประวัติศาสตร์ศิลปะและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สุรชัย จงจิตงาม. “ลายคำประดับรอยพระพุทธบาทไม้ ภายในวิหารพระเจ้าศิลา วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง.” **เมืองโบราณ** ๒๕, ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๒): ๙๒-๙๔.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. **วัดเบญจมบพิตรและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดเบญจมบิตร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, ม.ล.. **ศิลปะในประเทศพม่า**. กรุงเทพฯ: สายธาร, ๒๕๕๔.

เสมา ท่าพระ. **สุดยอดเครื่องรางของขลังเมืองสยาม**. กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๕๓.

แสง มนวิทูร. แปล. **คัมภีร์ลลิตรวิสตระพระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

_____. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๕. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรนิชกุล ณ สุสานพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ ๑๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๕).

_____. **รสวาหินี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓. (กระทรวงศึกษาธิการพิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน ณ วัด อัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๓).

เสถียรโกเศศ. “คาถาอาคม.” **บางเรื่องจากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๐. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอรรถกัลยาณวินิจ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐).

เสมอชัย พูลสุวรรณ. **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๑: ตัวบท**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙.

_____. **จิตรกรรมพุทธศาสนาสมัยพุกาม: รูปแบบและความหมายของศิลปะแห่งศรัทธา เล่ม ๒: ภาพประกอบ และคำอธิบาย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙.

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดน่าน, กองพุทธศาสนสถาน, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร จังหวัดน่าน**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ..

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. “ผางผะติ๊ด.” **ปริศนาธรรมในพิธีกรรมล้านนา**. เชียงใหม่: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

หอสมุดแห่งชาติ. **ปัญญาสชาดก เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๙.

อนุกูลปัญญากร (สุชิน สิริปญฺโญ), พระครู. **บทบาทการเผยแผ่ธรรมของวัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๕๔.

อนุชา พิมศักดิ์. **ตำนานพระเจ้าห้าพระองค์ : โครงสร้างเนื้อหาและบทบาทในสังคมไทย**. วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๐.

อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ นายโฉม พรหมเลิศ เป็นกรณีพิเศษ วันเสาร์ ที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ณ เมรุวัดพลายวาส (พ่วง) อ. กาญจนดิษฐ์ จ. สุราษฎร์ธานี. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๓๘.

อธิบายจินดามณี และ จินดามณี ฉบับนายมหาใจภักดิ์ ฉบับพญาธิเบศ. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๖๔.

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล. **ตำนานพระศรีอาริย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๕๒.

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล และดรณ์ แก้วนัย. “พระศรีอาริย์เมืองลพบุรี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.” **สยามปกรณ์ปริวรรต ๓** กรุงเทพฯ: ศูนย์สยามทัศน์ศึกษา คณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

อารีรัตน์ ชีวะพฤกษ์. รายงานจิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

โองการแก้วมณีโลก ๓๐ ทัศ. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

Mckeen Di Crocco, Virginia เขียน, สมหวัง แก้วสุฟอง, แปล. **รอยพระบาทพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ในภัททกัปนี้ตามกรอบแนวคิดแบบสิงหล-สยาม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์, ๒๕๕๕.

สื่อออนไลน์

กองโบราณคดี. **การบูรณะวิหารพระนาก วัดจักรวรรดิ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: https://www.finearts.go.th/archae/view/32731-การบูรณะวิหารพระนาก-วัดจักรวรรดิ์

คัมภีร์ล้านนา. **มูลกาเผือก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://lanna-manuscripts.efeo.fr/node/320.

จังหวัดแพร่. **ตำบลเหมืองหม้อ อำเภอเมือง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.wungfon.com.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาฯ ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาและเรื่องสร้างพระบฏหลวง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖, จาก: https://vajirayana.org/พระราชหัตถเลขาฯ-ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนา-และเรื่องสร้างพระบฏหลวง

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๒๑**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://vajirayana.org/ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา-เมื่อปีขาล-พศ-๒๔๒๑

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกฐานพระพุทธรูปปางประทับรอยพระบาท**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1397

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. **จารึกด่านประคำ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24900

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกนครชุม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/25821

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. **จารึกปราสาทหินพิมาย ๒**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24855

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกพระพุทธบาทไม้มุก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1764

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกรอยพระพุทธบาทจำลอง วัดพระแท่นศิลาอาสน์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1026

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกรอยพระยุคลบาทวัดบวรฯ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/218

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกวัดเขาสุมนกูฏ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: https://db.sac.or.th/ inscriptions/inscribe/detail/201

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกวัดพระยืน**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/188

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **ตำราคาถาและตำรายา**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://www. sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=317

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายันต์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://ww.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=100

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและคาถาอาคม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๗, จาก: https://manuscripts.sac.or.th/main.php?m=document&p =item&id=433

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและยันต์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://manuscripts.sac.or.th/main.php?m=document&p=item&id=334

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ตำรายาและยันต์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/main. php?m=document&p=item&id=1194

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **โองการพระเจ้าห้าพระองค์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p= item&id=97

ฐานข้อมูลเอกสารโบราณภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **โองการมหามะกรูด ๘ กิ่ง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖ จาก: https://www.sac.or.th/databases/manuscripts/main.php?m=document&p=item&id=12

ดนัย วินัยรัตน์. **วัดศิริธาดา**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: https://www.google.com/search?q=วิหารพระนอน+วัดศิริธาดา+%28วัดนาเตา%29+ตำบลริม+อำเภอท่าวังผา+จังหวัดน่าน

ตุลาภรณ์ แสนปรน และดลยา แก้วคำแสน. ปริวรรต. **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก วัดกู่คำ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ กันยายน ๒๕๖๖, จาก: http://www.human.lpru.ac.th/exchange/file/ 002.pdf

ตำนานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์. [ออนไลน์]. เผยแพร่เมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๘. สืบค้นเมื่อ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: http://testmahachat.blogspot.com/2015/07/blog-post_23.html

ตำนานพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ก่อนเรื่องพญากาเผือก. [ออนไลน์]. เผยแพร่เมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๔. สืบค้นเมื่อ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://palungjit.org/threads/ตำนานพระโพธิสัตว์-5-พระองค์-ก่อนเรื่องพญากาเผือก.275848

ทองย้อย แสงสินชัย. **บาลีวันละคำ คาถา-กถา**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://dhamtara.com/?p=10600.

ทองย้อย แสงสินชัย. **บาลีวันละคำ นะโม พุทธายะ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, จาก: https://dhamtara.com/?p=9777

ธรรมะไทย. **วัดหนัง ราชวรวิหาร**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: http://www.Dhammathai.org/watthai/bangkok/watnang.php

ผ้ายันต์ที่ระลึก ๖ รอบ หลวงพ่อมิ่ง วัดกก. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://uauction3uamulet.com/AuctionDetail.aspx? bid=341&qid= 108221

พระเจ้าสี่ทิศ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://avalonchiangmai.files.wordpress.com/2011/01

พระณัฐกิจ ฐิตเมธี (อิมัง). “การศึกษาความเชื่อเรื่องการถวายประทีปของชาวพุทธในล้านนา.” **รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๗ “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวทัศน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads/2021/03/A-111-พระณัฐกิจ-ฐิตเมธี-อิมัง-993-1000.pdf

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=10&A=1&Z=1454

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๓ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค จักกวัตติสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=11&A=1189&Z=1702

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๖ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พหุธาตุกสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=14&A=3432&Z=3646.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปัพพตสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=16&A=4812&Z=4831.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค สาสปสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: https://84000.org/tipitaka/pitaka_item/v.php?B=16&A=4812&Z=4902.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ เถราปทาน ๑. พุทธวรรค พุทธาปทาน. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=32.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒-พุทธวังสะ-จริยาปิฎก. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=33&siri=218

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text=%A4%D2%B6%D2&detail=on.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่. **ประเพณียี่เป็ง**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.finearts.go.th/chiangmaimuseum/view/21724-ประเพณียี่เป็ง

เพ็ญสุภา สุขคตะ. **ศิลาจารึกวัดพระยืน เพชรน้ำเอกเมืองลำพูน สู่เอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://www.facebook.com/notes/333961397869998/?paipv=0&eav=AfbTkzvx OrE0ZMz-fTHxzs5HfqKXnTPYBEhPh9d6IgZ3wdm0dmA0BfXHLK55OxNFBIc.

ภรภัทร วังแจ่ม และสราวุธ รูปิน. “การอนุรักษ์และสืบสานงานศิลปะพื้นถิ่นลุ่มน้ำแม่ทา : กรณีศึกษาพระพุทธรูปปูนปั้นกลุ่มช่างลุ่มน้ำทา จังหวัดลำพูน.” **รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๗ “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวทัศน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://lpn.mcu.ac.th/mculpn/wp-content/uploads /2021 /03/A-031-ภรภัทร-วังแจ่ม-282-292.pdf

ยันต์พระเจ้าห้าพระองค์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https: //www.pinterest.com/pin /935974735038250892

วัดสุคันธวารี. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.google.com/maps/place/Wat+Sukhanthawari

วัดโคกเดื่อ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕, จาก: https://th.wikipedia.org/wiki/วัดโคกเดื่อ

วัชรญาณ. **ปูมราชธรรม**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, จาก: https://vajirayana.org/ปูมราชธรรม/อธิบายเรื่อง-ปูมราชธรรม.

จิรพงศ์ ใจรินทร์. **เจดีย์ใจปูน**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: https://www.google.com/search?q=เจดีย์ใจ๊ปุ่น.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. **วัดโพธิ์ศรี**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.m-culture.in.th/album/view/138141/#:~:text

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. **ประวัติวัดสว่างหัวนาคำ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.m-culture.in.th/album/195112/ชุมชนคุณธรรมบ้านหัวนาคำ_ตำบลหัวนาคำ_อำเภอยางตลาด_จังหวัดกาฬสินธุ์

สุทธินันท์ ศรีอ่อน. “พระเจ้าห้าพระองค์และความเชื่อในใบลานเทศน์แม่ข้าวและสู่ขวัญข้าวสานวนวัดหนองคู.” **The 14th International Symposium on Humanities and Social Sciences Proceedings of IC-HUSO 2018 “Humanities and Social Sciencestowards Environment” 22nd-23rd November 2018, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๖๖, จาก: https://hs.kku.ac.th/ichuso/2018/ICHUSO-054.pdf.

หอสมุดแห่งชาติ สุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ. **สพ.ส.๒๙ ไสยศาสตร์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://www.finearts.go.th/suphanburilibrary/view/35054.

หอสมุดวังท่าพระ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร. **ท่องวัดผ่านเว็บ, วัดจักรวรรดิราชาวาส**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๗, จาก: http://www.thapra.lib.su.ac.th/web-temple/index.php?option=com_content &view=article&id=36&Itemid=33

อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ พุทธปกิรณกกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เรื่องเบ็ดเตล็ดของพุทธวงศ์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๕, จาก https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b =33.2&i=27.

อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์รัตนะจงกรมกัณฑ์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๖๕, จาก: https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=33.2&i=1&p=1#hl

อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ๑๐. ปทุมุตรพุทธวงศ์ พรรณนาวงศ์พระปทุมุตตรพุทธเจ้าที่ ๑๐. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๔ มกราคม ๒๕๖๓, จาก http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=33.2&i=11&p=1#hl

อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร สุมังคลวิลาสีนี ทีฆนิกาย มหาวรรควรรณนา อรรถกถามหาปทานสูตร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๕, จาก https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=10&i= 1&p=1

อันดามัน อมูเลท. **ยันต์พระเจ้า ๕ พระองค์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๖๖, จาก: https://andaman-amulet.blogspot.com/2009/06/ blog-post_01.html

The British Museum. **Painting, Object number 1959,1010,0.8**. [online]. January 12, 2024, from: https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1959-1010-0-8

The British Museum. **Painting, Object number 1919,0715,0.11**. [online]. January 12, 2024, from: https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1919-0715-0-11

The Asian Art Museum. **Five Buddhas of the past, present, and future, and the death of the Buddha, Object number 2006.27.122.9**. [online]. January 12, 2024, from: https://searchcollection.asianart.org/objects/15252/five-buddhas-of-the-past-present-and-future-and-the-death

The Asian Art Museum. **Four Buddhas seated back to back, Object number B60S385**. [online]. January 12, 2024, from: https://searchcollection.asianart.org/objects/12111/four-buddhas-seated-back-to-back

The Asian Art Museum. **Manuscript cabinet with scenes of the life of the Buddha, and of five Buddhas of the past, present, and future, Object number 2006.27.6.** [online]. January 12, 2024, from: https://searchcollection.asianart.org/objects/15252/five-buddhas-of-the-past-present-and-future-and-the-death

ภาคผนวก ๑

ศักราชพระเจ้า ๕ พระองค์
ฉบับวัดโขดทิมทาราม ตำบลเนินพระ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ศักราชพระเจ้า ๕ พระองค์
ฉบับวัดโขดทิมทาราม ตำบลเนินพระ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ศักราชพระเจ้า ๕ พระองค์แล[๑]

๏ อุกาสสิริสากยะมุนีโคตมบรมนารถ เสด็จลวงลาศศาสดาพระพุทธกิจอลังกา องค์พระศรีสรรนุเพชร พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ อันได้มาอุบัติตรัสในโลกนี้ ในเมืองศรีมหานครแผ่นดินดอนอันหนาแน่นได้สี่หมื่นโยชน์ภัทรกัลป อันล้ำเลิศประเสริฐยิ่งหนักหนา หาที่จะอุปมามิได้ เหตุว่าทรงพระศาสนาพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์นี้ไว้ ภิกขเวดูก่อนอริยสงฆ์ผู้ทรงศีลอันบริสุทธิ์ ทั้งสัปบุรุษหญิงชาย แม้นสทวาบุคคลผู้ใดปรารถนาจะใคร่เข้าสู่พระนิพพานให้ตั้งใจชื่นบาน ฟังพระพุทธศักราชอาจจะพรรณนา เป็นตนเป็นปฐมสมโภชพระบาทอันมีแต่ก่อนมา ฯ

อุกาสะข้าจะขอโน้มนอบน้อมนบนราธิบรมองค์สมเด็จพระศรีสรรเพชร เสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน พระองค์จึงจะประดิษฐานพระพุทธศักราชของพระพุทธิเจ้าทั้งห้าพระองค์ไว้ ฯ ตั้งต้นแต่พระกุกกุสันโท พระองค์ก็มาจุติจากเมืองสวรรค์สักกเทวโลก ก็ลงมาเอาปฏิสนธิในเมืองเพชรบุรีศรีมหานคร พระบิดาทรงพระนามกรชื่อ(ไผท)ยพราหมณ์ พระมารดาทรงพระนามกรชื่อ(ท์)นางสุทัรพราหมณีศรีชลมาลย์ (พิดที)อายุของพุทธิเจ้าก็มายืนได้สี่หมื่นปี เอกังสานัง ยังศาสนาของพระพุทธเจ้า อันทรงพระนามกรชื่อพระกุกสันโธ พระองค์ก็มาได้อุบัติในโลกนี้ ก็เป็นศรีมหายศศักดิ์แก่สัตว์ทั้งหลายแล้วเวียนเกิดในวรพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ครั้นตายจากมนุษย์โลกนี้แล้วเมื่อใด ก็จะไปสู่สวรรค์นั้นสิ้น เหตุว่าบุคคลทั้งหลาย เขาได้รู้สดับรับฟังพระธรรมเทศนานั้น เขาได้สวดมนต์ภาวนา เขาได้รักษาศีลของพระพุทธเจ้าให้รุ่งเรืองสว่างโดยสูง พระพุทธเจ้าก็มาสูงได้สี่สิบศอกเสด็จออกไปตรัสในไม้กำมะพรึกเป็นไม้ศรีมหาโพธิทั้งหลายแล้วเสร็จ เสด็จจะเข้าปัตโมคมหานครนิรพาน แผ่นดินเกาะมางอกสูงขึ้นได้แปดพันวา ฯ

ต์โตเมาะอันดับพระนั้นมา จึงจะเกิดพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามกรชื่อว่าพระโกนาคม พระองค์ก็จุติจากเมืองสวรรค์สักกเทวโลกก็ลงมาเอาปฏิสนธิ เกิดในเมืองโสภีสิมหานคร พระบิดาทรงพระนามกรชื่อนะหุยะพราหมณ์ พระมารดาทรงพระนามกรชื่อนางอุตมพราหมณีศรีพระชลมานที อายุของพระพุทธเจ้าก็มายืนได้สามหมื่นปี ยังศาสนา เอตาสานัง ยังศาสนาของพระพุทธเจ้าอันทรงพระนามชื่อพระโกนาคม พระองค์ก็ได้มาอุบัติตรัสในโลกนี้ก็เป็น สิตวา ยังยกศักดิ์ ศักดิ์แก่สัตว์ทั้งหลาย อันตายแลเกิดในวรพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ครั้นสิ้นชลมาลย์อายุแล้ว เมื่อได้ก็จะได้ไปสวรรค์นั้นสามส่วน ไปนรกนั้นส่วนหนึ่ง เหตุว่าบุคคลที่ได้ไปนรกนั้นมิได้รู้สดับรับฟังพระธรรมเทศนา มิได้สวดมนต์ภาวนา มิได้รักษาศีลของพระพุทธเจ้าให้รุ่งเรืองสว่างโดยสูง พระพุทธเจ้าก็มาสูงได้สามสิบศอก เสด็จจะออกไปตรัส(รู้)ในไม้มะเดื่อเป็นไม้พระศรีมหาโพธิโปรดสัตว์ทั้งหลายแล้วเสร็จ เสด็จเข้าสู่ปัตะโมคะมหานครนิรพาน แผ่นดินดานก็มางอกสูงขึ้นได้แปดพันวา ฯา

ตะโตเมาะอันดับนั้นมาจึงเกิดพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงพระนามกรชื่อพระพุทธกัสป พระองค์ก็จุติจากเมืองสวรรค์สักกเทวโลกก็ลงมาเอาปฏิสนธิเกิดในเมืองเกศวดีมหานคร พระบิดาทรงนามกรชื่อโภคพราหมณ์ พระมารดาทรงพระนามกรชื่อนางวิยะสาพราหมณ์ นิสิพระชลมาลย์พิธี อายุของพระพุทธเจ้าก็มายืน

---

[๑] คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และบริษัทพีทีที โกบอล เคมีคอล จำกัด (มหาชน), **โครงการวิจัยด้านเอกสารโบราณเมืองระยอง** STUDY OF MANUSCRIPTS OF RAYONG PROVINCE (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). เอกสารอัดสำเนา.

ได้สองหมื่นปี เอตังสานัง ยังพระศาสนาของพระพุทธิเจ้าอันทรงพระนามกรชื่อพระพุทธกัสสป พระองค์ก็มาได้อุบัติตรัส(รู้)ในโลกนี้ ก็เป็นตรียศศักดิ์แก่สัตว์ทั้งหลาย อันตายแลเกิดในวรพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้ว เมื่อไต้ก็จะได้สวรรค์สองส่วน ไปนรกสองส่วน เหตุว่าบุคคลทั้งหลายที่ได้ไปนรกนั้นมิได้รู้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนา มิได้สวดมนต์ภาวนา มิได้รักษาศีลของพระพุทธเจ้าให้รุ่งเรืองสว่างโดยสูง พระพุทธเจ้าก็มาสูงได้ยี่สิบศอก เสด็จออกไปตรัส(รู้)ในไม้ไทรเป็นไม้พระศรีมหาโพธิ โปรดสัตว์ทั้งหลายแล้วเสด็จเข้าสู่ปัตโมคมหานคร นิพพานแผ่นดินดานเกาะมางอกสูงขึ้นได้แปดพันวา ๗

ตโตเมาะ อันดับพ้นมาจึงจะเกิดพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงพระนามกรชื่อพระศรีศากยมนีโคตม พระองค์ก็จุติจากเมืองสวรรค์สักกเทวโลก ก็ลงมาเอาปฏิสนธิในเมืองกบิลพัสดุ์บุรีศรีมหานคร พระบิดาทรงพระนามกรชื่อท้าวสิริสุทโธราชา ยังนามกรพระมารดาชื่อนางสิริมหามายาเมวีศรีชลมาลย์นที อายุของพระพุทธเจ้าก็มายืนได้แปดสิบปี เอกังสาสะนังยังศาสนาของโพธิโปรดสัตว์ได้สี่อสงไขย นึกอยู่แต่ในใจว่าเป็นพระก็ได้แปดอสงไขย เมื่อออกว่าก็จะเป็นพระก็ได้เจ็ดอสงไขย ขะเมาะมะโพธิสมภารของพระพุทธเจ้าก็ได้มาแต่สี่อสงไขย แต่พระพุทธเจ้าได้ปรนนิบัติพระพุทธเจ้าที่มาตรัส(รู้)ที่ล่วงลับไปแล้วนั้นก็ได้ห้าแสนสองพันหมื่นสองพันสองร้อยยี่สิบแปดพระองค์ จึงจะได้มาตรัส(รู้)เป็นพระทศพล ๗ พระว่าเธอจึงจะบัณฑูรพระมหาศักราชของพระพุทธเจ้านี้ไว้ว่า เมื่อใดถึงร้อยปีหานางภิกษุก็บ่มิได้ ครั้นถึงพันปีหาพระอรหันต์มิได้ ครั้นสองพันปีจะหาพระสงฆ์ทรงพระไตรปิฎกก็บ่มิได้ ครั้นได้สามพันปีจะหาพระสงฆ์ชุมนุมพระอุโบสถก็หามิได้ ครั้นได้สี่พันปีจะหาพระสงฆ์ทรงพระไตรจีวรก็บ่มิได้ ครั้นได้ห้าพันปีจะมีแต่ผ้าเหลืองน้อยห้อยหูหน่อยหนึ่ง เขาก็จะมาสำคัญว่าเป็นขี้ศาสนา พระศิริศากยมุนีเมื่อประมวลทวนห้าพันปีไม่มีผ้าเหลืองน้อยจะห้อยหูเลย ศาสนาพระสิริศากยมุนีโคตมก็มาประมวลถ้วนห้าพันพระวัสสา พระบรมธาตุเสด็จมาเข้านิมิตเป็นองค์พระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ก็มาตรัสพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์เจ็ดวันแล้วเสด็จเข้าสู่ปัตโมคะมหานครนิร(นิพ)พาน แผ่นดินดานเกาะมางอกสูง-ขึ้นได้แปดพันวา ๗

ตะโตเมาะอันดับพ้นมาจึงจะเกิดพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามกรชื่อพระศรีอริยเมตไตรยตรีบรมโพธิสัตว์ พระองค์ก็จุติจากตุสิตาก็ลงเอามาปฏิสนธิในเมืองเกตุมบุรีศรีมหานคร พระบิดาทรงพระนามกรชื่อพรมพราหมณ์ พระมารดาทรงพระนามกรชื่อนางสุภัควดีศรีชลมาลย์นที อายุของพระพุทธเจ้าก็มายืนได้แปดหมื่นปี เอกังสาสะนัง ยังศาสนาของพระพุทธเจ้าอันทรงพระนามกรชื่อพระศรีอริย(เมตไตรย)พระบรมโพธิสัตว์พระองค์ก็ได้อุบัติตรัส(รู้)ในโลกนี้ ก็เป็นมหายศศักดิ์แก่สัตว์ทั้งหลายอันตายแล้วเกิดในวรพุทธศาสนา ของพระพุทธิเจ้านั้น ครั้นว่าตายจากมนุษย์โลกนี้แล้ว เมื่อไต้ก็จะได้ไปสวรรค์สิ้น เหตุว่าบุคคลทั้งหลายเขาได้รู้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนา เขาได้สวดมนต์ภาวนา เขาได้รักษาศีลของพระพุทธเจ้าให้รุ่งเรืองสว่างโดยสูง พระพุทธเจ้าก็มาสูงได้แปดสิบศอก เสด็จออกไปตรัส(รู้)ในไม้กระทึง เป็นไม้พระศรีมหาโพธิ พระพุทธเจ้าจึงจะตรัสแย้มพระโอษฐ์พรรณนาไม้กระทึงขึ้นไปถึงคาคบ ก็มายาวได้ร้อยสามสิบศอก เบญจสาขาออกห้าแห่ง กิ่งแต่ละกิ่ง ๒ ก็มายาวได้ยี่สิบศอก มีดอกเท่ากงจักร มีละอองเกสรแต่ละดอก ดอกก็ได้ถึงสองทนาน พลันมีกลิ่นหอมหวานรศเรามิรู้วาย ด้วยเดชเดชะพระบรมโพธิสัตว์ เมื่อยังเสวยราชสมบัติอยู่ช้านานได้แปดหมื่นปี มีนางนักสนมแสนหนึ่งหอมเป็นยศบริวาร ยังนางประธานชื่อจันธิเทวีเป็นอัครมเหสี มีลูกชายคนหนึ่งชื่อจ้าวจันทรกุมาร พระองค์จึงจะคิดเห็นอนิจจังในสังสาร จึงเสด็จออกไปบวชอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมโนนที นางจันธิเทวีจึงแต่งเครื่องมธุปายาสทั้งสี่สิบเก้ากำพน ให้สุวรรณถาดทองไปถวายแก่พระศรีอริยเมตไตรยพระบรมโพธิสัตว์ พระองค์จึงจะฉันซึ่งเครื่องมธุปายาสทั้งสี่สิบเก้ากำพันนั้น แล้วพระองค์จะเสด็จออกไปอธิษฐานสอยสุวรรณถาดทอง ถาดนั้นก็มาลอยล่องแถกคลื่นไปเหนือน้ำได้แปดสิบศอก ถาดนั้นก็ลอยกลับกลอกอยู่ฉวัดเฉวียนเที่ยวท่องไปมา เสียงถาดนั้นประดุจดังว่าเสียงฟ้าผ่า ฝูงเทพยดาก็มาบังเกิดอัศจรรย์อยู่หวั่นไหวกึกก้องท้องพระธรณีทั้ง

สมุทรสาคร แม่น้ำทั้งสี่ก็มาตีฝั่งเป็นฟองละลอกกระฉอกกระชอนฉาน ฟัดฟังดังเองเสียงครืนเครง อยู่วานไหว้ไปมา ผูงเทพยดาเสด็จลงมาถือดอกไม้ประนมมืออยู่สลอน ฉัตรเรียงรายระย้าเฉิดฉายห้อยบูชา ฝูงเทวตาทั้งสิบหกชั้นฟ้า ก็มาบังเกิดมหัศจรรย์เป็นโกลาหลด้วยเดชเดชะหน่อพระทศพลได้กระทำความเพียร มาบัดดลก็สะเทือนสะท้านหว่านไว้ เทวดาเจ้งองค์หนึ่งจึงจะโปรยเงินลงมาเป็นข้าวตอก องค์หนึ่งจึงจะโปรยทองมาเต้าดอกไม้ประนมมือไหว้ถวายบูชา โปรยปรายลงมาเต็มทั้งแผ่นดินดอน ธูปเทียนชวาลา เทียนเงินแลเทียนทอง เก็บดอกไม้กรองทุกห้องวิมาน ฝูงครุฑ ฝูงนาค นกจากพราก พฤกษาสารทั้งป่าหิมพานต์ก็บินหฤหรรษ์ นกหกชมกันร่ำร้องถวายเสียงลัง หมู่บินมาจับไม้รายเลียง ลางผู้ก็มาร้องโวยวายเสียงอยู่บนอากาศ ลางหมู่โอภาสจับอยู่บนจอมเขา ลางหมู่นั้นเล่าลงอยู่ริมฝั่งนที ฝูงสัตว์ทั้งนี้ก็มารองชมพระบรมโพธิสัตว์สมภาร ปางเมื่อพระบรมโพธิสัตว์จะคามโลศะสงสารได้ตรัส(รู้)แล้วบ่มินานเป็นพระชิณสีห์ พระองค์เสด็จด้วยบารมีลอยถาดบ่มินานถาดนั้นจึงค่อยเคลื่อนเลื่อนจมไปเมืองนาคราช เทพยดาเจ้าองค์หนึ่งจึงจะมายกเอาถาดพระกุกสันโธขึ้นมาไว้ แล้วเธอจึงยกเอาถาดพระโกนาคมขึ้นมาไว้ แล้วเธอจึงจะยกเอาถาดพระพุทธกัสสปขึ้นมาไว้ แล้วเธอจึงจะยกเอาถาดศรีศากยมุนีโคตมขึ้นมาไว้ แล้วถาดทั้งสี่ใบนี้ก็มาซ้อนเหนือถาดพระศรีอริยเมตไตรยพระบรมโพธิสัตว์ถ้วนทวนทั้งห้าพระองค์ แล้วเสียงถาดนั้นมากระทบกันดังอยู่เดียรดาษ พระยานาคราชจะนอนก็นอนบ่มิหลับ เธอจึงว่าวันนี้พระพุทธเจ้ามาตรัส(รู้)องค์หนึ่งแล้วสิวันนี้ พระพุทธเจ้ามาตรัส(รู้)อีกองค์หนึ่ง เราจะนอนก็นอนบ่มิลับเธอเสด็จมาเลงแลดูถึงสุวรรณถาดทอง ก็มาซ้อนก่อนกันอยู่ถ้วนทั้งห้าพระองค์แล้ว คราที่นั้นพระแก้วเสด็จคืนนั่งเหนือรัตนบัลลังก์แก้วอันงามรจนา พระพุทธเจ้าจึ่งจะตรัสพระธรรมเทศนาพระธรรมจักรโปรดสัตว์ทั้งหลายมีเสียงไพเราะยิ่งนักหนาที่จะอุปมามิได้ ฯ

ภิกขเวตูก่อนอริยสงฆ์ผู้ทรงศีลอันบริสุทธิ์ ทั้งสัปบุรุษทั้งหลายทั้งหญิงชาย ถ้าบุคคลผู้ใดได้รู้ฟังพระพุทธศักราชของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ผู้นั้นก็จะได้ลุถึงโสดา สักขิทา อนาคา อรหันต์นี้ก็จะได้พลานิสงอสงไขย ถ้าบุคคลผู้ใดได้รู้บอกสักราชของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ บุคคลผู้นั้นจะได้ลุถึงโสดา สักขิทาคา พระอนาคา พระอรหันตตามัคยาน ในปัจจุบันกาลก็จะจบบริบูรณ์ ฯ

พระอานนท์เธอจึงบัณฑูรพระบรมนารถศาสดาจารย์จึงจะประดิษฐานพระพุทธศักราชของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์นี้ไว้ ถ้าบุคคลผู้ใดตั้งใจลงปลงใจฟังซึ่งพระพุทธศักราช ก็จะรฤกชาติได้ดังใจจิต ถ้าจะปรารถนาชั้นอื่นชั้นพรหมก็จะสมดังความคิด ถ้าจะปรารถนาชั้นดุสิตกุศลนั้นก็จะได้นิมิตวิมานไว้ ถ้าครั้นทำลายเบญจขันธ์ทั้งห้าแล้ว กาลเมื่อเก็จะได้ไปสู่ฝากฟ้าวิมานสวรรค์มีนางกำนันมา นั่งห้อมล้อมลอยสะพรั่งเพราะว่าตัวได้มาสดับรับฟังพระพุทธศักราชของพระบรมโลกนารถ ศาสดาศาสนาพระสมณโคตมบรมนรินทร์ปิ่นเกล้าของเรานี้ ก็จะสิ้นไปในปีชวก นักษัตรอัฏฐศก เดือนหกเพ็ญ วังอังคาร อยู่ในยามสุกสินารการุ่งคืนเป็นพุทธ ก็จะสิ้นสุดพระศาสนา ฯ อะหังวันทามิทาตุโย ฯ อะหังวันทามิตับผาโส ฯ สักราชพระเจ้าห้าพระองค์จบเท่านี้แล ฯ๏

เขียนจบ ณ วันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๑ ตรงกับวันพฤหัศบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด ฯ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๔๕๕ ฯะ๏ พระอานุสังกับพระสีสร้างหนังสือนี้ไว้ในศาสนา ถ้าข้าพเจ้าเกิดมาชาติใดใดขอให้ปัญญาของข้านี้ให้พิญโญยิ่งยิ่งขึ้นไปทุกทุกชาติเถิด ศิลปศาสตรสิ่งอันหนึ่งอันใดที่คิดที่เป็นผลมงคลที่เลิศที่ประเสริฐทั้งปวง ยังข้าปรารถนาขอให้ข้าได้พบได้ปะได้เล่าได้เรียนแต่ที่หนึ่งที่เดียวแล้วขอข้าจำทรงไว้เสมือนจารึกลงไว้ในแผ่นทองอันแน่นหนา เมื่อข้าจะถ้าแลกล่าวกฤษณา ข้าได้เนืองเนืองไปเสมือนหนึ่งกระแสน้ำในพระมหาสมุทร อย่าได้สิ้นสุดขัดข้อง อนึ่งขอให้ข้าตั้งอยู่ในพระอัปปธรรมกับทั้งศรัทธาแลความเพียร ให้มีกตัญญุกตเวทีแล้ว ขอให้อาการสามสิบสองข้านี้มีพร้อมบริบูรณ์ ขอให้งามประกอบกันด้วย

รูปทรง ขอให้งามยิ่งยิ่งขึ้นไปทุกชาติเถิด แล้วให้มีธรรมนำใจเลื่อมใสศรัทธา ให้มีความเมตตากรุณาแก่สมณะแลเถรเณรชีและพราพราหมณ์แลบุคคลแลกระยาจกเข็ญใจ แลสัตว์ทั้งหลาย ขอให้ข้าได้ไกลจากคนพาลกาลกิณี อริยะเข้าเข้ามากลายอย่าได้คน ขอให้ข้าชนะมารทั้งห้า ใจบาปอันเป็นขายใจกุศล อย่าให้ข้าลุอำนาจแก่มารสามาลย์กาลกิณี ขอให้ข้าคลาดแคล้วจากอบายทั้งสี่ สารพัดโรคโรคา อย่าบังเกิดมีในกายแห่งข้า จงทุกชาติตั้งแต่ปฏิสนธิ เกิดมานามชื่อว่ายากจนเข็ญใจ อย่าให้เกิดมีแก่ตัวข้า ขอให้ข้ามีสมบัติทั้งปวง จงให้ดังความปรารถนานั้นให้ยิ่งยิ่งขึ้นไป แม้นข้าจะบริจาคทานสักเท่าใด ได้สมบัดนั้น อย่ารู้สิ้นหมดไป สิ่งของอันใดถ้าข้ามิได้ให้แก่ใคร อย่าให้ผู้ใดได้เอาไปได้ด้วยกำลังพลแลฤทธิ์อิทธิฤทธิ์แลวิชา ขอให้ข้าได้บิดามารดา เพื่อนสาลาบุตรีภริยา ยาคิกาที่ดี ๒ ที่มีศีล ปราศจากพยาธิโรคา ทั้งอายุให้ยืนจนสิ้นกาลอวสาน ขอให้ข้ามีสติปัญญามั่นคงรฤกถึงรองไว้อาจจะเล็งเห็นได้ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ให้ข้าฉลาดเฉลียว ศิลปศาสตรสิ่งใดได้ ถ้าข้าได้เห็นได้เรียนได้ฟังแต่ครั้งเดียว ขอให้ข้าจำทรงไว้ได้ จบไตรปิฎกไตรเพศไตรวิชาสารพัดสิ้น ประสาทแพทย์ใสเหมือนจารึกลงไว้ในแผ่นทองแน่นหนา เมื่อจะถามแลกล่าวอัตกริศะหนา ขอให้ข้าได้เนื่องเนื่องไปเสมือนกระแสน้ำในพระมหาสมุทรอย่าได้สิ้นสุดขัดข้อง ขอบุญญานี้ให้ตบแต่งจิตแลเจตสิกขา ให้เป็นปัญญาสัมถิตถิ แลกายวจีมโนสุจริตจงเป็นนิตย์ อย่าให้ข้าผิดจากพุทธโอวาส แลคติโลก คติธรรม ขณะเมื่อจะบริจาคทาน จงสละอย่าได้มีมัด(อัจ)ฉริยะสอดแคล้วกิน ในคุณพระรัตนไตรย เมตตาภานา (ภาวนา) สารพัดทุกสิ่งก็ดี เป็นผลมงคลที่ประเสริฐทั้งปวง ยังข้าปรารถนาขอให้บังเกิดขึ้นเป็นขึ้นเองแก่ตัวข้าจงทุกทุกชาติที่เกิดมาเบื้องหน้านั้นเถิด ๓ อายุวันโนสุขังพลัง ขอให้ข้าได้เกิดประสบ พบพระศรีอาริย์นิพพานะปัจจโยโหตุ ๓ะ๑๎ ศักราชพระเจ้าห้าพระองค์จบแต่เท่านี้แล ๓ะ๑๎

ภาคผนวก ๒

ตำนานพญากาเผือก
ฉบับวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

ตำนานพญากาเผือก
ฉบับวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา[๒]

นโม ตสฺสฺตฺถุ ฯ ตำ สรณำ อหำ วนฺทามิ ปญฺจ พุทฺธานำ สิรสามิ นิรนฺตารี

สาธโว ดูราสปุริสสะ ทังหลายตนมีวิสารทะ อันกล้าคม องอาจ จุ่งจักตั้งโสตาปราสาทดาฟังยังวัจนกถาคำจาแห่งสัพพัญญูพุทธเจ้า อันจักแก้ไขยังราชธัมมเทสนา อันเปนปฐมมุลลทน เจตนาหื้อทานยังประทีสตีนกาแต่ต้นเทิงปลาย ด้วยอันจักกดหมาย ยังนามกรชื่อแห่งพระพุทธเจ้าทัง ๕ พระองค์คำนี้เทิอะ

อถโข ภควาราชยตฺตโน วิหรตฺติ ผุสฺสพฺพลิโก กพฺพิฏฺฐพานิโช พลิกาสฺส คมนำ รฏฺฐา อโหสิ ในกาลนั้น **ภควา** อันว่าสัพพัญญูพระพุทธเจ้า เมื่อไป่เข้าสู่นิพพาน เที่อยังสถิตสำราญอยู่เค้าไม้โพธิ์ไทร ไทยภาษาว่า “ไม้ม่วงแมงวัน” ค์มีหั้นแล

ตทา ในกาละนั้น **ผุสฺสพฺพลฺก อุพฺโภ มหาพฺพานิโช รฏฺฐปญฺจสตา** ในกาละเมื่อนั้น ยังมีนายพ่อค้า ๒ คนพี่น้องอยู่ในเมืองอันชื่อว่า “อุกกลัพภธญวตินครมหาราชธานี” อันมีที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสมุทท์ ค์เอายังเกียน ๕ ร้อยเหล้ม ว่าจักไพขายยังเข้าสานที่เมือง “สุวัณณภุมมา” ว่าอั้น

ทัดที่นั้นพันเข้าก่อพันคำ ๒ คนพี่น้องจิ่งชวนกันนำเอารถเกียนไพด้วยล่ำดับ หนทางไพบ่ยั้ง ค์หลงหนทางเสีย เข้าไพสู่ป่าไม้ ค์ไพเทิงที่อันพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ยังสัตตหะ ๗ แห่ง พร้อมบัวรมวรแล้ว สองคนพี่น้องอันเทวดาป่าไม้ที่นั้นหากมาชักเชิญ ปกเตินบอกกล่าวว่า

“พระพุทธเจ้าบ่ได้สันเข้าได้สี่สิบปลาย ๙ วันแล้วแล เขือทัง ๒ จุ่งจักแต่งเข้าน้ำโภชะอาหารไพเปนทานแก่พระพุทธเจ้าเทิอะ”

เทฺว ผสฺสพริโก อันว่าพ่อค้า ๒ คนพี่น้องค์มีใจปีติชื่นชมยินดีมากนักแล้ว ค์แต่งข้าวมธุปายาสแล้วค์เอาไพหื้อเปนทานแก่พระพุทธเจ้าหั้นแล ภควา อันว่าพระพุทธเจ่ค์หื้อยังเกสาธาตุแก่ขาสองคนพี่น้องแลคนละ ๔ เส้น รอมกันทังมวลเปน ๘ เส้นหั้นแล

โสอุพฺโภ นายโก มหาพานิโช ส่วนอันว่าพ่อค้า ๒ คนพี่น้องค์มีใจปีติโสมนัสสะ ชมชื่นยินดี หาที่อันจักเปรียบเทียม หาอันจักเสมิอบ่ได้ จิ่งจักอัญชุลีนมัสการไหว้พระพุทธเจ้าว่า

“**ภนฺเต ภควา** ข้าแด่สัพพัญญูพระพุทธเจ้า ส่วนอันว่าเกสาธาตุอันนี้ จักหื้อผู้ข้าทัง ๒ ไพฐปันนาไว้ในฐานะที่ใดควรดีนั้นชา”

ภควา อันว่าสัพพัญญูพระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณณา ตรัสรู้ยังอัตติตชาติ อนาคตะ ปัจจุปันนะจิ่งกล่าวว่า

โภ เทฺว กณิฏฺฐาพานิโช ดูรา พ่อค้าเขือทัง ๒ จุ่งจักเอาเกสาธาตุแค่งคูพระตถาคตะไพฐปันนาตั้งไว้ในที่ใกล้แห่งเมืองสูพุ้นเทิอะ ทัดที่ดอยลูกชื่อว่าสิงคุตตระ หากเปนที่ตั้งไว้ยังธาตุพระพุทธเจ้าทังหลายอันล่วงแล้วคือว่า กกุสันธะ แลโกนาคมนะ กัสสปะ อันล่วงเข้าสู่นิพพานตามคำปฏิญาณ ตูข้าพี่น้องทัง ๕ มีคำสัจจะไว้แก่กันแต่เมื่อเป็นลูกกาเผือก เกิดร่วมท้องแม่เดียวกันวันนั้น จิ่งจักตั้งมหาภทกัป หัวทีเมื่อวันก่อนนั้นแล”

---

[๒] ยศพล ไชยโกษี และนที สาครยุทธเดช, บรรณาธิการ, **ตำนานพญากาเผือก ฉบับอักษรธรรมล้านนาและฉบับอักษรไทย** (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๔).

ส่วนว่าพระพุทธเจ้ากล่าวเท่านั้นแล้ว ค็ ตุมฺหิ บ่ปาก หั้นแล

ตผุสฺสพฺพลิโก อันว่าขาทัง ๒ พี่น้องได้ยินคำพระพุทธเจ้ากล่าวสันนั้น จิ่งจักขอราทธนาธัมมเทสนาเซิ่งพระพุทธเจ้าปางเมื่อเปนกาเผือกนั้นหั้นแล **ภควา** อันว่าสัพพัญญูพระพุทธเจ้าได้ยินคำอันผุสสะพลิกะหากโอกาสราทธนาธัมมเทสนาดั่งอั้น ค็กล่าวคาถาว่า **ปุพฺเพปิ กเส มหามุลฺลภทกปฺโป อติตเสตกโก ปญฺจ โพธิสตฺโต เสสทชาตปุตฺตา มหาสมุทฺโธ อุทุฏฺฐลา รุขสขา อโหสิ ฯ**

ตทา กาเล ในกาลเมื่อข้ามล่วงแล้วเสี้ยงจิรกาล นานนักวันนั้น จิ่งจักตั้งปฐมกัปใหม่หัวทีวันนั้น ยังมีแม่กาเผือกตัว ๑ มาแปลง รังอยู่เหนือค่าไม้เดื่อต้น ๑ อันมีที่ใกล้ฝั่งแม่คงคา **ปญฺจ สโสทชา ปุตฺตา** เกิดมามีไข่ ๕ ลูก มันค็อยู่รักสาเฝ้าแหนชุวันหั้นแล เปนนิรันตระบ่ขาดหั้นแล

ตทา มหาเมกฺโฆ วาตนิกนฺโต ในกาลเมื่อนั้น ยังมีวัน ๑ แม่กาเผือกตัวนั้นค็เปนอันอึบอยากกลั้น อาหารเปนจิรกาลเมินนานมากนัก จิ่งจักละไข่ไว้ในรังไพหากินเหยื่อแต่ที่ไกลไป่ทันมาเที่อ ยามนั้นห่าฝนชลธาราเมกฺโฆ แลลมอันใหย่ค็เกิดมีมากนัก ลมค็มาพัดไม้เดื่อต้นนั้น ค็ท่าวไพในแม่น้ำสมุททสาคอรหั้นแล น้ำสมุทท์ค็ขว้ำเขือกเยือกตีฟองนองตีฝั่งไหลละลั่งปูนกลัว ค็มาพัดถีบเอาไข่กาเผือก ๕ ลูกนั้นไหลไพจากรังเลี้ยงทังมวลหั้นแล ส่วนว่าไข่ลูกหัวทีนั้น ค็ไพขำค้างอยู่ในด่านที่ ๑ หั้นแล

กกุสนฺธตา ทิสฺวา เมื่อนั้น ยังมีแม่ไก่เผือกตัว ๑ อันเปนพระญาแก่ไก่ทังหลายมวล ค็ชวนเอาหมู่ปริวารแอ่วจระเดินหากิน ค็จิ่งไพหันไข่ลูก ๑ นั้นแล มันค็เก็บเอาไพกะทำรักสาไว้กับด้วยไข่แห่งมันหั้นแล บ่เมินนานเท่าใดไข่ลูกนั้นค็แตกออกมาแล้วค็ลวดกลายเปนชายปุริสสะผู้ ๑ มีรูปสมอันงามมากนักหั้นแล

ทุติโย เสตกาโก ส่วนอันว่าไข่ลูกถ้วนสองนั้น ค็ไพค้างอยู่ดอนชายที่นั้น โกนาคมนโคโน ยังมีแม่งัวตัว ๑ อันเปนพระญาแก่งัวทังหลาย ค็มาหันยังไข่ลูกนั้นปูนอินดูกรุณารักยิ่งกว่าลูกตน จิ่งจักเก็บเอาไพรักสาไว้บ่นานเท่าใดค็แตกออกมากลายเปนมนุสชาติศนเราไพ มีไวยะอันงามล้วนถ้วนด้วยปุริสลักขณะชุเยื่องชุประการ แม่งัวค็แสวงหาอาหารมาหื้อกินบ่ขาดตราบต่อเท้า อันใหย่ล้วนถ้วนสูงมาค็มีวันนั้นแล

ตติโย สโสทชาโท อันว่าไข่ลูกถ้วน ๓ นั้น ค็ไหลไพค้างอยู่ที่ใกล้รังเต่านั้นหั้นแล กสฺสโป ในกาละนั้น เต่าตัวนั้นค็มาหัน มันค็ชมชื่นยินดีบ่เสี้ยง มันค็จิ่งจักเก็บเอามาไว้กับไข่แห่งมัน บ่เมินนานเท่าใดค็แตกออกมาเปนชาย มีลักษณะอันงามมากนักหั้นแล

จตุตฺถากาเสทชาโต ส่วนอันว่าไข่ลูกถ้วน ๔ ค็ไหลไพด้วยขระแสแม่น้ำคงคา ค็ไพเกิดค้างอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่ ๑ หั้นแล **อิฏฺฐิโย โคตโม นาม** ยามนั้นยังมียิงช่างซักผู้ ๑ ลงมาสู่ท่าน้ำ มันค็หันยังไข่หน่วยนั้นเปนอันใหย่แลขาวงามควรอัสจัรย์มันมากนัก มันค็เอามารักสาไว้ บ่เมินนานเท่าใดค็แตกออกมาเปนชายผู้ ๑ มันค็รักสุดใจเอาเปนลูกไว้หั้นแล

กาโก สโสทชาโต ปญฺจโม อันว่าไข่กาเผือกลูกถ้วน ๕ นั้น ค็ไหลไพไกลล้ำด้วยกว่าเพื่อนทังหลาย ค็เกิดค้างอยู่ที่ ๑ หั้นแล **ตทา** ในกาละเมื่อนั้น ยังมีแม่งูหลวงตัว ๑ ค็จระเดินมาหากินกบเขียด มันค็มาหันยังไข่ลูกนั้น จิ่งจักคาบเอาไพรักสาไว้ บ่เมินนานเท่าใด ค็แตกออกมาเปนชายผู้ ๑ มีลักขณาอันงามล้วนถ้วนขาวใส แม่งูค็รักสุดใจเปนดั่งลูกเต้า ค็แสวงหาเข้าน้ำมาปันกิน ด้วยเตชะผละบุญแลสีลเขาเจ้าแต่ชาติพายหลังเมื่อก่อนบ่ผ่อนเสียไว้สักตัว บัวรมวรด้วยโสรัสสะ อายุสังขารได้สิบสองขวบเจ้าชุตนค็มีหั้นแล

ส่วนว่าราชกุมมารทังหลายฝูงนั้น ต่างศนค็ต่างไหว้แม่เลี้ยงแห่งตน

“ขออย่าหื้อมีคำคึดผิดกินแหนงใจแห่งข้าทังหลายพี่น้องเทิอะ ขอได้อยู่ส้างสัมมณธัมม์ในป่าไม้ ขอหื้อแม่แก่นไธ้วางไพ อันจักได้เปนพระพายหน้า ข้าหากจักค่อยกะทำไพในกาละพายหน้า บ่ลืมเสียยังคำยินดี กาละแม่กำพร้าหายไพ แม่อย่าอาลัยหาลูกเต้า หื้อได้รับเปนพระเจ้าโผดโลกาแด่เทิอะ

ตทา ในกาลยามนั้น อันว่าแม่เขาเจ้าพี่น้องทัง ๕ พระองค์อันทรงคุณมีมากหากได้เลี้ยงแต่หน้อย เมินนานบใคร่วางยังลูกตนไพสะน่อย จิ่งจักต้านถ้อยถูกคำดีว่า

อมฺมปิยบุตตกา ดูราเจ้าลูกรักสายใจแม่เฮิย อันว่าจักไพเปนรสีอยู่ป่ากว้าง หากเปนที่อยู่แรดช้างแลเสือหมี แม่ค็ยินดีใจพ้นขนาด เจ้าหากใช่คลองนักปราชญ์เจ้าทังหลายตนดีมีประหญาเรียวยิ่งกล้า หื้อได้เชี่ยวขึ้นสู่ฟ้าแลเนรัพพาน เท่าว่าหื้อได้เอายังคำปฏิญาณเชิ่งแม่อันได้เลี้ยงแต่หน้อยเมินนาน เมื่อใดแลเจ้าลูกได้ตรัสประหญาสัพพัญญูยิ่งโยด อันว่าชื่อนามโคตรแห่งแม่ค็อย่าหื้อกลับคำปฏิญาณหมายหมั้นแม่กล่าวว่าไพหน้าสัญญาจิ่งรับเอายังวรสวัสสดาเชิ่งแม่ แม่จิ่งจักอนุญาตแก่ลูกเต้าวางไพแลนา

ตทา ในกาลยามนั้นกุมมารเจ้าทัง ๕ ตน ต่างคนค็ต่างไหว้แม่แก่นไธ้อำลา จระเดินหายังผาลารุกขามุลละหมากไม้ เอามาสืบชีวิตไว้เปนอาหาร มีอาการสุขค็มาก ปฏิบัติยังพรหมจริยกัมม์ หากเปนไพในดงไพรป่าไม้ หมั้นไคลด้วยกสิณกัมม์ ภาวนาปฏิสทาไพบ่หื้อขาด ทรงผ้าย้อมฝาดเปนรสี มีใจหนีจากกิเลสสปาปธัมม์ตนตัวเข้าใกล้นานเท่าใดเขาเจ้าค็ได้เถิงยังโลกิยัชฌาน อันวิเสส บังเกิดหื้อเปนเหตุแก่โลกุตตรธัมม์ กะทำยังอนุโลมปฏิโลมไจ้ ๆ เพื่อหื้อใกล้แห่งนิพพาน ตามสุขสำราญบ่ขาด เจ้าค็กวาดเผี้ยวอาศรมบท แล้วค็ไพแสวงหายังลูกไม้แลหัวมันแต่ทังไกลแลที่ใกล้

วันนึ่งเขาเจ้าค็จิ่งได้มาประสบพบหันกันทัดที่จอมดอยชื่อว่า “สิงกุตตระ” อันประเสิฏ ทัดที่นั้นยังมีไม้นิโครธต้น ๑ อันล้ำเลิสดูงามร่มกว้าง เปนที่สัตต์อยู่ส้างอาไสร มีร่มอันเอยนใจสะอาดยามนั้น นักปราชญ์เจ้าทัง ๕ ต่างตนค็ต่างจระเดินมารอด จอดเทิงใต้ร่มไม้นิโครธต้นนั้น จิ่งจักมาปากต้านเจียรจาปราไสร เชิ่งกันไพมาด้วยที่อันเกิดเปนที่บ้านเมืองที่อยู่พ่อแม่ จัดปี เดือน วัน ยาม อายุสังขารค็เท่ากัน เปนปีเดียว เดือนเดียว ยามเดียว แม่เดียวกัน รู้ว่าเปนลูกกาเผือกดั่งกัน ตามดั่งพ่อเลี้ยง แม่เลี้ยงเขาเจ้าหากกล่าวหากบอกไขสารชุประการทังมวลตรัสแจ้งแล้ว เราพี่น้องทัง ๕ ตนค็มีใจปีติโสมนัสสะชมชื่นยินดีบ่เสี้ยงหั้นแล

เขาเจ้าจิ่งจักมาพิจจรณาดูรู้ว่าเจ้าตนอยู่พายหัวน้ำนั้นเปนพี่ชายแห่งเราทังมวลเทิอะ ถัดนั้นล่ำดับขับลงมา ผู้อันอยู่พายหล้าน้ำ หากเปนน้องซ้อยหล้าออกเมื่อพายลุน ตามด้วยบุญแลคนหากแต่งแปลงหื้อเขาเจ้า จิ่งจักร้องเรียกเชิ่งกันว่าพี่ว่าน้องออกร่วมท้องแม่เดียวกันมา จิ่งจักวันทนาครบอยำกันนบน้อมไหว้เขาเจ้า จิ่งจักคึดคระนิงใจว่าใคร่หันหน้าแม่แก่นไธ้แห่งเราแท้แล ค็หื้อได้โถมนาคุณ หื้อได้เปนคุณแลบุญไว้แก่เราพายหน้า

“บัดนี้แม่กำพร้าเรานี้อยู่ขอบฟ้าแดนใดนั้นชา รู้ว่าตายสียแล้ว รู้ว่ายังมี ใผบ่กล่าวหื้อรู้ บัดนี้เราพี่น้องจักถามหาชื่อแม่หน่อไธ้มาดา ตามสัจจกิริยาอันหมั้น หื้อสนั่นเถิงภควพรหมพุ้นเทิอะ

เขาเจ้าทังหลายจากันสันนี้แล้ว เขาเจ้าทังหลายต่างตนค็ต่างกะทำสัจจอธิฏฐาน ปรารถนาว่าดั่งนี้

ด้วยเตชะอันข้าได้มาบวชเปนรสีพ่ำเพ็งพรหมจริยกัมม์ภาวนานี้ เพื่อจักหื้อได้ประหญาสัพพัญญูดวงประเสิฏแล ส่วนอันว่าคำปรารถนาแห่งข้ายังจักบัวรมวรแท้ดั่งอั้น จุ่งจักหื้อกาเผือกอันเปนแม่แห่งข้ามาปรากฏในซ่องหน้าแห่งข้าบัดเดี่ยวนี้เทิอะ

รสี ๕ ตนพี่น้องค็อธิฏฐานสันนี้เหมือนกันชุตนหั้นแล

ตทา เสตกาโก อนุปุพฺเพ มรณำ คนฺตฺวา สา คติพฺรหฺมโลกา ภวิสนฺติ

ตทา ในกาละยามนั้น อันว่าคำปรารถนาแลสัจจกิริยาเขาเจ้าพี่น้องทัง ๕ ค็เปนอัสสนกัมม์อันหมั้นเที่ยงบ่หวั่นไหวไพมา **สทำ สุตฺวา พฺรหฺมโลกา อเหสุ** อันว่าเสียงสัจจกิริยาเข้าเจ้าพี่น้องค็สนั่นก้องขึ้นไพเถิงพรหมโลกพุ้นค็มีวันนั้นแล

ตำ สุตฺวา โปรณกาโก มาตรำ สทำ สุตฺวา ส่วนอันว่าแม่กาเผือกแลไพหากินเหยื่อแล้วพอกคืนมาบ่หันยังลูกไข่แห่งตนในที่เก่า ใจโสกเส้าหิวตายกล่าวว่า

เสียดายลูกคูแท้หนอเจ้า เจ้าทัง ๕ บ่พอขว้ำหน้าสู่มรณาอั้นชะรือ **ตาต ปณฺจปิยปุตฺตกา** ดูราเจ้าลูกรักแก่แม่เฮีย อันว่าเจ้าทังหลาย ๕ พระองค์อันคูแม่ได้ทรงคัพภะอยู่ในท้อง บัดนี้สูเจ้าพ้อยตกไพอยู่ในเขตห้องท้องที่ทางใดนั้นชา โอวยหนอ ทุกขัง มรณัง อันว่าคูแม่นี้คือว่าบ่ได้หันหน้ายังสูเจ้า แม่นี้ค็เที่ยงว่าจักได้เข้าสู่มรณา อันว่าฑวามตายค็หากมาใกล้เพื่อว่าบ่ได้หันหน้าตนหน่อไธ้องค์คำ ขอหื้อเทพพดาอารักข์เจ้าทังหลายนำไพรอดหื้อได้หันลูกแก้วยอดปุตตาแด่เทิอะ บ่อั้นเอยียวว่าปลาฝ่าแลเต่าน้ำ จักเข้แลมังกร คั้นคาบไพกินอั้นชะรือ อาห ส่วนคูแม่นี้เล่าหากอยู่เฝ้าหมองใจ บ่มีใผค้ำชูช่วยหื้อได้หันหน้าลูกอ่อนน้อยคูมานี้ชา”

ตทา กาเล พหุทุโข มรณำ ยามนั้นแม่เผือกค็บินไพมาจระเดินหายังลูกรักแห่งตนค็บ่หันสักแห่งมันค็ไห้ร่ำไรร้องเรียกหายังที่ใดค็บ่พบบ่หัน ลางเทื่อค็ดำตกไพในน้ำซ้ำเสี้ยงแห่งกำลังตน ปีกหางขนเปียะ ซ้ำไหลล่องน้ำตายไพค็มีวันนั้นแล

ตโต กาเล ในกาลยามนั้น อันว่ามโนวิญญาณแม่กาเผือกตัวนั้นค็ขึ้นเมือสู่ชั้นฟ้าสุทธาวาสพรหมโลกพุ้น โสกทุกข์เถิงดี เมือมีสุขอยู่ในห้องทิพย์วิมานปราสาท สูงพ้นขนาดเมินนาน โพธิญาณเจ้าแต่ใดมาหน้าบุญหลายค้ำชูช่วยบ่หื้อตกถ่อยเปนดี จิ่งได้ชื่อว่า **“ฆฏิกาพรหมา”** เปนขระกูลมหาพรหมตนล้ำเลิสอันเอาผ้าเครื่องอัฐปริขารเกิดออกมาในดอกบัวทัง ๕ ไว้ทานลูกก่ำพร้า เมื่อได้เถิงที่ยอดสัพพัญญูนั้นแลนา

ตทา ในกาละยามนั้น ส่วนอันว่าฆฏิกามหาพรหมาค็จลาดรู้ใจด้วยเตชะอธิฏฐานแห่งเจ้ารสีทัง ๕ ตนนั้น จิ่งจักเนรมิตเปนสุปัณณราชะกล้าใหย่ตัว ๑ มีปีกหางล้วนถ้วนขาวงาม ยามเดียวลงมาปรากฏทัดซ่องหน้าที่อันเจ้ารสีทัง ๕ พระองค์อันทรงสีลบัวริสุทธิ์ขาวงามบ่เส้า เขาเจ้าจิ่งจักมาปากต้านเจียรจาปราไสรไพมาเซิ่งแม่กาใหย่ตัวนั้นว่าดั่งนี้

“**อมฺม ปิยาตาต** ดูราแม่กาตัวมีปีกหางขาวงามสะอาดมาปรากฏอยู่ซ่องหน้า รอยร่างว่าแม่ก่ำพร้าแห่งตูข้าทังหลายอันแม่เลี้ยงทัง ๕ กล่าวไว้บอกกรียาชะรือ”

เอโก เสตโก ในกาละนั้น อันว่ากาตัวเปนแม่นั้นได้ยินยังคำปุจฉาถามปุตตาลูกเต้า จิ่งจักต้านถ้อยถูกคำดีว่า

ปิยปุตฺตกา ดูราเจ้าลูกรักทัง ๕ เปนก่ำพร้าแม่แต่ใดมา ข้านี้ค็หากเปนแม่มาดาแห่งสูเจ้า แม่ค็ได้ยินคำลูกเต้ากล่าวคลองหัน จิ่งจักพลันสันรีบคลาคลาดจากปราสาททิพพ์วิมานคำ กะทำเนรมิตตัวตนดั่งยามเมื่อเปนแม่สูเจ้า จิ่งสระเด็จเข้ามาสู่ที่อยู่แห่งเจ้าลูกเต้าทัง ๕ พระองค์คำนี้แล

ตาต ปณฺจปิยปุตฺตกา ดูราเจ้าลูกรักแก่แม่เฮีย อันว่าคูแม่นี้แต่ยามเมื่อเปนกาเผือกอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสมุททสาคอร แม่ค็แปลงรังนอนอยู่เหนือค่าไม้เดื่อต้นนึ่ง จิ่งจักมีสูเจ้าทัง ๕ พระองค์คำ วัน ๑ สอยฝนตกลงยำ แม่ค็ไพหากินเหยื่อเพื่อว่าอึบอยากกลั้นอาหารผานใจย้อนลูกเต้าขวบ เมื่อแม่แลพอกเข้าสู่คืนมา น้ำคงคาเต็มฝั่งไหลถั่งดั้นไพมา มาพัดเอายังสูเจ้าหายไพ แม่ยินอาลัยเหลือมาก น้ำตาแม่อยวาดตกลง ทรงทุกข์มาก ไห้หาลูกเต้าจากคลาไพไกลทบินเข้าไพในน้ำทุกแห่งห้อง ขึ้นล่องแล้วลวดอกแตกตายไพ จิ่งได้เทือเกิดเปนขุน

มหาพรหมอยู่ชั้นฟ้าสุทธาวาส จลาดรู้ใจแห่งสูเจ้าผู้เปนลูกรักทังมวล บัดนี้แม่จิ่งเนรมิตเปนกาตัวดี อันมีปีกหางพวงขาวเผือกลุกแต่ชั้นฟ้าเลิสลงมากรูณณาลูกเต้า เข้าสู่ร่มไม้นิโครธยามดีนี้แล

ตโต กาเล ปญฺจ อิสิโพธิสตฺโต ในกาละยามนั้น อันว่ารสีเจ้าทัง ๕ ตนค็มีใจชื่นชมยินดีหาที่สุดที่ซ้ำบ่ได้สักคาบ จิ่งก้มขราบไหว้กล่าวบอกชุประการยังเครื่องกรียาอาการอันได้ทรงทุกผู้หลายหลาก อันแม่เลี้ยงอึบกลั้นอยากอาหารหลายประการชุเยื่องเนื่องนั้น ด้วยอันแม่แลลูกได้ประสบพบหันกันวันนั้นแล

ในกาละยามนั้นเขาเจ้าทังหลาย ๕ พระองค์จิ่งจักจากันว่า เราเกิดมาปางนี้บ่ได้กะทำวัตต์ปฏิบัติรักสายังแม่แห่งเราอันเปนมีคุณเปนอปริมาณาหาที่สุดบ่ได้ บัดนี้เราทังหลายพี่น้องค็ควรขอเอายังปาทจักก์เชิ่งแม่แก่นไธ้ไว้เปนที่ไหว้แลปู่ชา เขาเจ้าทัง ๕ ตน จากันสันนี้แล้ว ต่างคนค็ต่างวอนขอเอายังปาทะพระบาทอันเปนแม่หื้อได้โถมนาคุณ หื้อเปนบุญไพพายหน้าแห่งข้าทังหลายอันเปนลูกขอผายโผดกรูณณารักยิ่ง ปลงหื้อยังปาทยุคละเชิ่งลูกเต้าขอเอานี้แล

ในกาละยามนั้น ฆฏิกามหาพรหมอันเปนแม่แห่งเขาเจ้าแต่พายหลังค็จิ่งพิจจรณาเลงดูไพพายหน้าหื้อเปนที่แก่นกล้าเมินนาน หื้อได้ไว้เปนอุทานิทานกับโลกแห่งนักบวชแลสัพพเทวมนุสสคณา เปนสาราณียะสืบไพหมั้นเที่ยงบ่หื้อขาด ยามนั้นขุนมหาพรหมจิ่งจักครานโอวาทคำดีว่า

สาธุ สุขสวัสสดีจุ่งจักมีแก่ลูกเต้าทัง ๕ พระองค์คำ แม่ค็จักหื้อทานยังปาทจักก์กับตามใจแห่งสูเจ้า หื้อได้อยู่เฝ้ารักสาไพแต่กาละวันนี้ยามนี้ไพพายหน้า เพื่อหื้อลูกก่ำพร้าได้เปนบุญโถมมนาคุณแก่แม่ หื้อแล้วแก่เจตนา

ฆฏิกามหาพรหมจิ่งจักเอาฝ้ายอันเปนเส้นอ่อนสุกขุมาลมาลิวกับกันหื้อเปนเกลียวอันแก่นแล้วจิ่งชักออกพ่างข้าง ลิวหื้อแหน้น ๆ เสมิอกันดั่งตีนกาเปนสุ้ม สามสุ้มตั้งหมั้น เอายื่นหื้อแห่งหั้นทัง ๕ พระองค์คำ จำนำหื้อเอาเปนประทีสตีนกาใส่ผางน้ำมันเจาะไต้ เปนที่ไหว้แลปู่ชา ตราบต่อเท้าสูเจ้าได้เปนสัพพัญญุตัญญาณพายหน้าแห่งมาก่ำพร้า ค็อย่าหื้อหายไพในชุมพูใต้โลก หื้อเปนโชคลาภคลองดี ศวามสวัสสดีจิ่งหื้อมีแก่ผู้กะทำมาแต่งแปลงเปนประทีสตีนกาแม่แห่งสูเจ้า หื้อได้รีบนำเข้าสู่มหาเนรัพพาน อย่าได้คลาดได้คลา หื้อได้สมดั่งคำปรารถนาหมั้นเที่ยงแท้จริงแล

โภ เทวมนุสสฺสา ปิฑฺฑิปโชตา มหาปุญฺญา อคโต วิสนฺติ ดั่งนี้ ดูรานักปราชญ์เจ้าทังหลาย จุ่งจักเอาคำสัพพัญญูพระพุทธเจ้าอันนี้ได้กล่าวไว้เปนจักขี ปฐมะเค้าเหง้าประทีสตีนกา อันเปนปรัมปราสืบสายมาติดต่อรอดจอดเถิงเราในกาละบัดเดียวนี้แล

สตฺถา อันว่าสัพญญูพระพุทธเจ้ายามเมื่อนั้นอยู่เค้าไม้โพธิ์ไทร จิ่งจักกล่าวเปนปฐมไนยคาถาว่า **มุลฺลปฑฺฑิโว อิสิรคโน โพธิสตฺตา มหานุภาวา พฺรหฺมฆฏิกา มหารชา อิทฺธิปญฺญาเกโช** ดั่งนี้ว่า

ดูราผุสสัพพลิกะทัง ๒ พี่น้องอันเกิดร่วมท้องแม่เดียวมา ตทา ในกาละยามนั้น อันว่ารสีเจ้าทัง ๕ ตนพี่น้องค็มีใจปิติโสมนัสสะชมชื่นยินดีบ่เสี้ยงบ่ซ้ำ ด้วยอันได้ไหว้ยังปาทะพระบาทลูบลายตีนกาเชิ่งมหาพรหมอันเปนแม่กาแต่ภาวะชาติยามเมื่อเปน สตฺตา คือว่ากาเผือกค็มีวันนั้นแล ส่วนว่าฆฏิกามหาพรหมค็หื้อยังโอวาทะคำสอนแก่ลูกทัง ๕ ตน ชุเยื่องประการบัวรมวรแล้ว ค็สระเด็จเมือสู่ที่อยู่พรหมโลกทิพพ์วิมานปราสาทราชมณเฑียรแห่งตนค็มีวันนั้นแล

ในกาละนั้น อันว่ารสีเจ้าทัง ๕ ตน พี่น้องค็มาเจียรจาเชิ่งกันไพมาว่า ฐานะที่นี้หากเปนอันประเสิฏล้ำเลิสกว่าทีปทังหลาย เหล่าพี่น้องค็ได้มาประสบพบกันแล้วแลได้มาประสุมชุ่มนุมกัน ได้หื้อ โปราณมาตา แม่แห่งเรามาหื้อยังปาทะพระบาทไว้หื้อเปนฐีระหมั้นแก่น เมื่อพายหน้าจิ่งเปนมหาฐานะอุตตมะอันประเสิฏ

กว่าโลกทังมวล เราพี่น้องค์ควรเอาปฏิญานแก่กันไว้พายหน้า คันว่าเราเจ้าข้าอันยังอยู่ป่าไม้หนามหนา ใผหาใผค์หื้อได้หากันในที่นี้อย่าคลาด แม่นว่าเจ้าตนทรงพยาธิหนักหนา หาผู้คุรุอุปฐากบ่ได้ดั่งอั้น ค์จิ่งว่าหื้อบอกไว้สัญญาที่ใต้ร่มไม้นิโครธต้นใหย่ ควรใฝ่องอาจสุดใจหากเปนที่สนามท่ำกลางแห่งเราทังหลายมวลชวนกันรอดสมสู่ อันมีดอยแวดล้อมอยู่ ๙ สิบปลาย ๙ ลูก หากเปนปริวารสาณฐานทัดที่นี้ หื้อได้เปนตำนานไว้กับโลก ตราบเราพี่น้องได้เปนพระเจ้าโผดโลกา ให้ได้มาฐปันนาไว้ยังอัฐปริกขารอันวิเสส คือว่าธาตุแลเกสากายาธาตุอันใดอัน ๑ หื้อเปนเหตุสักขีหมายหมั้นเที่ยงกดหมายเขาเจ้าทังหลายค์มาจากันสันนี้พร้อมชุผู้ถ้วนคู่เจ้าทัง ๕ พระองค์คราน หื้อเปนที่ทานแก่ศนแลเทวดาในโลกหื้อหายโสกโสกา เปนที่มหาอุตตมฐานาอันวิเสสแลประเสิฏล้ำเลิสกว่าชุแห่งทังมวลแท้

เขาเจ้าทังหลายค์มีคำสัจจกติกาว่าไว้แก่กันสันนี้แล้ว ต่างตนค์ต่างได้ไพสู่ที่อยู่พระปัณณสาลาปฏิบัติพรหมจริยะบ่ขาดบ่ประมาทเสียเพียรเทียรย่อมปฏิปาทาภาวนายังกสิณณกัมม์สัมมัฏฐานไพโจ้ ๆ เพื่อหื้อพ้นเสียกิเลสสปาปธัมม์ จำนำใจแสวงหายังหมากไม้ลูกไม้หัวมัน เปนอาหารเที่ยงหมั้นอยู่แห่งหั้นเมินนาน ปรารถนาเอายังประหญาสัพพัญญุตัญญาณอันยิ่งโยด พลันหื้อได้รีบโผดโลกาแต่งแปลงยังไส้ประทีสตีนกาเจาะไต้นบน้อมไหว้เปียวไฟ

เมื่อใดแลเถิงวันเดือนเพงมารอด เจ้าพระองค์ครานเทียวมาตามดั่งคำปฏิญญานปวารณาแก่กันไว้บ่หื้อขาด เปนอาวาสที่กลางสนาม ถามกันด้วยกิจจะถ้อยคำดีชุเยื่อง นักบวชรสีมีคำโอกาสราชสั่งสอนกันพร้อมคู่จิ่งหว่ายหน้า หาที่อยู่คืนมาเปนนิรันตระตราบต่อเท้าเสี้ยงอายุสังขารนำมารอดขึ้นเมือชั้นฟ้ายอดตุสสิดาพร้อมถ้วนอิสิรคณาทัง ๕ สาวหนุ่มหน้าหากเปนปริวาร เมินนาน ๕ พันปีทิพพ์ขนาด จิ่งคล้อยคลาดลงมาเกิดในมนุสสโลกเมืองศน ท่วนเทียวไพมาในโอฆภวะทัง ๕

ส่วนพี่เหง้าหัวทีมีบุญสมภารอันได้กัตตาธิการแต่พายหลังกล้าแก่ ๆด้มาเปนสัมมาสัมพุทโธ เปนพระเจ้าแต่ก่อนทังหลายมวล จิ่งจักได้เรียกชื่อกักกุสันธะตนล้ำยิ่ง จิ่งกดหมายเอายังชื่อแห่งแม่เลี้ยงไก่นั้นมาเรียกชื่อ จิ่งได้ชื่อว่า **“กักกุสันธะ”** พระเจ้าผาบโลกา เอายังนิมิตแม่ไก่นั้นมาปรากฏใส่ชื่อเปนสักขิแห่งนามกอรท่านทังหลายเสี้ยง เหตุแม่เลี้ยงหากมีคำปฏิญาณวาจาสั่งไว้หมั้นอันนั้น จิ่งมีบ่หื้อหาย คนทังหลายจิ่งกล่าวว่าพระเจ้ากักกุสันธะยิ่งโยด เอาเวไนยสัตตโลกหื้อได้เข้าสู่เนรัพพาน ส่วนฆฏิกามหาพรหมตนเปนแม่กาเผือกนั้นค์เอายังเครื่องอัฐปริกขารมาหื้อทานแก่ลูกเต้า เมื่อพระเจ้ายอดสัตถาเจ้าค์หันด้วยตาทิพพ์ส่องแจ้งปล่องรู้ด้วยปุพเพนิวาสัญญานแลอสวักขัญญาณหันแต่อเนกาชาติ พายหลังแต่เมื่อเปนรสีพี่น้องทัง ๕ ตน ได้ว่าไว้คำกติกาหื้อแก่กันเปนอันหมั้น เจ้าจิ่งตั้งไว้ยัง **สุวณฺณทณฺฑ** ไม้เท้าคำอันจิตรางามยิ่ง หื้อเปนมิ่งแก่ศนแลเทวดาเปนที่ไหว้แลสักการปู่ชาวิเสสที่ร่มไม้นิโครธรา

ลุนแต่นั้น ล่ำดับมารอดจอดเถิงเมื่อพระเจ้าตนถ้วน ๒ ลงมาเกิดตนประเสิฏกว่าโลกา เอายังนิมิตรานามกอรแห่งแม่เลี้ยงตนแต่ก่อน มีคำปฏิญาณบ่ผ่อนหายเสียคือแม่งัวปางก่อน จิ่งได้เรียด “พระเจ้าโกนาคมนะ” ตนผาบโลก นำเอายังสัตตโลกข้ามพ้นโอฆวัฏฏสงสาร หื้อเถิงยอดมหาเนรัพพานที่จอดเจ้า จิ่งคืดคระนิงรอดพายหลังแต่ปางเมื่อเปนรสีพี่น้องทัง ๕ ได้ว่าไว้คำสัจจวาจา เจ้าจิ่งฐปันนาไว้ยังธัมมขรอกแห่งหั้น หื้อหมั้นแก่นทีฆาทัดที่ร่มไม้ลุงคำ หื้อเปนที่จำนำจื่อไว้ เปนที่นบน้อมไหว้แก่ศนแลเทวดา

ถัดแต่นั้นมาเถิงตนถ้วน ๓ ลงมาปรากฏส่องแจ้งในโลกโลกา ชื่อสัตถาปราบแก่โจรมาร เจ้าค์ขวาดรู้ทิพพจักขุญญาณ ใจส่องรู้ชาติพายหลังปางก่อน บ่หื้อผ่อนหายเสียยังคำปฏิญาณแม่เลี้ยงบ่หื้อกลับหายจิ่งจักกดหมายนามกอรแม่เลี้ยงเต่านั้นจิ่งร้องเรียกชื่อว่า “**กัสสัปปสัมมาสัมพุทธะพระเจ้า**” นำเอาเวไนยสัต

ตโลกเข้าสู่เนรัพพาน ส่วนว่าคำปัตติญาณวางไว้ค็บ่หื้อม้าง ผ่อนหายเสียแต่ปางเมื่อเปนรสีทัง ๕ พระองค์พี่น้องเจ้าฐปันนาตั้งไว้ยังผ้าจีวระเหลืองใสงามบ่เส้า ทัดพี่น้องเขาเจ้ามาประสุมชุ่มนุมกันว่านั้นแล

จตตฺถเยรณ์ อิสิรคโน โพธิสตฺโต กาเร ในกาละยามนั้น ส่วนว่าเจ้ารสีตนถ้วน ๔ นั้น ในยามกาละปางเมื่อก่อนบ่อยุดอย่อนไว้เสียรีตคลองธัมม์ บุญจำนำเอาตนถ้วนแก่เทียวหว้ายแห่งสังขาระกะทำทัสสบุญกรียาเตม จิ่งจักได้มาเปนเจ้ารสีธัตถราชา อายุซาว ๙ ปีบัวรมวรออกบวช มีใจมักใคร่โผดเวไนยสัพพสัตตายามนั้น ฆฏิกามหาพรหมตนเปนแม่เอายังเครื่องอัฐปริกขารแต่ชั้นฟ้าลงมาสุบสอดนุ่งกายาลูกเต้า จิ่งได้เปนพระเจ้าโคตรมะตนคู เลงดูด้วยทิพพจักขุญาณหันไกลส่องแจ้งโสด บ่หื้อชื่อแม่เลี้ยงกลับหาย จิ่งกดหมายโคตมะตามแม่อันรักหมั้นแห่งคูพระตถาคตะบัดนี้แล

ธาตุถ้วนพอแปดกดแขวดหาเรา นายพ่อค้าทัง ๒ ศน สูเจ้าจักชวนกันพลิกพอกคืนเมือสู่เมืองสู หากมีที่ใกล้ฐานะแดนด่านที่เมืองแห่งสูทังหลายรุกขะไส้ เทวดาหากกดหมายกล่าวบอกที่อันพี่น้องเกิดร่วมท้องแม่เดียวกันมาแลได้มาประสุมชุ่มนุมกัน สู่ท่านหากหันพร้อมถ้วนทัง ๓ สิ่ง พร้อมจักมานบน้อมไหว้ตราบเปนแก้วมิ่งกับเมือง จักรุ่งเรืองในสาสนาแห่งคูพระตถาคตะบ่เส้า เปนนักปราชญ์สัปปุริสเจ้าเขาหากปู่ชา ศนแลเทวดาพร่ำพร้อมค็จักมานบน้อมไหว้ตราบต่อเท้า ๕ พันพระวัสสา ปรากฏชื่อว่า สิงคุตตระเปนที่ท่านทังหลายหักหุมด้วยคลองดี คันปุคคละผู้ใดแลมีจิตตปัสสาทะสัทธาแลได้ปู่ชาครบหว่านไหว้ หวังใฝ่ได้นิพพาน ค็กากจักสมดั่งคำเจตนาญาณบ่คลาคลาด ตามด้วยอันตั้งคำปรารถนาเอาบ่อย่าชะแล

ดูราผุสสะพลิกะ ในเมื่อสาสนาพระตถาคตะตั้งไว้ ๕ พันพระวัสสาเปนตราหมั้นเที่ยงล่วงพ้นคลาไพในอนาคตกาลอันจักมาพายหน้า ยังมีผู้น้องหล้าซ้อยกลอยลุนขุนตนเดียว ยังเทียวสงสารไป่หมั้นเที่ยงชาติแลชาติ ๑ ตามมา ยังจักมีแถม ๕ ชาตินับไศว เจ้าจิ่งได้ลงมาเกิดในเมืองเกตุมติราชธานีแผ่นกว้าง เปนที่อยู่ส้างแห่งน้องหล้าเจ้าตนลุน อันจักมาเปนขุนในเมืองกว้าง ใจท่านแต่งส้างทางบุญหลายมาก ใจเจ้าค็หน่ายจากกิเลสปาปธัมม์มากะทำทุกขริจจริยา ๗ วันบ่ขาด ขุนมหาพรหมตนชื่อว่าฆฏิกาจิ่งเอาผ้าแลบาตรลงมาทาน ตามด้วยคำปฏิญาณรักลูกเต้า ใจบ่เส้าเทียมทัน ล่ำดับถัดกันมาเถิงลูกหล้า ได้เปนพระเจ้าปราบโกลกทัง ๓ ได้กลับตามชื่อแม่เลี้ยงน้ะนบอกไว้ ได้ชื่อว่า **“อริยเมตไตยเจ้า”** ค็เลงหันชาติหลังแต่ก่อน บ่หื้ออย่อนหายเสียแต่ปุพพชาติหลังล่วงล้ำเลิส ยามเมื่อเปนลูกกาเผือก ช่างซักพร้อมทัง ๕ ได้มาประสุมชุ่มนุมกัน เจ้าเปนพรัมมธาตุขึ้นตามอันวิเสสหื้อไกล ฐปันนาไว้ที่ประทสเขาเจ้าพี่น้องได้ประสุมชุ่มนุมกัน เทวดาปันกันเฝ้าแหนรักสาบ่หื้อขาดแต่งแปลงเจติยะสูงถ้วนสัพภาคณนา เปนที่สักการะปู่ชาแก่ศนแลเทวดานบน้อมไหว้

ปุคคละผู้ใดหวังใฝ่ได้ยังมัคคฝน แม่นว่าหื้อทานไพไกลดั่งรือนักโสด ได้แสนโยชน์คราวไกลค็ดีเท่าหื้อมีใจเถิงคึดคะนิงรอด แม่นตัวบ่รอดค็อย่าใจไกล หื้อมีใจใกล้รอด บ่อั้นตัวอยู่ที่ไกลหื้อนบน้อมไหว้เสมือไพรอดใกล้แลเหมือนกัน บ่อั้นแลแลงหันยังนิยายชาฏกกธัมม์ อันคูพระตถาคตเทสนากล่าวไว้ เอาเปนที่ไหว้สักการปู่ชาค็หากมีผลละอนิสงส์กว้างขวาง แม่นว่าปุคคละผู้ใดแลเจตนามิได้ส้างได้เขียนค็ดี ได้หื้อท่านผู้อื่นแต้มเขียนแลมีวัตถุไพปู่ชาเอา ค็มีผลละอานิสงส์อันกว้างขวางหาที่สุดที่ซ้ำ ค็บ่มีคำสมดั่งคำเราใฝ่อ้าง บ่คลาดคลาแลแม่นได้เทสนาหื้อผู้น้อยผู้ใหยได้สดับรับฟังยังรสธัมมเทสนาแห่งคูพระตถาคตะดวงชื่อว่ากาเผือก อันคูพระหากเลือกหากเทสนาแก่ผุสสะพลิกะพี่น้องในแห่งห้องเค้าไม้นิโครธา ค็หากสมดั่งคำปรารถนาแก่สูท่านทังหลายมวลค็หากจักมีผลละอานิสงส์ใหย่กว้างตามคำมักใฝ่อ้างทังมวลเสมือดั่งได้หันแลได้ไหว้พระเจ้า ๕ พระองค์พร่ำพร้อมได้ไหว้นบนน้อมแทบบาทา แคคละผู้มีสัทธาบ่น้อยหื้อคอยถือถ้อยฟังเอายังธัมมเทสนากาเผือกเปนเค้าเหง้าแห่งสัพพัญญูทัง ๕ พระองค์คำ มุลละคำหากนำตนเข้าสู่ตัวยิงชายเข้าสู่ห้องอันชื่อว่าเวียงแก้วยอดอมัตตมหาเนรัพพานแก่สูท่านทังหลายมวล ชุศนยิงชายแลนักบวชทังหลายบ่อยู่ชะแล

เทสฺนาวสฺสาเน โสตาปฏิผลทีนี ปาปุณฺณี ในเมื่อแล้วแห่งธัมมเทสนาชาดกอันนี้ ศนแลเทวดาทังหลายเปนยัสสปริวารแห่งผุสสะพลิกะทัง ๒ พี่น้องค์ได้เถิงโสตาปฏิผละชุศนค์มีวันนั้นแล

กล่าวยังเสตตกปัญจอิสิลคณาปุตตา กรียาอันสังวัณณนาเทสนาแก้ไขยังมุลละสักขิประทีสตีนกา จาด้วยกดหมายชื่อแห่งสัพพัญญูพระพุทธเจ้าทัง ๕ ตน ค็ปริปุณณะบอรมวรกาลควรเท่านี้ก่อนแล นายเฮีย

ปริปุณณา แล้วแก่ข้าบ่าย ๓ พอดีละอ่อนเลิกโรงเรียนแล จุฬสักกราชะได้ ๑๓๒๖ ตัว ปีกาบสี เดือน ๖ เหนือ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พร่ำว่า เมงวันอังคาร ไทร้วงเร้าแล พ.ศ. ๒๕๐๘ ปีสี เดือน ๖

ปริปุณฺณา แล้วแล ชื่อข้าพ่อน้อยพัน สุวรรณ อยู่บ้านสรีบุญเรืองได้ริสสนา ส้างเขียนยังธัมมะอันชื่อว่า มุลลกาเผือกผูกนี้ สาธุ บุญเหิย ขอหื้อบุญมาหาข้าแล ชื่อมุลละกาเผือกแล ฯ มุลละประทีสตีนกาแล ฯ ชื่อมุลลสักขิประทีสตีนกา ชื่อพระเจ้า ๕ พระองค์แล ฯ มุลลสัทธาพ่อเขียวได้ส้างธัมมมุลละกาเผือกผูกเดียวแล

หน้าทับเค้ามุลละกาเผือกแล พุทโธเฮีย เจ็บหลังเจ็บแอวเหมือนจะตาย
